84(2Рос=Алт)6
Б386

БРОНТОЙ БЕДЮРОВ

АЛТЫН СЎМЕР

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач

5280

Алтай калыктың
Россияга киргенинең ала 250 јылдыгына учурлалган

«АЛТАЙ ТЕЛЕКЕЙ — МИР АЛТАЯ»
ЖУРНАЛДЫҢ БИБЛИОТЕКАЗЫ

БРОНТОЙ БЕДЮРОВ

АЛТЫН СҮМЕР

ГОРНО-АЛТАЙСК
2007

ББК 84 (2 Рос-Алт)
- 5
Б 386.

А 5280
Национальная
библиотека
Республики Алтай
им. М.В. Чевалкова

«Алтын Сӱмер» — Алтайдың көрӱмјиктӱ јаан поэди ороонның ичинде ле тыштында ады јарлу Бронтой Бедюровтың XX чактың 60-чы — 90-чы јылдарында ӱч онјылдыктаң ажыра бӱдӱрген јайаандык ижинин турултазы. Бу бичикле поэт бойына XX чакты јабып, эмдиги чакты 2000 јылдың кийнинде чӱмдеген ӱлгерлерден турган ээчиде јуунтызыла ачар кӱӱндӱ.

Алкы бойының јӱрӱмин, төрӧл эл-јонының ла текшилей Арасейдин салымын ӱлгерчи Орчыланның тӱӱкилик јолының, бӱгӱнги јер-телекейдиң агын-ӧзӱмине аай этирте кӱр-көгӱстик турнабайы ӧткӱре ширтеп ла шиңдеп, јал-јӱректиң сезимин ле сызын, сӱӱнчилерин ле кородоштарын сӱрлӱ, чечен тилибиле солун, ајыкту сӱр-кеберлер, тӱндештирӱлер ажыра јураган.

Бронтой Янгович Бедюров ойлу, јайалталу поэт болгоныла коштой Евразияның тӱӱкизи, тилдери, этнологиязы, јаңдары ла экология јанынаң јаан-јаан ороондык ла телекейлик форумдарда Кан-Алтайы ла төрӧл калыгының адынаң јолду ла учурлу Сӧзин угузып, бу јанынаң ачылта кемдӱ шӱӱлтелерин көп-көп бичиктерде, журналдарда, газеттерде јарлалган статьяларында бичиген тоомјылу билимчи ле элдиң элчизи дейтен ишчи болуп јат.

1998 јылдаң бери ол Москвада төртинчи такып јуртап ла иштеп јӱрет. Тургуза ӧйдӧ 1990 јылдаң Россияның бичиичилер Бирлигиниң качызы болгон ӱстӱне, МСПС-те орооныбыстың республикаларының национальный литератураларын ла СНГ-да, телекейде тӱрк-монгол литературалар аайынча ӧмӧлик колбулар тудар каруулу качызы. Төрт билимдик академияның чындайын члени, ороондо көп тоолу јон-јӱрӱмдик отоктордың туружаачызы, журнал-газеттер редколлегияларының члени болуп туры, алтай эл-јоныбыстың ады-чуузын ла сурыу-чабын бийик экпиндӱ ле мӧрлӱ кӧдӱрет.

ISBN 5-903410-02-2 (978-5-903410-02-6)

Т 4700000000-06.2007
Ї138(03)2007

06. 04. 2009

АЛТЫН СЎМЕР

Горно-Алтайск: ГУ «Литературно-художественный ежеквартальный журнал «АЛТАЙ ТЕЛЕКЕЙ — МИР АЛТАЯ», Республики Алтай, 2006.

Редакционная коллегия: БЕДЮРОВ Б. Я., БЕЛЕКОВ И. И., КАИНЧИН С. Б., КУНИЦЫН В. Р., МУНДУСОВ С. М., САМУНОВ С. М., ШАТЫГИН В. В.

Редактор Б. В. КОРТИН
Верстка и набор С. Б. МУНДУСОВА,
Н.И.ТАШКЕН

©«Алтай Телекей — Мир Алтая»

I. ЭРТЕДЕГИ ДЕПТЕРЛЕР

ЭЛ-ЖЕРИМЕ ЭЗЕНИМ

Кыйраларлу ак кайың,
Кылбыраган тургайың.
Кыстый ару бу байың
Кыжы-жайы туткайың.

Кайанаң чыккан карасуу,
Кайнап-борлоп аккайың,
Кайран эрдиң карузып,
Какшаган эрдин жаскайың.

Кожоңчы-Арал, жаантайын
Коолоп-шуулап тургайың,
Колхозчы кыстар жангажын,
Кожоңын сүре уккайың.

Кулады ичи куулайып,
Куйунду жалаң жаткайың,
Кулунду малың улайын
Кутус маңда калгайың

Ү-Сүмер тайга, жүс айас
Үргүлжик шибее тургайың,
Үйелик жоным, жол алас,
Үзүлбес журтың туткайың.

Элчи турна, чубажып,
Эбиртелү баргайың,
Элем-селем алкыжын
Эзенде алып жангайың.

Эр бойыма күч толуп,
Эрлү жолым алгайым,
Эл-жериме ээ болуп,
Эркинимди тапкайым.

Москва, «Москва» коночылык, чаган ай, 1977 ж.

КОЖОҢЧЫ АРАЛ.

УУЛАН-ЈАШТЫҢ ЈАҢАРЫ

Јўрўмниң јолдоры чөйилет алдымда.
Кажызыла меге бараргa келижер?
Канатту амадуум кажызыла учар?
Јўткўген јўрекке кажызы једижер?

Кандый буудактар јолымда учураар?
Кандый салкындар шуургандап учурар?
Канчыйан јылдарды чалмадап тударым?
Канчазын кожоҥго таҥмалап саларым?

Онызын эртелеп айладып көрөргө,
Јолымды салымнаҥ озолоп өдөргө
Судурчы санаалу бўтпеген эмейим,
Је слерге јастырбай мен айдып бергейим:

Јўрўмниң каскакту тууларын ажарга,
Јўрўмниң чакпынду сууларын кечерге
Коологон кожоҥым канадымдый болор,
Јеҥўге кычырган амыргыдый болор.

Кулады, 1962 ј.

АГАШ ОЙГОНГОНЫ

Кышкы агаш улуркап унчукпайт.
Эбире тымык. Табыш угулбайт.
Кайкамчык бу кеен тымыкты бузарга,
Кандый да ийде чек табылбайт.

Мөштөрдиҥ бўринде апагаш кыруны
Мөлтўрўўш өҥдөриле тадак будуктайт.
Табылу јайканып, унчукпас чибилер
Таҥдакты уткып, шуулажып тургулайт.

Томуртка бирде тоҥ агашты
Токулдадып ийет; ойто ло тымыйт.

Тымыкты булан сергек корулап,
Тызырт эткен табыштаң чочыйт.

Апагаш кеберлӱ, чек базытту
Айланып, куулгазын тымык јайканат.
Ойто ло булан сергелең тынышта,
Ойногон кыру соодында-коодында.

Ончосы ойто ло јум, унчукпас.
Буланның кара көзинде тымыкты
Чочыган кыру ойлоткон айас
Кенетийин келип араай тамды.

Чочыган булан тымыкты јара,
Кейди кезип, чӧйӧ сыылатты.
Качан да ойгонбос ойгор агашты
Кандый кезем кӱлӱктер тӱйметти?

Ол кем болотон? Унчукпас чибилер
Онызын оңдобой јалтанып тургулайт.
Ол кемдер болотон — уксагар да, уксаар.
Омок малталар мында чатылдайт.

Тӱлтӱйген тайга туулар дӧӧн тескерлеп,
Јалтанбас улуска јол јайладат.
Тӱни-тӱжи киреелер киртилдеп.
Улус мында туралар тудат.

Кулады, кыш, 1962-63 ј.ј.

ЈАСКЫ ЈАҢАР

Јас келип јат, келип јат,
Јас келип јат Алтайга!
Ар-бӱткенди тӱймедип,
Агаш-ташты бир эдип,
Сӱрлӱ тымык тууларга
Сӱӱнчи, јыргал келип јат.

Јас келип јат, келип јат,
Јас келип јат Алтайга.
Сыр-кожоңы муң башка,
Кырлар солун табышта.

Уйкузын чачкан журттарга
Улу јыргал келип јат.

Удабас ла кеен, ару
Јаңы көктөр көрүнер.
Јаш јүректи чагылта
Удабас ла күүк эдер.
Кылгалап өскөн амаду
Быйанду түжүм экелер.
Омок санаа көксисте:
Удабас ла јас келер!

Кулады, март, 1963 ј.

ЈАШ ЭРЧИМ

Коркырап, суулардый
омок коологор,
Коологор, јүрекке
кару кожоңдор!
Јеңүлү јолыбыс
тартышту, буудакту,
Је јаш көгүсте
јаркында амаду:
Талайдый јүрүмниң
толкузын эркитеп,
Тартышта тескерлеш јок
кечип чыгарыс.
Табышту өйистиң
алтамын керелеп,
Талайдый кожоңды
бис чүмдеп саларыс!

Кулады, јас, 1963 ј.

БАШТАПКЫ ЧЕЧЕК

Јаскы чечек, јап-јаш көөркийек
Јажарып јерденг эрке көрүнди.
Јаскы чечек, јалтанбас јүрек
Јайымга бажын эртелеп көдүрди.

Батаа, бараксан, баштапкы чечегеш!
Бараантык төңдөриң јылу күн эридет.
Салкындар сениле канайып ла ченеш, —
Сабагың күнүң ле тыңып чөйилет.

Карган кыш-өрөкөн кыртыжың күрттеген,
Калың уйкуга базыртып бүркеген.
Јастаң јажырып, күүниңди соодорго
Јалкыдар соокторын үстине түжүрген.

Је кем өчүрер јүрүмниң тыныжын?
Јеңдетпес јүрүмниң көрнөөдий јалбыжын?
Салымга багынбас ийдези толтыра,
Салкынга үстүртпей, ол өзөт тыдырап.

Ичкери — јаркынга, јылуга удура!
Индикпей туружар јайымга чыгара!
Үрүп ле ийзе, үзүле бергедий,
Чечектиң ийдези үргүлјик јүрүмдий.

Чалдыгып-үжүдип, је чечек өлбөйтөн.
Чаптыртып-кестиртип, јаңыдаң өзөтөн.
Јелбирек чечекте — улу Күн ийдези,
Јер-Энениң быйанду эркези.

Јайымның јалбыжын канайып өчүрер?
Јайымның јалбыжы өчпөс јажына.
Баштапкы чечекке керечи чечектер
Баштарын көдүрип, јажарат јанына.

Кулады, апрель, 1963 ј.

АК СЫНДАР

Агаштар, агаштар, агаштар...
Артыла түшкен ак сындар.
Араайын турум унчукпай,
Аjыктап турум көс албай.

Суулар, суулар түрүлет,
Туулар, туулар түртүлет.
Үргүлјик јерим бу эмтир,
Үргүлјиге кеен эмтир.

Озогыныӊ энчизи —
Ойгор туулар тымыкта:
Ӧбӧкӧлӧр одузы
Ӧчпӧй кӳйген јер мында.

Ӧзӧк-буурга томулган
Шыӊкырты калган јер эмтир.
Ӧрӧ ӧзӳп јон баскан
Шылырты калган туш эмтир.

Чачылып барган албаты,
Чакты көргӧн ак сындар,
Чаӊкыр ынаарга бастырып,
Чарчалып калган кан сындар.

Алтай јерим, сен бе бу!
Ак сындардыӊ учы јок.
Кӳӊӳреп учкан кожоӊды
Туулар тыӊдайт, табыш јок.

Ыргайлу Мешелик, 1963 ј.

ТЕРЕКТӲДЕГИ ТӲН

Тӳжӳне ойногон баштак көрӳктиӊ
Табыжы угулбай эмештеӊ токтоды.
Тӳн, мӧштӧрдиӊ ӳстӳне јайылып,
Тайганы тымыдып уйкуга ороды.

Булутка көмӳлген буурыл учарга
Буурзак карасуу чӧрчӧгин куучындайт.
Је учар јалкуурып, чӧрчӧкти угарга,
Јелбеген чилеп, тӳлтӳйип уйуктайт.

Ӧзӧктӧӊ блаажып чыккан јыраалар
Ӧрӧ таскылга кармадап јӳткӳжет.
Олорды салкын тескери јандырып,
Ойто тӳжӳрип болбой тескинет.

Кујурга тӳшкен куулгазын тымыкка
Куран бӳдӳнбей, јыткарып тыӊдалайт.
Карарып калган кайалар унчукпайт,
Коштойын сындарда јӳк коӊко шыӊырайт.

Комузын алып јылкычы ойноды,
Конуп јадала, одуда, јаңыскан.
Коно тургулап калганын бу мөштөр
Комусты тыңдалап сеспей де калган.

Кара-Теректї, август, 1963 ј.

ТАШ КЕЗЕР

Јүгүрүк аттардый тибиреп маңтаган
Јүргүлеп калган өйлөрдиң артканы.
Камчызы јызырап калыктар башкарган
Каандардың энчиге артырып баргапы...

Улалып чөйилген чактардың јүзине
Унчукпай-унчукпай ол узак ајыктайт,
Базыды башкалу јүрүм чөлдөрдө
Башталып калганын ајарып таныбайт.

Таш кезер!
Үстиңде үргүлјик күзүрти
Табыскак тыныжын јайылтып, айланган.
Чөлдөрдиң өлөңи тепседип, бүртүртип,
Чөгөдөп алдыңа, чөйө јайканган.

Кочкүннің кожоңы кулагың тундурта,
Көксиңди ачыда кородоп угулган.
Је канча чактардың јажыдын бадырган
Јебрен таш јүрекке тыгынбай, јайнаган.

Ойынды да ээчий олјолор келетен,
Одулар ээчий одулар күйетен.
Ödötön уктардың очотон салымын
Өткүре түженип, билетең каранын.

Седеркек јылдардың сеңийтен табыжын
Сен билип, сен айтпай, түлтүйе түжетең.
Үйелер күркүреп, күп эдип тургажын,
Үргүлјик таш кезер, түштериң түженген.

Јажына тымыкка алдырткан телкемди
Јаркырууш табыштар коскорып ойгосты,

Улу чөлиҥниҥ ӱргӱзин ӱркӱдип,
Улустар келгилеп, майкандар тургусты.

Чөлдөрдиҥ кереес каруулы — кезердиҥ
Чөкөмөл санаазы чочып тӱймеди.
Эҥ башкы кыраныҥ энтерткен јолдоры
Эртеги тартыштар истерин бӱркеди.

Јебренде кезерлер јорткон јерлерде
Јепсенген черӱлердий аш јайканат.
Јаҥырган улустар кожоҥы јииледе
Јайналган шиҥиген чөлдөрди торгултат.

Таш кезер!
Јӱгӱрӱк аттардый чактарды да көрӱп,
Јӱзиҥди јалтанып, јажырбаган эдиҥ.
Таштый да кату өйлөрдө селт этпей,
Та нени таныбай сен эмди ширтейдиҥ?

Олјочы өштӱниҥ ылгым аттары
Кайкатпаган сени, чынынча айтса.
Јалтырт эдишкен ӱлдӱлер шыҥырты
Бактырткан ба сени, јазап сананза?

Јажына көспөкчил көстөриҥ өй өҥин
Јастыра сомдоптыр деп темей иженбе.
Өскө тынышту өгӱстер кӱкӱртин
Өштӱниҥ ӱнине сен бодоп тӱҥдебе.

Јыгылып кайылган јуучылдар уйкузын
Јылдардаҥ јылдарга канчазын корыйтан?
Олуды јогынаҥ ӱстӱне канчазын
Онтожып салкындар је неге сыктайтан?

Көпти көргөн көстөриҥ, таш кезер,
Көпөгөш кунукчал өткӱре не көрөр?
Јаҥы јурт баштаган алдамыш кӱлӱктер
Јаҥдабай, јаныҥды кыралап сӱрдӱрер!

...Баатырлар јайымшып јортотон талада
Буудайдыҥ машагы јыдадый јалтырайт.
Бу башка јӱрӱмди таш кезер ајаарбайт,
Бууныгып, барныгып, унчукпай ол ыйлайт.

Jүгүрүк аттардый чактарды да көрзö,
Jүзин jалтанып, jажырбаган эди.
Таштый катуркак öйлöрдиң кереези,
Танып болгойың не сен бу jүрүмди?

Кулады, 1963 j.

КҮСКИДЕ

Jаланда турган кайыңның
Jалбырагы төгүлди.
Эзинге jабыс энилип
Эрикчелдү jайканды.

— Күстиң öйи келди — деп,
Кастар бүкте калактайт.
Боро кушкаш jолдордо
Соокко тоңуп чыйкылдайт.

Уур, унчукпас булуттар
Улу тынып jүскүлейт.
Күрең тонду тайгалар
Кышты сакып үргүлейт.

Кунукчылду күс келип,
Куран үни jылыйды.
Түштүкти көстöп турналар
Түни-түжи ууланды.

Jети jашту уулчактар
Jергележип тургулайт.
Чуркуражып школына
Чур-чуманак баргылайт.

08.10.1962 j., Кулады

СЕНТЯБРЬ — СЫГЫН АЙ

Агаш бүри билдирбей
Алтын кебин кийип алт.
Jаңыс ла мöштöр улуркап,
Jайгы бойы артып калт.

Сындар төмөн сыйладып,
Сыгындар түжет сыбыртып.
Эзинге јабыс энилип,
Эргиш турат эригип.

Комбайндар кожондо —
Кыралар тас арткылайт.
Таныш эмес бу өйгө
Тарынчак бөднө комудайт.

Үч-Сүмердин јүзи соок,
Күс келгенин јаратпайт.
Үшкүрүп, ыраак чөлдөргө
Күүн-күч јок ајыктайт.

Кенейте келген салкынга
Калганчы чечек үзүлди.
Кандый капшай өй өдөт!
Катап ла күрең күс келди.

16-17. 08. 1963 ј. Кулады.

КОКУР ДИАЛОГ

1. — Балам, барып суу экел.
— Бажым оорыйт, барбазым.
— Айса, чыгып одын јар.
— Тышкары соок, чыкпазым.
— Балам, келип көчө ич,
Курсагын туруп калбазын.
— Байадан не айтпадаар!
... Курсактан кем мойнозын!

19.11.1963 ј., Кулады.

2. — Балам, кажы шыйдындын?
— Суу тожына, јынлаарга.
— Калак, соокко сен тондын!
— Бодоп нени айдарга —
Спортсмен кижи оорыыр ба?

15. 08.1963 ј.

ШАХМАТ ОЙНОГОНЫ

Н.Шумаровко

Эр улустар јуулыжып,
Энирде шахмат ойноды.
Кичинек уулчак толукта
Киришпей тым отурды.
Јаан улустар уулчакты
Јазап кайдаң көрзиндер.
Кичинек күлүк ончозын
Јеңерин кайдаң билзиндер.
Ойноткон кижи доскодоң
Уур үшкүрип, өңдөйөт.
Јеңүчил болгон эр Чорбоң
Көөрөп-көкүп отурат.
Ойынның учы билдирбес,
Божоор аайы јок ошкош.
Ончолоры Чорбоңды
Болалбады «аң јобош».

Толуктаң уулчак серт эдип
Ойноорго тура јүгүрди.
Күлүк оны көрөлө,
Күркүреде каткырды.

— Ойынды баштап јадала,
— Оптонбо сен, уул — деди.

... Бой-бойына удура
Эки черү тап этти.
Айры-тейри јолдордо
Тартыш-кырыш башталды.
Јиит бүткен шахматист
Ичкерлетти черүзин.
Өштүзи туйук курчудаң
Чыгарга салат бар күчин.
Ончо-мынча өй өтти,
Ойынның учы јарталды.
Күлүктиң кааны олјого
Кирип калбай канайтты.
Јеңдирткен «күлүк»-шахматист
Баш көдүрбей отурды.
Уулчакка удур көрбөскө
Уйалганы јарт болды.

1963 ј., Кулады

ТҮШ

Мен түш көргөм: теңери түбинде
Мелтирежип јылдыстар меге имдешкен.
Кандый да кунукчыл кожоңдор угулып,
Кайран Алтайым көзиме көрүнген.

Узун-узун јаланғың учунда
Улуркак кеен мөштөр јайканган.
Унчукпас тууларым кел дегендий,
Учы јок јетпес ыраактаң кычырган.

Кайда да јуугында тайганың суучагы
Көксиме санаалар күйдүрип, чымчыткан.
Эбире көрзөм — аржан көрүнбес —
Ээнзиреп, күски јалаң јайылган.

Туулардың сомы кайылып тургандый,
Туманга бүркедип, јылыйган эмештең.
Туйуктанып јолымды таппай турганчам,
Тибирт угулган јаланғның учунаң.

Телекей күңүрейт атттардың тибиртинең,
Аттар өткүлеп баргылайт — Алтайым јаар.
О, кандый ыраак төрөл талалар!
Олорго једишпей артадым кийининең.

Олорды ээчий јүгүрип сүрүшкем,
Оноң, күчим чыгарда, јыгылгам.
Каргышту јаланды кечип болбодым,
Кечип болбой, мен ачу ыйлагам.

Аттардың тибирти угулып-угулбай,
Амадуумды бойыла кожо апарды.
Јүрегим мени оноор кычырган,
Јүткүгем кечерге — кечилбес јаланды...

...Кенейте ойгондым, чыга јүгүрип,
Јериме ууланып, унчукпай мен турдым.
Јеримниң ынаарлу сомы эбелип,
Күчим кожулып турганын сезедим.

Комустың кожоңын кайкап угатам,
Кайран јерим, төрөл талалар!
Јеңил эмес јолыма ууланган,
Је быжу, аланзу јок мени сакыгар.

Өскөн тууларым ырааkта-ырааkта,
Өткөн өйлөрим кайда да, ондо.
Өскө јўрўм сакыйт алдымда,
Оморкоп турум. Јўрегим, кожоңдо!

ОНСШ, 1963 ј.

ОТТОР

Оттор, оттор...
Оромдор сайын омок айланып,
Оттор бийелейт анда-мында.
Отторго удура карды быкырып,
Шуургандар тынастайт
Чуйдың јолында.
Агаштар баштай салкын тызырайт,
Ачу улып, бийелейт, секирет.
Оттор... оттор... Карга шуурдып,
Сокорып калгандый, телекей ўрпейет,
Шык ла эдип калган јол,
Шык ла эдип калган кар.
Карануйга чурайт кошту машиналар,
Тыныжы буулып, тынастайт шуургандар...
Кенете эбелип келди көзиме
Малчынынң бозоргон болчок турлузы.
Көрўнип келди карануй өзөк,
Ач салкыннын бийези-кулбузы
Анда база мындагыдый ла кар,
Тенери база ла туй тунган.
Агаштар анда коркушту кожоңдоп,
Будактар тырсылдап, сынгылап турган,
Тууларда быжу чик јок карануй,
Шуурган тууларда чик јок тың.
Куйун карды айдап келеле,
Көмө согот турлузын койчынын.

Теңери — туйук. Кыңыс та этпес,
Түлтүйип калган куу сойоктор.
Карануй аркада оттор чачылат, —
Качан да күйбес соок оттор.
Ылтырашкан, ылышкан ол јажыл оттор —
Бөрүлердиң ач кезем көстөри.
Турлуда изү оттың өчөрин
Куйун белгелеп, айланат кедери.
Туйук капчалдар турлуны курчаган,
Је малчының оды омок јалбырайт.
Үүрлежип, эбире јуулгылап та тура,
Бөрүлер бу оттоң јалтанып јууктабайт.
Таң атканча санаам андагы оттордо...
Таң атканча өчпөй, ол от суркураар...
Оттор, оттор килейген јолдордо,
Јолдордың үстүне салактайт салкындар.
Телекей ле кар — биригип калган.
Карга карылган салкындар кыйгыда.
...Кошту машиналар барат токтобой.
Малчылар олорды сакыйт тууларда.

1963-1964 j.j.

А 52380

ЭКИ КӦС

Ырааk јол до ырааk јол...
Мөлтүреп калган эки көс.
Ырааk ачуум, эзен бол —
Меңдеп көргөн эрке көс!

Ырааk јол до ырааk јол...
Айдылатан кару сөс
Айдылбай артып калды ол...
Ыйлаба сен, кара көс.

Јаркынду јол сен — ару кыс,
Арткан санаам: эки көс.
Јаңып ийген арчуул бөс —
Арчуул эмес, ачу сыс.

Национальная библиотека Республики Алтай им. М.В. Чевалкова

Айланып не келди ол,
Аспактын бүрин төккөн күс?
...Айланганчам сакып ал,
Айрылышкан эки көс!

ОНСШ, 1964 j.

КӨЗИМДЕ КЫШКЫ ТУРЛУЛАР

Көзиме ыраак турлулар,
Көп өзөктөр көрүнет.

Кызыл-күрең чырайлу
Койчылар узак эбелет.

Карайлаган айгырдый,
Калапту куйун кырларда.

Карлу-карлу јаланғдар
Катап ла эмди санаамда.

Көзимде менің койчынын
Кичинек болчок турлузы.

Көксиме тың торгулат
Јылкы малдың тибирти...

Куулайган килең тайгалар,
Куу чырайлу салкындар,

Корон соокко чыдабай,
Калтырашкан кулундар.

Угулат меге сындардаң
Коңколордың шыңкырты,

Јылкылардың киштежи,
Койчы уулдардың кожоңы.

Карағуй кышкы ол түндер,
Тидиреп барган јылкылар,

Йиркиреген каткылу
Кой некейлӳ улустар.

Катап ла меге эбеле́т,
Кӧзиме узак кӧрӳнет...

ОНСШ, 1964 й.

* * *

Кӧпӧгӧш, кӧпӧгӧш, кӧпӧгӧш тенери...
Кӧпӧгӧш ынаарга кӧмӳлген тайгалар.
Кадыннын толкузы — кӧпӧгӧш чинмери,
Кадынды куйулай кастакта — кайындар.
Агаштаң ӳзӳлген йалбырак-кӧбӧлӧк.
Арайын элбиреп, айланып йабызайт,
Арайын чайпалган чакпынга экчелтип,
Айрылып болалбай, йаратты кыйкалайт.
Та кандый санаадаң кайындар эригер,
Та нени де айтпай тургандый билдирер,
Та кандый да терең, кӧпӧгӧш тенери
Та неге де толку бир-бирде ӳшкӳрер.

Кӳчӳрген ай, 1964 й.

СЕБИ-БАЖЫНЫҢ ЯҢАРЫ

Себи-Бажы, Себи-Бажы!
Себиниң чаңкыр ажузы.

Йўске согуп, удура
Йўткўйт омок салкындар.
Ак айаска учурат
Амадуны санаалар.
Кара көстөр кайкалду
Катап-катап суркурайт.
Ичкери ыраак йолдорды
Иженчилў ајыктайт.

Себи-Бажы, Себи-Бажы,
Себиниң солун ажузы!

Сениң ары јанында
Кеен талалар ачылат.
Он беш јашту јаш уулга
Башка јўрўм башталат.
Малчының уулы туулардаң
Баштап ла барат узада.
Ўредў јолы алдында,
Көк ынаарлу ырааkта.

Себи-Бажы, Себи-Бажы,
Себиниң бийик ажузы!

Сени ажып барганы —
Седең јылдар ашканы.
Сени јўткўп ödöри —
Амадуга једери.
Тыңыскып келген јаш јўрек
Тың, ийделў типилдейт.
Кўңўреп көп ўндерле
Көкси кўўлеп кожондойт:

«Салкын, салкын, салкындар!
Серүүн кейдиң жакшызын.
Уурлар болгой жолымда,
Удура салкын тың соксын.
Эзен болзын, эзен болзын,
Эбрилчикте коо тыттар!
Эзен болзын, эзен болзын,
Элбек барган тайгалар!
Элем-селем, тууларым!
Эбирип ойто келерим.
Эне жерим санаамда,
Чуйдың жолы алдымда».

Себи-Бажы, Себи-Бажы —
Седең сынду кеен ажу!

Кара көстөр кайкалду
Катап-катап суркурайт.
Жүс жолдорго энчикпей
Жүрүмге жүткүп ажыктайт.

Чуйдың тагы, 1964 ж.

КАЙКАМЧЫК ТЕЛЕКЕЙ

Меге телекей сүрекей кайкамчык,
Кызыл таңдары кабайдый меге.
Он алты жажымды салкындар жайказын —
Омок каным канадымдый меге.

Жылдыстар кептү суректар чыдырайт,
Санаам жалтырап, каруузын аладым.
Жымжак алтай жүректе ырымнаң
Сынбас чындыктың ойгорын табадым.

Түймеендер өткүре өскөн таңдарым,
Солоңы солундар меге эмди ас.
Кижи өрө өзүп чыдаза,
Кабайы ого тар-бадышпас.

Күркүреп турган алтай түндерден
Бажымда — санаа, балтырымда — эт.

Көксимде јүрегим јакшыга бүдерде,
Кирем, күчим арбынду билдирет.

Оныҥ да учун оозыма каткымды
Ойногон айас тиштенген баратсам,
Телекей меге сүрекей кайкамчык...
Мен кызыл таҥдарга кабайдый јайкаткам.

Горно-Алтайск, ОНСШ, 1963 ј.

АДАЛЫК ЈЕР

Баскан Алтай ичиме кару.
Башка эмес өскөн туулары
База ла алдыма тура бергилейт,
Баштарын јайкап, кайлай бергилейт.

Јүрген Алтай санаама кару.
Јүс кыйрадый јайылган суулары
Јымжак-јымжак шулурай бергилейт,
Јылыйган күүнди јарыдып ийгилейт.

Адалар баскан Алтайга арткан,
Албаты болуп јаҥы јурт баштаган
Арткан эрлердиҥ јүрүмин сүүйдим.
Артык нени де анайып сүүбейдим.

1964 ј.

БААТЫР МӦШ
(Алтай баллада)

Мӧҥкү тууларда мӧш өскөн
Мӧндүрлер эркелеп үстине төгүлген...

Мӧҥүн булуттар ӧдүп мүргүген...
Мӧҥкү тууларда мӧш өскөн

Көк-айастыҥ түбинеҥ јерин:
Көп өзөктөрин, көк көлдөрин

Көрөт, көрөт ол узак-узак.
Салкындар согот, кызу-кызу.

Эне јерин эригип ајыктајт,
Эбире тууларын танып-таныбајт:

Кажајган сүмерлер сајалып калган,
Канча башка бөлинип барган.

Түрген суулар түүлип јаткылајт,
Түмен туулар түлтүүип тургылајт.

Канча јылдар кајылып јылыјган,
Јебрен өзөктөр каймырап арткан.

Алдында Алтај! Кан-Алтај!..
Каруузын таппај, мөш турат унчукпај.

Ак ајастың түби кајда?
Албаты кајда? Амаду кајда?

Бирде санаазы бадышпај барганда,
Булуттар ојлодып, чугулду согулат.

Күнчыгыштаң келген күкүртти,
Көчкөни чилеп, төмөн агыдат.

Је кызыл таңдак төрөл сындардың
Јебрен төштөрин сергидип, јарыдар.

Алтај мөшкө, арыган баатырга
Ару салкындар алкыжын ајдынар.

ОНСШ, 1964 ј.

АЛТАЙ ТИЛИМЕ БИР ЈАҢАР

Мениң тилим уйан да эмес,
Мениң тилим улу да эмес,
Мениң тилим макты сүүбес,
Өскө тилдерге күйүнип билбес.
Уткучы ла омок, јалакај да тилим,
Уткачы ла чечен, учурлу да тилим,
Јүрүмди, кизиреп, Орхондо уткуган,
Јүрүмге кестиртип, је чике алтаган.

Сен алкыш, аласташ жогынан бек эмей,
Сен — ыйык сүмерлер музыдый, мөнкү!
Сен — чөлдөрдин салкынындый, жайым!
Сенде — чактардын эрјинедий тыны!
Кајуда өзөтөн алып мөштөрдин
Кожоны сенде, төрөл тилим.
Күркүреп агатан алтай суулардын
Күчи сенде, төрөл тилим.

Кулады — ОНСШ — Москва, 1963-68 ј.ј.

АЛБАТЫМА АЛКЫШ ЈАҢАРЫМ

Саң башка менин калыгым бар —
Сананып калган көстү албатым бар.

Көп чактарды ол өткөн,
Көстөри нени көрбөгөн!
Бүртүртип те ол өскөн,
Бүктелип нени көрбөгөн!

Чөйө-чөйө кожоңын
Чийе тартырып ийип,
Чөкөмөл јок санаазын
Ченелтелу јылдарга
Чалма чылап чачып ийип,
Бускалаң өткөн чыдалду,
Бурылып келер салымду.

Энчиге калган ады бар,
Энчүге калган јурты бар
Эрјинелү албатым,
Элдү-төстү албатым.

Саң башка менин калыгым,
Санаама кайкал кылыгы:
Санааркаш деп туйуксынбас,
Сандыраш деп тура калбас.
Ачка јутка алдырбас,
Ачынатып ажынбас.
Салдым күчке салдырбас,
Салым јокко сыктабас.

Чӧрчӧк-кепти билеечи,
Чын-тӧгӱнин ылгаачы.
Чӧлгӧ-тууга jӱреечи,
Чылап jолго турбаачы
Азыйгыдаң абы бар,
Адалардаң кереес бар.
Оңбос-сеңбес ээжи бар,
Ооктолбос, оодылбас.
Омок, jакшы jаны бар —
Ооkты-jокты базынбас.
Jамыркабас jаңы бар,
Jааңды-jашты ылгабас.
Ойгор тӧстӱ, тӧрӧлӱ,
Ончого тӧп шӱӱлтелӱ.

Кожого коолго баратан,
Корболор ӧзӱп чыгатан.
Кулун айгыр болотон,
Уулан алып болотон.
Бажыңа баш кожотон,
Jоныңа jон кожотон
Уулдарың бар укаалу,
Учка-башка такалу,
Уурга-кӱчке jӱретен,
Улу иштер эдетен.

Таң адатан, там jарыйтан
Солоңылу тууларда,
Табыжатан, ташташпайтан
Солунталу jылдарда
Келетен кеен ӱйе бис,
Кезер тынду ӱйе бис.
Сысту jӱрек сыылабас,
Сыныккан jӱдек чыдабас
Jӱрӱмге бис бӱткенис,
Jӱрерге jӱткӱп келгенис
Адазы учун уулы деп,
Алтайыс учун алып деп!..

Горно-Алтайск, 1964 j.

АЛТАЙ КИШИНИҢ КАРУУЗЫ

«... чудные долины Алтая слишком
хороши для номадов...»

В.В.Радлов

«...чӧл тууларга табарган,
Је туулар селт те этпеген...»

Ш.Шатинов

Алтай төрӧлим! Сананзам, сен
Албатыңа улу баала арткаң.
Јимекчи кускундар — тоозы түмен —
Бактырып аларга јаантайын чурайтан.

Је сен багынбайтаң. Олор тыгынбай,
Кайра таштalып, кара чӧлдӧри јаар
Калактап качатан, сектерин јуунатпай...
Онон, ӱӱрлежип, катап ла чубаар.

О, кан төгӱлген токум сындарың!
Олордың јаражы кандый карыкчал! —
Талдама уулдардың ӱзӱлген тындары
Јеримниң јӱзинең корбодый чыккан.

Эки јанынаң түрӱлип согулган
Монгол, кыпчак чӧлдӧргӧ удура
Алтай - шибедий — ӱргӱлјик турганын
Кемиң бистерден јажырып тудар?!

Амыр јуртаган калыктың јолына
Јаантайын олјонын састары табыжар,
Је ачап ийдеге јалынар ордына,
Јеңдетпей учына јетире тартыжар.

Кемди де јуулап барбаганыс бис,
Айса болзо бис оның учун ас?
Јок, чегис учун аккан каныбыс
Коромјык салымды онойып јартатпас.

Салым дегенде, чындап айткажын,
Салымын оның кем оңдогон?
Санаазын билип, кем бичиген?
Кем чындыкты ойынга бодойтон?

Оноң-мынаң келген эмес,
Ортобыстаң чыккан терең улустар
Алтайлар адын јаңыдаң ачылтып,
Ачыгын-күүнзегин чындык адалтар.

Орныккан албаты бойын сезинзе,
Оны јабарлап, јапазып болбозоор.
Ойгонгон тужунда өйдиң эзини
Оның көксине от-јалбыштый конор!

Быjар айдыштардаң ару jүрегис
Быжым да этпес, бир чымчыбас.
Алтайды экинчи Швейцария деп
Адаган туштар каткыга да турбас.

Бускалаң чактарда тыныбыс арткан
Бу jер биске кереестең кереес.
Jе албаты адыбыс угулбайтан болзо
Jердиң jаражы ол не де эмес.

Алтай кеен деп, алтай седең деп,
Айдышпаган эмес, сүре айдышкан.
Арчындый өлбөс бойысты ченеп,
Чөлдөр дө бистең түңей кайдыккан.

Тошты ла ташты jамынып та алзаң,
Алтай төрөлим, сен тирү ок бойың!
Оның учун, унчукпай да турзаң,
Эт-jүрегис алтай ок бойы.

ОНСШ, 1963-64 j.j.

КЫПЧАК КОЖОҢ

Олжас Сулейменовко

Чөлдөрим, чөлдөрим, чөлдөрим!
Түбектү аттардың тибиртин,
Түймеендү өйлөрдиң күкүртин
Чөкөнбөй тыңдаган чөлдөрим.

Јылдыктар јылыжып, јыдалар
Чөлдөрим үстинде чалышкан.
Тегерик чөөчөйин туйгактар
Энчиге ойо тееп артырган.

Ол түмен чөөчөйдөң саң өрө
Көк-чаңкыр јалбыштар чөйилген,
Мөңкүлик кожоңдор чөлдөргө
Мөңүндий мөлтүреп төгүлген.

Је чөлдөр тыныжын јажырып,
Олорды тыңдабай јадарда,
Ол омок јалбыштар тепселген
Олјочыл чактардың маңында.

Түн болзын, түш болзын — керек пе —
Туйгактар туй тепкен омокты,
Согоондор тоскурган кожоңды
Чөлдөрдөң табарым, бедиреп.

Ол кожоң, ол өктөм јылыйбас,
Ол терең — чөлдөрдиң көксинде,
Кулакка угулар-угулбас
Куулгазын јылдысту түндерде.

Шак ондый јылдысту бир түнде
Јалбыштар учуктый чөйилип,
Кижиниң көзине көрүнзе,
Чөлдөрдиң тармазы чечилер.

Бажынаң учына јетире
Бастыра јажыттар ачылар.
Је оны тыңдаган кижиге
Чактардың каразы јапшынар.

Эм ондый кўч јўкти кögўске
Эр тудуп чыдабай, бууныгар.
Куулгазын јылдысту тўндерде
Талада аскындап айланар.

Учында уйадап, көңкөрö
Уулан-эр јыгылган ла туштa,
Шыңырап чöйилер чöлдöрдöң
Кök-чаңкыр јаңарчы јалбыштар.

Онызы — јапшанду төңдöрдö
Билинбес јыгылган јаш эрдиң
Көзине айланган јаштары
Какшаган кыртышка ödöрдö,

Качангы тымыган кўўлердиң
Тынданып, ойгонып келгени.
Тургактаң айрылып, кўйбўреп,
Чыгара тебилген эреени.

...Ол јаш эр ончозынаң ыраак.
Ол тынбай, ол укпай тым јадар.
Је чöлдиң ўстинде јаңырап,
Јалбыштар јаңыдаң јайканар.
...О, салым!

ОНСШ, 1964-68 j.j.

ОРЧЫЛАҢ

Тўби јок кара теңери.
Тўймееш билбес јылдыстар.
Тўгезе айдар сöс јетпес
Тўйўлип калган санаалар.

Унчукпас телкем, унчуксаң!
Учың сениң кайда не?
Öскö амыйтан көрötöн
Öй качан бир болгой не?

Мен билерим: јўрўм бар!
Орчыланда, кайда да.
Кижиге кижи јолугар,
Мен бўдедим, бир туштa.

Эмди де шык тўдўскек
Эрмектенип унчугар.
Јўрўм јок деген јылдыстар
Јўрўмдў деп адалар.

Танышпаган орчылаң
Табыжып, тил алыжар.
Јўрўм ле јўрўм узактаң
Јўзўн кебин таныжар.

Горно-Алтайск, 1964 ј.

ОТТОРДЫ САНАТКАН ЈАҢАРЫМ

Ол не от, ол не —
Кўйўп-кўйбейт?
Ол не амаду —
Өчўп-өчпөйт?

Јер өткўре ол отко
Јўрегим тартылат.
Једейин ле дезем,
Јап эдип јылыйат.

Эҥирлер киргенде,
Элбек сындарда
Энчикпей сыыладат
Сыгындар узада.

Таскылдар ла сайын
Көп оттор суркурайт,
Кожоҥдый, чолмондый!
Көгўсте јыҥырайт.

Ол оттор мелтиреп,
Ойгозып имдежет.
Бийиктеҥ седеркеп,
«Бистерге јет!» дежет.

Оттордыҥ јылузы
Эдимде јымырайт.
Ойгортыш чолозы
Элезек јалтырайт.

Санаткан ол оттор,
Сакыткан кожоңдор
Санаамда тыңыскыйт,
Салымым да јарыйт.

Горно-Алтайск, 1964 ј.

КЕРЕЕС ЈАЛБЫШ ЎСТЎНДЕ САНААЛАР

Өлгөндөр сööги ўстўнде
Өткөн өйди санангам.
Өчпöс санаа көксимди
Өңзўредип сыстаткан:

«Качан да олор бурылбас,
Кайра келер арга јок.
Көпти јартап бергедий,
Көп-көп эрлер эмди јок.

Олор тирў болгожын,
Өйлөр öскö болор эт.
Көкўп јўрген öштўни
Көзине чике айдар эт.

Төгўнди-чынды билзе де,
Тўгезе ылгап бербес пе?
Озогызын бистерге
Ончозын бурып болбос по?»

Онойдо мен сананып,
Ол ло бойым тым тургам.
Отко кўйген јўрегим
Ол кижиге тартылган:

— Улус, слерди мен сўўгем! —
Бичиген кижи коммунист.
— Улус, сергек болыгар! —
Јакыган кижи коммунист.

Јўрегинин одыла
Бичиген эди бу сöсти.
Өлўмге барып јадала,
Јакыган эди улусты.

Кылыштардың миизинен
Кыйгак эди бу сöстöр.
Атомның јалбыш одынаң
Изў эди бу сöстöр».

...Оноң бери öй öткöн —
Телекей тың кубулган.
Оноң бери öй öткöн —
Эдўлер база көп арткан.

Акту јўрген калыкты
Автоматту кем кырган?
Јаш баланы ыйладып,
Јыдала тынын не кыйган?

Теңистиң ары јанында
Өлўмди олор белетейт.
Пентагондо «кўлўктер»
Бўгўн тирў јўргўлейт.

Күнбадышта фашисттер
Күйбўрежет эмдиге.
— Дранг нах остен! — деп,
Кыйгырыжат эмдиге.

Еврейлерди тоскурып,
Истегенче эмдиге.
Коммунисттер јаң учун
Тартышканча эмдиге.

Эмдиге öштў кылынып,
Элди-јонды атканча,
Эр јакшызын апарып,
Тўрмелерге сукканча.

Карануй тўнде тўрмеде
Катап ла кыйгы угулат.
Аттырткан кижи калганчы
Черт сöстöрин айдынат:

— Улус, слерди мен сўўгем!
Улус, сергек болыгар!

Кенетейин селт эдип,
Келетен күнди санангар! —

Кан төгүлген оролор
Катап ойто бүткен бе?
Өлгөндөр бүгүн турала,
Өскөргөн күнди көргөн бө?

Телекейде ол ок ыш,
Телекейде ол ок чак.
Миллиондор согушта,
Мылтыгын колдоң салгалак.

Тең јүрүмдү болорго,
Теңдей текши тургулайт.
Кату кыйгак көрүшле
Катап олор сайгылайт.

Јажынып алган өштүнің
Јүзине чике көргилейт.
Мың калыктың ортодоң
Јастырбай танып илелейт.

Ортобыста өштүлер
Ол көрүштең јалтанат.
Озогызын сананып,
От тийгендий чарчалат.

Эмди јазап сананзам,
Олор билер ончозын:
Телекейдің ырызын,
Телекейдің шыразын.

Арай эрте «өлгөн» деп,
Јастыра сөсти айдарга,
Јүрүмди сүүген эрлерди
Арай эрте ундыырга.

Бускаланда улусла
Буды теңдей баскылайт.
Корголјын окко удура
Коркушту сөзин айткылайт.

Кылыштардың миизинең
Кыйгак эди бу сөстөр.
Атомның јалбыш одынаң
Изў эди бу сөстөр».

...Оноң бери өй өткөн —
Телекей тың кубулган.
Оноң бери өй өткөн —
Эдўлер база көп арткан.

Акту јўрген калыкты
Автоматту кем кырган?
Јаш баланы ыйладып,
Јыдала тынын не кыйган?

Теңистиң ары јанында
Өлўмди олор белетейт.
Пентагондо «күлўктер»
Бўгўн тирў јўргўлейт.

Күнбадышта фашисттер
Күйбўрежет эмдиге.
— Дранг нах остен! — деп,
Кыйгырыжат эмдиге.

Еврейлерди тоскурып,
Истегенче эмдиге.
Коммунисттер јаң учун
Тартышканча эмдиге.

Эмдиге өштў кылынып,
Элди-јонды атканча,
Эр јакшызын апарып,
Түрмелерге сукканча.

Караңуй түнде түрмеде
Катап ла кыйгы угулат.
Аттырткан кижи калганчы
Черт сөстөрин айдынат:

— Улус, слерди мен сўўгем!
Улус, сергек болыгар!

Кенетейин селт эдип,
Келетен күнди санангар! —

Кан төгүлген оролор
Катап ойто бүткен бе?
Өлгөндөр бүгүн турала,
Өскөргөн күнди көргөн бө?

Телекейде ол ок ыш,
Телекейде ол ок чак.
Миллиондор согушта,
Мылтыгын колдоң салгалак.

Тең јүрүмдү болорго,
Тендей текши тургулайт.
Кату кыйгак көрүшле
Катап олор сайгылайт.

Јажынып алган өштүнің
Јүзине чике көргилейт.
Муң калыктың ортодоң
Јастырбай танып илелейт.

Ортобыста өштүлер
Ол көрүштең јалтанат.
Озогызын сананып,
От тийгендий чарчалат.

Эмди јазап сананзам,
Олор билер ончозын:
Телекейдиң ырызын,
Телекейдиң шыразын.

Арай эрте «өлгөн» деп,
Јастыра сөсти айдарга,
Јүрүмди сүүген эрлерди
Арай эрте ундыырга.

Бускаланда улусла
Буды тендей баскылайт.
Корголјын окко удура
Коркушту сөзин айткылайт.

Кубадагы уулдарла
Куучындажып тургулайт.
Анголада кулдарла
Ак бийлерди аткылайт.

Арабтарла бир болуп,
Амадузын јарадат.
Индияда јоктуга
Иженчини апарат.

Ороонуста ол эрлер
Ончозы тең тургулайт.
Эдип јаткан ижиске
Эби-јөбин кошкылайт.

Олорды өлүп калган деп,
Јастыра сөсти кем айдар?
— Улус, сергек болыгар! —
Ундыбагар, улустар!

ОНСШ, 1964 ј.

КУБАЛЫК РИТМ

Јайым ритм,
јалбышту ритм —
маанылар јелбирейт,
јүректер күңүрейт.
Теп-тегин колдор,
темир колдор,
кара-күрең
эркетендү чырайлар,
тызырт эткен
тың санаалар.

Јайым ритм,
јалбышту ритм,
изип чыккан
ийделү ритм...
Чыткыдына кан шаалган,
балтыр эди тыңыску
эрлер энчикпей,
тургулайт теңдей-теңдей.

Селендей берген jер-телекей,
кыйында болгон кул-телекей
кайкап ajыктайт.
Jобош сöстöр
бу ритмдешке
чыдашпай сöгүлет,
канча башка
бöлинип үзүлет.

Ритм, ритм,
jалбышту ритм...
Түрген, түрген
элестеле берген,
килиң кара чачы
курлаазына согула берген
агару энелер,
тың санаалу,
быжу санаалу,
тура калбас,
jана баспас
Каруулу эрлер,
кару кыстар да,
канчын jииттер де —
көгүстери бир тыныш,
jүректери бир согыш.

Ритм, ритм...
Энчейишкен агаштар
кенетийин серт эдет.
Чайпалыжат,
Чакпынду талайлар
Шыңыражат
чаңкыр талалар.
Солоңылу бу алтайды
сонуркадып кайкаткан,
согушка чыккан үйеге
сооро эмес jол ачкан
jайым ритм,
jалбышту ритм.

Кең теңистиң ортодо
кеен ортолык кожоңдоп,
каралыкты чагылткан,
јалт этире јарыган.
Күүни улу албаты
үргүлјини чочыдып,
өңдөйип,
өрө ол турды.

Курч көрүжи — амаду,
коологон кожоңы — амаду,
күзүреген алтамы — амаду.

Күүлеп чыккан бу ритмге
күйе берген јүректер.
Санаа — јаңы,
Күүн — јарык.
Јайым ритм,
јалбышту ритм...

ОНСШ, 1964-1965 ј.ј.

АФРИКА

Шыразы түгенбес улу Африка,
Онтузы токтобос өксөгөн Африка,
Камчыга бөлиткен кара Африка,
Кайыштый толголгон сыгытту Африка!

Канча барган чактарды таныбас,
Кара эдинде шырказы тартылбас,
Калың јерине тери төгүлген,
Кыйгызы өйлөргө терең көмүлген,
Канчаны көргөн, билген Африка,
Канчаны өткөн, эткен Африка,
Канчаны көрбөгөн сокор Африка,
Канчаны этпеген јебрен Африка!

Јирменчи чакта түймеди, билинди,
Јалбак балтырлар түүлишти, бирикти.
Эки јарынын эки теңиске
Тептештирип, туруп келди.

Эски тамтамдар јаңы тибиртин
Көксине толтырып кеңидет эмди.
Кожоңдоп турарда, күүзиниң јалбыжы
Комудалды кубулта өртөйт эмди...

— Менің улу учурлу
тартыжым бу! — дейт,
Менің бүгүнги кожоңым —
Эмдиги тартыш! — дейт,
Менің эң курч сөстөрим —
Эмдиги өч — дейт...

1965 j.

АЙАНА КЕРЕГИНДЕ КОЖОҢ

Көп јолдордо мен јүрдим,
Көп көстөргө мен бүттим.

Јаш тужым менің јолдордо
Јаңарымдый јайылат.

Јарык санаам јаантайын,
Јаантайын сеге тартылат,

Айана, кару Айана —
Акту менің көөркийим!

Ару сүүштү сеге мен
Айрылыш өдүп келейин:

Уткузаң мени, уткузаң,
Удура көрүп, каткырзаң —

Ундыйын ачу сызымды,
Таныйын кару јазымды!

Мен јастыргам јаантайын,
Јабарлаткам, айттырткам,

Јаңысканзырап, јол сайын
Ырыстарым јылыйткам.

Сен де менең ыраган,
Эрке сөзиң айтпаган,

Је сананадым мен сени,
Је санааркайдым мен сеге,

Айана, кару Айана,
Айдып болбос кеберим!

Ай куулгазын Алтайда
Амадуум јок эмтирим.

Канайдайын, Айана?
Каруузын айт, Айана!

Кебериң јуук — сананзам.
Кебериң јок — сакызам.

Келетениң јуралат...
Келбейтениң јарталат...

Көп јолдордо јүреле,
Көрбөй лө калдым эмеш пе?

Көстөримниң алдыла,
Кööркийим, өдө бердиң бе?

Айана, сен — ару ырыс,
Амадуумдый јетпес кыс.

Ачулу күүним јаантайын,
Јаантайын сеге тартылгай.

Мен ыйлайдым, Айана!..
Айана, сени таппагам...

ОНСШ, 1965-67 j.j.

* * *

Јүрегим мениң саң башка,
Јүрүмим меге кайкал јок,
Амадуум мениң јарт, омок,
Је көксим изү, көзим соок.

Санаам ыраак, ичкери,
Салкынду узун јолдордо.
Бойым мында артадым,
Бу улустың ортодо.

Каймыртту јўрўм ичинде
Көпти билип јўредим.
Көпти көрўп, сананып,
Көпти билбей јўредим...

Кайа көрзөм, коркушту
Кару, кару өйлөрим.
Јалакай чындык улуста
Јаантайын јарык кожоңым.

А көксимде көп айдатан,
Ару, јылу сөстөр бар:
Тўмен, тўрген, тўгенбес
Тўймеп турган санаалар.

Санааларым меем эрейт,
Санааркаш эмес — саң башка.
Көксимди көзим электейт.
...Көксим туйук согушта.

ОНСШ, 1964 ј.

АЛТАЙ ТУУЛАРЫМА

(јол-белге)

«Јўзи ышка тартылган тууларды
Јўрегим сыстап, ајыктап отурым»
Л. Кокышев

Энелик јериме, тууларга эбирип,
Эртеги јолыма эм јана бурылдым.
Өскөн Алтайды көрөлө,эригип,
Өзөгим кенете та неге сыстады!

Кийнимде болгоны, кайдалык, — буруум! —
Кинимди аластап, өткўрип койорым.
Агарган мөңкўлў тууларда амадуум,
Алдымда айланып јанатан јолым.

Көбөлөк чилеп, өткүрген тужымды
Коскорып, ойто эбелтер күүним јок.
Камык јолдордо јуулган тоозынды
Кактанып, арутап болорым, та јок.

Энеден чыгып, чыдаган Алтайым
Эмди көзиме јаңыдаң ачылды.
Кейтиген јүрегим кожоңын јайлаадып,
Кечитти көспөктөп, октолып согулды.

Јолымда ачу да, сүүнчи де болгон,
Јоткондор јеңери јеңил келишпеген.
Тургакту алтамдар көгүске тондолгон,
Туштаган буудактар тегин өдүлбеген.

Бажымды бөкөйтпөй, омок көдүрип,
Баратан јолыма карыкпай көрөдим.
Калапту јүрүмге кайдыкпай, көндүгип,
Кату сананып, каткырып јүредим.

Алдымда јолдорым туйуксу да болгой,
Ачыгын бедребей, чикезинче өдөрим.
Атту-чуулу калыктар да болгой,
— Алтайдың уулы! — деп, аданып јүрерим.

Јеңүлү ажуда, јеткерлү ородо
Јебрендик тууларым адыла адаткам,
Угы да өскө уулдардың ортодо
Уйатка чегееерди түжүрбей мен туткам.

Туулардың салымы — ол менің салымым,
Тууралап качпай, мен тууларла кожо.
Эрмек-сөстөрим, керегим ле адым
Эр-јажына эл-јонымла кожо.

Өскөн јеримниң өткүн јаңары
Өзөгиме јажына шиңип тарыган.
Өрө өскөн бойымды јарадып,
Өскүске түжүрбей, албатым чыдаткан.

Өскө јүрүмниң кирезин сен ченеп,
Өңжүгин, илбизин көрүп кел деп ийген.

Санаазы кыскачак немелер чилеп,
Сала беретең бе — шиңдеп ширтеген.

Тууларым салымы — туружар салымым!
Туулган эл-јоным, чертим бу болор.
Көксимде шуулап токтогончо каным,
Көспөкчил амадуум јеңижүле толор.

Јакшынак амаду бистерде бар болзо,
Јаркыны тийбес деп кем айдатан?
Эдетен иштер јолыста көп болзо,
Эреңис, энчигип незин туратан?

Јеңил јүрүмди бедреп јүргендер.
Јектеп јерин таштап салгылайт.
Ачунын күндерин унуткан кеткиндер
Албаты-јонынын адын саткылайт.

Өскөн туулардың келетен јүрүми,
Өрө өзөтөн салымыс бүдүми
Өзөгин өйкөтпөс, түжине де кирбес,
Өлүмдү коногын да олор сезинбес.

Акту бойлорын кичееген јүдектер,
Албаты слерден эм астаар ба база?
Кардыгар јылулап, слер неге једерге, —
Кармадап, јулунып јүргейеер ле база!

Слердиң бортык ла бооду јүрегеер
Сыстабады деп кемис те јайнабас.
Албаты учун јүригер деп слерге
Албан санааны кемис те айтпас.

Слерден де болгой күлүктер ыраган,
Слер де барзаар, улустар ыйлабас.
Мунда јылдарга унчукпаган туулар
Мунду сагышка бу мынаң алдырбас.

Түрүк туулардың түңүрлик көксине
Түмен өйлөрдиң кыйгызы томулган.
Тууларыс ончозын чыдап көдүрип,
Туйукка тудунар јажыдын алынган.

Слердиң салымаар — ол менің салымым,
Слерден ырап, мен ырбап болбозым.
Канду, кыйынду чактарын калыгым
Канайып өткөнин сананзаар, баш болзын!

Алтайдың јүреги эмдиге шимиреп,
Ачузы бадышпай систаганча эди.
Озогы оның салымын белгелеп,
Ойгортып јүрери меге күч келишти.

Катуның, ченештиң күндери де келзе,
Качан да чертке мен чындык артарым.
Өзөтөн салымыс өчөмик те дешсе,
Өзөк-тынымды тынына кожорым,

Көккө тебилген буурыл баштараар
Бозооро тартылза, мен база санааркаарым.
Көпти айладып, унчукпай да турзаар,
Ондоорым, сезерим слерди, тууларым.

Кызалаң өйлөрдиң ачузы тужында
Кыйналып ыйлазаар, мен де ыйлаарым,
Седеркеп каткырзаар, мен де јайлаарым,
Селт этсегер, мен сезип серт эдерим.

Көксөөрдө шүүлген ачуның кезиги
Көксимде менің база түңей бар.
Келетен јүрүмниң кебедел кезеги
Кебимде, кинимде менің база бар.

Ак-јарык јыргалын көргөн тужымда
Эдетен учурлу керегим менің бар.
Эли-јонымның эркиндү адынаң
Алкышту сөстөрди табатан табым бар.

Эне-Алтайга келетен јүрүмниң
Элчизи болуп мен өрө турарым.
Эмдиги үйемниң, кезерлик үйемниң
Эрчими шак ондый, төрөл тууларым!

Горно-Алтайск, 1964 ј.

ЎРЕНИШТИҢ ЈАҢАРЫ

Студенттер јангылайт
Айыл-јурттарын дөөн,
Адалар јуртаган
Алтай тууларын дөөн.

Бойдоңдор ортодо
Вокзалда, кей-портто
Бистиң де уулдар
Бириккен нак турар.

Бу кыстар — Оймонның,
Буларга — Көкөрү.
Озогы ойойым.
Джаздың күүлери.

Ончозы кожулды,
Ойында табышты.
Тамыра кожоңды
Таныш, уул баштады.

Колдогы билеттер.
Јолугу белеги.
Кокырда студенттер.
Јолдордың белтири.

Эмдиги эл-калык —
Эрикпес студенттер.
Ачык та јарык,
Ајыкчыл күлүктер.

Санаазы серүүндер,
Сындары сергектер,
Салымда, јүрүмде
Сынықпай, јүткүгер!

Бичик биске азый —
Јирјилгин телекей.
Бичигисти ачап уй
Јигени эм темей.

Малчылар уулдары
Чыдаптыр — бек темир.
Маңы тың јылдарды
Чалмадап миниптир.

Энелер билбести
Эмди бис биледис.
Адалар көрбөсти
Айладып көрөдис.

Элибистиң эски јанын,
Элебейтен јакшы јаңын
Эмди де бис чачпас керек,
Энчиленип алар керек.

Јаңы өйгө јарадып,
Јаан билгирле јарыдып,
Јаантайын јүткүбей,
Јарыткышты күйдүрбей!

Кан-Алтай јаранзын,
Каргандар јажазын,
Канчындар јаркынын
Качандык јарытсын!..

Студенттер јангылайт
Айыл-јурттарын дөөн.
Адалар јуртаган
Алтай тууларын дөөн.

ОНСШ, 1965 ј.

ИШТЕНИШТИҢ ЈАҢАРЫ

Мен бүгүн иштенерим.
Сананарым, бичинерим.
Сеге, көөркий јерим,
Ӱлгер бӱтсе, экелерим.

Мен бүгүн иштенерим.
Сананарым, бичинерим.
Сени билип, көөркий јерим,
Адар таңга иженерим.

Мен эмди иштенерим.
Айдыжарым, билижерим.
Ажып калган кўндер учун,
Айдынбаган чактар учун.

Мен мында иштенерим.
Мееркежерим, јеҥижерим.
Јоболтоны јотқондоорым.
Јобош јолды јоголторым.

Јондордыҥ јўзин јоктоп,
Јонымдыйын табыжарым.
Јорыгымныҥ аайын оҥдоп,
Јолдошторло таныжарым.

ОНСШ, 1965 ј.

ЈЕҤЎНИҤ ЈИРМЕ ЈЫЛДЫГЫ

Јирме јыл эмди ӧдўп калган,
Јерине јаҥган јуучылдар чылап.
Јирме јыл шыҥырап чӧйилип калган,
Јуудаҥ бурылган поездтер чилеп.
Јирме јыл ӧзӧккӧ тыҥыскып калган.
Јаркынду јаҥылык — олордыҥ энчизи.
Јууныҥ јолдорыла келген јуучылдыҥ
Јаш балдарын чыдаткан кереези.

Берлинге јеткен алтай јуучылдыҥ
Баскан јолдоры јерине айланган.
Јўрўмниҥ кожоҥын канча кӧлӧсӧ
Јалтырт эттиртип, тууларга экелген...
Тайакту адам јуртына бурылды.
Бу ырыс тоолу ла улуска келишти.
Јуртыстаҥ барган эрлердиҥ эбирип
Јанып келгени ас эмтири.

Тӧртӧн алты јыл. Кызу јай.
Тӧрӧл јери. Ол тӧрдӧ отурды.
Он беш јашту салдачы Солум
Оныҥ јанында санааркап турды.
Солумныҥ энези фермада. Сообјокто.
Адазы келбеген.
Јыгылган — фронтто.

Көпти көргөн кичинек кижиге
Көгүсте сысты тудары күч неме.

Карагол-ичине көп адалар
Качан да келбес, је ады — ундылбас.
Карагол-ичинде јаш уулчактар
Качан да адалар адын унутпас.
Јирме јыл јыңырап чөйилип калган.
Ороонымла кожо мен өзөдим эм.
Адалар керегин улалтадым мен,
Адалар кереезин бүдүредим мен.
Јирме јыл эмди өдүп калган.
Адалар чындыгы маанадый — үстүүсте.
Он сегис јашту мен ороонымла кожо.
Јеңүнин омок кожоңы көксисте.

Горно-Алтайск, Май, 1965 ј.

КЕРЕЕС ТӦРӦ

Паслей Самыкка

Јүрүмде меге јобоштор эмес,
Јүрүмде меге јолдоштор керек.
Үлгерликте меге үүрелер эмес,
Үлгерликте меге үңгүрлер керек.

Элчилеп мени уткалар эмес,
Экпинделип курч кыйгылар келер.
Чаңкырлык, јажу түштер эмес,
Чакпынду јүрүмнин чырайы көрүнер.

Эмди меге бычактар дейтем бе,
Эркинге экелер бичиктер керек.
Өктөм көстөрлү өскөн кижиге
Өрөлөй көдүрер билиниш керек.

Бийикти-биликти эркитеп, јеңижип,
Бийиркеш, билееркеш чек билбейтен эдим.
Туулардаң келген мен, күлер кижи,
Тургундык ээжиге келишпейтен эдим.

Сакыган көөркийим — Өйим келерде,
Салкындар болуп санаалар чагылган.
Салкындар, түймежип, сындардың сыртынаң
Сүүгеним чачындый, толголып, чачылган.

Күремел көксимде күүлеген сөстөрлү
Канчаган канчын күүним эмди бар.
Сүүйин деген, сүүнейин деген
Сүрекей сүрлү сүрдеген үним бар.

Шоорлогон, соотогон уткачы улустар
Шыңыртту, кычыру үниме качашкан.
Јүс айрылу јолдордың јүзинде
Јүреги јанбаган јииттер тушташкан.

Јаңырар, јаңыраар деген үлгерлик
Јайым, бускалаң сүүжимди курчыдат.
Јаңым јаңыстар јастырып, айланчык
Јаңылга ордында артары чочыдат.

Јас-јылу келгенче, сакып чөкөнгөн,
Јажуга јаңжыкса, катуга јалтанза,
Карындаштар, кандый слер калап поэттер?
Канчагы чертеништең канчыйан туза!

Поэттер јүреги коркушту өңзүркек —
Болор-болбоско ооктолбозын олор:
Бойысты билинген каныгышла толо
Болоттый јымжаган үлгерлер күңүреер.

Келеткен чындык поэттиң учуры
Кемјилү кичинек кептерге киришпес.
Кезерге берилген салым-учурал
Кезем ээжиге — калыпка келишпес.

Бойымды ла келген јолымды јартаарга
Јүрегимдий кату үлгерлер агыттым.
Јүрүмде, јолдордый, ару артарга
Молјуумның төгүнин ле чынын јарташтым!

Јүрүмниң агылга јерлерин ачтыртсам,
Илбизин өңдөрди көзиме тартыртсам,
Јүзүн удурум ээжилер бузулат,
Телкемниң ле Өйдиң јаңдары табылат.

Ачылта ачузын билбейтен улустар
Аптаган төгүннең оосторы толголот.
Кереестү күндерин быртыткан тужында
Кемге ле неге бүдерин оңдобоот.

Эмдилик чырайын эбелтип көргөмдө,
Эбелбес, солун үйелер көксимде.
Өлүмниң-јүрүмниң ойыны күрмелет,
Өрөги-төмөнги таңдарым түйүлет.

Ол — мениң көксимде күүлеген сөстөрлү
Канчаган канчын күүнимниң үрени.
Сүүйин деген, сүүнейин деген
Сүрлү ле ару тукумым эр үни.

Тамырымда кызу канымды кыјыклап,
Таңары јолдорды тымыктаң ойгоском.
Тыңыску кыйгылу, камчыдый јызырап,
Табырууш јааштарды өткүре ойлотком.

Јүрүмде меге јоболдор эмес,
Јүрүмде меге јоткондор керек.
Үлгерликте меге үүрлежү эмес,
Үлгерликте меге үндежү керек.

Горно-Алтайск, 1965 ј.

КӦРҮП ТУРУМ...

Көрүп турум:
Кööркий тууларым
Көстөрин арай ачып ийерде,
Кирбиктери билдирер-билдирбес
тыркыража берген,
Көгүстери тыңыскып тура берген.
Јаркын јайылган јаан телекей
Кенетийин
куулгазын кептү
Олордың көзине
ачылганы —
Ол мениң айса санаам эмеш пе?
Ол меге онойып бодолып туру ба?

Өзөкти төмөн
јайылып келген
Өдӱ көстӱ салкын —
салкын ол эмес —
Тууларымныӊ куу тыныжы эмтир.
Качан атту
от-калап бойыӊ
чаап баратсаӊ,
Салкын јӱзиӊди
эмди ле тиле
Кезип ийер деп,
билдирип те турза,
Ачык кейди өкпөни өртөтпөй,
ичерге ӱрензеӊ,
Анчада ла каныӊ јалбырап чыгар,

Бу ла өйдө сезимиӊ курчыткан
Кайран кеберлер көрӱнип келер,
Кӧӧркий төрөлдиӊ сомдоры
тирӱдий билдирер.
Бу ла тушта санаада эмес,
иле
Илинип кирер
көксиӊе
Өскөн-јӱрген тууларыӊныӊ
Өткӱн ле чичке курч көрӱжи.
Бу — олордыӊ өчӱрип болбойтон
өкпөөрижи,
Бу — олорго озогыдаӊ келген
ийде кирижи.

Көрӱп турум:
Санаада эмес,
Баштагы
Элес эткен санаада эмес,
Чокум ла бу — мениӊ алдыма —
Көрӱнип келгилейт кӧӧркий тууларым.
Көрӱнип келгилейт.
Кару ла эрӱ этире
Кӱлӱмзиренип ийгилейт.

Бу тужунда төрөлим көрүнет:
Оны мен
Улустың көп төрөлдөри ортодоң
Јастырбай таныйдым
ару көстөринең —
Тууларымның башка ла јаңы кеберин.
Көстөри ару,
Эбире кыру,
Ак кирбиктү
Көөркий тууларым,
Көгөришкен јалакай тууларым.

ОНСШ, 1965 ј.

БААРЧЫКТАР

Баарчыктар катап ла уйа тарткылайт.
Бала тужым көзиме эбелет.
База ла јас јериме айланып,
База ла меге санаалар экелет.

Кече ле болгон немедий, бүтпейдим —
Келбес пе ол өй бурылып, тескери?
Удабаган ошкош, слерге, баарчыктар,
Уйа јазап басканымнаң бери.

Кезикте уйа эдерге јозым јок,
Кунугып јарчага да јонуп туратам,
Куштар јангылап келгежин, уйа јок
Тарынар меге деп, санааркап туратам.

Карган Акыйдың таскагынаң јосты
Кажы бир туйка алыш та болгон.
Койнымда тапкан јозымды јажырып,
Јанып келгемде, узаныш тың болгон.

Учында уйаны эдип алала,
Узун ла деген агашты талдайтам.
Улай ла оноң баарчыктарла кожо
Јастың келерин энчикпей сакыйтам.

Је бир катап ол уйага
Баарчыктар келип, конбогон эди.
Кандый да кижи агашты томурып,
Кезелде, тартып апарган эди.

Томурткан агашта јок уйазын
Айланып баарчыктар узак бедреген.
Уйазын таппай ачу ўнденип,
Уур јолына арай көндўккен.

А мен төңөштө јөлөнип алала,
Ачуумды бадырбай өкпөөрип ыйлагам.
Учкулай берген куштарды эчиде
Унчукпай јўк ле көрўп тургам.

Оноң ло бери ол баарчыктар
Ойто келбеген озогы јерине.
Олор келбеген. Мен олорго
Бурылар болбой деп, иженгем тегине.

Оноң бери јылдар ыраган.
Баарчыктар катап ла уйа тарткылайт.
Је уйазы јок ол куштарды сананзам,
Јўрегим кородоп эмдиге ле сыстайт.

ОНСШ, 1965 ј.

СУУАТКЫШ ЈАНЫНДА

(Содон башту алтай балдарды сомдогон туујы.)

Сууаткыш јанында,
суркурууш јылдыстар
меге учурашкан.
Сууаткыш јанында
сонуркак кучкаштар
омок чуркурашкан.

Сууаткыш јанында
коо чааптар
ойноп айланышкан.
Сууаткыш јанында
кичинек адарулар
кўўлеп учушкан.

Олорды көрөлө,
мениң көзимде
сўўнчилер кыймыкташкан,
јарыжып ойношкон,
кожоңдожып соодошкон,

ары-бери сунушкан —
кейди шыңыраткан...

Оноң улам
менин көксимде
кайкамчык алтай —
кайран јаш тужым
күйбүреп чыккан —
саңын арчып,
көзин ачып,
јуурканын чачып.

Оның бар-јок
тынар-тындузы
ойгонышып,
бут бажына
туруп чыккан —
бастыразы.

* * *

Теңериде,
чаңкыр кейде,
чомунып турган
шулмус күничек,
Түүнтиде,
јажыл сууда,
аңданып турган
көстүктерлү күчүгеш —
Экилези бир уула
оромдорло
јарыш эдип,
элчи болуп,
онголорын
јарлап туруп,
арт учында мени,
эш-неме сеспей
отурганым көрөлө,
кенетийин чочыткан,
кенетийин кайкаткан.

Бу городтың
бу изүзин,
бу тозынын
көрөр болзом,

туй быкырып,
чалдык чечектерди
сугарып,
суркурадып,
көрөр болзом,
эрке эзинек
серүүнди экелген
күмүш канадында.

Ол эзинекле кожо
бу городко
кичинек
алтай балдар келген!
Содон башту,
солоңы чырайлу
солун-солун
алтай балдар!

* * *

Олордың көстөри
сүүнчилү болгон,
олор бойлоры да
јарык сүүнчидий болгон.

Олор, эликтиң
чааптарындый балдар,
ончозына јайым
көргилеп тургандар.

Олор турган
фонтанды күреелей,
олор кайкажып
турганы сүрекей.

О, чааптар кечкен
сууларда артулар
кайкалдың кайкалы деп.
билбеген балдар!

Чөрчөкчи јаанагар
«когок» дегенде,
канайып бүтпейтен,
коркыбайтан эдеер? —
Шак онойып бүтпегер,
коркыбагар менең,

јўрегим ачу
ыйлаган да дезем.

Кичинек-кичинек
сонуркак кööркийлер!
Слер сеспезеер — менде
кандый санааркаш!

Је мен билерим,
бўдерим тўҥей ле
менiҥ чöрчöгим
сўўнчилў ле јараш.

* * *

Сууаткыш јанында
мен соотоп отургам,
је слерди санангам,
сананып мен тапкам
слерди —
јодродый көстў балдарды,
Алтай јеримниҥ
эҥ јаркында
чечеги ошкош
кару балдарды.

Кайкамчык ороонноҥ
келбегенеер слер,
је кандый ачык
көрўштў эдигер!
Көгўске јарык
санаа тўжўрер
кичинек-кичинек
сонуркак кööркийлер...

Кийнинде чыдап,
кезердий јаанап
кижилер болуп
өзөтөн балдар.
Кижилер болгоолы,
јолдорды өткööли
Кин-Алтайын
кичеейтен балдар.

Обл.Радио, 1965-1966 j.j.

ТҮН-КАЙРАКАН ЈАҢАРЫ

Городтың тунгак бу ўни
Тротуарлар ўстинде
Уур кайыйт түндерде.
Городтың кўч бу кўңўртинде
Туралар ўстиле
Јайыла кўйген
Мениң де ўним.
Бу түндерде мен чек арып калгам.
Бу түштерде сен чек табылбай калган.
Бўрўнкўй кыптарда
салактаган бажым
Бўдўнчек тымыктаң
көстөриңди
Бедрейт јажып.

Өктөм түндер
Ондогы тууларымда јалбыраган јылдарды
— Ончогор өңдөйгөр,
Өйөөрди оңдогор! — деп,
Јылгырладып,
Јыңырттарын агыдат.
Өчкөн кажы ла түнди эзчийин
Айры кыйгылу күндер келгилейт,
агып;
Ойыны јўзўн түштердиң
Өскөн өңин ачып.

Оңбос јаркын
Ол түмен өңдөргө,
Ол туйук ўндерге
«Түрген» деген сөсти
Түпўлдедип илет.

Ўлгенниң берген,
Энчилў деген
Теңери деп атту эрјине адыныҥ
Ўзеңизин тепкенде,
Јылдыстар каңырайт.
Ўйгенин тартканда,
Чаңкыр кей шаңкырайт.

Өктөм түндер теңгерини онойып минет.
Кызыл энир таңдактарды дезе
«Булуттар» деген кәјимге јайат.
Түн онойып киретен јаңду эмтир.

Түн ўргўлјик адына бачым минип,
Туку бадыштаң бери,
Тууларды ла өзөктөрди бир эдип,
өткўре
Маңтадып баратканын
көрўп туратам мен.

Кезикте мен муң јуруктың
Мындый өңдөрин табала,
Коркушту јурукчы болгон бу түндерге кайказам,
Кенетийин кыйгым болгобой чыга конотон.

Бу түндерде мен сўре ле
каймыгарга бош арыгам:
Бу түндерде ўстиңле
камык јылдар өдөт,
Бу түндерде јўзиңе
камык көстөр көрөт.
Је мен сениң көксиңе бу түндерде
Јылдар чылап түжейин дегемде,
Түн-кайраканның ўзўлбес кўзўрти
Јылдарды ойлодып, туй алат мени.
Је мен сениң јўзиңе бу түндерде
Көстөр болуп көрөйин дегемде,
Түн-кайраканның илбизин сўдери
Сўриңди бөктөп, ачуумды ачат мениң.

О, баш болзын сеге, Түн-кайракан!
Мен сени бўгўн алкап турум —
Карыкчалдарым учун,
Каткыларым да учун.
Кўч јўректиң јўрўмде учурын
Чагылтканың — быйан!
Кижиниң көстөрин курчытканың — быйан!
Кўзўрттердиң, кўкўрттердиң ортодо
«Сўўш» деген кичинек, јобош сөс
Ычкынылбаганы — улу быйан!

Өчкөн түн,
Өкпөөриген,
Түдүскек үстиле
үргүлјик адына минеле,
Өдө лө бергежин,
Өчпөс күннињ
«айас теңери» деген ады
Орчылаң чакыда
Омок то, ардак та турат.
Ару, ару.
Амыр, амыр.
Кыјык-кымыр, быјар-балыр
Кыйылып, кайылып,
јылыйып калат.
«СҮҮШ» деген улу-јаан сөс улалып,
Күндерге ойто ло күндер кожултып,
Чактардыњ көзине
Чачамтыкпай, ачык көрөт.

Јүрүм учун сүүнип — ыйлап,
Јүрүм учун сүүшке кайнап,
Јүрүм учун сүрнүкпей — кайлап,
Бу түштерде мен иштейдим — амырайдым,
Бу түштерде мен јайайдым — јалбырайдым.
Түн-кайракан минген
«Түнерик теңери» деп үргүлјик атка
ЈҮРҮМ
Јүргери минерге
Үйгенин — чаңкыр кейди шаңкырадып,
Үзеңизин — јылдыстарды каңырадып,
Менињ јеримнең бүгүн Кижи көндүгет —
Меедеги мелчи санаа
Темир керепти
Тептирип көдүрет...

Бу түндерде
кижиниң кыйгызы
Санаадый — ойгор.
Бу түндерде
сеге ийген сүүжим
кыйыш јоктоң
Өй өткүре,
Телкем кечире
Көксиңе, көөркөп, конор.

Көп көстөрлӱ
Көлзөгөн јӱрӱмнең
Сеге
экелерге
Сергек санаганым —
Сени сӱӱген көзимдеги
Кижиниң өчпөс ару оды болор.

Горно-Алтайск, кичӱ изӱ ай, обл.Радио, 1965

МЕН ЈАНЫП БАРАДЫМ

Кайыр тууларга јолым ууланат,
Кайран јериме јолым бурылат.
Кайыңдар мени танып, удура
Капшайлап туулардаң тӱжӱре јӱгӱрет.

Көксимде санаамды билип тургандый,
Каткырып, сӱӱнчилу меге күн имдейт.
Туулар мени ичкери өткӱрип,
Туура тургулап, јол бергилейт.

Каскакта турган мөштөрдиң шуулажын
Катап эмди угарга јакшызын.
Туулар! Туулар! Мен слерге меңдейдим.
Тууларым, слерди ундыбаган эдим.

Тууларда меге таныш ончозы.
Јӱрекке кару улуска јолугарым.
Өзок-буурыма өдӱп калган
Төрөл тилимди анда мен угарым.

Кайыр тууларга јолым ууланат,
Кайран јериме јолым бурылат...
Энчикпей ичкери көрӱп ле турадым.
Јӱрегим көкийт: мен јанып барадым.

ОНСШ, 1965 ј.

ТАСКЫЛДЫҢ ЈУРУКТАРЫ

Түн.
Түш.
Түн.
Түш.
Түндүктең
түжүп келген тамчылар
түпүлдеде јүзүме
табырап турды.
Тыңдаланып јаттым...

Тымыкта тизилди
Јаңмырдың јиңјизи.

* * *

Көк-айасты булуттар
көчүре берди түндүк јаар.
Теңери түби тежилди,
текши јаажы төгүлди.

Тыдырт эткен көктөрдиң
көстөри јарылзын деген чилеп,
куу таскылда
кургак јерди
кутус јааштар артырбады.
Кулагым јерге
Јаба туттым, —
курч үлдүлер шыңкырт этти,
көк тыдырап чыгып келди.

* * *

Таң эртеде таскылда
Тайга сындай макатып,
Табылу јортып барадым.
Ташка аттың таказы
Табарганы тымыкта
Там тыңыда угулат.
Тамырланып күн чалыыр,
Таштаң ташка чок калыыр.
Таңнаң, кейдең санаа кең!
Таркап, туман, сери, сең!

* * *

Адым арай шокырат.
Акыр, чочып канайдат?
Ирбис сезип ийди бе?
Ичкери кижи ийттӱ бе?
Јок, ол корум-таштардаң
Јобош чечек-кӧӧркийлер
Шыгалап кӧргӧн бойынча
Шык јажына бергилеер.
Кижи кӧзи тийбеген,
Кир јукпаган бойлоры
Кайкап солун бу кем деп,
Карашкандый бодолды...

* * *

Јай.
Јажыл.
Јайым таскыл.
Телкем тепсең.
Койлор седең.
Тепсеерге одор
олорго болор.

* * *

Кӧрӱнди айыл.
Койчыныҥ јайлузы.
О, кайрака-ан!
Кайран Токтубай!
Тайгада кижи.
Айылыҥ таныш.
Тайгылдар ӱрӱшти.
Ӱрӱстелет
тӱндӱктең ыш.

* * *

Сойоктордыҥ ӱстӱнде сӱре ле
салактап калган узун јааштар
салкындарга илинеле,
теҥериниҥ чачындый
самтарыган тургажын,
сакыбаган санааркаш
кӧгӱске келип табарар.

* * *

— Ак јүгүрген аш — деди.
Алдымда чөөчөй.
Амзап ийбей.
Айылга келген кижи эдим.
...Токтубайдың энези
Көпти көргөн, јажы јаан кижи.
— Кажы, туурамым менің,
Тудуп койгор, күчсинбей, Таайың!

* * *

Буукан јүрек
бу сүүнет.
Сүрнүгиш түүнтилер чечилгей!
Сүмерлер сүүрейет.
Булуттар өткүре јүскүлейт.
Тегерик түндүктең
теңери — айакча.
Јүрегим — айылча
телекей көксинде.

* * *

Төрөл улустың айылы.
Меге кару јер.
Төжиме тамат тамчылар —
айылдың јүзинең јолдолгон тер.
Очокто
кызарып јаткан
кызу чоктор.
«Ойойым» кожоңло толо,
Отурым унчукпай.
Озогынаң бери
онойып кожоңдойт бистиң јон.
О, Токтубай!
Кожоңың томулгай...

Кулады, 1965 јыл.

ТЕРЕКТЎНИҢ СЫНЫНДА ТЕБИЛГЕН ЈАҢАР

Малчыларла кожо бу таскыл јайлуга
Маарашкан койлорын айдажып мен келгем.
Көл тыныштy,
Көө јакалу,
Көк эдектў тайгага
Көдўрилген адында
Көөрөгөм, көкўгем:
Мөңкўлер алдында,
Ўч-Өңмөк јалында
Баш — амыр, сын — сергек,
Јаңарлык јаш јўрек!

Јажарган айаңдар,
Јайымжыыр одорлор.
Апагаш јинјилердий —
Акта тас койлор.
Камчыдый јарсылдап,
Соок кейди јара чаап,
Јаантайын эм мында
Јардак, омок кыйгылар
Јаңылгазы торгулар.

Ичкерлеп, бийиктеп,
Илбизиндў тымыкты
Ийиндериме артынып,
Илеленип, тыыдынып,
Чайпала берген кейимнең —
Чакпынду чаңкыр талайдаң
Тайга-ташту Алтайымның
Табыскак тынын тартындым.
Чактар тўбин айладыштың
Чат ачаанын алындым.

Мөңкўлердиң јўзине
Мен ас көрбөгөм — туучыл укту кижи.
Мызылдаган мустарда
Мык турум мен ойто ло.
Мен бери келгем —
Койчының јуртын көчўрижип,—
Төзимди чуралап,
Көксимди јалыткан кайкал отло толо.

Бойым да ден кижи эмес — мөш!
Бодозом, мен эмди бек, бырчыт тазылдап,
Јылым таш өткүре чарыптап,
Кыртышка төстөлип өткөмдий.
Чачтарым бүрлердий јелбиреп, күүлежип,
Чактардың чакпыртын,
Јылдардың јызыртын
Чагылыжып өргөндий.

Бүгүн бу куу капчалдар,
Бүрүңкүй, түлтүк учарлар,
Кызу теңери түбинде
Кыскылтым чийик булуттар,
Тогус түңей айак көл
Толуп, шүүлип көксиме,
Ойто такып эл-төрөл
Ойгортылат көзиме.

Алмас башту сүмерлер,
Арчынду көө күреелер,
Ајыктап лаптап көргөндө,
Апту, кату, соок коркуш.
Атпас эдип кенейте,
Өзөгиме бийикте
Өскөн-јүрген өйимниң
Өңи толуп, билинип,
Кижи мен деп сезинип,
Куйак болгон јериме
Курчып келген көзимле
Куулгазынын көрөдим.

Мында мөштөр — алыптар,
Мында јылдар — мундыктар,
Көчкөлөнип јаткан түндер — корымдар
Киреелеш-јыңкылдаштаң,
Малталаш-чатылдаштаң,
Киңирүүш табыштардаң
Бүгүнги тыңыскууш
Мөңкүликле тудуш.
Мында эмди төмөөртинде
Јаңы айылды мөштөр төзинде
Тудуп турган улус.

База — јаңы салган
Отко јалбыраган
Алтайдыңң арчыны,
База — баштаң чыга тебилген
Уулан-мениң учкун санаам.
Бу туулардаң туурартында,
Бу кеендиктең кедертинде
Сандыртту јўрўмниң
Салымду чыны,

Бир кыстың меге
Каруу бербеген,
Кару болбогон
Кара көстөри
Биригеле, чиймелеле,
Мөңкўлердиң јўзине
Мениң јаңымды ачкан,
Јайгы јаашка јулдай сабап:
«Мөңкўлик элиң бил» дейле,
«Тўдўскек табы бу» дейле...

Арчынду-Таш, 1965-1985 ј.ј.

ЈАШ МАЙМАННЫҢ ЈАҢАРЫ

Шатра Шатиновко

Карагол өзөктө,
Карагол өзөктө
Караңуй тыңыскыйт
Карамтык мөштөрдө.
Карагол өзөктө
Көгөргөн төңдөрдө
Качангы кеберлер
Кайкамчык өңдөрдө.

Ўргўлў тымыкта,
Түнеерик ыжыкта
Ўстўгип бу кайдаар
Бараткан улустар?
Ўйгендер шыңкыртта,
Јаш өлөң шылыртта, —
Ўргўлјик јорыкта
Слер кемдер?
Унчуксаар!

Ўндери, куучыны
Угулар-угулбас,
Ўзўктей айтканы
Узактаң ылгалбас.
Сўрлери — танытпас,
Чырайы — јарыбас,
Ўйезин, аймагын
Суразаң — јартабас.

Каруузын јандырбай,
Карузып унчукпай,
Качангы өйлөрдө
Кайкалап өткөндө,
Карагол өзөктө
Көк ынаардый, ныктай
Карыгыш түнеди —
Өзөкти өртөлтө.

Карыкты, кунукты
Ырымду бу түнде
Калапту маймандар
Калдыгы — јаш-уулан.
Кайран эр сўўжинде,
Кату-бек күүнинде
Канчынның јүреги
Каймыгып чагылган.

Эленчик эрмектер,
Эртеги кереези
Эркетен чырайын
Эридип јымжатпайт.
Кан-Эртиш бажында
Астыккан ўўрези...
Кайранын эзедип,
Эригип јаңарлайт.

* * *

Карагол, Карагол,
Чакпының буудакту,
Капчалдар туманду,
Чабарга тургакту.
Койу түн базырган
Агаштар карарган.
Коркушту бу тибирт
Амырын агырткан.

Ўч-Сўмер, Ўч-Сўмер,
Уулыңды тыңдазаң,
Ўстўнең, узактаң
Бир чогың таштазаң!
Койнында чыдаган,
Кожоңдоп таскаган
Уулан-јиит јайнаган —
Уйкузы јылыйган.

О кандый сен узак,
Онтуум ук, канчыным!
Ортобыс — канча чак,
Оны јок чакырым...
Байан-Ару — бай атту
Табыскак кеен ўўрем!
Кайчы-јеерен, канатту
Кайда сен, эрјинем!..

«Кўч-кўч-кўч!» —
Чап, чап, чап —
Тўргедеп, бачымдап!
Кўўлеп, тўн өткўре
Кööркийге учурткын!
Кўй, кўй, кўй
Айдыңда,
Сур чалын, јалтырап!
Кўч јолым чачылзын,
Санааркаш чачылзын...

...Шургуп, тўн өткўре
Мен өттим меңдеште.
Шуулап, өй өткўре
Меем өчти тўймееште.
Куулгазын курчузын
Тўн чечип, јайлатсын.
Куучынын-илбизин
Таркадып, таң атсын...

* * *

Көстөри кегелў,
Кеjеге өрўлў,
Кöö тонду улустар!
Таныдым мен слерди.

Көспөкчил көгүске
Илинер үлүлү,
Көгөргөн түндерде
Көрүлетен эди.

Тарткылап канҙазын,
Таң бажын кескилейт,
Таң атту улустар
Таркажып кеткилейт.
Таштарга, агашка
Тумандый киргилейт,
Табышпай, таптырбай,
Та кайдаар јүргүлейт?

Эленчик абалар!
Эй, кайда бардыгар?
Ээчитпей јеенеерди,
Эртелеп кайттыгар?
Эрјине аттарды
Эртезин ээртейтен
Энчилү чакыны
Эмди кем ээлейтен?

Јеезегер тимирип,
Јылдарда тибиреп,
Јеенигер бу—мени
Чын таныыраар ба слер?

Калапту маймандар
Калдыгы эдиҥ деп,
Кайралду сөзөөрдиҥ
Кежигин билдиргер!

Эл-аймак јуртыгар
Энчүлү ордында.
Эрчимду каныгар
Эр мениҥ угымда.
Јүк Кайчы-Јеереним
Бурылбас маҥында.
Јүк кайран сүүгеним
Чактардыҥ бурында.

Соңдодым... Оңдодым —
Сүүжимди-түжимди
Јоргого до минзем,
Једетен аргам јок.
Согоондор-салкындар
Сыылаган түнимди —
Јотконду таланы
Кечетен табым јок!..

Карагол өзөктө
Карануй өткөндө,
Качангы көрүлер
Кайылат төңдөрдө.
Каранын тымыкта,
Кайкалду јарыкта
Калапту күлүктер
Кай-чөрчөк јорыкта....

1965-1985 ј. ј.

КӨК БӨРҮНИҢ ЈАҢАРЫ

Мен — бөрү.
Мен — карган, арыган көк бөрү.
Мен — каргаткан, какаткан көк бөрү.
Мен тумтур бажымды каңкайтып ийеле,
Саң башка өткүн, кокымай үнимле
Санааркап улуйдым бу айдың түниле.

Саң өрө карайтан, санайтан үлүм јок.
Салымым элчизи — корголјын кызу ок.
Өлүмим төңдөрдө өнөлөйт — сырай јуук!
Өңдөйөт мылтыгы... Је, акыр! Мени ук!
Сакыгың бир эмеш, мен сарнап алайын.
Сааттабай, калганчы јаңарым баштайын.

Калганчы сыр-маңга јуучылдый чыгайын,
Кадалып мандайга, кал салкын сыылазын,
Кулакты кызыдып, кудымды агыртсын,
Кубакай айдында куу өзөк тымызын.
Турлулар ачкыл јыт-тааны каладып,
Тумчукка туй соксын — мен јыргап алайын!

Мен карган болойын — жылдарга жоботкон,
Же жүдеп кайдайын, онтогон, жоологон?
Ойнодып көлөткөм, ойлобой омогым,
Озогы ла бойым мен жеңил барадым.
Отторың — жабылак, удура — салкындак,
Одыра жалбакта тайгылдар — шаңкылдак.

Мен—бөрү,
Сабадып жүрген көк бөрү,
Салымга кыстырып жүрген бөрү,
Азу тижим амтыйып калган,
Алтын түгим такталып калган,
Өлүмниң-жүрүмниң чертүде турадым,
Өдүңи угулар адакы јаңарым.

Кокойок адымда коркушту улыйдым,
Коркынчак ийттерди куйругын миндирте.
Олорды электеп ле шоодып ойнойдым,
Ол бооду кандарын жимиреер этирте,
Оңы јок болгонын бодолто, сестирте
Олјоны, жайымды бөлиген чийүде.

Түңей үлүмди жүрүмнең некегем,
Түгенген нереелү бөрү эдим мен.
Түгим такырап, согушта түлеген,
Тирүге эдимди тудамдай үзетен,
Түнетпей, ичеетпей агыртып сүретен,
Түймедип, ис кезип, тының ал дебейтен.

Јелгин јылгайак јемимди айрыган,
Јеңилин, беленин мен кайдаң алатам.
Ичикей дебестең ичкери чурайтам,
Ийттерге уужадып, иженчим таппайтам.
Тургун ордымды табарга чат болдым,
Турушка бодондым, урушка јободым.

Мениң тегерик, бу сур көзимде
Тенектиң эмес, ачуның отторы.
Мокооroп, сокоргон көзимниң түбинде
Мойыны чичкерген ач јылдар короны.
Кокымай көөмөйим коомойтып, чат тунат,
Корон-соок бу түнде кем мени чын угат! —

Салымга сабадып, јажына тенигем,
Санаамды јарыжып, учына јетпегем,
Јўрўмде канығып тўлўге мен тўшкем,
Јўгўмди кўчсинбей, јеткерге јўткўгем.
Улустар сайраза — мен ачу сыктагам,
Улустар ыйлаза — мен тойлоп јыргагам.

Кижилер тўбекке, байла, ас тўжетен,
Кинчегин сезинип, кирезин билетен.
Шак меге дегежин, шаңжаткан бөрўге,
Шайыган јаңжыгу — шакпыртта јўрерге.
Адакы јаңарым анайып туузылат,
Ачудаң ачуга ўн тунук угулат.

Ўйдеги јалку ийттерге теңдешпей,
Ўргўлў ўрўжин кулакка илгиспей,
Јаантайын кынјыда олорго кўйўнбей,
Јалканчып, јылуда јўргенин электей,
Ўргўлјик телкемниң колтугын мен сўўгем,
Ўкўстеп јажына јайымга јўткўгем.

Карарып ыраган јылдардың сыртына
Каралга да болзом, мен карап турадым.
Тымырай берген тайгалар сынына
Тыңыску көксимди кеңидип турадым.
Мөңкўлик чырайлу телекей, сөзим ук.
Бөрўниң кыйылып кедетен таңы јуук.

Соокко, салкынга көк јалым атрайган,
Содойып отурым, эмди сок јаңыскан,
Согушта, чурашта өлөйин дегеним —
Соңынгы мөримниң марына бўткеним:
Јалкындый јалт эдер, јылдыстый јап эдер
Јаркынду јараш таң көгўске эбелер.

Тырс эткен агаштың будагы чылап ок,
Тыыдынып, көгўстең кызыл тын сурт эдер:
Коноктоң, өлўмнең коркыйтан учур јок,
Колунып тўдўнге, кожоңдоп биригер....
Көккө көк батканы, таңга таң атканы —
...Көк бөрў јыгылат, адылат аң каны...

1964—1985 j.j.

УЗАК САКЫГАН ЈААШ

Каны кадып, изўге коркушту чалдыккан
Городты јарыдат чаңкыр бу јаңмыр.
Карыкчал билбес сениң көстөриң амыр...
...Келер деп сакыган письмолор келбеди бүгүн.

Сан башка күндерде сакылтам темей эмтир;
Сан башка күүндү мен сеге бүткен эмтирим.
Сениң письмолорың меге келбейтен эмтир.
Сеге бүделе, мен јааштарга бүткем, энчигип.

Сүүнген јааштар јалтырайт-јалбырайт үстүнде,
Сүүнген јааштар-јаңмырлар теректер үстүнде,
Санааркак јааштардың үзүк јок кожоңы үстүмде...
Сананбас јааштардың узун куучыны үстүнде.

Сүмерлерди јунган јаңмырлар бүгүн келгилейт,
Городыма олор серүүн тыныш экелген,
Сүүрилерден учкан салкындар меге келгилейт.
Городло бараткан меге чөкөниш экелген.

Јаңмырлардың чөкөмөли бүгүн городко келет.
Јаңы јаңмырга бараткан кижи ödöт,
Јалтыраган тротуар јаашка ödүп, öчöт,
Јанындагы ölöң, јаркындалып, јаашты ичет.

Серүүн јааштарга ölöң сүреен özöт,
Серүүнди сакыган теректер, сүүнип, ыйлайт:
Јылу јаштары олордың бүрлеринең тамат,
Јааштардың көстөринең сүүнчи база агат...

Сенең письмолор меге келбейтен эмтир:
Серүүн јаңмырлар сениң јуртыңның үстүнде.
Сүүштиң ырызы јаашта јабынты алдында
Сениле кожо турган кööркийдиң көзинде.

Сенең письмолор меге келбейтен эмтир.
Сакыган каруу меге келбейтен эмтир.
Сакыбаган санааркаш меге эмди келген,
— Сакыган сүүжиң качан да болбогон! — деген...

Обл. Радио, 1965 j.

* * *

Санааркаба, нәјым, санан, чырмай,
Бодонбо сүүшке, кородобо барды деп.
Сүрнүгишти кижи јеңип турбай,
Сүүнчилер де артпаза, ачулар келзе де.

Санааркаба, нәјым. Ырысту јүстерге
Адааркап эмес, ачык та көрбөй.
Салдым бойы учуп та јүрзе,
Акту сүүжине турбас ол көөркий.

Көөрөмөл сүүнчиге көмүлген де болгой,
Көстөри кейтип ол көп ойногой.
...Көөркийим деп мен бир кысты бодогом,
Көп күндерим ого онойып ла оңгон.

Кенейте туштайла, көөрөмгө табаргам,
Келишкен сөстөргө сананбай мен бүткем.
Кичинек күүндерден ырысты табарга,
Кирбиктер узунынаң ырым бедрегем...

Унчукпа, унчукпа,
Кородобо барды деп,
Јүрүмде амаду да, јарык сүүш те арбын!
Удурум ырысла јүрген көөркийге де
Јүрүм көргүзер сүүштиң бир чынын.

ОНСШ, 1966 ј.

* * *

Мен сени, көөркий, көөрөтпөзим сүүштерле.
Төгүндеп сени көкүтпезим качан да.
Сен бүдединң меге сүрекей-сүрекей,
Көстөриң јашталып, каткырар да, ыйлаар да.

Көксимде ыйларым, көрүнбей кайылгар.
Кемге де, кемге де көргүспезем, кайдар!?
Күүним көптөөр, күчим кайнаар...
Күзелим, ыйлаба, јүрегиң кыйналар.

Сен билбе, сен билбе, сүрекей ачуумды.
Ачуумды көргүспей, көөркий, мен ойноорым:
Каткырып турсам, ырысту деп бодоорың,
Кенейте карыксам, кайкаар да болорың.

Йүрүмде јаантайын өктөмди мен күүнзейдим,
Үнимди өчүрбей, үнгүр артайын деп.
Күүниме, акту күүниме не килейдиң,
Ырысты сакыбай айдың түндердең?

Чокту көстөриң ырысту мөлтүреп,
Сен бүдедиң меге сүрекей-сүрекей.
Јоктомчык ырысты јүрүмнең мен терип,
Көргүзетен болсом, сүүнчиңди өчүрбей...

ОНСШ, 1965 ј.

ЈАЖУ КИЖИ БИЧИГЕН ТАНГО

Айрыланып турган көзиме бүдүнбей,
Араайын сени ајыктап турадым.
Айланып-айланып бараткан ол кыстаң
Азыйгы бойыңды таныбай турадым.

Апагаш-апагаш кийимдү көөркий кыс,
Акту сүүжимди сен билбедиң эмеш пе?
Јайылып келген јаркынду чечектий,
Кыс, бу сен бе? Кыс, бу сен бе?

Јеңил, узак күүге јайкадып,
Кыс бийелейт, јелбиреп айланат.
Јаныма токтобой көндүре ол өдүп,
Кайылып тургандый, катап јылыйат.

Бүтпей де турзам, бүдерге келижет,
Билинип-билинбей јүрегим шимирейт.
Јайылган сүүжимниң өйине кыйгырып,
Јаңыс карууны сакып энчикпейт:

Кару көстөрлү кайран көөркийим,
Кайда сен эмди, кайда сен, кайда?
Јок, мениң сүүжим, сен эмди — ырааката,
Јок, мениң сүүжим, сен бу — алдымда.

Бажым айланат, бажым айланат,
Башкы айдар сөзим табылбайт.
Куулгазын сөстөрлө көстөрим куучындайт,
Куулгазын кожоң көксимде јыңырайт.

Кыс, бу сен бе? Кайкап, сананып,
Катап ла сени ајыктап турадым.
Келеткен өйлөрдиң јаңы каруузын
Каран чөкөнип, сакып турадым.

ОНСШ, 1965 ј.

* * *

Узак ундылып калган эмтирим,
Бойыма бойым.
Узак удурлажып калган эмтир
Сурактарым ла санаам.

Араайын ойто айланып келтирим
Удурым ээжилерден.
Арай орой айдынып билтирим
Улу кижилерден.

1965 ј.

* * *

Көпөгөш түндер, көпөгөш түндер...
Көлдөр-көстөр тымыкта.
Кööркийим, түнде болушка үнден,
Мен чыгайын каралыктан.

Карањуй түштер, карањуй түштер...
Коркушту сомдор санаада.
Короным толгон каргышту сүүштер,
Мен чыгайын курчугардан.

1965 ј.

* * *

Мениң ичимде күмүш күүн —
Сүрекей көп јылу бар.
Кööркийим деген кыстың ады бар,
Көстөрине бүдүнген санаа бар.

Мени качан да сүүбейтен ол кыс...
Узун кара кирбиктери өткүре
Удура көрбөгөн ол сањ башка кыс...
Је мениң сүүжим ого берилген —
Јүрегиме түшкен чолмондый ырыс.

ТЫМЫК ЭҢИР

Тымык јайгы эҥир болгон.
Тыҥыскып санаалар көксиме толгон.
Јол јанында јаҥыскан отурдым,
Јеҥил тынып, амырап отурдым.

Кандый јылу эзин келет!
Карузып, меге ол нени де айдат,
Чачымды сыймалап, чамчамды көдүрет,
Тидү серүүни эдиме јайылат.

Бүгүн түжүне аркада јүреле,
Бүрүҥкүй киргенче, энеме болуштым.
Эмештеҥ эдилген өлөҥис бугулдап,
Эмди ойто мен јанып келеттим.

Кырландар түрген оҥуп јатканын!
Кайкаган бойынча јаҥы ла көрдим.
Бу ла өскөн сындардаҥ барары
Бу ла тушта санаама кел кирди.

Јайдыҥ өткөнин сеспей де калгам,
Јолдор катап ла мени кычырат...
Күскүдий јолдор төрөл туулардаҥ
Күс ле сайын бистерди ырадат.

Буурыл-буурыл, јуук ла кару
Бу ла өскөн төрөл тайгалар
Үйдежип кийниҥеҥ артатан туру —
Үредү јолына уулыгар атанар.

Сыгындар үни ырааkта-ырааkта
Сындардаҥ угулып, торгулып ла калар.
Күски куштардыҥ кыйгызы тууларга
Калганчы катап төгүлип кайылар...

Күстиҥ келип јатканы билдирлү.
Күски јеримди ајыктап отурым.
Сок ло јаҥыс јебрен Кезер-Таш
Содойып калган јанымда тым туру.

Сокорып калгандый, ээн јаланда
Сок јаңыскан санааркап ол туру.
Јеримниң күски унчукпас кеберин
Јаңыскан көрүп, сананып отурым.

Кулады, 1965 ј.

БИР СҮҮШ КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫН

Сени де, көөркий, мен билбезим. Билбезим,
Күүнзеп сеге мен качан бир көргөм бө?
Је билгиң бе, та ненин де учун мен сени
Бүгүн ыйладарым өктөм сөстөримле.

Көөркий, сен билбезин ол кижини,
Је бу куучынды сен укпазаң ла торт,
Је уккан соңында, ончозын түженип,
Селеңдеерин јайнап, бу мен чилеп ок.

Кезикте каткырып, кезикте ачынып,
Кижи јүрет, сүүнет ле ойнойт,
Је сакыбас јанынаң төгүн ачылып,
Јүрек чыдашпай, кородойт ло онтойт!

Менин де кижим шак онойып јүрген,
Оңбос күүнине — сүүжине ол бүткен.
Сүрнүгип-сүрнүгип, ол сүүнип те билген,
Сүрекей-сүрекей сүүжине ол бүткен.

Өчпөс ырысты көстөрдөң алала,
Өктөм күүнди ачунаң арчыйла,
Куба өңдөрди ол туура јайлаткан,
Куулгазын јурукты — јүрүмди јарыткан.

Коркушту кыйгыны јүректиң одына —
Кожоңго кожоло, көңжиткен, кызыткан,
Сакылта түбине кадырып, учында
Санаанын саң башка көстөрин кайкаган!

Көстөрдөң, көстөрдөң, ол көстөрдөң
Көөркий јеринин көстөрин таныган:

Өксөгөн көстөр көксин өртөөрдө дө,
Ол селт те этпеген — ондый ачуга!

Је мен эмдиге оңдобогон неме:
Ол сүүжин кемге кереестий кичееген,
Канайып сүүжине сүүшти некеген,
Качан төгүнди ол јакшы билерде?

Качан сүүжиниң ару көстөрин
Кара јалбыштар күйдүрип саларда?
Коркушту чындыкка чыдабаган көөркий
Каран оноң кайралап каларда?

Је бил сен, јаш кыс, мениң куучыным
Көксиңди сергитсе, чын оорыдып,
Коркушту күүнди, коронду бу чынды
Канайып јоголторың, билбеечи болып?

Бу сөстөр эдирел. Сен ыйлаба, көөркий!
Бу куучынды сен түңей ле ундуурың...
Оңдогойың та јок, өткүре өкпөөрбөй,
Ойноп айдылган сөстөрдөң онтуумды!

1965 ј.

* * *

Канайдарым мен, канайдарым?
Сакылта узак болгон.
Канайдарың сен, канайдарың?
Санааркаш узун болгон.
Канайдарыс бис, канайдарыс?
Јүрүм ондый болгон.
Сакылтамның узагын
Јүрүмимле јартаарым,
Санааркаштың узунын
Јүрегиңле јартаарың.

Је сүүш деген немени
Неле бис јартаарыс?

ОНСШ, 1965 ј.

ЈИИТ КИЖИНИҢ ЈАҢАРЫ

Сүүжим, сүүжим, —
Сүрнүкпес көстөриң!
Сүрекей кородоп,
Сүрнүккен көстөрим...

Кööркийим, кööркийим,—
Өчпөс өктөмим!
Өчөбө, өштөбө,
Өксөгөн сүүнчим.

Јаш тужым, јаш тужым,
Ырысту јаштарым!
Јакшы ба, јакшы ба,
Ыйлу јаштарым?

Ырызым, ырызым, —
Ырабас каткылар.
Јаркыным, јылдызым,
Јалбышту јаҥарлар.

Сүүжим, сүүжим!
Мен — өскөн кижи.
Ару јааштарым,
Кару јастарым...

ОНСШ, Декабрь, 1965 ј.

ЈАҢЫ ЈЫЛДЫҢ БИР ТҮНИ

Ээлгир эзиндер јылынып аларга
Эжигиме арай јылбырап келгилейт.
Элбирүүш эрке карларды өткүре
Өзөкти төмөн көстөрим көргүлейт.
Мөнүн түнде јаҥыскан тышкары
Менин сомым узак бороро т.
Јаҥымда јаҥыс ла унчукпас чакы
Карарып-карарып, ак карда турат.
Үйге киредим, отура түжедим.
Эки будымды бүктеп ийеле,
От төөн токуналу көрүп отурым.

Тосток көстӱ чӧӧчӧймди
Көңкӧрӧ тудуп, тӱгезип койдым.
Эмеш кунукчыл.
Јаңы јыл.

Эбиреде кем де јок.
Эбиреде кӱлӱрейт шуургандар...
Ыраак тайгада ак-сӧң учарлар.
... Байры бӱрлӱ мӧштӧрдиң тӧзинде
шуургандардың
Ак чалмаларынаң аргаданып,
Јылкы мал
Јалдары јайылат.
Тегерик туйгактар алдында
Кар кыјырайт...
... Јаңы јыл.
Чала јоктомчыл.
Тосток көстӱ чӧӧчӧйим тӱбинеҥ
Чӧйилте-чӧйилте эбелген
Тумантык сениҥ көстӧриҥди
Тартырып көрӧр кӱӱним бар мениҥ.
Көкӱген ыраак бокалдардың
Шыңкыртын угар кӱӱним бар мениҥ.
Је эбиреде јаңыс ла
Чаңкыр шаајың тӱнниҥ шыңкырты.
Је эбиреде јаңыс ла
Шуургандардың чакырт-макырты.

Кожоңым мениҥ, кожоңым мениҥ
Топшуурдың эки чичке кылында.
А кунукчылым мениҥ бу тӱнде,
Көрӱп калган сениҥ көстӧриҥде,
Јаңы јылды јаңыскан уткыган
Ол бир ороомдо.
Анда, мында чылап ок,
Апагаш-апагаш карлар тӱшкилейт,
Арайын-арайын кирбигиҥе конгылайт,
Ол ырысту ла ыраак городто.

1966 j

ЈУРТЫМДАГЫ ТЎН

Туралар боро. Тўн кара.
Кар јок. Јер каранты.
Улустар ару. Ӧй бараан.
Сонуркаган јирр каткы.
Карањуй өткўре көрөр деп,
Катап ла шилге тўртўлерим.
Туйуксынышта ўўрелерим —
Ўлгерлерим, ўлгерлерим,
Јањыс ла слерге бўдерим.
Каруу эмди албазам,
је тўњей ле
Качан бирде аларым.
Эмди айтсам, билбезеер,
је тўњей ле
Качан бирде билереер.

Јакшы болзын, јањы улус —
Јажына јањы бир улус.
Јакшы болзын, кара тўн,
Јањыс катап эмезиң.
Көзимди мениң бөктӧ дӧ,
Мен тўњей ле көрөрим.
Карањуйды өткўре
Кару таңды уткыырым.
Эмди де слерге келерим,
Эмди де тўнге туштаарым.
Эрикпегиң, јўрегим,
Эдребегер, көстӧрим:
Мен уткыйдым эң элбек
Эдилетен ижимди,
Мен уткыйдым эң јарык
Эркетендў кўўнимди.

Кулады, 1966 ј.

ЧАҢКЫР ЫРЫСТАР

Сен ле мен — бис экў барадырыс...
Араайын айткан сӧзиңди мен кайкайдым.
Мен сенең нени де эмди сурабайдым,
Сўўжимди де сенең ойто сакыбайдым.

Jўрегим эмди коркушту сыстабазын,
Көстөриңе көрўп, сананып, унчукпазым,
Сўўжиме, ачуума мен эмди ачынбазым:
Көргөн көзимди сен, кööркий, таныбазың.

Туш сўўнчиге удурум бастыртып,
Бис айрылышка араай келгенис.
Ортобыста не де болбос деп билгенис,
Ортобыста не де болгон деп бўткенис.

Сўўнчилер — сеге, сўрнўгиш — меге.
Сўрекей өкзўре сўўшти јылыйтканыс.
Кўски оромдо сўўжисти јылыйтканыс,
Кўўни јарык сўўжисти јылыйтканыс.

Сен ле мен унчукпай ырашканыс...
Сенин санаанда — чаңкыр ырыстар,
Менин санаамда — чаңкыр ырыстар,
Бистин ортобыста — оодылган ырыстар.

Кыш, 1966 j.

* * *

Кижи база мындый болотон туру:
Кичеенбес те, керектенбес те.
Кичинек керектерге ле бастырып,
Кирезин таппай, кинчектелер де.

Мен база ондый болуп калгамдый,
Мендебейдим де, бедренбейдим де.
Меге эрикчел. Эдер-тударымды таппайдым.
Меемниң оды өчўп,
Мен кайткам, билбейдим.

1966 j.

САМЫК БОРИСТИҢ ТОПЧЫСЫ ЧЕЧИЛГЕНИ

Тўнеерген ором.
Тўнеген туралар.
Оттор саргарат.
Сомдор сарбандайт.
Ол көзнөктиң арјанда
Атрайышкан агаштар,

Коо будакту агаштар,
Куу будукту агаштар,
Сынар бутту агаштар,
Кыш түгенип түлегенче
Комудашкан агаштар...

Та менин көстөрим,
менин унчукпас көстөрим
Карануй дөөн чурап
калып ийген бойынча,
Jүткип jедер күүни бар,
Кайда jалкынду кожондор
Чагылат садга, карануйда.
Менин нөкөрим Самык Борис анда,
Күреелей турган кыс—балдар
Эки көзи Самыкта.
Гитаралу ол, гитаралу ол
Анда тымыкта-тымыкта.
«Jүрүмим — куу,
jүзим куук» дейтен
Нөкөрим Самык Бористин
jүрегинде бүгүн
Топчызы чечилген,
Топчызы чечилген...

Онын учун ол ӱрпейген,
Сүүнчи толгон кожонын
Кунукчылду ӱниле
Кыстарга да, jаска да
Тен ӱлеген, тен ӱлеген.
Je топчызы канай чечилген?
Кем де билбес,
Кем де билбес, эх!
А менин көстөрим,
Менин унчукпас көстөрим
Араайын, туйкайын
көргөн, билген ончозын:
Кыш түгенип түлегенче,
Самык Борис шык эткен
толукта ла jадатан.
Омок гитара, ол омок гитара
Оныла кожо унчукпай,
орынынын алдында
шык ла эткен jадатан.

Онон туйкайын ӳлгерлеп,
кӳн ле сайын письмоны
Ол бичийле, салатан,
Је канайдар, нени айдар,
ӳрпейген
бу нөкөрим
Ойто каруу албайтан.
Јок, чындап та,
ӳрпейген
Самык Борис нөкөрим
Јӳрӳми — куу,
јӳзи — куук,
јӳрегинде топчылу,
Кыш тӳгенип тӳлегенче,
Тӳнзӳйип калган не јӳрген?

Је бӳгӳн
Менин көстөрим,
унчукпас менин көстөрим
Самык Борис седеркеп,
орыны ӳстӳнде, стенеге,
сӳр таныш эмес бир кыстын
каткылу сом сӳрин
Сӳрекей ле сӳӳнген
Кадаганын көрӳп ийген.

Ол јуттаган Каспадаң,
јолдоры јок Каспадаң,
Самыкка төрөл Каспадаң
Боочылары келтеңдеп
ачыла берген кептӳ чилеп,
Боро конверттӳ письмо
учкан куштый келгениле,
Ончобыска јас-кӧӧркий
Јаркындалып киргенин
Бу ла менин көстөрим,
Менин унчукпас көстөрим,
Јаңы ла сескен эмес пе,
Көзнөгимде јаңыскан
Јӳрегимде топчылу
Туйуксынып турарымда?

ОНСШ, 1965-1966 j. j.

* * *

Узун јолло сен јўреердиҥ,
Узак сананып отурым.
Сакылтамды јўрегимниҥ
Тўбине сугуп јажырдым.
Кеберкек көөркий, сен база,
Байла, ырыс сакыҥ.
Је кеен ырыстыҥ јылдызы
Үстисте бийик сурлаган...

1966 j.

КУНУКЧЫЛ КУУЛАРЛУ КҮС

Кожоҥ Л.В.Кокышевке

Оҥуп калган, оҥуп калган
јолдордо куу јалбрактар,
Тоҥуп калган, тоҥуп калган
олордо көп кунукчылдар...
Оорып турган, оорып турган
кижи кайдаар да бараткан,
Онын карлу, онын карлу
төрөли ыраак, анда арткан.
Туман тудуп, туман тудуп,
туулар анда туруп калган.
Куулар учуп, куулар учуп,
теҥерини чийип барган.
Салкын согуп, салкын согуп,
куркундарга табарган...
Көстөр ачып, көстөр ачып,
санааларла тартылган.
Күрең күстиҥ, күрең күстиҥ
кеткин узун кожоҥын
Өзөк сайын, өзөк сайын
экелер соок јаҥмырлар.
...Түндүк јердиҥ, түндүк јердиҥ
кунукчылду куулары
Алтай үстин, Алтай үстин
алты катап айланар.

Обл. Радио, 1966 j.

КҮСКИ ЧӨРЧӨК ЈАҢАРЛАР

I

Көстөриме Күс көрүнет —
Салкын толгон куу капчалдар;
Көстөриме Күс көрүнет —
Јалбырак толгон јаркынду өзөктөр;
Көстөриме Күс көрүнет —
Тайгалар күнет, јалаңдар күнет.
Суулар — түрген,
артулар төмөн
аңданып түшкен.
Актар — тымык.
Аркаларга
чыга баскан
аңдар сыылаткан:
Коңыр үндери
кобылар сайын
коңырап аскан.

Күс!
Көңдөй көнөктү көө Јаңылга одош тууларды эдектей солун коңыр үндерди терип, јаактаган, шаңжаган; солузактап, согулып, анда-мында толголып, Кеткин Салкынга болгобос јанынан кенетийин табарала, керчежерге јеткелек, көөркийдиң көңдөй көнөги көнкөрилген бойынча, көк таштарын јастанган, түрүлип, түүлип алала, көстөри чала үргүлү көлдөрди де түймедип, тыш-үргүзин үркүдип, камык үндер төгүлди, — ээ, бараксан Јаңылга! Терип алган үндери — тегин-калас, кара көлдөргө каран барды. Көлдөргө база не болзын, чайпалып-чайпалып алала, ол үндерди чөңүрип, коркып калган коо аңдар керектиң аайын оңдобой, кайалардаң карап турза, көөркөткилеп јадар эмей.

Күс!
Күстиң келгенин мен бүгүн сестим! Күзеген күстиң келгенин сестим. Шылырууш күстиң келгенин сестим. Шыңкырууш күстиң күүлерин сестим.
Көстөриме күн кирет, көксиме дезе күү түүлет: күрең өзөктөр, күрең тайгалар, күрең јолдор үстиле күмүш кууларын Күс көдүрет.

* * *

Узун јолло сен јўреердиҥ,
Узак сананып отурым.
Сакылтамды јўрегимниҥ
Тўбине сугуп јажырдым.
Кеберкек кööркий, сен база,
Байла, ырыс сакыҥ.
Је кеен ырыстыҥ јылдызы
Üстисте бийик сурлаган...

1966 j.

КУНУКЧЫЛ КУУЛАРЛУ КЎС

Кожоҥ Л.В.Кокышевке

Оҥуп калган, оҥуп калган
јолдордо куу јалбрактар,
Тоҥуп калган, тоҥуп калган
олордо көп кунукчылдар...
Оорып турган, оорып турган
кижи кайдаар да бараткан,
Онын карлу, оныҥ карлу
төрöли ыраак, анда арткан.
Туман тудуп, туман тудуп,
туулар анда туруп калган.
Куулар учуп, куулар учуп,
теҥерини чийип барган.
Салкын согуп, салкын согуп,
куркундарга табарган...
Көстöр ачып, көстöр ачып,
санааларла тартылган.
Кўреҥ кўстиҥ, кўреҥ кўстиҥ
кеткин узун кожоҥын
Өзöк сайын, өзöк сайын
экелер соок јаҥмырлар.
...Түндўк јердиҥ, түндўк јердиҥ
кунукчылду куулары
Алтай üстин, Алтай üстин
алты катап айланар.

Обл. Радио, 1966 j.

КҮСКИ ЧӨРЧӨК ЈАҢАРЛАР

I

Көстөриме Күс көрүнет —
Салкын толгон куу капчалдар;
Көстөриме Күс көрүнет —
Јалбырак толгон јаркынду өзөктөр;
Көстөриме Күс көрүнет —
Тайгалар күнет, јалаңдар күнет.
Суулар — түрген,
артулар төмөн
аңданып түшкен.
Актар — тымык.
Аркаларга
чыга баскан
аңдар сыылаткан:
Коңыр үндери
кобылар сайын
коңырап аскан.

Күс!
Көңдөй көнөктү көө Јаңылга одош тууларды эдектей солун коңыр үндерди терип, јаактаган, шаңжаган; солузактап, согулып, анда-мында толголып, Кеткин Салкынга болгобос јанынан кенетийин табарала, керчежерге јеткелек, көөркийдиң көңдөй көнөги көнкөрилген бойынча, көк таштарын јастанган, түрүлип, түүлип алала, көстөри чала үргүлү көлдөрди де түймедип, тыш-үргүзин үркүдип, камык үндер төгүлди, — ээ, бараксан Јаңылга! Терип алган үндери — тегин-калас, кара көлдөргө каран барды. Көлдөргө база не болзын, чайпалып-чайпалып алала, ол үндерди чөңүрип, коркып калган коо аңдар керектиң аайын оңдобой, кайалардаң карап турза, көөркөткилеп јадар эмей.

Күс!
Күстиң келгенин мен бүгүн сестим! Күзеген күстиң келгенин сестим. Шылырууш күстиң келгенин сестим. Шыңкырууш күстиң күүлерин сестим.
Көстөриме күн кирет, көксиме дезе күү түүлет: күрең өзөктөр, күрең тайгалар, күрең јолдор үстиле күмүш кууларын Күс көдүрет.

Ак канаттар јазылып, јүрегимде јебрен сысты, јүрүмимде канчын сысты ак-айаска алып чыгып, араай-араай јайкаган, тийип-тийбей экчеген, чаңкыр-чаңкыр чоктордоң чичкечек кылдар эделе, эрке-эрке этире икилизин — алтын кейди эптү, јымжак согуп турат, эки көстиң ичине изү јашты экелип, ырымдадып, ыйладып, килиң түндер өткүре энемниң јылу колындый килең күргүл чачымды сыймалап, чөйө кожондоп, салымымды сананып, килең эмес јүрүмнең киремди ченеп тургандый, мөңкү элим-төрөлим ыраактап мени кычырат, узактап мени узадат. Күс кегелү Төрөлим! Күн кеберлү Төрөлим!

II

Бүгүн таң эртеде ойгонып келеримде, борорып калган «койонок» будыма коштой отурды — о, унчукпас нөкөрим! —ол күнүң ле сайын кирбиктеримди ээчий-деечий тоолой-ойной, соотоп ача бергенде, сергек сынымды сезинип, таң эдетем, тура јүгүретем, онон, карануй көстү уйкумды јиткезинен тудала, бойымла кожо апарып, јунундырып туратам, серүүн сууны чачылтып, јакшызынып быркырып...

Кунукчыл санааларым!

Кичинек боро «койоногым» тымыкта база кунугып, кулактарын кыймыктадып, туйук кара тууларда куу тумандар јылыжып, күзүрежип турганын, соок теңери унчугып, карган алтай кижидий, каңыл кара мөштөң укkан канча јүзүң чөрчөгин табылу јобош үниле таң чыгара кайлаганын, кайкаган айас, тыңдалайт.

Сүмер тайгалар! Сүрлү кеберлер!

Ээнзиреген кең таскылдаң көдүрилген кеткин салкын эртең менин чачымды элбиретсин —мен атана берерим эртең. Орында кунугып не отурар? Сүриңди јымшадып, өрө тур, көзнөгинди ачып ий, — омок кей кирзин кыбыска, серүүни толзын, нөкөрим, туйуксу күүнисти ол јоголтор. Көстөрин көдүр, јолго көр: анда, боро кучкаштар ошкош, күн-јаркындар јорголойт, чуркурашкан, чур-чуманак... Сакылталу јол! Мен атана берерим эртең, күнет көстөрлү күске удура, төрөл кейиме көмүлип калайын...

Эзен болзын, келетен кыс!

III

Ол кыс күнеерик түштүктең келер, кичинек городко ол једип келер, күреелерден түшкен күске уткудып, кеен таланың каткызын экелер, ол бу јаркынду јолло келер... Јалакай теректер эки јандай јергелей-јергелей тургулап, јаан сары

јалбыраҥтарын оныҥ алдына, карузып, араай јайа салгылаар. Төрөлим оны лаптап ајыктап, — өскөлөбөй, башка көрбөй, — теректер бажын эрке сыймалап, јебрен кеберин ымшадып ијеле, күски күүлерин, күҥүрүүш күүлерин келетен ол кыска акту күүниле сыыладып, сыйлап, оныҥ көксине кыска эмес, узун ырыстыҥ сүүнчизин танылу этире тагып койор.

Сары-сары јалбыраҥтардыҥ ајланыжын ајыктап, теректерге күлүмзиренеле, солун күске көзи јылып, јүрегинде саҥ башка јаҥы күүнди ол ачып, омок салкынга арчуулын элбиредип келеткен өскө јердиҥ ол кызы күн ле сајын унчукпај, каран да болзо ичинде көөркијге-ого сүре ле јарык күүни там тыҥып, там јаркынду јалбырап, сок јаҥыскан јүрген уул оны сакып, тымыкта санааркажын өчүрип, јолдорго узак көрөлө, јолын, јаҥын, јүрүмин канча катап шүүгенин унчукпас көстү терең гүн ајтпагажын, билбес те. Кајдаҥ билетен ол кыс! Күстиҥ түни јажытту — сакылталу санааны јажырып койор, кем табар!

Ол билбес. Эмди орында јаҥыскан энчигип калган отурган, эртен дезе кичинек, јалакај бу городтоҥ атана беретен уулан-јиит бороро түшкен «койоногыла» экү оны сүрекеј сакыган деп ол билбес, келетен ол кыс, је сакып чөкөйлө, орыннаҥ күүҥ-күч јок араај өрө турала, чала-была јунунып, эжигин араај јабала, «койоногын» ээчидип, төрөлиниҥ күмүш кууларлу күзине удура атана беретен эмеј эртен. Эртен бачымдап атана берер. Унчукпај, унчукпај, унчукпај јолдорго узун кунукчалын ол ычкынып баратканын эртен јүк ле теректер кајкаган ајас көргүлеп калар.

Күнеерик кеен таланыҥ каткызын ла јаркынын экелетен ол кыстыҥ јолына эртен јаан, сары јалбырактар ајланып, ајдынарга тидинбеј, араај шылырап тургажын, толо алтај кунугыш јүрегине табарып, туйкајын өскөн ол күүнин түйметкен ле тужында күски күлер күүлерге тыҥдаланып турала, теректердиҥ көзине терең жиде көрөлө, кенетијин ончозын сезип ијер, селт эдер ол — көөркий-кыс, кичинек городко келетен кыс, күреелерден түшкен күске уткудып, јаркынду јолло келетен кыс...

Јаркынду кыс! Күмүш кууларлу чөрчөгим бе сен? Сүүш!

Сүрнүгиштер, сүүнчилер. Карыгыш ла каткырыш. Ајрылыштар, тушташтар. Күмүш кууларым, күмүш күүлерим...

Горно-Алтајск, обл. Радио, Куран ај, 1966 ј.

* * *

Менің городыма
Сен једіп келдің, кыс.
Мен сені сакыгам.
Эмди сен једіп келдің, кыс.
Јарык күски күндерде
Сен тымык оромдорло баскаң.
Је сенің санааңда
Табышту түштүк оромдор.
Сен кунугадың,
Мен билерим, сен кунугадың,
Онын учун сен бу оромдорло
Ондый унчукпас базып јүредің,
Күстің шынырууш куучынын тыңдабай.
Нени де айтпайлык,
Отурып унчукпайлык.
Биске бүрлер ончозын айдышсын.
Мен билерим, кыс,
Кем сенің санааңда...
Нени де айтпайлык,
Отурып унчукпайлык.

1966 j.

* * *

Бу эңирде унчукпай,
Најым, нени санандың?
Бажынды јайкап, мени укпай,
Башка санаага бастырдың.
Ээн кыбында ын ла шын,
Кунукпа, најым, кунукпа.
Кемди сакып отурын? —
Айт ончозын, јажырба.
Айса болзо, удабас
Сакылтаң түби табылар.
Куу столында унчукпас
Куру шилдер јылыйар.
Айса болзо, бу таңда
Кеберкек көөркий јет келер.
Кирбигинің учында
Күлүмјини экелер —
Кутус бойың...
Кунукчылын јок эдер.

1967 j.

«Тышкары кар, Тышкары кар...
Нени сезип, Јоткон кыйгырат?»
«Кышкы энир». Л.Кокышев

Тышкары кар, тышкары куйун...
Тымык öткўре бу ўлгер угулат.
Јўзиме караган көстөрин не туйук?
Ўстиме чачтарын неге уур урулат?

Сенин көстөрин бу не карыкчыл?
Бу куйун апагаш-апагаш чöймöдöл.
Сенин көстөриннен тамган карачкы
Бу кардый ару, бу куйундый төрöл.

ГАГПИ, 1967 јаскары кыш.

* * *

Сеге јанып келейин деп, телекейим.
Сеге солун, таныш эмес кожонымды јайылтып,
Аргымак атту эмес болзом,
Јойу да бойым једип келейин деп.
Öзöкти төмöн ўрбедеп келеткен
Кунукчыл чырайлу јааштарга удура
Јолды öрö базып баратсам,
Таскылдардан түшкен унчукпас тумандар
Мени ээчиде узак көргўлеп,
— Бу кем болотон? — деп, кайкап суражар.
Је көзи јабык төрöл кырларым
Базыдымнан мени танып ийеле,
— Уулыбыс јолдордо јобоп, чылаптыр — деп,
Ичинде ле сезип, нени де айтпас.

Је менин эркем мени уткуп,
Меге удура чыгатан болзо,
Менин эркем мени көрўп, эрке каткырза,
Менин көп јолдордо кезем болгон көстөрим
Кенетийин јымжай түжер:

Кара көстöримнен
Айрылыштын ачу јажы,
Карузыштын ачу јажы

Јаагым төмөн јолдоло берер,
Көөркийдиң јымжак чачын сыймап,
Алаканым кожондоор.
Көстөримниң акту јажына
Мен уйалбас эдим бу тужунда
Туш улустаң.

Јаантайын-јаантайын мен сеге тартылгам,
Телекейим.
Эмди келгеним бу.
Мени уткуп мениң эркем чыкпады.
Чыгатан эркем мениң бар эмес.
Сеге јаңы, таныш эмес
Кожоңымды јайылтып,
Аргымак атту эмес болзом,
Јойу да бойым једип келейин дегеним,
Шылтузы јок санаа эмтир.

Сениң окшожың јимирўўш болотон эди.
Мениң эриндерим онон улам
Сўрекей ачу јалбырайтан эди,
Мениң бурулып болбойтон телекейим.

1966 j.

КЎЗЕЛИМ

Кўлўмзирен, јарык кўўн,
Кўн шаңкылу сен, ўўрем!
Кўзим, кўзим, сен өткўн
Кўўге мени ўреткең.

Ол ло кўўге таптыртып,
Көзим јумган тургамда,
Эртеги ўўрем каткырып,
Эбелип келер ыраактаң.

Сырмал чачту, кеберкек,
Ару шаајың ўнинде.
Келедер ол, келедер,
Кеен эрекен төжинде.

Эриндери, көстөри —
Сурак, сыс ла сакылта...
Эмдиге ол өйлөрим,
Сүүжим, күзим санаамда.

Ондый өткүн ол кожоң —
Јаш сүүжимниң јаштары.
Оның да учун ондый коо —
Јаш тужымныҥ јаҥары.

Сүүгеним болгоң. Јаҥыс сен,
Күн шаҥкылу Күзелим.
...Кеен эрекен үзүлген...
Күзим! Күзим! Күзелим!

Күс, 1966 ј.

ЈАС ДЕП НЕМЕ КЕЛГЕНИ...

Оромло бүгүн
Оборым түшкен бараткам.
Удура јединишкен
Уул ла кыс...
Сүүшкендер болбайсын.
А мен эмди јаҥыс.
Айла, јас.
Јас деп немениҥ келгени бу эмтир.
Көстөри мөлтүрешкен
Ол көөркийлер өтти.
Је мен каралга көстөримле
Јас келгенин јарт көрдим.

1966 ј.

АЛТАЙ УУЛ

Кандый да уул каткырып,
Каткырып кайдаар да јүреерген.
Карыкчалымныҥ кырларын
Јаҥыландырып өдеерген.

Ол јакшы алтай уул болгон,
Омок каткылу кайракан,
Кунукчалымды јоголткон,
Көксимди ол јылыткан.

Мен база алтай уул болгом,
Јакшыны ондоп, јанжыдым.
Сени де, најым, мен ондогом.
Эй, уул!
Сен, байла,
Менин јаш ачым.

1967 ј.

КОЙОН БӧРҮК

— Ээ, Чуруков Пейтка! Койон бӧрүк те кайда?
— Је сакы ла, нӧкӧр, эмди бир келзем, экелгей — деп айдат.
Кандыйы керек, Боочыда, энемнин чадыр айлында
Јети тере бар, керек дезе борсуктыйы да.

А бу бир бойым кийалан, јаман, такталган немени,
Бодозон, эскизин сый эдип, сен оны кайдатан?
Акыр ла, сени сүүндирип, ӱренип јүрген кижини,
Борозын, јылузын экелер јӧп болзын, сакызан.

Көстӧри шулмузак каткылу, ойногон бу Пейтка
Көкүдип, мени јымшадып, јык берип ле салат.
Канайдар, Пейтканын да меге быжулап ол айткан
Койон бӧрүги ыраактан көрүнип ле калат.

Чыкырууш корон, соокто ол койон бӧрүк
Чындаптан кулакты јок јерден јылыдып та турат.
Эх! Чала кыйын кийген бӧрүкту, бир ле күн јүрүп,
Эр Чуруков Пейтка городтон јылыйып ла калат.

Онон каткы да каткы эмес, карын, јоо-калак! —
Оромдо улустар тал-табыш чыгарган, кайкашкан:
Кажайа ӱжүген, ээзи јок эки эш кулак
Койондор чылап, кызынып, кайдаар бараткан?!

Је кулактар да ыраак кайда баратан!
Једижип, Маймада олорды токтоткон, бурыган.
— Кайткан кулактар слер? — Уулдар шылайт,
тыныжы буулып.
— Бистер Боочы јаар Пейтканы
некеп бараткан улус.

— Оо, кулактар! Онон таппазаар эмди Пейтканы.
Ол кайдаң ӱйде соотоп отуратан табы —
Чат бош јок кижи ол. Инженер. Чаргыда совхозто.
Чаксырап, бажынаң иш ашкан бу кышкы сооктордо.

Машина ӱрелер. Тракторго запчасттар табылбас.
Јаш-Туранаң бери айланып, јалкыбас, арыбас.
Јаркырап каткырар, кокырлап кӱчтерди ӧткӱрер,
Јаңы ӱренген спесалист, јакшынак алтай эр.

— Айдарда, кулактар, калас болуптыр јорыгаар!
— Ай, кайдар, алдырбас! Айылдап та келбей Боочыга.
Алкыда койоннын уужалган терези јаткылаар.
А буурыл энези собурып, талканду чай урар.

Пейтканың энези де база кокырчы-ойынчы.
Бар-јогын кысканбас, кӱндӱзек ол эне — Јалагы.
А Петро — инженер. Ол иштӱ. Айлына да јанбас.
Алдырбас. Энези уулының айбызын ундубас.

Эр эмей ол Петро. Бистең эм база бир кижи
Ӱренип јол алды. Институт божотты.
О, сӱӱнип турадым.
Эреендӱ ӧй ого — мар алып, тазыгатан тужы.
Кӱч ижин билип-тоол, мен ого оморкоп барадым.

А койон бӧрӱги? Је бойсын. Кыштаарыс, чыдаарыс.
А јылу-јымшакта, јай келзе, Боочыда бис јыргаарыс.
А Чуруков билер, таппасты табатан капшуун эр.
Керекти де билер. Кокырлап та ийер.
Чын, тойды да эдер!

Горно-Алтайск, кыш, 1967 ј.

АПАГАШ КАРДЫҢ ЈАҢАРЫ

Орой тӱнде мен иштең јанып келеткем.
Омоксынып сергиген, кӧксим кеңиген.
Ол не дезең, байа-јаңы кар тӱшкен.
Ончо јерди кӧбӱ бойы бӱркеген.
Онын учун мен сыным јеңил келеткем.

Онон көрзөм, чындап, экем,
Оромдогы таныш теректер
Илбизиндү боло берген:
мөнүн сүрлү сыргалу
сыргалјы јараш үүрелер
алдыма тура түшкендер.
Алаатыдып.
Је онон
табыскагын ондогом.
Эмиктер де энилген —
эрекен кептү көрүнген.
Бүркүлер төмөн секирип ойногон
бу шулмузак тамчылар
чуркураак кучкаштардый меге бодолгон.

Кичинек, тымык бу город бүгүн
килтир кейле телкем боло бергени
көбү кар түшкенинен эмей, көөркийим,
ару сүүш туулганынан эмей, көөркийим!
Тымыктын кары апагаш-апагаш,
тыныжы оның јымжагаш-јымжагаш.
Бу карла кожо быйанду тенери
буурзазын деп биске сыйлаптыр элигин —
ырысту ле сүүштү түнистин кереезин.
Эркелеп оны корыйлык, кичеейлик.
Чочыдып бойыстан үркүтпей јүрелик.

Орой түнде мен иштен јанып келеткем.
Оромдо дезе јанымча өткөн
каран-туйук та неге де сүүнип,
каланы бодолду келеткен күлүк —
чекпени ачылган — изүүркенип,
чырайы јарыган — күлүмзиренип.
Кочкор айдын корон соогында
тун уулчагы туулган тужында
көөрөгөн, көкүген ырысту акама
өрөкөн сүрекей түнейлеш болгоны
көксиме јылымзу сананыш тартырды.

Орой түнде мен иштен јанып келеткем.
Јолой меге сүүшкен көөркийлер тушташкан.
Олорды да бу кар сергиткен деп билгем,
олорго до бүгүн куулгазын јуукташкан.

Уулы јолой токтой тўжўп,
коштой барбак бўрди бўгўп,
айдышкан чачы ўстине
карын сеелтип, энирде,
кыс каткырып ийерде,
кызыл-јалбыш ўнине
кайыла берди јаскы кар,
калганчы тўшкен јараш кар.
Кайран сўўштиң кўчине
кар кайыла беретен —
кайкамчылу эмес пе?

Олор мыны сеспеген,
ойноп-соотоп келеткен.
Мени кайдаң ајаарзын!
Је мен де, мен де капшаайын
јелдиргендий келеткем —
сеге, сеге, кööркийге,
сергек сынду једерге...

Оның да учун ўлгерим чолтыйды.
Онон чочыбадым, качан јолымды
кööдий кара, кökшин мый кечерде.
Кörмöсти, дедим, бу байа энирде
агастый ак болбогон беди?
Алдырбас, кööркийим, бу тўннің чўмдерин,
артканын бис экў билгейис — öскöзин,
öзöкти сöгўлтер сўўжистиң öктöмин!

Горно-Алтайск, јаскары кыш, 1967 ј.

ПОДГОРНЫЙ ОРОМДО ЈАДАРДАГЫ ЈАҢАРЫМ

Мен эмди бу тымык оромдо јадырым,
Карганак эмеген-öбöгöн айлында.
Сўўйтем коркуш толуктар амырын,
Санаалар тўймежип чагылган тужында.

Табыштаң, улустаң, талаштаң чын ыраак,
Мен эмди оромның ийттериле де нак.
Эртелеп туруп мен јўре бередим,
Энирде дегежин оройтып келедим.

Эбире карагай. Ээнзимек, је јакшы.
Эрикчел, эдиреел — ончозы токунайт.
Тымыкта отурып, мен эдил кучкашты
Тындайдым мында эм эки ай улай.

Табылу, макатып мен тындайдым оны,
Таныйдым оның эткирин, кожоңын.
Ол көөркий јаскан јүректе сызымды,
Јолдордо табылган јоктомчыл сезимди.

Јоктомчыл сезимди! Мен ого таптыртып,
Бодонгон ло эдим таң ашып, анданып:
Туујырап тымыган суректар кыймыраар,
А бу мен деп кижи амырын аскырар.

Сананзам, ончо телекей — төрөлим,
Је «ойойым» деп мен кожондоп ийерим.
Оны ла таптым ба, керек кыйылар,
«Ой-ой-ой!» деп туулар ойгонып кыйгырар.

Кенейте онойып олор не кыйгырар,
Кереес онтуузы тебилет пе орой?
Кем болгоным ундутпай, бойыма
Кебедел санааны кийдиретен болбой?

Кижилик јүрегим ончозын ондозын,
Је алтай көстөрим бадырбас онызын:
Темирчи бу Чактың тебилге күкүртин
Јеезелү јеримде канайып көрөрим?!

О салым-куулгазын! Сен — узун кулузын,
Је сенин өзүмин бистерге ачузын! —
Јоктомчыл сезимге онойып таптырткам,
Јолдордың түбине билинбей чурагам.

Озогы куучынның коркушту чындыгы
Көксиме ачылып, көстөрим чагылып,
Түндерди, тибиртти, улу Боор күндерин
Көспөктөп туратам — качангы төрөлим!

Ойгортып, ондонып, ойто ло катап
Озогы јолдордың изине базатам.
Көс јажым табырап, јүрегим јалбырап,
Көрнөөдий түүкини мен таппай азатам.

Айлангам мен эмди. Эрчимим аайлагам:
Алты тала алтайдың үстинде
Ала-күне үстүккен бедим мен, —
Алтайлык адымды, сүримди бедрегем!

Артык база нени де эмес.
Айдып болбос кереести де эмес,
Алтын-мөңүн јөөжөни де эмес,
Адакы учында — макты да эмес.

Алтай адымды, аңылу чабымды
Мен тапкам шак мында, адалык јуртымда —
Абайлар, Аjыйлар, Акандар сөзинде,
Маймандар јуртаган Карагол-алтайда.

...Карганак эмеген-өбөгөн айлында
Кичинек турада мен таптым амырды.
Энирде ижимнең мен орой келгемде,
Энчикпей мени уткуйтан эжикте.

Jүрегим токунап серизин дегемде,
Олордың куучыны — эң артык соот.
Озогы jобош эрмегиле меге
Ончозынан терең чындыкты ойгозот.

О Подгорный ором! Jоктомчыл сезимнең
Айрылып алала, бу алтай адымды
Ондогом соңында, быйанду сүүжимнең
Алынарым чындап ырысту абымды.

Подгорный ором, кышкары jас 1967 j.

* * *

Уйкудаң бүгүн эрте тур,
Омок көстү кыс көөркий.
Көстөриңе күн толзын —
Көзнөгинди ачып ий.

Чачың белге jайылтып,
Чалынду акка чыгып бар.
Күмүш сысту сүүжиңниң
Көөркийин меге айдып бер.

Бүгүн серүүн ару таң —
Бис экүниң таңыбыс.
Көгүс серип јарыйтан —
Эринисте эрке сыс.

Кош-арканы эдектей
Кожо катап јүреерек.
Чечектерди тепсебей,
Чеек базып ӧдеерек.

Агаш ортого барала,
Ак јаланға артарыс...
Айдаң түшкен чалынды —
Јерде тапкан ырысты
Јүрегиске сугала,
Јединишкен јанарыс.

ГАГПИ, 1967 ј.

1967 ЈЫЛДЫҢ ЈАЗЫ

Эски сӧӧктӧрдиң ортодо
бис экү отурганыс.

Јажыл кептерин тартынган
јаш келиндердий
эбире кайындар
буурыл бӱрлер ӱстинде
колдорын јайынып,
тул салымга табарып,
јайнаар тужы келерин
белгелеп тургандый
биске бодолгон
ээн тымыкта...
је бис сӱӱшкенис!

Менің тӧжиме бажынды
салып алган јадала,
сен, кӧӧркийим,
тӧрӧл алтай тенеримди
санаркак кайындар ӱстиле
јӱзӱп бараткан
чаңкыр салга түндеген.

Айса, энеӈниӈ көзиниӈ
чаӈкырлык јалакай тымыгын
бу көктөӈ сен таптыӈ эмеш пе?

Качан да, таӈ алдында,
Украин јалаӈда
Јууныӈ табыжын тудуп чыдабай
чачыла берген ол чаӈкырлык,
чочыган күүлелердий
уур күлүреп,
саӈ өрө шуӈуп чыгала,
јылыйып калганы
санаана эбелди бе?

Сениӈ энеӈ ол тужунда
эмди ле сендий болгон, көөркийим,
јаӈы ла сендий болгон,
сендий —
он тогус јашында!

— Апагаш-апагаш күүлелер
уча бербезин, тудуп бер меге,
тудуп бер, эне! — деп
өй өткүре
кичинек колдорыӈ ичкери чөйилип,
тыркырап туруп, түштериӈ өткүре
сен јайнаган.
Је энеӈ олорго једип болбогон...

Эски сөөктөрдиӈ ортодо
экүдеӈ экү отурганыс.
Јаныста јаткан сөөктиӈ ордынаӈ
јеӈезек алдынаӈ
апагаш чечегеш
бажын суурып,
ару көстөриле
бисти эрке ајыктап турганын
күлүмјиле уткып,
бис экү отурганыс.
Сүүшкенис.

Подгорный ором, Май-июнь 1967 ј.

Бүгүн серүүн ару таң —
Бис экүниң таңыбыс.
Көгүс серип јарыйтан —
Эринисте эрке сыс.

Кош-арканы эдектей
Кожо катап јүреерек.
Чечектерди тепсебей,
Чеек базып ödеерек.

Агаш ортого барала,
Ак јаланға артарыс...
Айдаң түшкен чалынды —
Јерде тапкан ырысты
Јүрегиске сугала,
Јединишкен јанарыс.

ГАГПИ, 1967 ј.

1967 ЈЫЛДЫҢ ЈАЗЫ

Эски сööктöрдиң ортодо
бис экү отурганыс.

Јажыл кептерин тартынган
јаш келиндердий
эбире кайыңдар
буурыл бүрлер üстинде
колдорын јайынып,
тул салымга табарып,
јайнаар тужы келерин
белгелеп тургандый
биске бодолгон
ээн тымыкта...
је бис сүүшкенис!

Мениң төжиме бажыңды
салып алган јадала,
сен, көöркийим,
төрöл алтай теңеримди
санаркак кайыңдар üстиле
јүзүп бараткан
чаңкыр салга түңдеген.

Айса, энеңниң көзиниң
чаңкырлык јалакай тымыгын
бу көктөң сен таптың эмеш пе?

Качан да, таң алдында,
Украин јаланда
Јууның табыжын тудуп чыдабай
чачыла берген ол чаңкырлык,
чочыган күүлелердий
уур күлүреп,
саң өрө шуңуп чыгала,
јылыйып калганы
санаана эбелди бе?

Сениң энең ол тужунда
эмди ле сендий болгон, көөркийим,
јаңы ла сендий болгон,
сендий —
он тогус јашында!

— Апагаш-апагаш күүлелер
уча бербезин, тудуп бер меге,
тудуп бер, эне! — деп
өй өткүре
кичинек колдорың ичкери чөйилип,
тыркырап туруп, түштериң өткүре
сен јайнаган.
Је энең олорго једип болбогон...

Эски сөөктөрдиң ортодо
экүден экү отурганыс.
Јаныста јаткан сөөктиң ордынаң
јеңезек алдынаң
апагаш чечегеш
бажын суурып,
ару көстөриле
бисти эрке ајыктап турганын
күлүмјиле уткып,
бис экү отурганыс.
Сүүшкенис.

Подгорный ором, Май-июнь 1967 ј.

* * *

Городтор улай городтор ӧдӱп,
Коркушту ла деген јеҥил јӱрӱмдӱ
Аргалу улус та меге көрӱнбеди,
Артыкту башказы да база билдирбеди.

Јуттарга тутурттып, сананган төрӧлим...
Јурттары дезе кунугуш јуутпай,
Улузы дезе уурларга алдыртпай
Уткучыл болгон ӱргӱлјик Алтай.

Туманга тутурткан туйук төрӧлим...
Тудуш ла кӱлӱреп, коҥыр салкындар
Саргарган сындардаҥ өскӱзек бӱрлерди,
Санааркап, өзӧккӧ экелип салгылаар.

Саҥ башка јылда јериме мен келдим.
— Айдыҥ-кӱнниҥ ыразы кубулган,
Јай тӱгенип, божоорго бу јетти,
Сакып чӧкӧдис — деп, эрмек угулган.-

Јаҥыс та кӱнге кайткан айаспас?
Чаксырап ла јадыс. Ӧлӧҥ дӧ ас.
Је чаап алганын обоолоп албас,
Јадып ла калатан јаҥду болбой ол.

Куран айда эмеш айазар деп,
Каран база сакыйдыс — дежет.
— Радио айазар деп айткан эди.
Эреҥис ле неме, је улус иженет.

Городтор улай городтор ӧдӱп,
Јуттарлу јурттарга једип ле келдим.
Сыртында сырыган фуфайка кийимдӱ
Сыктабас улузым јакшызын билдим.

Јуттарга јулдаткан эрикчил төрӧлим!
Бороргон јурттарыҥ кунукчыл јуутпай,
Бойымныҥ сӱрӱмди јуттарга бастыртпай,
Санаамды јарыткан төрӧлим бу — Алтай.

Кулады, 1967 ј.

КАРГАН УЙЫБЫС

Өскө јерлерден эбирип келеле,
Энемниң айлында токунап отурым.
Эжикте турган карган уйыбыс
Өскөлөп мени, таныбай јыткарды.

Өчөмик көстөриле мени ајыктап,
Эрмек сурагандый, ээги кыймыктайт.
Эске алынып, эптешпей, кемзинип,
Көстөри јарып, меге ол јууктайт:

— Баштак тужында меге өчөжип,
Бажыма согуп туратаң, балам.
Учында тарына бергемде, өкпөөрип,
Учканды сени сүзерге туратам.

Энең сени адылып, мекелеп,
«Уйынды сокпо» деп уйалтып туратан.
Эңирде одордон јайпаңдап келетсем,
Удура мени ол уткуп чыгатан.

Көк өлөңнөң јайып береле,
Көнөги каңырап саай беретен.
«Балам уйыла эптү болзын» деп,
Буулаган көөрчөк белетеп ийетен.

Улайын эңирде кажаган ичинде
Уур үшкүрип, сананып јадатам.
Кыштаң чыгарга чеденде өлөңөөр
Кызалаң болгонын билетем, балам.

Көп балдарлу слердиң билеге
«Көргөн јаңызаар» болгом мен, балам.
Качан чыдайтан деп каран белгелеп,
Караңуй түндерде карыгып, карыгам.

Качан сооктор камык тежиктең
Карам јогынаң үрдүртип турганда,

Јадыным тоҥуп, баскындап, эжикте
Јаман салымга карганып туратам.

Ончогор эмди слер чыдап калдыгар,
Оныҥ да учун, энегер чилеп ок,
Бала-баркага јўрегим токунап,
Башказы учун санааркаш менде јок...

Өскө јерлерден јанып келеле,
Энемниҥ айлында куучындап отурым.
Эжикте турган кару уйыстыҥ
Өчөмик көстөрин эҥ солун бододым.

Салымым белгелеп, бойымды ајыктап,
Санаазын ичине сугунып тургандый.
Энеҥе ле сенин эмдигенче аршаа,
Эмдигенче кўч деп сезип салгандый...

Кулады, 1967 ј.

КӦЗЎЙКЕ

Бир ай мынаҥ озо
Алма-Атадаҥ
казактыҥ чөлдөрин кечире
плацкарт вагондо ўстўги тактада
мен чарчалып келеткен эдим.

Кӧзнөктөҥ кире конгон изўни —
тынчу чаҥкыр Азия кейин
өкпөмө кийдире
табышту тартынып,
мен бараткан эдим.

Чөл тўндўктеҥ чөйилип тўшкен
темир јолго анда
јара кестиртип,
ачуга чыдабай
толголып јатканда.

Кажы ла јирме чакырым бажында
казактың кийис айылы турар,
јанында јаңыс төө турар.
Көзимниң јажы
көл болуп,
мен бараткам түндүктөөн,
Алтай јеримдөөн,
качан көөркийим —
көрнөө-өктөм кыс
аркамда анда артарда
јап-јажыл кеен
јап-јараш,
күнеерик ол городто...

сентябрь, 1967 ј

ЧИҢМЕРИЛЕР ДЕПТЕРИ

1.
Аттанар алдында
Очоктың јанында
Отурым араайын.
Алкышту От-Эне
Көспөкчи көзине
Көксимди ачайын.

Ак-кубал чачтары
Айланат алдымда —
Аластап јолымды.
Кызыл-чок көстөри
Кызарат тагылда —
Кычырып салымды.

...Айладу тымыкта
Аайладым ба сени
Айса јок, је киним
Бир салым-судурда
Бириккен тужунда,
Ал-санаам јорукта!

Аттанар алдында...
От-Эне! Кин-Эне!

1968 - Мечин јыл, Куран ай.

2.
Туманду өзөктөр,
Јаңмырлу теңери,
Шуулаган агаштар —
слер
кижиниң јүрегине
күски көлдөргө конгон
кеткин куштардый,
амыр санаалар.

Кайыр орыктар,
Канатту эрјине,
Јалбышту кожондор —
слер
кижинин јүрегине
күски актарга конгон
учкун јылдыстардый,
омок санаалар.

Мечин јыл, Сыгын ай.

3.
Күс.
Јарганаттар јап эдип
Јылыйгылап каларда,
Түндер де соок билдирде.
Јолго чыгар алдында
бөрким кептей тартындым.
Камчылайла адымды,
Карануйга калыттым.

Мечин јыл, Сыгын ай.

4.
Тайгалардың баштарын
Көк булуттар кашайтып,
Түндүк јаар барып јатканын
Көргөн бойы кайкашып,
Аба-јышта јүрүктер[1]
«Күс келгени бу» дежип,
Айдың түнде айдыжар,
Күнүреде кайлажар...

Мечин јыл, Үлүрген ай.

5.
Орой күс. Эзиме
Энемнин сөстөри ле
боро јанмырлар
эбелет узактан-узактан,
эрикчел чырайлу Алтайдан.

Мечин јыл, Үлүрген ай.

6.
Ӱштиҥ-тӱнниҥ аразында
Кӱстиҥ кӱреҥ кыразында
Јелгин салкын колтугында
Тудам салам кыстанала,
Баратканын көргӧн, байла,
Јаҥыс кижи — ол Упанда.

Эр Упанда, эр Упанда!

Бич камчызы јызыраган,
Јардак ӱни јаркыраган
Узун тӱнде, ээр ӱстинде
Аттаҥ тӱшпей, амыр билбей,
Кӱзедӱде јӱрген эрде
Угум-көрӱм сӱреен эмей.

Сӱреен эмей — сӱрлӱ эмей!..

Мечин јыл, Ӱлӱрген ай.

7.
Кӧк-айас тӱбинде чубаган,
Кӱнтӱштӱк талага ырбаган
Бу кеткин куштарды көргӧмдӧ,
Кӱч ижин божоткон бу ӧйдӧ
Чуркурак армяндардый олор,
Чуктажып јангандый бодолор.

Мечин јыл, Кӱчӱрген ай.

8.
Куу кӱс.
Куу куш.
Куудаҥ ӧлӧҥ.

Арасей талазы.
Агаш аразы.
Айрылыш ыразы.

Отык чагадым.
От саладым.
Ырымы Алтайдыҥ
Ыраактаҥ да база
Тартатан эмтир!

...Jўлўнче ыш...
...Jўрекче айыл...
Jўрегим тўбинде.
Көстөрим тўдўнде.

Мечин јыл, Кўчўрген ай.

9.
Алтай јурттарда,
амыр јурттарда
согумдар согулат,
сойлон чай урулат,
соруулду канзалар тартылат,
сокылар кўнкўлти угулат,
содон айылдар ўн алыжат,
Солун куучындар табыжы,
соотобос улустың тыныжы
соок-айаста торгулат,
сойоктор көксине томулат.

Соодуда аттар
айланат чакыда,
сооктор чакырайт
алтай јурттарда!

Аар-кыш бажында!

Мечин јыл, кўчўрген ай.

10.
27.12.1968.
(Бу кўнде Кытайда Мао Цзедунның 75 јажын уткуй термоядерный бомба јаргандар...)

Анда! –
Теңери јарылат
айдында...
Чочыган бойынча,
ойгоно чарчаган
турнадый
куркулдап,
куркуным сынырап,

уйамнын ўстиле,
кök-айас тўбиле
мен учадым анаар.
Је једип јетпей,
(Јелбирейт кызу кей,
Јалбырайт булуттар,
Јаладат канаттар!) –
кöзимди јаркынга јидиртип,
кöксимди јаларга öртöдип,
мен öлöдим тўнде
теңери тўбинде...

Сенин ўстинде,
Азия!

Мечин јыл, Кышкы Куран ай.

11.
Кўнчыгыш јаар,
Кўнчыгыш јаар
Кар јаар,
Салкын јалбыраар.

Кўнчыгыш јаар,
Кўнчыгыш јаар
Сооктор чакыраар,
Јылдыстар каймыраар.

О, сўре ле анаар,
Ол чаңкыр тала јаар
Учурар, шургудар
Узаткан санаалар.

Ал-сагыш амыраар,
Јал-јўрек токынаар
Кök-айас теңери,
Ак-сöң тайгалар.

Анда турат эрјине адым,
Анда сакыйт эш-најым,
Анда сўрлў ада јуртым,
Алтын-Сўмер алтай јерим!

1969 Такаа јыл. Чаган ай.

12.
Теңери түбинең,
Тешик үбинең
Түндү-түштү,
Түндү-түштү
Төгүлет ак јуң,
Сеелет ак јуң...

Айдарда, сен билин.
Силкинип сергидин!
Седеркеп табыш ук.
Сезинип, капка сук:
Күнчыгыш јуук,
Күнчыгыш јуук!

Удабас Јуртыңа
Учуртып једериң.
Айазып абыңа —
Ак таңга киреринг.

Мойныңа, бойыңа
Молјулар артылар
Кубулу јолыңа
Куулгазын јаңылар.

Куулгазын солоңы
Курчалар белиңе.
Көбөнөш булуттаң —
Көө-куйак көксиңе.

Салкындый сыылайдым,
Јылдыстый шургуйдым.
Курчуйдым, курчуйдым —
Кубулып баштайдым!

Такаа јыл, Чаган ай.

13.
Айлаткыш көрүмдер,
алкышту шүүлтелер
о, качан ол келер!

Кижинин көксинде
кийиктин кинчегин
ол качан эркитеер?

Киленкей быйаны
кижинин киженин
Јайымдап беретен
Јарыкка иженип,

кажы ла танда
сагышта, сакышта
мен турадым тындап,
Алтайым сынында.

Бажырадым сеге,
Алтайым-Канайым!

1969 Такаа јыл, Чаган ай.

14.
Кара өң —
кандый өң?

Кара кыртыш —
јакшы аш,
качан өзүм.

Кара кыртыш —
Јымжак төжөк,
качан өлүм.

Кара сагыш?
Ол — ач сагыш!
Ол — эң кара өң!

Такаа јыл, Чаган ай.

15.
Туш улусла кожо,
туш улусла
бараксан бу бойым
барыштын сабузыла
барып ла јадым —

Јe адым
Јожоң,
Јe алдым
тожоң...

Ажуның ўсти — мусла
салымды ажатан болбойым.
Ачуның ўсти — тусла
ажымды амзайтан болбойым.

Јок, бу јолдың учына
Јортуп јетпес јажына!

Такаа јыл, Кочкор ай.

16.
Тууларым койны туйук билдирди,
Тууралай јаткан элге меңдедим,
Јўрўмди јўрўмге кожорго јўткўдим,
Јe меңдеп мен бери та эрте келдим,
та орой мен туулдым,
та арай тебилдим?..

Сўўнчим учун деп сўўрге јеткелек,
Сўўжим учун деп сўўнерге јеткелек,
Јобожыыр эмес,
Јотқондо эмтирим,
Јоголор дебес
Јолдорды кечтирим...

Такаа јыл, Кочкор ай.

17.
Такаа јылды кату деп,
Јаантайын угуп јўретем.
Көзимди јаш толтырды —
Чын адаган болуптыр.

Јериме јанып келгели,
Јолукпас турум Берденге —
Солун, јардак эрмектў
Соотоп јўрбес кижиге...

Такаа јыл, Кочкор ай.

18.
Кыйгыр, jўрек,
Кайна, jўрек,
Улустар чыкпас кыйгыңа.
Ыйла, көгўс,
Jайна, көгўс,
Уйкузы калың jуртыңа.
Кыйгым келет, согулат —
Оозыма, оозыма.
Jе эриндер тыч эдер,
Jес каалгалар ачылбас!

Такаа jыл, Кочкор ай.

19.
От удабас өчө берер —
Он экиге jетире.
Өй
меге — өй!
Частар, чаптык этпегер,
Чатылдашпагар слер,
чат бир тымык беригер!
Тымыкта туулган ўлгерлер
Тымыкты буза тееп ийер —
Ўргўлешти ўркўдер,
Көгўстерди көдўрер...

Такаа jыл, Кочкор ай.

20.
Кызыл шаңда чадырлар
Кыш ла келзе, шың калар.
Түндўгинде чаңкырда
Түдўнделген ыш турар.
Деремнеле баратсаң,
Терс салкынга табартсаң,
Тырс эдишкен турундар
Тыңдалазаң, угулар.

Шылтагы jарт. Ол jалкурбай,
Jылу ўйде тыш отурбай,
соок чадырда jоон одурып,
содос эдип, арба куурып,

Јылым деп јеңеј иштенген,
Јылбас ишти јылгыр эткен.
Көчӧ согор, көӧш азар,
Көп улузын ашкарар...

Такаа јыл, Кочкор ай.

21.
Тап та келип көскӧ кирер.
Таркыражат киреелер.
Ончо јуртта иш-тӱймеен,
Одын кезиш көндӱккен.

Мӧрӱш деген таај-ӧӧгӧн
Тыт јадыкка бӧкӧйгӧн:
Маајалайды чиректеп,
Тыдарлаган ийт чилеп,
Бензокирее кадалат,
Бек агашка бадалат.

Болот малта јарс эдип,
Болчок јара чабылат.
Уулы јарат. Келди келип,
Улај кулаш тургузат.
...Бир јаан ижин бӱдӱрип,
Биле текши тыштанат.

Такаа јыл, Кочкор ай.

22.
Теңери ле телекеј
Теңдележип калгандый...
Ару, ару, амыр кеј,
Калың, калың каптал кар,
Тогус јаңы толун ај,
Көстӧри соок јылдыстар —
бу эленчик Эл-Алтај!

Такаа јыл, Кочкор ай.

23.
Карагајлар кунукты,
Кырландар нени сананды?
Кобыларда обоолор
Кем кожоңын тыңдады?

Кезикте тымып, јылыйган,
Кенейте тыңып јайылган
Кандый чөйӧ, кандый коо
Кем кожоңы болбой ол?
Ол койчы уул өзөктөң
Орой чыккан болбайсын,
Кышкы јоды кыскартып,
Кожоң салган болбайсын.

Такаа јыл, Кочкор ай.

24.
Карагол бажында
бир јылкычы.
Ол эки бутту,
је јаңыс колду.

Јайлугуш ичинде
экинчи јылкычы.
Ол эки колду,
је јаңыс бутту.

Бирӱзи колын
ӱзе атырткан
коркушту тартышта,
атака тушта.

Экинчизи будын
окопто артырган
эрик јоктоң —
осколоктоң.

Анда,
кӱнбадыш талада,
Олордың шырказы —
эр јажында.
Мында,
кӱнчыгыш талада,
Олордың шыразы —
ээр кажында.

Јок, олор
јангаксып та кайтсын,
јуучылдар јеринде јаантайын!

Карагол бажында јылкычы.
Јайлугуш ичинде јылкычы.
Јуудан озо болгон јылкычы,
Јуунын кийнинде — јылкычы.
...Јирме беш јыл өтти...
Је олор эмдиге јылкычы.

О кайран улустар!
О алтай баатырлар!

Такаа јыл, Тулаан ай.

25.
Мун јыл өдөр.
База бир мун јыл.
Је кайран алтайдын,
Јебрендик кабайдын
Јер-јиҥис көксинде
Ўзўлбей өзор,
Ўйелеп јер өдөр
Ўргўлјик бир арчын.

Чын,
Ол — оҥбойтон арчын,
Ол — менин калыгым!

Чактардан чактарга
Баладан балага.

Такаа јыл, Тулаан ай.

26.
Туманга астыккан
кийик кастый
талбынып, талымсып,
ачу кыйгырадым —
сени јоксынып!

Такаа јыл, Тулаан ай.

27.
Айдып турган сөстөриҥ
Аайлалбады, нөкөрим,
Эриндериҥ кыймыктайт,
Эрмегиҥ чат угулбайт.

Јe тўштеримнин тўбинде —
Энчейип кабай ўстинде
Бабийди јайкап турганын,
Эзелет сенин кожоңын...

Такаа јыл, Кандык ай.

28.

Ай јаңыда мен келгем,
Ай јаңыда атангам.
Ээчий узак эригип,
Эш-нөкөрим сен турган.
Јайнабаган — јаңыган,
— Јакшы јўр! — деп јакыган.
Ай чалыны — ару јаш
Арчуулыңа чарчаган!
...Ай эскиде ыйлайдым,
Ай эскини каргайдым.
Атанарда сеспедим
Айрылыштын темдегин!

Такаа јыл, Кандык ай.

29.

Эки улу суу-талайдын
Эмчек кептў белтиринде,
эмил агаш тўзинде
энчейген отурдым,
эригип унчуктым:
— Ээ, кандый сен ыраак,
Эне-Алтайым!
Онтозом до — сеге угулбас.

Такаа јыл, Кандык ай.

30.

Согононын бажындый
Сок јаңыскан алтай мен
Семинарда отурым.
Пастернактын бажында
База ла блааш баштапат.
Тыдарлажып тартыжат,
Тынын, тынын јартажат...
Чек булардан ырайын,
«Черне алайын, ыйлайын!»[2] ...

Такаа јыл, кўўк ай.

31.
Кыска ўлгерлер
бичип ўрендим –
көгўс сескен,
көзим көргөн...

јўрек сызы,
јўрўм тузы!

Кыска ўлгерлер –
кызык ўлгўлер...
Јўрўм де узун,
Јўрерге солун!

Такаа јыл, кўўк ай.

32.
Теңеринин текези деп,
Бир куш болуп кубулган,
Јерди ширтеп, шимиреп,
Бийикте учуп бараткам.
Бир ле көрзөм, көк чолмон
Боочы ўстиле онтогон,
Бодозом, ыйлап туйкайын,
Јўзўп барат коштойын.

Јўзин болзо јажырат,
Танытпайын дегендий.
Изў јажы табырап,
Ташка тамат јинјидий.

Көргөнчө дө көрбөйин,
Кööркийдиң оның өксөжин:
Ташка тўжўп талалзам,
Мыска тийип мыйрылзам,
Өчөр беди өзөги,
Тўгенер беди тўбеги?!

Такаа јыл, Кўўк ай.

33.
Мөңкў бўрлў мөш агаш,
Мөңўн сўрлў чиби-эр,
Карагай деп карындаш,
Каруу меге беригер!

Айдың түнде алдаарга
Ак чечеги төгүлген
Аргазы ас јодрага
Не түңейлеш а бу мен?

Чөйө-чөйө шуулазаар,
Чөрчөгөөрдө кунук бар.
Айса јүрүм кыска ба?
Алтай јерим кызык па?

Айтсаар, айтсаар чын аайын, —
Аайлап угуп чыдайын,
Мөңкү эмеске карыкпай,
Мөш, чиби ле карагай!

Такаа јыл, Күјүк ай.

34.
Үйген-суулук, үзеңи
Шыңкырады ырааkта.
Үйген-суулук, үзеңи
Шыңкырады кулакта.

Уксам, уксам, угулбас —
Јелип келер ат кайда?
Көрзөм, көрзөм, көрүлбес,
Једип келер эр кайда?

Јалбыш чогы — јүзимде,
Јалкын оды — көзимде,
Јүлүн кептү ыш — јүрүм,
Түдүн кептү тын — өлүм.

Алдымда ак-сүт ат туру,
Кыймык этпес, киштебес.

Алдымда алыс эр туру,
Кыңыс этпес, килебес...

...Кылдаң чичке кызыл тынды
Кызыл иңир кирерде,
Кыйылтар деп кату элчи
Шак мынайап келер бе?!

Такаа јыл, кичү изү ай.

35.
Jўрўмимде эң баштап
Jопонго мен бир туштап,
Аjарганым бу тушта —
Ол меге чат jўзўндеш,
База очколу уул эмтир.

Каймыраштың ортодо
Кайкаганду көрўштис,
Удур-тедир оромдо
Унчугушпай ödўштис.

Такаа jыл, jаан изў ай.

36.
Ээн jурт.
Эски чакы.
Эбире чалкан.
Кааң-айас.
Каа-jаа чымыл.
Кўйгек быjыл.

Такаа jыл, jаан изў ай.

37.
Jок, унутпас эмейим
Буубайымды jайкаган,
Бу бойымды энемдий
Jол бажында алкаган
Буурылбайтан ол эмди
Буурсак кайран келинди!

Такаа jыл, сыгын ай.

38.
Мустый, айас шаңтыган теңери...
Шаңдый шаңкырап токтогон теңери...
Айдылбаган менің кайран сöстöрим...
Jайылбаган менің кайран гўлдерим...
Кеттим...
Кестим...

Такаа jыл, Куран ай.

39.
Алтай кўсти, алтын ашты
көрбöгöним удашты.
Арбабаштап jўретен
jаш тужымның нöкöри
көстöриме көрўнип,
ыйым келди кенейте.

Такаа jыл, сыгын ай.

40.
Кылыгым тудуп, ўйиме
кыйгастанып турала,
көзим кырлак јардына
кенетийин тийерде,
ичим ачып, арбабай,
килей бердим, кучкаштый,
бараксан бу эжиме.

Такаа јыл, Ўлўрген ай.

41.
Бистиң бириккен колдорыстаң
кучакташтар эткем.
Бистиң бириккен эриндеристеҥ
окшоолдор эткем.
Бирлик көрўмдў көстöристеҥ
билениҥ очогы
чоктолып чагылган.
Бирлик тынышту тўндеристеҥ
уктар колболгон,
ўйелер улалган.

1970 - Ийт јыл, чаган ай.

42.
О, көрöдим, сени, кööрöмди!
Көҥжўдедим сени — öртимди,
Көксимди öртöйтöн öдимди.
Көмўледим кызу ўниҥде —
Көксимди сергидер көлиҥде.

Чыгыштыҥ шуулаган тўниндий,
Чылабайдым кайкап кебиҥди.
Чыгыштыҥ шуурыган тöҥиндий,
Чыдабайдым кырлап тöжиҥди...

Јылбырап, јыҥылап, тайкылып,
Јалбырап, јаҥырып, кайылып!

Ийт јыл. Тулаан ай.

43.
— Тöрöлгö мынаҥ јуук эмей! —
Тўмен јоны тўгенбей
тўни-тўжи кайнаган
вокзалда ол айдынган.

Бууныккан күүнди — уур jүкти
буурынаң ол чыгарып,
бойына кару бир күүни —
«Ойойымды сыгырып»,
көндүгип jаткан поездти
көстөриле үйдеди.

Сыргалjындар үстиле
сыылап учар сыркынду
сыр-салкынак үни деп
кем танызын сыгыртты!

Ийт jыл, Күүк ай.

44.
Jакшынак бу майда,
Jажарган бульварда
Jакшызын эңирде
Jайымжып jүрерге.

Иңирде, качан
Бозомтык түшкелек.
Иңирде, качан
Бойың ширт эткелек.

Иңирде, серүүнде,
Jаңмырдың кийнинде
Тамчылар табырты,
Бүрлердиң шымырты.

Талдар jайылатан
Табыскакту туш.
Jаңар jайылатан —
Jаркынду туш!

Тапту-jакшы май!
Такып келбес ай!
Мен сүүйдим көөркийди,
Меге серүүн бу өйди.

45.
Такталар ла сайын
Табышту каргандар.
Jышкылап штандарын,
Домино шакылдаар.

Тазаган баштары
Кызарып келгенче,
Тартыжар јаактажып —
Кызыган темирче.

Өрөкөн как баштар,
Өөркөжип кайттыгар,
Ойынның бажында,
Амыраш јажында?

А болдоор бо слер нак,
Бу мындый чуркураак,
Качан план тужаарда,
Каруулу тужаарда?..

Тверской бульварда
Теректер алдында
Такталар ла сайын
Каргандар соодуда.

Эригип отурар,
Энчигип сананар
Озогы јаш тужын,
Ойынын, омогын.

Каралга көстөрлү,
Качангы сөстөрлу.
Канайдар, конокты,
Кары јаш сокконды!..

Май, 1970 ј.

46.

Көңкөрө лө түшкемде,
Көспөкчи көк түжимде
Эленчигим энчизи —
Эрјинелү эдиски
Эдип турар түн сайын.

Өңдөйип ле келгемде,
Өткүн кара телкемде
Өскө элдиң күүлери
Көксимди туй күркүреп,
Көкүп турар күн сайын.

Ийт јыл, Кичү изү ај.

47.
Теңерини карағуйлап,
калтар јаңмырлар карайлап,
кара јалдары јайылып,
Кулгайры сынын кууй алып,
туйгактары алдынаң
ак куйрукту јалкынды
чыгара тееп, тибиреп
келеткенин белгелеп,
јўрегим сўре эдиреер,
таң атканча тиркиреер...

Ийт јыл, Кичїј изїј ай.

48.
Алтайдың таш койнында,
Ар-тымыкта, чаңкырда,
Салдым бўткен мен — салкын.
Айабас јаш тужымда
Ак-јарыкла сыылада
Салымым јолын салайын!
...Таскылдардаң талбындым,
Капчалдардаң калыдым,
Кырларымнаң — кылыгым,
Јотқондордоң — јоругым!..

Ийт јыл, Кичїј изїј ай.

49.
Карагайлу јаратта,
кызу сары кумакта
кўнге кўйўп отурдым,
кök толкуны тудала,
кўскў чилеп кörўндим.

Суу тўбиниң баларын
шулмус толку экелип,
таманыма тийгизип,
сыймай согуп экчеди,
«сыйым эди, ал!» - деди.

Беш сабарым öткўре
ууш кумак тögўлип,
Такўбоку[3] ўлгерин —
беш канатту танканы
эске алдым эригип.

Ийт јыл, јаан изїј ай.

50.
Ада јуртымнаң,
атана бергенимнең
алты јыл болды.
Түш јеримде јаантайын
күүктиң үнин угадым.

51.
Јаныксаштың јинјизин
Јастыгымның алдына
сугуп алайын деп.
Таң адыра Алтайда
карагайлар кожоңын
тыңдап јадайын деп.

52.
Түн. Деремне. Теңери.
Үкү эдет кедери.

1971 Какай јыл, Чаган ай.

53.
Ак кар. Ару кей.
Көө казан — теңери.
Јылдыстардың көстөри
бызырундарга түңей.

Какай јыл, Чаган ай.

54.
Чаган айда Москвадаң
чакыраган сооктордо
чарчап јеткен тужумда,
чарчалдым сүүнчи-табышка:
јеңейегим роддомдо
уул тапкан дийт, Оңдойдо!

Адабыстың Чага деп,
Чакка барып божогон
кару јаңыс ийни болгон.
Келер үйе келер эдип,
кереес адын эскертип,
Чаган айда чыккан уулды
Чага деп адаар дееримде,
Акам јаза арбады,
Алеша деп адады.

Какай јыл, Кочкор ай.

55.
Бир катап јоткон келген
айас күнде
кенейте.
Үйде
түлей Бетховен
күкүрт күзүрт эдерде,
күүлерин түймедерде,
сабырт эдип тенгерини
сабарыла кезетти.

Какай јыл, Кочкор ай.

56.
Бетховенди эжиктеген
Беде јеени болгон деген.
Төлүлери баштан ашкан,
Төгүнине шайып калган,
Аракычы таңма болтыр,
Амыр бербей базалаптыр.

Кижи бүтпес, кемди-кемди,
Бетховендий генийди
Кинчектеер деп тенек јеени,
Бертиндирип улу күүни?!

Какай јыл. Кочкор ай.

57.
Он јети јажыма јетире
Оңду эткен керегим кайда?
Он јети ле јажым кирерде,
Онойып сурайтан учурым кайда?
Јирме төрт јажыма јетире
Јемирип койгон кайалар кайда?
Јүрүмим эки айланып келерде,
Јүткүбей јүретен учурым кайда?

Какай јыл, Тулаан ай.

58.
Калмыктың кара чөлинең
кайа көрбөй келип јаткан
чодыр-кара алтай уулга
јолуккам былтыр јайгыда.

— Јакшы јер дешкен. Јадарга
једип баргам — јарабаган.

Јанып јадым эмди кайра
Јерим-јуртым Јабаганга.
Тусту чай бисте јок беди?
Тенеерип, не тенидим!
Тергее-элдиң тўбине
Темей незин јўрдим не! —

Кӧмӧлгӧн кептў ол бойын
Кимиренип келеткен,
Јеринең артык јер јогын
Јаңы билген, кезеген.

...Кемге ле кару киндик јер,
Кандый да болзо — эл-төрӧл.
Кеенин, кеңин сўўп билер
Калмыкка кару кара чӧл.
Је кайкадым: бу эрди
Меезин ўрей кем ўрди?
Јер-алтайы јакшызын
Јеңил баалап, јок чындап
Јер-тўбинде јаргызын
Јеткил алар комудап!..

Какай јыл, Тулаан ай.

59.

Эң артык санаалар
эртен тура келер.
Эл, албаты салымы
элбеде көрўнер.

Көзиңе јаркын тўжер,
Көксиңе — алтын.
Кулагың јарый тўжер —
Куулгазын куучын!

Бу мындый туштa
бойыңды оңдо.
Бор-ботконы таштап,
Јўрўмге ойгон!

Эрикчел ле карыкчал
Эш-кереги јок.
Айланып келген јарыктаң
Ару неме јок.

Какай јыл, Тулаан ай (20.03.1971ј.)

60. УЛУ КҮН

Кандый күн эди — санан, шүүн!
Качан да бисте бу ок күн
Кандый бийик болгон күүн —
Гагарин учуп чыккан күн!

Кайкал, кайкал, сöс — кööрöм!
Калык — казан, от — öктöм!
Кайпагаштаң Левитан
Кайнап чыгар јар айткан.

Албатыны шуулаткан
Ашпас, батпас күн турган.
Айлаткышты јууктаткан
Ак-јарыкта јол чыккан.

Онон бери јоктомчыл
Онуп калды туй он јыл...
О, бу күн кандый бозомдо —
Оромдо, ичте, ороондо!

Москва, 12. IV. 1971 ј.

61.

Күнүң сайын эңир түш,
иш божогон тужунда
күлүмзиренип тура түш
күнге, јаска, улуска...
Күүниң јанып, арызаң,
каштандарлу бульварга
кандый јакшы чыгарга,
капшайлабай базарга.
Алдында јадар Сад Курчу,
ачык Түймеен Јалаңы[4].
Көксиң јарып, көс курчып,
јанарын ундып саларың,
јакшызынып, јайымжып,
токтодуда турарың.
Онон, јеңил јайкадып,
троллейбуста барарың.
— Јүрүм јарык, ару — деп,
јүрек серүүн айдарың.

Какай јыл. Күүк ай.

62.
Ээн скверде энирде
Эки ле уул серўўнде
эрмектежет нени де.
Ўчинчизи — транзистор,
ўстине кожот кожондор.

Какай јыл, Кўўк ай.

63.
Кофези бойсын, чайды да
кылырадар кўўн јанды -
Јўрек сыстап, јайды да
Јўк арайдан таныды:
Короты бойын корын дейт,
Коронду кейден ыра дейт.

Какай јыл, кўўк ай.

64.
Курбуйа тонгон бойыстан
Куу чырайлу бир келин
Јопон бо деп орустап
Јоктогонду сурулап,
Јок дееристе, ол ийнин
Куржандадып базарда,
Туура бистен барарда,
Турган бойы оп-јибин
Тура калдыс аайлабай.
Онон, сокор јилбўўзин
Ондогоныс ачынбай.
Канайдар, бис те азиат.
Карын јакшы ууш улус:
Алтай дезен, чат укпаат,
Айдарда, чегин чек угус.
Јаманыс ла јакшыбыс
Јат билбези — аргабыс.
Амырыс ла арубыс —
Артыктайтан анбыс.

А бис болорыс ару-чек
Ак чечек ле кок чечек.

Динамо, Какай јыл. Кўўк ай.

65.
Төрөлим! Бир сананзам,
Ӧй түбинде тыныжын
коркушту уур бодолот.
Корум ташту Базырык
коскорылып турганы
Јүрегиме тоңдолот,
Јүрүминди ойгортот,
Јүс тамырым онтолот,
Јүгин јааны ондолот.

Какай јыл, Куран ай.

66.
Сооктор келди. Салкын согот.
Перчатка јок — сабар тоңот.
Каспалык та најым да
тоны база јука да —
бодонот.

Је соок биске неме беди,
Јебрен түрктер кемдер эди!
Общежитиеге јеткенче,
ал-санаабыс түймегенче.
Экилебис јӧдүлдей-јӧдүлдей
Эрмегисте Күл-тегин эмей...

А кем јүдек меерегей,
Бистин јүрек — неерешпей:
кемде јылу некей,
бисте — улу телекей.
Кемге керек — меелей,
биске — мее ле кей!

Какай јыл, Үлүрген ай.

67.
Там ла там
төрӧл јуртымнан ырап
мен барып јадырым...

О, деремне!

Сен анда,
тумандар курчаган
тайганын алдында,

62.
Ээн скверде энирде
Эки ле уул серүүнде
эрмектежет нени де.
Үчинчизи — транзистор,
үстине кожот кожондор.

Какай јыл, Күүк ай.

63.
Кофези бойсын, чайды да
кылырадар күүн јанды -
Јүрек сыстап, јайды да
Јүк арайдан таныды:
Короты бойын корын дейт,
Коронду кейден ыра дейт.

Какай јыл, күүк ай.

64.
Курбуйа тонгон бойыстан
Куу чырайлу бир келин
Јопон бо деп орустап
Јоктогонду сурулап,
Јок деериште, ол ийнин
Куржандадып базарда,
Туура бистен барарда,
Турган бойы оп-јибин
Тура калдыс аайлабай.
Онон, сокор јилбүүзин
Ондогоныс ачынбай.
Канайдар, бис те азиат.
Карын јакшы ууш улус:
Алтай дезен, чат укпаат,
Айдарда, чегин чек угус.
Јаманыс ла јакшыбыс
Јат билбези — аргабыс.
Амырыс ла арубыс —
Артыктайтан анывыс.

А бис болорыс ару-чек
Ак чечек ле көк чечек.

Динамо, Какай јыл. Күүк ай.

65.
Төрөлим! Бир сананзам,
Ой түбинде тыныжын
коркушту уур бодолот.
Корум ташту Базырык
коскорылып турганы
Јүрегиме тоңдолот,
Јүрүминди ойгортот,
Јүс тамырым онтолот,
Јүгин јааны ондолот.

Какай јыл, Куран ай.

66.
Сооктор келди. Салкын согот.
Перчатка јок — сабар тоңот.
Каспалык та најым да
тоны база јука да —
бодонот.

Је соок биске неме беди,
Јебрен түрктер кемдер эди!
Общежитиеге јеткенче,
ал-санаабыс түймегенче.
Экилебис јодүлдей-јодүлдей
Эрмегисте Күл-тегин эмей...

А кем јүдек меерегей,
Бистин јүрек — неерешпей:
кемде јылу некей,
бисте — улу телекей.
Кемге керек — меелей,
биске — мее ле кей!

Какай јыл, Үлүрген ай.

67.
Там ла там
төрөл јуртымнаң ырап
мен барып јадырым...

О, деремне!

Сен анда,
тумандар курчаган
тайганың алдында,

62.
Ээн скверде энирде
Эки ле уул серўўнде
эрмектежет нени де.
Ўчинчизи — транзистор,
ўстине кожот кожоңдор.

Какай јыл, Күүк ай.

63.
Кофези бойсын, чайды да
кылырадар күүн јанды -
Јўрек сыстап, јайды да
Јўк арайдаң таныды:
Короты бойың корын дейт,
Коронду кейдең ыра дейт.

Какай јыл, күүк ай.

64.
Курбуйа тоңгон бойыстаң
Куу чырайлу бир келин
Јопон бо деп орустап
Јоктогонду сурулап,
Јок дееристе, ол ийнин
Куржаңдадып базарда,
Туура бистең барарда,
Турган бойы оп-јибин
Тура калдыс аайлабай.
Оноң, сокор јилбўўзин
Оңдогоныс ачынбай.
Канайдар, бис те азиат.
Карын јакшы ууш улус:
Алтай дезең, чат укпаат,
Айдарда, чегиң чек угус.
Јаманыс ла јакшыбыс
Јат билбези — аргабыс.
Амырыс ла арубыс —
Артыктайтан аңыбыс.

А бис болорыс ару-чек
Ак чечек ле көк чечек.

Динамо, Какай јыл. Күүк ай.

65.
Төрөлим! Бир сананзам,
Ӧй түбинде тыныжын
коркушту уур бодолот.
Корум ташту Базырык
коскорылып турганы
Јүрегиме тоңдолот,
Јүрүминди ойгортот,
Јүс тамырым онтолот,
Јүгин јааны оңдолот.

Какай јыл, Куран ай.

66.
Сооктор келди. Салкын согот.
Перчатка јок — сабар тоңот.
Каспалык та најым да
тоны база јука да —
бодонот.

Је соок биске неме беди,
Јебрен түрктер кемдер эди!
Общежитиеге јеткенче,
ал-санаабыс түймегенче.
Экилебис јӧдүлдей-јӧдүлдей
Эрмегисте Күл-тегин эмей...

А кем јүдек меерегей,
Бистиң јүрек — неерешпей:
кемде јылу некей,
бисте — улу телекей.
Кемге керек — меелей,
биске — мее ле кей!

Какай јыл, Үлүрген ай.

67.
Там ла там
төрӧл јуртымнаң ырап
мен барып јадырым...

О, деремне!

Сен анда,
тумандар курчаган
тайганың алдында,

öчөмик көстөриңле
мени ээчиде
нени белгелеп
көрүп турадың?

Эригип пе меге?

Эбирип сеге
келгейим не мен?
Келзем, күчиме
бүткейиң не сен?

68.
Атанып јадала,
Көстөриңнең сениң
Кайдыкпас јыдалу
Карыкчал мен сестим.
Атанып јадала,
Сөстөриңнең сениң
Ачылбас јадалу
Айдыныш мен сестим.
Сен турган каткырып —
Көстөриң мөлтүреп.
Сен турган каткырып —
Сөстөриң бедиреп.

1969 j.

69. КЫШКЫ ТАНГО

Андый ба, најы,
Айдың ба, айтсаң?
Ачулу, танылу
Бу танго кайдаң?
Арайын айланар,
Айрылып јайнадар
Айлаткыш бу танго.
Көгүске јайылар,
Көзиңди јайнадар
Калганчы бу танго.
Айдың бу түнде,
Ару бу кара,
Алтай тууларда
Айдышкан кööркийге
Ачынба сен, танго,
Айдынба сен, танго...

Айрылыш ачузын
Ол билбеген болзо,
Айдыныш та база
Неме бет ого!

Какай јыл. Кӱчӱрген ай.

70. ЈАШ ТУРНА

Канчын јашта божогон
Кайран поэт нӧкӧрим,
Кару Намжил Нимбуев!

Билбезим, најым, ол алтайда
Бис такып јолыгарыс кайда.
Је сени ундутпас качан да,
Је менин кӧксимде јажына
Беш айры канатту јаш турна.[5]

Чычкан јыл, Ӱлӱрген ай.

71.
Кавказтаң чыккан карындаш,
Карачай уул Тӱрклӱле
Куладынаң Петр Чукураш
Куучындажат тӱниле.
Ӱйе-сӧӧгин табыжып,
Ӱзе кыбын јартажып,
Тили јуугын кайкажып,
Тилмеш јокко аайлажып.

Көрӱшпегени — узак,
Јолукпаган канча чак,
Муң јыл өткӧн соңында
Мунайып туштайт Москвада!

Улу Чӧл — јаңыс энези,
Улу туулар — адазы.
Карачай была алтай
Катап ойто танышкай.

Керечи болуп тындайын,
Керек болзо — јартайын.

КУУЛАР

(тулаан айдың чөрчөги)

Јастык эдип јазымды
Јастанала, мен јаткам.
Уур көксимди јазылтар
Учурлу сөстөр таппагам.

Куулгазын төрөл сөстөрим
Кулагымның јанында.
Тудайын ла дееримде,
Учкулай берген ырада.

Оноң көрсөм, үстимде
Төрөлимниң кырлары.
Көстөримиң түбинде
Төрөлимниң куулары.

Көзим ачык,
Көзим јабык
Курч шыңыртты тыңдайдым.
Куулар учуп,
Куулар јанып
Келеткенин таныйдым.

Апагаш ару канаттар
Кейди кезип шыңырайт.
Кенетийин тилиме
Алтай сөстөр конгулайт!

Јастык эткен јазымды
Јайладып, туура таштагам.
Куулар болуп бурылган
Куулгазын сөсти таныгам.

Көксимдеги кызалан
Јарый түжүп јазылган.
Өскө јерге астыккан
Өзөгимди јарыткан.

Москва, март, 1968 j.

ТАБЫЛГЫ КАМЧЫЛУ КҮЛҮККЕ ЈАҢАРЫМ

Јаан јашту Абай-өрөкөнгө

Табыл-тубул табылгы камчылу,
Табылгы сабы табырууш јинјилү,
Табыскак ошкош, танытпас бир күлүк
Таң алдында табылып, күлүреп,
Меемди шүүредип, түштериме — түүндедип
Мениң түштеримнең алтай кижини —
Мееркежип, бойынан кыйышкан немени
Тайгалар ажып, талайлар кечип,
Та канайып аспай, таап алат болбогой,
Та канайып јаспай, ол таныйт не оной?

Капчал оромноң, калыктың ортодоң
Кап-чут тушташтаң, качалган туштардаң
Кайкалап айланган кара тамчыны,
Кайкалду санааны, кайылбас јуланы
Та канайып тудат, туйбалап тургузат,
Табыштаң јайладып, јарлыгын угузат
Табыскак ошкош, танытпас бир күлүк,
Таңары јуук бозом капшуун јүгүрүк?

Түштерим түймедип, түрткүштеп, түргедеп,
Түнерик уйкуны толгоктоп, түрбектеп,
Орыннаң бойымды мокодып ойлодот,
Ордына тойлодып, ойгорым ойгозот —
Јарсылдаган камчылу бир күлүк,
Карсылдаган каткылу эр күлүк.
Көспөкчил көстөри төбөмди өрүмдеп,
Көрүжи куйкама төжүдий күнкүлдеп,
Сүрелей табышка, сүдердий[6] сакышка,
Сүрлерин базышкан сунушка, јарышка
Сүрекей сандыртта, серибес шакпыртта
Кара тамчыга — алтай кижиге
Кайралду кежигин алдатпай јүрерге
Өй-тала өткүре, өзөк-тын өскүре,
Өңзүре, эреңис өндөрди өчүре
Таңары јуукта куулгазын јорыкту,
Табылып ла келер такылга јурукту —
Табылгы камчылу такылбас јүгүрүк,
Табыскак-чөрчөгистий төрөл бир күлүк!

Москва, март, 1968 ј.

ТӦРӦЛ АР-БЎТКЕН

Төрӧл ар-бўткен!
Ӧрӧ өңдӧйип, тыңдаланып отурадым,
уйуктап болбойдым түндерле:
Алтай јерим үстүле
ак булуттар јылыжат,
куу тумандар койулат,
соок сыркынын сүмерлер
бороондолып тартынат;
олордың мӧңкӱ јүстери
там јалтырап, там курчып,
кўстиң келижи,
кўнүңги јелижи
сезилет меге, эбелет.

Төрӧгӧн-төркӧлӧр!
Эки кулагым улу табышка
туй тунуп калат түштерле,
је эмештең эңир кирзе ле,
јок, сыгындардың сыылты эмес,
эмди меге окпын-сокпын, эс-бостоң
алтай улустың арбынду эрмеги,
јаркырашкан, јаакташкан
јардак, омок куучыны.
темдектеп алза, электрик Мӧрўштиң,
кейтик тилдў Абайдың;
агаш јараачы табылу-тапту Эрелдейдиң;
Сталинградты корулаачы,
Кенигсбергти алаачы,
Кокышевтиң кокырын эске айдып јүретен,
комыдал билбес Ајыстың;
эки айылдаш, эки чабан
Кўдердиң ле Арчынның
эзирикте чабышканы,
эрлў бойдоң кабышканы;
Шулмус көстў Точыктың
(чоло ады Кегей эт)
јаза-буза чечеркегени;
буурыл чачту Тыйыктың
бее кабырып шаңжаганы
шыңырап келет, јарыдып ийет
шык тунаачы кулагымды...

Эбире отурган
Эне-төрөгөндөр!
Айландыра турган
Ага-карындаштар!
Мен, чынын айдар болзо,
алтай ар-бүткенниң апту јыдын
аңылап јетире јакшы билбес бойым,
амадап јазап тартынып көрбөгөн бойым,
актузынаң бу тужында
тартыладым тайга-ташка,
арка-тууга, ару јаашка,
агаштардың шуултына,
агын сууның шулуртына,
албаты-јоным куучынына,
амыр, јараш ойынына,
ару јаңар-кожоңына...

Кенетийин, бөрүдий,
тартыладым сеге, ар-бүткеним,
табыжадым сеге, ар-јайааным!

Бөрүдий.

Москва, үлүрген ай, 1968 ј.

ЭР-АДУЧАК

Азып турзам, аланзып турзам,
Бойыма бойым бүдүнбей турзам,
Болушка кел, колыңды бер,
Эр-Адучак баатыр!

Јазып турзам, јалтанып турзам,
Јобоп, бодоп согулып турзам,
Јолды көргүс, чындыкка чыгар,
Эр-Адучак баатыр!

Ачуга бастыртсам, төгүнге табартсам,
Акту сүүжимди оодылтып јайназам,
Аргадап ал, аруны кори,
Эр-Адучак баатыр!

Үрелип јүрзем, уйатка түшсем,
Улустаң тууралап, баш көдүрсем,

Јаргыны өткүр, карамдабай өлтүр,
Эр-Адучак баатыр!

Је өрө өңдөйзөм, согушта турушсам,
Төрөл албаты учун тартышсам,
Чындыктын улу күчиле толтыр,
Мени башта, мени көдүр,
Эр-Адучак баатыр!

Сен — көксимде јудурукча јүрек!
Сен — куулгазын эрјинече јүрек!

Москва, 1968 ј.

МЕЛАНХОЛИЯЛУ ДЖАЗ

Түн...
түн...
түн...
түн орой,
јааш арай.

Май,
май,
май...
алтайлап
күүк ай.

Сүүш...
сүүш,
сүүш...
сүүш ыраак,
көөркий јок.

Јок...
јок...
јок!
јок ырыс,
мен јаңыс.

Јааш...
јааш...
јаш...
ором ээн,
јаңыс мен.

Литинститут, май, 1968 ј.

* * *

Кандый јакшы бу таң эртеде!
Поездке јылгыры јелдиртип барада,
Чөлдиң сыраңай учына јетире
Эбиреде ајыктап тураргa.
Чаңкыр теңери ле јажыл чөл,
Чайпалып табышкан јер анда.
Кызыл күн анда кызу көл —
Кыймыктанып чыгып јадар.
Лаптап көрзөң, чайыктый ол
Јайылып јадар, јаандап јадар.
...Быйанду чөлдиң јаражын тооло,
Бажына чыкпазаң, бойыңла апар!

Томск-Бийск поезди, июнь, 1968 ј.

* * *

Меге бодолот: канча ла кире
Мен ичкери јууктагам сайын
Алтай јеримниң тирӱ эрмеги
Кулагыма келип шыңырап кирет.

Алтайым коркушту ыраак болордо,
Бичинип болбой, кыйналыш ортодо
Ачуурканып јӱргем, слер бӱдигер,
Тилим, јоным ла ар-бӱткеним!

Өскөн кыртыжын чалдыгып, јоктогон
Өскӱзек агаштый болбоско, мен анда
Өлӱ сагышка — өштӱӱме удура
Бойымды бойым көдӱргем учында...

Ачу тынышты өкпөңӧ бадырып,
Ар-бӱткенге кирип, сен бажыр.
Алтай јӱрегим! Оңыштаң айрылып,
Артканын, шагын тӱбинде ле јажыр...

Томск-Бийск поезди, июль, 1968 ј.

ШУНУТЫНЫҢ ЈАҢАРЫ

Эрјинем болзо чакыда
Энчикпей чөйө киштеди.
Эш-нөкөрим кунукта:
«Эбирип капшай кел!» — деди.

Аргымагым чакыда
Айланып јерди чапчыды.
Айдышканым кунукта
Адымның јалын сыймады.

Алты тала алтайдың
Бир булуңы — түндүк төөн
Шуңуй ла бердим шууладып
Арасейдиң түбин дөөн.

Он эки ай айланып,
Артып ла калды кийнимде.
Јети-Каан јылдыс јайканып,
Көрүп ле калды ээчиде.

...Акаларым арадап
Аймадып койтыр адамды.
Албатыма чак таштап,
Артадар јат јуртымды.

Чаган-кааңга баргалы,
Чак түгенсе, келерим.
Чачылып калган калыкты
Чарактый ылгап терерим.

Көстөриниң чогынаң
Көрүп-танып аларым.
Баштарынын чачынаң
Баатырларым табарым.

Чертин буспай, төрөзин
Чебер тутса — улузым!
Ченелтелер бүткежин,
Чечерим кыйын-бурузын.

Бускалаң — база ченемел,
Буудактар јонго — быйан ол.

Бу сөзиме, кайран эл,
Бурылганчам чындык бол!

Шургун шоңкор куш кептӳ
Шунуты деп эр эдим.
Кар-јыбарды өткӳре
Кайылып учуп, јӳреердим.

Кулады, Кочкор ай, 1969 ј.

ТАБЫСКАК ЈАҢАРЫМ

Кызыл энирден ала
сары таңга чыгара
көөрөйдим.
*(ӳлгерлер бичийдим —
тӳнде!)*

Сары таңнан ала
көкө тӳшке јетире
көбөдим.
*(улу тӳштер көрөдим —
тӳште!)*

Көкө тӳштен ала
көк энирди кийдире
көстөрим јыжып,
күнду јарыкка
көрөдим.
*(улаарадым —
каралга бойым!)*

Көк энирден ала
энир тӳнди тӳжӳре
өткөн лө келген өйлөрлө —
ölӳмдер ӳстиле
ӧдӧдим.
*(бичиктер кычырадым
билиңбес тойым!)*

Энир түннең ала
түн ортозын өткүре,
сары таңды адыра
салымга түкүрип,
санаам курч көөрөйдим.
(ӱлгерлер бичийдим
ӱделеп кӱчимди!)

Чыйкылдажып кучкаштар
ойгонып јатканда,
орынга јаңы једедим,
күп эдедим.
(салымга имдейдим
сакып өйимди!)

Москва, июнь 1970 ј.

ЈАНЫКСАШТЫҢ ЈАҢАРЫ

Бир катап мен ойгонып келзем,
эбиреде
ээн меестерде
мал тыныжы —
куу туман.

Экинчи катап мен ойгонып келзем,
эбиреде
кеен меестерде
албаты јӱзи —
кызыл өрт.

Ӱчинчи катап мен ойгонып келзем,
көс једерде —
эбиреде
чӧл.
Чӧкӧнгӧн көстӧрлӱ
чӧркӧлишкен сӱнелер
кыңыс этпей бараткан.

Јок, ол сӱнелер эмес!
Олор — тураартында,
Алтайымнаң ырааkта
јаныксап өткӱрген
јаңыскан күндерим.

Москва, 1968 ј.

ТЎРК КОЛОНЧОКТОР

Тўркмен биле якут,
Тўндўк Алас[7], тўштўк Чöл,
Öгўз биле Корокан[8]
Тил билижип, сўўнижип,
Тöс табыжып, сöйлöжип,
Аш амзажып отурды,
Карындашсып јолукты.
Бу экўниң ортодо
Москва деп тöс ордодо
Мен — Алтайдың кишиси —
Оморкогон отурым,
Онысы да, мынысы да
Экилеси тең узак,
Ондый да болсо, оңдойдым,
Күлўмјик толгон чырайлу
Күлўктерди коблойдым,
Эптештирип койодым:
Алтай тилде ўзези
Бар олордың ўйези.

Чактар öткöн, муң јылдар.
Чачылып, тўрк калыктар
Колболышкан, колышкан,
Айрылышкан, ырашкан,
Колончогын јер башка
Кокумайтып чачышкан:
Телекейдиң ўстўне,
Тенип-теңшип тегине,
Адалу-уулду көрўшпес,
Агалу-ийнилў билишпес,
Эјелў-сыйынду эптешпес,
Таайлу-јеендў табышпас.
Евразия телкемин
Эркитеп-јеңип тепсейле,
Эм бис неге јеттибис?
Элибис кайда, Тергеебис?!
Јеекендердий јер сайын
Јелип сала бергенис.
Јылкылардый ой сайын
Быдырап ойлой бергенис...

Јe бистерди эмдиге
Јелимдеген једек бар,
Бириктирер бирлик бар,
Тапташтырар тамыр бар,
Јуунадатан јулук бар.

Кандый тазыл, кандый төс?
Качандык тирӱ тӱрк сӧс!
Алтай деген айыл бар,
Ойрот деген очок бар,
Төрӧл деген төр бар,
Төрӧгӧн-төркин төзи бар.

Кыйылбас кыл тыныбыс,
Кызуу кызыл каныбыс,
Ада Алтай јуртыбыс,
Эне Алтай элибис.
Ак бычуулу јаң бар да,
Алдырбас турус качан да!

1970 ј., Москва. Литинститут.

ЈЕР-СУУБЫСКА

Мындый кейди мен
база кайда тынарым?
Мындый јерди мен
база кайда табарым?
Мындый көкти мен
база кайда көрӧрим?
Мындый јонло мен
база кайда јӱрерим?
Мындый тилди мен
база кайда угарым?
Мындый јаңды мен
база кайда тударым?

Канат берген јайым кей!
Куйак болгон Алтай јер!
Шаңтыбас Көк теңери!
Шаң көгӱстӱ јон эди!

Тили болзо — тыны бек,
кыйылбайтан салымду,
тирӱ тӧзи кең, элбек,
кыртыш өткӧн тазылду.
Јаңы болзо — јебрендик:
кудайдаң эмес — Алтайдаң!
Јаңы болзо — эркиндик:
каандардаң эмес — калыктаң!

Чаган ай, 1972 ј.

СОЛ ЈАКАНЫҢ ЈАҢАРЫ

Сол јаканың гимынын
Солунтага јетире
Јӱрӱмимниң, јӱрегимниң
Јӱткӱӱли деп кем билер!

Солундарга солуктап,
Јылдарымла барарым.
Сакылтамның јолына
Јалбыраган чыгарым.

Тымык, кортык улустың
Тымулары — уйкуда.
Тылбыраган чындардың
Тын-учуры эм кайда?

Токуналу слер бӱгӱн
Тойунып калган чычкандар.
Тылбыраштың тӧгӱнин
Тың дешкилеп ычкыдаар.

Буудактарды буза чачар
Бускалаң слерди бустадар.
Чыйкылдашпай, чыкырашпай,
Чын чындыкты тыңдагар.

Чынаркаган кудайаар
Чыдырап чынга јок калар.
Чыт эдишкен чырайаар
Чыдырмандый кӱй калар.

Јок, электеп, јўзеерди
Јоролобос эмейим.
Је кўйўк сўртер ўзеерди
«Дефицидеер» эткейим!

Москва. 1971 ј.

АЙАНАГА

Меге айдышкан, сен эмди
Өчөмик көстў јўрў деп,
Көксиме кирген сўриңди
Өчўп калган эмтир деп.
Меге айдышкан, сени эмди
Кижиге барып калган деп,
Көстөрине көргөжин,
Карыкчалду келин деп.
Меге айдышкан, сени эмди
Мени кандый јўрген деп,
Угуп, артык нени де
Сурабаган эди деп.

Сеге айдышсын, мени эмди
Кайра келип болбос деп,
Је јўрегимниң тўбинде
Ундылбаган эдиң деп.

Сеге айдышсын... Јок! Эмди
Эске алыныш орой деп,
Је јўрегимниң тўбинде
Сени деп, кööркий, сени деп...

1972 ј.

ТӦРӦЛ ЈЕРДИҢ ТОПЧЫСЫ

Кара аркалар, тайгалар,
Меес эдектей кыралар,
Меңдеп кыра јакалай
Чаап бараткан кижиниң
Кеен кебери — ончозы
Кепке салган немедий,
Көгўске тўжер, тўжелер,
Көскö узак эбелер.

Тектиреш тууга тептире
Эшир тўште сўзўлген,
Самарган тууны кечире
Салаалай тўшкен солоңы
Эске кирзе, эриксем,
Эдил кўўкти тўженсем,
Айлык јерден айланып,
Јылдык јерден јылгырлап,
Ай канатту шоңкордый
Алтайыма јанарым,
Алкыш сөзим айдынып,
Арчын ыжын тынарым.

Айдың-күннің алдында
Албатының арада
Бала-барка чыдадып,
Бажын-билип, башкарып,
Каргандарды сүүндирип,
Кайран төрө көдүрип,
Јүрер күүним, күчим бар,
Јурт улалтар учур бар.

Кулады, 1971 ј.

ЈУТ КҮНДЕ ЭСКИ ТРОЛЛЕЙБУСТА

КҮНҮҢГИ ЈАҢАР

Бу јаашта-јашканда, бу јутта, бу карда
булар кайда бараткан улус?
Кейи болзо кей эмес, көги болзо көк эмес — бу бүркүк ле
бозом бу улу городтың, тиштери тарсылдап, өткүн јыбарга
өткүре соктыртып, сиркирешкен оромдорыла тарадайдый
шалтырууш, јүк үрбедеп бараткан јүдек эски троллейбус...
Бу — чайнанып бараткан, бырчыт јаакту, мык ээктү, бороонго
бош бороргон бу кепештү гражданин — эш-немеге эреетибей,
борды-карды керектебей, араайынаң кепшенет: јүрүмди ол
јажап койгон, балдарын да чыдат койгон, ачуга ла сүүнчиге
тең темиккен, үренген, јакшыны көргөн, јаманды — артык
ого не керек, амыраар, база канайдар; бу јут та ого неме
бет, удурум јаскы оп, јаан ла болзо тыш бербей, уйкузынаң
аскырып, шыркалу белин түниле арбандырып сыстаткай...

Бу — алдымда отурган, буудайдый күргүл чачтары соок јааштан, көп јаштан суркурашкан энекей? Канча бала чыдатты не (городто балдар көп эмес, аалга јурттан болор бо?), канча шыра өткүрди не; канчын-јаштан ала ол бу чагына јетире ашка-туска ачааңду чукчунганча бойы ла, отко-сууга чугаанду согулганча бойы ла — эмди кайда барып јат, эмезе кайдан келип јат, о быйанду энекей? «Јеендерим» деп, «кеендерим» деп, эркелеп ле јүрүп јат. «Уулым» ла деп, «кызым» ла деп, учка-башка согулып, ого-бого оролып, јөмөжип ле болужып, ол учына јууктажып..

Бу — чочыңкай көстөрлу, түүген берет бөрүктү, кызыл тонду келинек кылчас эдип бир меге, «незин ширтеп турың» деп, кыңыс эдер немедий, је унчукпай келедет, јол ортозын ол өткөн, јаан мөндейтен табы јок, үлүш карга эригип, үшкүринет ичинде, айса неге буунығат, айса үйде јууланат ичип алып өөгөни, эмезе иште түүмеени, эмегендер сөккөни — кем сурайтан онызын, келижип чүрче коштойын: кийнинде калган јылдарын јоктоп эске алынат, алдындагы салымын ајыктап, база иженет. Айса капшай једерин, амырап, бүгүн түүнерин, телевизор көрөрин, сок јаңыскан түнеерин сооксынып ол сананат...

Бу — эки јаш күүлечек! Буларга да күн керек! Көгөрө тоңгылап, көөркийлер болгылап. Бу таштың јара тееп, асфальтты да эркитеп, коронду кейге алдыртпай, бензинге де чалдыкпай, көстөри јаңы јарылып, өзүп јаткан эш чечек. Јылыйтпагар јолоорды, ташташпагар бойоорды — «айрылыш» деп токтолчык астыктырып койбозын! Оның учун мен слерден бир сурайын дегеним: бу бороонду энирде, бу бозомтык киреде барадыгар кайдаар слер, бараксан эру көөркийлер? Эжер јолоор эптү бе, коштой јолоор коолду ба? — эмди онызын билбезеер, каруузын канай бередеер, өзигер ле, јүригер ле, өнин јүрүм көргүзер: өтпөгин де јидирер, өкпөзин де өчүрер, ödин де ол көпчидер, өскөзин де билгизер...

Эх, збире койылган бозомды, өрүмдеп өртөгөн көстөрди, тапчыны-тыгышты, јудунган тынышты ајарбайдыгар слер, таныбайдыгар слер, чын эмей, чын, чыныктап тарылзын чыдырман јылдарды өткүре чыдырап чыгатан үйенин көксинде! Бүдүмји, ижемји, күлүмји — бүгүн бу тегин ле сөстөр — тепсеткен, тептирткен, такталган, је эртен де олор — солунта, согулта, сакылта... Је слерге илинбес көксигер түбине — јүк кылдый, учуктый, јүретен јылдараар өткүре бу менин көстөрим, буурзаган көрүжим — бу слерди јараткан, алкаган: сен — көжүген көк береттү, сары курчулу очкилү, нейлон курткалу, көк джинсылу уулан; сен — эрү чырайлу,

эрке оборлу кеберкек кыс-бала; теңери дегежин, бу тилиң тидинбес бу тунук ла туйук какпактың алдында өзүп чөйилген ач-үрее эмей слер! Уткуйдым слерди! Мен? Кем дезеер мен, мен — слер качан да билбейтен, сеспейтен, көрбөйтөн кижи, је мен — коштойын, јанаарда јаантайын...

Јўзўн тыныштың, тыыдыныш тыгыштың, кыйык көрўштиң, кылчас этпестиң ортодо, бу јутта-јашканда, бу бозом оромдо бу ла бойым, Тастаракай ошкожым, тапылдап бараткан кажаң адымдый, тарсылдап-шалтырап мантаган эски де болзо, је эптў ле быжу бу троллейбуста кайда барадым не мен — кандый јылдарым јаар, кажы ўстўгўм јаар? Та өрө, та төмөн, та ödör, та өтпöс табыскак тургактар јаар? Тап эдер такпайдый — артулар калјуда; тап эдер таспадый — ажулар катуда!..

Бой-бойыска јапшынып, тыкталып, бойы-бойысты ийдижип, тыгылып; јарын јарынга, ийин ийинге, көгўс көгўске тийижип, биригип; бу јутка ödўп, öткўн јödўлдеп, кысталып, айланып, кылайып, сыктырып, каткырып-кокырлап, калактап-чугаалап бу бис кайда барадыс, улус? Бу туй тартылган, јаантайын бўрўңкўй, корголјын булутту теңери алдында, бу таш теңкектер чогулган тергееде, бурлашкан судазын-тамырлар ичинде, бу Кандык айда, бу Какай јылда?

О, бу кемдер не мындый? Коштой, коштой, коштой... кожулат ла јолой: кем чыгат, кем кирет, тыыдынат, чиренет; отурат, солунат — ийдинет, ўнденет... Бу бис пе, улус? Ол ондый, бу јўрўм...

Унчукпай, унчукпай, унчукпай улустар баргылап јат араай.
Је кайдаар, је кайдаар?
Је качан айазар?
Канайдар?
Айдынар!

Москва, кандык ай, 1971 ј.

ЭНЕЙИМЕ ЈАҢАРЫМ

Јорыгыма тергедип,
Јолго кийер кеп эдип
Јунуп берген чамчамды
Улу Чöлдиң бур-торы,
Јууда кийген көö тондый,
Југуп, шиңип ондырды.

Эмди торсоп чылаган,
Эр эдип мени чыдаткан
Энеймнин колдорын
Эскертер кереес ол болды.

Јорыгыма теркилеп,
Јолго јийтен азык деп
Салып берген курутты
Чек кичеейдим, јибейдим,
Чеберлейдим, энейим, —
Салым качан күч болор,
Эрик јокто күч кожор,
Эки эмчек сүдинең
Эмдү-томду аш эмей,
Эркитейтен күч бербей.

Эмди узун бу јолдо,
Эр-јолдоштор ортодо
Эрте јашты ойгортып,
Энейим айткан кожоңды
Чөкөбөстөң чөйөдим,
Чөлдөр түбин өдөдим...
Ол кожоңды тыңдалап,
Эдегиңнең кармадап,
Эликтиң эрке чаабындый
Эптү, јеңил бутка тееп,
Ээчий-деечий чыдаар деп,
Өңдөйип бис турганыс,
Өрө көрүп басканыс.

Өксөгөн күн үстүске
Тобого башту бистерге
Толо јаркын төгөтөн, —
Өскүстер де өзөтөн,
Өрөги Күнди көрөтөн:
Чыдап бис те өскөнис,
Чындап јарык көргөнис.
Өксөп эмди не јозок,
Өкпөлөйтөн шылтак јок.

Чын, эмди мен јаантайын
Чыгыттың мөңкү јаңарын
Чыт этиртип барадым.
Салымның сыр-салкынын
Сарындадып турадым.

Тебингеним узактаң —
Теректүниң сынынаң.
Ўч-Сўмердиң койнынаң,
Ўргўлјиктиң коолынаң.

Эл-јериме јанарым —
Энейиме јаңарым.

Москва, орой күс, 1971 ј.

ТОЙ

Кулады деп јуртымда
кузнец Јайаң-јеенистиң
јайаанынаң јаңыс уул —
Базилей бүгүн той эдип,
кыймыктанып јаткан деп
табыш келди јеримнең...

Ач-соокты соок дебей,
ар-кышты кыш дебей,
Күчүргенле күчүркежип,
тоң кыртышты күчүлдедип,
тоң тобракты јара эридип,
јуукалаган оролордо
кулаш одынды јара одырып,
кулакту чой казандарда
Апчы-майман уйазы
ачу таңла чаксыраган,
ак малынаң сойо тарткан,
каткырышкан, кокурлашкан
кайнадып јат көчөни.

Алып јаткан балазы
тодош сөөктү кыс дежет,
оок-тобыр балдарды
ол бичикке ўредет.

Базилей бойы киночы,
Бүгүнче кино, байла, јок,
Талыр-булур кокурчы,
Тойында да бол омок!
Куладының уулдары
Кутустанып јаңарлаар,
Бичиктү-Боом кыстары
Бийе-ойын салгылаар.
Тан атканча јон јыргаар,
Тапту отурып аш амзаар,
Јаандар туруп, јурт алкаар,
Јаштар тымып, сöс тыңдаар.
... А сен мында, Москвада
ала-күне санаада —
албатының адына,
ас көңжүген одына?

Чучурап јаткан јон дезең,
Чур-чуманак табышту.
Öспöй јаткан јурт дезең,
Öзöгис не јалбышту?..

Јеенчегиң той эдет,
Сыйынчагың јуртка келт.
Улалып јат угубыс,
Учуры ла јаңыбыс.
Мынаң артык не керек,
Мылјы эмес, бектең бек
Уткуул сöзиң ылтам чий,
Бу үлгерди салып ий!

[1] Јүрүк — мöш.

[2]Пастернактың јолдыгы.

[3]Такубоку Исикава — улу јопон поэт, танка — јопон үлгерликтиң беш јолдыкту јүзүни.

[4]Сад Курчу — Садовое кольцо ором, Түймеен јаланы — Площадь Восстания.

[5] Литинститутта бис мынайып танка дейтен бешјолдык үлгерди кебелдеп туратаныс.

[6] Сүдер — јабылак, зонт (озогы сöс).

[7]Алас деп якуттар агаш ортодо јурттары туратан актарды адайт.

[8]Огуз, корокан — јебрен түрк öй туштагы бу калыктардың эленчектерининг ады-чабы.

ЈАЙЫМ ӨЗӨК

Јайым Өзөк. Јайгы түн.
Јараттай тал. Суу мөңүн.
Кадын-талай тыш албай
Канат јайып баратпай.

Мынаң озо көп јылдар
Мында өскө эр турган.
Менең озо санаалар
Меезин база чагылткан.

Калыгының салымын,
Кату јолын сананган.
Көстөрининң јаштарын
Көк толкуга ычкынган.

Канча да көрзө ичкери,
Кайалар калпык јүстери.
Боро туман туй тарткан,
Боомдор ээчий боом барган.

Бого турган. Ол уккан
Кожоң эмес — комудал.
Јаңар эмес — јайналган
Јаңыланып јайылган...

...Јанып јада јааш јолдоң
Јарадыңа токтогом.
Кадында биске канча боом
Калганын катап чотогом.

Кадын, Кадын абакай!
Кажы бирде — кубакай.
Катузынбай, јалакай
Каан-Бийине бараткай.

Калыгың да јолы түс,
Качан сениң сының түс.
Эркин-Өзөк. Бабырган.
Эбирип јадым, эр-шуурган.

Јоткондорго мен белен.
Јолдошторго кўн-эзен!
Кан-Алтайым уткугай!
Кадын алкап шуулагай!

Август, 1972 ј.

ЭНЕБИСКЕ ЭКИНЧИ ЈАҢАРЫМ

Эң кичўбис черўге атанды.
Эски турабыс эмди там шыңыды.
Эжиктең чыгара, бозого алтадып,
Энебис уулын ўйдежип алкады.
Сегис балазын чыдаткан јуртында
Сенекте јаңыскан ол туруп ла калды.

Кажыбыс ла шургуп, эмди таң алдынаң
Канадын тўзедип, төрөл уйанаң
Капшайлап, энчикпей учкулай бердибис.
Качандык сакылта салымду энебис!
Карамтык сагышка, чаймышка тўжўрдис:
Канайып јўргейис? Качаннаң келгейис?

Энеге эмди не? Эртен-эңирин
Эки-јаңызын азырап ла јўрер.
Одынын јардырып, суузын экелип,
Онойып ла ойди ол каран өткўрер.
Кары-катыска көргўспей эригин
Каранын-арайын јолысты белгелеер.

Эки серкезиле ол бир-биринде
Эптў-јөпту эрмегин өткўрер.
Айлына маарашкан јангылап келгенде,
Ардактап-эркелеп ол ўйге кийдирер.
Аңга-кушка туттуртпай јўргенде,
Арка-туунын јаңына ўредер:

— Тайга-ташты бу кырлап туруп,
Та канайып слер јыгылбайзаар, балдар?
Тўшкер дезе, ден болбой, токоорып,
Тўлкўге канайып јидирбейзеер, кайкаар?
«Ай-уй» да дезе, учкандар, алдыртпас,
Андарга туттуртпас, кижиге јуттуртпас.

Је акыр ла болзын, аңкамды астырып,
Јетиртпей ойложып, сӧс укпай, салдырып!
Эзенде ле уулым амырап јангажын,
Экӱңниң бирӱзин мен сойбой кайдайын! —
...Энебис мекелеп олорды кекедер,
Серкелер сӧзине кезебей кепшенер.

Ондый эмейзин; чукчунып эмештең,
Ойноп-соотоп, иштеп-эштеп,
Ӧйдиң ӧдӱжин кӧлзӧдип узадар,
Ӧскӧ-башка ол нени кылыыр,
Ӧзӧк-бууры кемдерге ачыыр, —
Бистерди сакыыр, бистерди санаар.

Орында кискечек јаткан ла эмей,
Ол до биске эригип ле јӱрбей.
Тӱрӱлип калган ол тӱштер кӧрӧр,
Тӱӱнип-шӱӱнип, ол тӱбин шӱӱреер.
Тӱшчи таңма — јазымы јоктоң:
Ол сезер, кемизин сакыыр јолдоң.

Ырымы учун ырысту сыйладар:
Ыраактаң экелген тату сӱт тадыдар.

Кулады, 27.11.1972 ј.

КАРГАН ТЫТ

Куладыда тунук кӱс.
Кур кастардың каактажы.
Тайга баштай кар ӱрӱс.
Таай-эјемдер јаактажы.

Самарган туу сап-сары,
Сары бӱрде сын-салаа.
Обоолойло саламын
Јуунадып салган јум тала.

Куулы кептӱ ӧңдӧгӧн
Куу јаланда карган тыт.
КУбулбаска тың ӧӧгӧн
Качангы бойы туру чыт.

«Куучынчы јурттың табыжын
Кыңыс этпей бу уга,
Кунукчыл мында болбайсын
Куба јаңыс тураргa?

Бүрүңкий сүрлү иңирлер,
Бүркүк тартып, соок түжер.
Бүгүн-эртен салкындар
Бүр какталтып, шууладар?..»

Јажына бого өңдөйгөн
Јаштаң таныш өрөкөн
Јарт айдып берт каруузын,
Јайаанының укаазын:

«Ачым, билбей сурадың,
Аайын шүүбей санандың.
Кунугыш-ыра билбейтем,
Куба јаңыс дебейтем.

Бүрлерим, карын, кактализын,
Үрендерим тарказын,
Үзүлип учсын, там барсын.
Үтке-јитке шаалышсын.

Јайааным андый, бил, ачым.
Јаш чагалдар — балдарым
Јастар сайын чыгарын
Јаантайын сакып турарым.

А не шүүлер, не шуулар —
Ала-күне шылтак таап?
Ыраланып не сыктаар,
Ырыс билбес тул чылап!..»

03.10.1972 j. (05-15.09.1996 j.)
Кулада — Оңдой — Улалу.

ЈЕЕРЕМЕЙГЕ КЕРЕЕС СЫГЫТ

8 ноябрьда 1972 јылда Горький
городто черўде туруп божогон
канчын-јаш Ечешев Јееремейдиң
албаты учун берилген тыны ундулбас.

Јеткер-тўбек миизинде
Је кайттың деер, Јееремей,
Јер-алтайдың тўбинде
Јең јастанып, Јееремей?!

Эдил-эне терең суу,
Кечпеген болзоң кайдадың.
Өзөр салым јок болуп,
Өлбөгөн болзоң кайдадың.

Он сегис јашту тужында
Кыйылганың бу туру.
Кеен Карагол-алтайга
Келбейтенин бу туру.

Көгөл майман јуртында
Тутпайтаның бу туру.
Көзи јараш көөркийди
Көрбөйтөнин бу туру.

Эмизип койгон энеңе
Эриги јок корон болт.
Азырап койгон адаңа
Айдары јок ачу болт.

Көстиң јажы — ачу тус,
Кургап калар ол эмей,
Је эт-јўректиң ачузын
Јеңерге кўч, Јееремей!

Бурузы јок јаш көөркий,
Бурулып келбес сен бойын
Көксибисте көрнөөдий,
Көк чолмондый болгойын.

Өйлөр өдөр, је јўрўм
Өчпөс јаӈду, Јееремей.
Эӈке-тоӈко эдил кўўк
Эдип турар, Јееремей.

Өскўлейле, черўге
Өскө уулдар атанар,
Сөзин берип чертўге
Сенин учун бек турар.

Ус колдорлу аданӈныӈ
Улу ижи улалар,
Јарып турган агаштаӈ
Јаӈы јурттар тудулар.

Јаркынду ол тойлордо
Јыргабайтан эмтириӈ.
Јашөскўрим ортодо
Ойнобойтон эмтириӈ.

Је сен јўрбеген јўрўмди
Олор јўрзин качан да.
Кайран Алтай ўзўлбей
Качан да болзын, качан да!

Ару сөөгиӈ Алтайда
Амыр јатсын качан да.
Албатыга кебериӈ
Артабазын качан да.

Мөӈкў сынду бай-терек
Бўрин төксин ўстўӈе.
Јайнап билбес јайым кўўк
Јажына этсин ўстўӈе.

Келип јаткан ўйениӈ
Кереези бол, Јереемей,
Эрелдей уулы Јееремей,
Эркеден эрке Јееремей!

Горно-Алтайск, 1972 ј.

* * *

Бир тушта айланган,
је эмди јылыйган
мындый ок кар —
сўт-ару кар.

Бир тушта койулган,
је эмди кайылган
мындый ок тўн —
сўр-кара тўн.
Бир тушта ойногон,
је эмди оңдогон
мындый ок кыс —
сўрлў-јараш кыс.

Бир тушта болгон,
је эмди оңгон
мындый ок јўрўм —
сўреен јаш јўрўм.

Декабрь, 1972 ј.

* * *

Аман бол, досым, аман бол!
Айланып такып келерим.
Ала-Тау мөңкўсин
Айлаткыштап көрөрим.

Эртиштиң ары јанында
Эр киндиктў тууларым.
Калың эмес эл анда —
Кайран алтай калыгым.

Алтын-Тайга, Алтын-Јыш,
Агаш-тажы ыйык јер.
Алты айга анда кыш,
Ачу-корон соок тўжер.

Кандый да болзо, Алтайым —
Калыгыма кару јер.
Кумран чактаң ол јайым
Куулгазынду куйак јер.

Чак тужында тазылын
Чаап та салса, бир ўрен

Таш кыбына кысталып,
Такып өзө беретен.

Ол үреннең бүрленип,
Ойто терек бүдетен.
Теңкек кайа үстинең
Телбиреп ол күүлейтен.

Онойып ок бис сүре
Кырдырткан да болзобыс,
Кыйылбай, такып тирилер
Ойгор салым алдыбыс.

Кан-Эртиштиң јарында
Казан азып ичкеник.
Казак, кыпчак тужында
Карын јакшы јүргеник.

Кату чактың шылтуунда
Кайралаштыс, кырыштыс.
Каандар өчи бажында
Кан төгүшти калыгыс.

Түгенбейтен түүкини
Түзедетен јаңың јок.
Түйүлген камык чиймени
Түрген чечер јолың јок.

«Эй, Мырадым, Мырадым!»
Элибис башка дешсе де,
Эриксинбей айдарым:
Эмди бис — бир күрееде.

Эзен бол, најым, эзен бол!
Эзенде такып келерим.
Эл-јериңе — эркин јол!
Эртенгизин билерим...

Алматы, 21-22. 12. 1972 ј.

* * *

(Разилдиң томылты)

Татардың јеринде
тан атпас тӱн.
Кандый терең тӱн!
Учуп јетпес тӱбине
учкун јылдыстар да
чӧкӧп өчкилейт.

08.01.1973 ј. (Уй јыл, Чаган ай), Улалу, Советтер Байзыңы.

«ТЕЛЕЛЕРГЕ» АЙТКАН СӦС

Јок, тӱрктер эмес слер!
Слер ончогор — теле.
Өрӧ чыкпас немелер,
Өспӧзигер — иле.

Јок, тӱрктер эмес слер,
Слер — тӱңзӱк теле.
Өмӧлӧжип билбестер
Өлӧр деп билгиле.

Јок, тӱрктер эмес слер,
Слер — тӱдер теле.
Бӱдер чактаң бери
Бӱртӱшкенеер слер тиле.

Јок, тӱрктер эмес слер,
Слер — тенек теле:
Бой-бойоорды тегелеп,
Болбозыгар бир биле.

Канайып слерге јай келер,
Качан канда кул ӱӱле?!
Јок, тӱрктер эмес слер,
Слер — тӱкӱрткен теле!

* * *

Очогоорды ӧштӱге
Оодышкан эдиң бойлорың.
Тӧбӧлӧжип, ӧштӧжип,
Тӧгӱде јаңыс тойорың!

Јонның одын көңжүтпей
Јок эдишкен эдүлер,
Олјочы келзе, өлүшпей,
Кол көдүрген эмейеер.

Кату чакта јаантайын
Качып јүрген слер — койон:
Качан да элин, јайымын
Коруп билбес кортык јон!

Алды-кийнин санан деп,
Айт та түңей — айтпа да.
Бирликте бийик салым деп,
Билбезигер качан да!

* * *

Тартышкылап, јоноорго
Тамы ачып јалкыбас.
Орын блаажып, бойоорго
Оро казып бадынбас.

Ойғор мактың кереезин
Ондоороор бо бир качан?
Јаң јамыда эмезин
Јартаараар ба, качан кан?

Таңмалар слер, таңмалар!
Тадыганаар не суузын?
Тооргылар слер, тооргылар —
Токооргоноор коп-куучын!

Көмүжип ле койзогор,
Көкүйтен јаңду эдигер.
Көрүшпес учун ончогор
Көнү јол јок тенектер.

Озогыда ойроттор
Онойып јииже божогон.
Мойныгарга, коомойлор,
Моңузы онон оролгон.

Көнжүтпезе, от өчөр.
Өнжүтпезе, јон өчөр.

Тўкўрип койзо, тўби бир —
«Тўгенген тооргы тўгин јиир!..»

Калыгыстың кежигин
Калбактайтан тап кайда?
Албатының керегин
Атыртпайтан таң кайда?

Горно-Алтайск, март, 1973 ј.

* * *

Керчешпейлик темей!
Кем јабыс, кем бийик сўрекей —
Келерлик кемјўлеп көдўргей.
Је Өйди Өй этпей,
Јетире керекти бўдўрбей
Јеңижер учурыс јок эмей!

Кайас, 1973 ј.

* * *

Јыгылза да, узун агаштың
бажынаң јыгылбай! - деп сөсти
Јылдыктар көксимде өскўрди,
Тайкылып јыгылза, так-таштаң
Тайанып турарга ўретти.

Кайас, 1973 ј.

* * *

Јакшыны сакыбас булардаң,
Јаантайын јапсыган улустаң.
Өштўнең де јаман кылыгы,
Өңжўбес колтукчы кулдыгы:
Алдыңа, көзиңе јарамсып,
Агына-көгине јалканчып,
Аркаңнаң, сакыбас јанынаң
Аткылап та ийер мылтыктаң...

12.11.1973 ј., Кайас.

* * *

Экзўпери[1] учкан
эски «саламчылардаң» бери
эмдиги лайнерлерге јетире —
эки ле алтам!

Эң талдама эрлердің
Эрјинедий тындары
Эремжилип кыйылган
Эркетендў алтамдар...

Алматы, 1973 ј.

* * *

Москвада — јут.
Алматыда — јут.
Новосибирде — јут.
Алтайда - айас,
ак булут.
Алтайда — јас,
амыр кўн.

Је кенейте көксиме
тўш ордына
тўшти
тўн.

Је кенейте ўстиме
Јемирилет
Јар!..

Эл-ороонның јарымын
Эбирип кижи бу јанар.
Баштапкы ла таныжың
Бат, эзирик јолугар!

1973 ј.

* * *

Бежинчи де каттаң
Бердилер баш болзын!
Салкындак толуктаң,
Табышту јанынаң.
Балконноң, баш болзын,
Бабырган көрўнет.
Бот, билдиң бе, поэт,
«Болужат» горсовет!
Бичиичи одузы
Бийикте ончозы.
Бежинчи этажыс —
Бистердиң Парназыс.

Бажы тош ло тоңдок
Парнас — ол сүмер туу
Батерең незин соок?
Батерея мусту...

1973 j., Кайас.

КЕЕНЧИЛИКТИҢ КЕРЕБИ

Јай ортозы. Јаан изӱ ай.
Айдың он беш јаңызы.
Эзн калтыр эки ай
Кеен најылар туразы.

Күнкүлдеде басканым
Коридорго торгулат.
Кожончы ийним кыбында
Күрең ташуур кунугат.

Ӱренип, јаткан тӱнегис —
Ӱстӱгип јӱскен керебис.
Јети кат сары турабыс —
Јемирилбес туруубыс.

Эртен-иңир табышту
Эрикпейтен јурт эди.
Јараш сӧскӧ јарышту
Јайым јаңду јон эди.

Балкар уулдар эм кайда,
Базат, байла, Баксанда?
Карачайлар Домбайда —
Кайа-туулу кабайда.

Авар күлӱк Москвада —
Аскан-тоскон, санаада:
Канайып кайра јанар дийт,
Качан опо јудуп јийт?

Буряттарым Байкалда,
Буудактарын бузат па?
Орус најым Рязаньда,
Озогы јурт ордында.

Беш јыл бисти јайкаган,
Бек базарга чайпаган,
Сöс теңизин кечирген,
Тöс кереезин сестирген

Кеенчиликтиң кереби!
Бир матросың эбирип,
Келип јўрди јол шылтай
Билериң сен, ол — алтай...

Москва, 14 июнь, 1973 j.

* * *

Рольник деген уулла бис
Институтта тужунда
билишпейтен эдибис...
эки јылдың бажында
Тверской бульвар учында
троллейбуста учуражып,
каткыжып, куучындажып,
эзендештис эптў-јöптў,
айрылыштыс најы кептў.

Москва, 1973 j.

* * *

— Уулдар, бис кем? Бис те јўк
Улу поэттер межиги!
Кöдўрип јўрген кўч бу јўк
Кöдўребис кинчеги. —
Мунайда айдып јўретен
Мурад-туркмен кайда не?
Кара-Кумның тўбинде
Кандый сöстöр айдат не?

Москва, 1973 j.

* * *

Эдирегедий тал-табыш
Энир сайын сени таштап,
Сенип ага берген тушта;
Сезўлериң, санаа-сагыш
Серўўн, тымык öйгö туштап,
Сеге амыр керек тушта

Экче кыбын элбек бодоп,
Эски, шалтыр радиола
Эмди сеге керек болуп;
Ол бараксан болбой, мойноп,
Онтоп-сыктап јайназа ла,
Карамы јок силкип туруп,
Калактадып ойгозотон,
Каркырадып ойнодотон...

Онын учун тапчы кыбын
Энир сайын Европанын
Ол озогы эрў, јымжак
Кеен кўўзине толуп узак,
Тегин эмес — улу тынган.
Терен, бийик сагыш алган.

Чычкан јыл. Чаган ай.

* * *

Эл-Бабырган таштарын
Эбире согуп барадып,
Көзинин көк јаштары
Көөлмөк болуп айланып,
Көөркий бойы не ыйлайт,
Кан-Алтайдан не ырайт
Кадын деген качкын кыс?

Јолы туйук болды ба?
Јонын уйку басты ба?
Јок, неден айса бу качыш?

... Тойбодымга төксө дө,
Толор беди ол опо?
Тон койнына өксө дө,
Тош ноктозы божоор бо?

Туузылар туру јоругы,
Бузулар туру коногы...

1973 j.

* * *

Колыма чаазын кирзе ле,
Ичиме кирген ӱлгерди
Канча катап кепкелеп,
Бичиирге мен соотойтом,
Бала чылап ойнойтом!

12.11.1973 j.

* * *

А ого,
алтай эл-јонго,
ас эдим деп ассынарга
актузынаҥ јок арга.

Айдаганы — мал,
азыраганы — бала,
артык не керек?
Албаты омок,
ажы тойу-ток,
алтын не керек?

Алтай кижи
айткан ээжи:
асты болсо көпкӧ бодо,
арыкты болсо семиске бодо.

Айакча јер артканча,
Алтай да болор.
Эргекче эр басканча,
эл де болор.

Алтын чакта скифтерден
атом чакта бистерге
албаты ӧдӱп чыккан јол
аҥылап берген тӧрӧ — ол!

Айабай, оны аайлап јӱр,
Артканын бойын бил, кӧдӱр!

Алейсктиҥ тужында поездте келедип, 1973 j.

* * *

Јылыйтып салгам — јок эдип!
Јымжак, ару күүндеримди.
Јажырып койгом мен эмди
Јарык, кару түштеримди.

Кезе, чике көрдүрте
Некеп салдым көстөримди.
Соок айаста таң эрте
Собурып көрдим сөстөримди...

Эмеш-убаш бүдүптир
Эрјинелү јаш чертим.
Эмди болзо, келиптир
Эркетендү эр темим.

Горно-Алтайск, кыш, 1974 ј.

ТУРГАК ӦЙ

Ӧдүп јаткан бу өйлөр
Өңзүрези сүрекей, —
Өзөгимде сеңбейтен
Өткүре ачу сыс эмей.

Кыйынду сениң өзүмиң
Кандый орой, о элим!
Кыйал болгон көрүмиң
Кыйылзын деп, кел, билим!

Өлөйин дезең — күчиң көп,
Өзөйин дезең — күлүң көп.
Өчөйин дезең — чогың көп,
Күйейин дезең — күлиң көп.

Бу экүниң аразын
Кечетени — кызалаң.
Бу кызалаң шыразын
Бузатаны — бускалаң.

Кайас, март, 1974 ј.

АНТЫГУ ЧЕРТ

Көзи јокко көс болойын,
Буды јокко бут болойын,
Ӱни јокко ӱн болойын,
Тыны јокко кут болойын!
Бийик тайга бажына
Кожо кырлажып чыгайын.
Терең талай тӱбине
Кожо чӧҥӱжип тӱжейин,
Ӧлбӧй јӱрзем, энмектеп
Ӧлӧҥ ӱзӱп берейин,
Барбай јӱрзем, элбеҥдеп
Баргаа јулуп берейин,
Ӧскӱстерди сен јектеп
Ӧскӧлӧбӧ, Энейим!
Ӧзӧгибисте ӧскӧ ӧй
Ӧдибисти ӧҥдӧгӧй!
Ӧлӱмистиҥ тын јаҥыс,
Ӧзӱмистиҥ јол јаҥыс!

Кайас, јас, 1974 ј.

* * *

Башкызы да јогынаҥ
Балкажы да сӱриҥди
Базып турар ӧзӧк бу!
Јас ла келзе, коолынаҥ
јаскы суулар ажынар,
јарыш эдип маҥтажар.
Јаҥыс соот бу бӱдетең,
јайым јаска көкӱйтең.

1974 ј.

КЕЧЕ ТУШТАЖУ

Канчын тушта сӱӱген кӧӧркий
Кече туштап,
Качарлары оҥгон, көрдим,
Карып баштап.

Канча јылга көрӱп тургам
Көрӧ тӱштер.
Кече дезе таныбагам —
Көкӧ тӱште!

Качан туштаар, канай сүүнер —
Каран белге.
Кап-чут туштап кайран үүре —
Кара јерге!

02. 04. 1974 ј., Кайас.

СҮРЕМЕЙ-КАМ ЈУРТЫНДА

(Бистиң салым)

Јон отуры —
Јоон одурып;
Јол ортого —
Ойбокко.

Јок, күч эмтир
«Јох» күч эдип
Бу бойыңа —
Ойгуга:

Каран бастыгып —
Каранты сакып!
Каранты сакып —
Каранга карып!

Улалу, улалдың,
Уулдарды улдадың.
Сүремей-камың —
Сүрекей јамың!

Кайас, апрель, 1974.

ШЕЙИТХАНУМНАҢ СЫЙГА КЕЛГЕН КАЛАМБЫЛА ЈАЗА ТАРТКАН ЈАҢАРЫМ

Дагестаннаң калам келди,
Кас канады ошкош калам.
Таныш-таныш сөстөр келди,
Кат-бичигин ача тартсам.

Тайга-ташту каскак јерлер.
Тапту јииттер, туучыл эрлер.
Даргин, кумык, лезгин кебер
Тарый көскө илиндилер.

Ойто такып эске алдым,
Оңдоп-аайлап, башка салдым.
Сöскö коштой сöстöр чебер
Сöйлöй, jöлöй тизилдилер.

Тöзи бистең чыккан калык:
Сöзи — танык, ады — кумык.
Чек-кыйуда туруп калган
Черүлерден олор арткан.

Урум, Иран — улу элдер,
Уруш-согуш, уктар, тилдер.
Канча чакка канду jууда
Каруул jуртка калган анда.

Бара-бара — башкаланды,
Кайнай-кайнай — кайлыкталды.
Кавказ-калып уруп алып,
Кайылтканын таны такып!

Jўзи—башка, jе тил, jе тил!
Jебрен бистиң сöстöр jеткил:
Билижерге, табыжарга
Тилмеш jокко jакшы арга.

Кайас. Jас. 1974 j.

* * *

Сени де ўйгендеп койорын,
Сени де ўредип койорын,
Седеркек мойынду кулунды,
Серенбей сен, калак, ундыдың!
Секирип jаш бойың ойногын,
Седеркеп, jайымжып ойлогын.
Сексейген минеечи чалмалу.
Сергелең бойына танылу.

Jай, 1974 j.

* * *

Бооро jаста, кандык айда,
Оору балам курук öйдö
Кайас-сууга jаш текемди
Кучактанып экелгемде:
Jаказында отоп баскан
Jаш балалу боро кастаң

Көзин албай көрүп турза,
Көксим эрип турар база.
... Бүгүн дезе бүрүҥкийде
Суу јакалай барып јатсам,
Боро каска көзим тийди,
Јаанап калтыр бала кастар.

Уулчагымды эмдеп јазар,
Умай-Эне, алкыш чыгар!!!

Јай, 1974 ј.

* * *

Көк-јарамас! Көр өрө,
Көп эмикле чарыптай
Көк теҥери тартылган.
Је түҥей ле көҥкөрө
Јерди карап, ајыктап,
Јеткерден коруп какпаган
Көк теҥери көгөрөр,
Көс сүүндирип, көк өзөр.

...Көбөҥ чечек Алтайда
Көк өлөҥдө јадырым.
Ак булутка санаамда
Алкышту сөсти сабарым
Алас кептү чийгиштейт.
Ак-айас дезе селт этпейт.
«Акыр, токто сен!» дебейт.

1974 ј.

ТӨРӨМ ӨЗӨК

70 јыл мынаҥ озо мында ак јаҥ чыгып, Алтайга јайылып, кра јаҥды токтоткон. Јаан кыймыгу болгон јер...

1.
Јүзинде терин јеҥиле
јаҥый согуп куучындайт,
каҥзазын соруп ол јартайт.
он алты јашта Бурканга
јарлыкчы болгон бу карган...

2.
Ак јалаң.
Ак кайың.
Ак кыйра.

Ак јаң.
Ак сүт.
Ак байтал.

Ак јарык.
Ак јайык.
Ак јорук.

Таш тагыл.
Мөш каңыл.
Јаш кайың!

3.
Беш айгулду јарыкта
Бир јүрерде, кам Алтай,
тын-табыскак көксиңди
тыңдаланып үн чыкпай,
тымыкта турум унчукпай
Төрөм-өзөк түбинде,
Терең түүки күбинде!..

Кырлык, 1968 – 1974 ј.

* * *

Кыс баладый јаш аспак
Кыр бажында јаңыскан.
Кыскылтым күннің ажыдын
Кылбыгып көрөт јаантайын.
Бу ла бойы бараксан
Булуттардың шуулажын
Эңир сайын уккажын,
Кыл јодозы тыркырайт,
Кызыл чачы јалбырайт,
Эрте оңуп каларын
Эрик јоктоң ырымдайт.

Күс, 1974 ј.

* * *

... Салым кызып, кыйын ийди,
Салдым jўрим болбой, кетти.
Уулчагыма jобол тийди,
Узун тилдў jабар jетти?
Балам тыны бычак-миистең
Барбай, карын, jеңип чыкты.
Уур ченелте билебистең
Уурдап алды амыр-тышты.
Букту jерге jатпас дейле,
Бу jуртымнаң ўйим баады.
Уулды jазып, эмдеделе
Бурулаачы болуп калды...

Кўс, 1974 j.

* * *

Таңды jарлап такаа этти,
Табыш jуртка толо берди:
Ийттери болзо ўрўшкен
Ийнектери мööрöшкöн,
Трубалары буркурашкан,
Бала-барка чуркурашкан,
Эжиктери калтылдашкан,
Каалгалары кajырашкан,
Ак ла малын айдашкан,
Албатызы jаакташкан,
Арка-туузы jаңыланган
Ачу таңла бистиң jерге
Аар-кыш келип калтыр.
Айылдаш Бöксö айтты меге:
«Алтай — ару, jадын — амыр!»...

Кулады, 1974 j.

* * *

Торбокту мыйгакка тийбегер!
Толынтазын санангар.
Чаапту эликти атпагар,
Чак болорын санангар.

Тозудагы сен, мерген,
Торо эмезиң — токтодын.
Топчы кинис — Ар-Бўткен
Тонобой, ээ болорын
Тооп, бойыңды оңдогын...

Кайас, 1975 j.

* * *

Килебе кара öштүге,
Килезең — кинчек, ол јеткер.
Иженбе јүдек нөкөргө,
Ижензең — түбек јетирер.
Бүдүнбе кызыл көөркийге,
Бүдүнзең — кызу чок түжер.
Чөкөнбө акту јонынңнаң,
Чөкөнсөң — тынын үзүлер.
Мойнобо баскан јолынңнаң,
Мойнозоң — мойның кезилер.

Кайас, 1975 ј.

* * *

Эски ле Јаңы эптешпес,
Эки бойын билишпес.
Јажы ла Јааны јаражар,
Јаантайын табыжар.

Јаңыны Эски будаактаар,
Јаратпай, јолын туйуктаар,
Је Јажын Јааны башкарар,
Јеңүге оны апарар!

Оның учун Эски ле Јаңы
Ончолыкка öштү туру.
Омок Јажы ла ойгор Јааны
Оның учун бир јудурук!

1975 ј.

* * *

Таадактар күреелей јуулыжып,
Табыжын-эзенин суражып,
Таңкылап, тыштанып, чайлайтан,
Табылу отурып јыргайтан
Табыскактый öйлöр ол кайда?
Та кажы јылыйган алтайда?

Таналар суркурап айдында,
Табышкан көөркийлер арайдаң
Таңынаң экүлеп ырайтан
Таңына ойындар кайда эм?
Тамыра кожондоор јаштар кем?
Та кандый саң башка бу üйем!

1975 ј.

* * *

«Бу не јер, не алтай?» деп,
Буркурада кўлди тееп,
Буурыл башту эмеген
Буза айдар тил-чечен
Кубар-кööгö уймалган,
Бууныгып тойдо кыйгырган,
Бууры неге јайнаган,
Учурын билип кем угар,
Бурузын билбес кал уулдар?

Кулады, 1975 ј.

* * *

Асты болзо көптödөр,
Ачуны болзо öткўрер,
Öкпöлўни öчўрер,
Öскўстерди кödўрер
Акбаштуның сöзи — сöс.
Алдын кечпей, сен де öс!

* * *

Калай бердеер слер, ака,
Тўрген јанзаар, јастырбас.
Кажайган башты уйатка
Тўжўртерге јарабас.
Јаш ач-ўрее көзине
Јакшы ады ўрелбес,
Јаан күндўнин төрине
Јаман темдек эдилбес.

Короты, 1975 ј.

* * *

Ойында, тойдо, јыргалда
Ойгор кептў каргандар,
Төп куучында, тоомјыда
Төр бажында отургар!
Јаштар слерден јаш алзын,
Јакшылыкка табышсын.

Карагол, 1975 ј.

* * *

Буурыл да болзо, Алтайым
Буурзак эмей јаантайын.
Баалап канай баалайын,
База канай алкайын,
Алкап канай айдайын!

Айдыҥ түнде јаҥыскан
Айдар сөзим ассынгам,
Ачусынып кыйгыргам,
Алтай кайкап јаҥылган,
Арка-туузы торгулган.

1975 j.

КЫРЛАКТАГЫ ЭКИ КЫС

Јажыл кырлак сынында
Јаш эки кыс от салат,
Кургак будак сындырат,
Куудаҥ өлөҥ јуунадат.
Одургылап онызын
Отурдылар коштойын.
Сабарларын јалбышка
Сарбайта тудуп, јалышка
Кызарыжат јүстери,
Кызыган кептӱ ӱзеери.

Кызыл эҥир тӱжерде,
Кырлакта көк тӱдӱнде
Кызыл-марал ӱӱрелер
Кызу чокты не эжер,
Кылып, нени бу шӱӱжер,
Кыс күүнинде не шӱӱлер, —
Билейин дезеҥ, тӱймедип
Бир де сурак шӱӱретпе.
Бойлоры айдар, бӱдӱнип
Бойлу көөркий-ӱӱрелер.

Күлӱмјилӱ јас ӧдӧр.
Күүк эдер. Көк өзӧр.
Көөркий кыстар јүрӱмди
Көрбөзин көк тӱдӱнде!..

Кырды төмөн кырлактай
Кыстар түжүп јангылайт,
Колын јаңып баргылайт.
...Костор өчүп јаткылайт...

Кайас, 4 май 1975 ј.

ТАНЫТПАГАН КУШТАР

Та түш јеримде,
Та чын јүрүмде,
Көкө лө түште
Көк-айас түбинде
Үч куш үстимде
Учкулап бараткан.

Ол ок туштa
Олорды учушта,
Та кандый куштар,
Таныбай кыштап,
Булгалдым эң баштап
Бу мен бараксан.

Каркыра болзо —
Карыкчал темдеги.
Турна болзо —
Туштажу темдеги.
А куу болзо —
Айрылыш темдеги.

Танытпаган куштар
Та нениң белгези!

Айулу, май, 1975 ј.

АРАЈАН

Арајан аш азыйда
Албатыныҥ јыргалы.
А бу ачаан јылдарда
Ар-түбеги, јоболы.

Аракыныҥ талайын
Алтап болбой эр чөңөр.
Аракыныҥ тайгазын
Ажып болбой эр чөкөөр.

Аракының тамызын
Ачып албай эр өлөр.

Бала-барка өскүс артар,
Бараксандар өксөп артаар.
Кайран эжи тул калар,
Кара көзин јаш алар.

Барган бойы барбайсын,
База кемге мынаң шор!
Баатырдың да сөөк ордын
Баргаа базып, шың болор.

16. 9. 1975 j.

* * *

Кубанка бөрүктер эмди јок,
Кулјалу тажуурлар эмди јок,
Куучынчы каргандар база јок,
Куулгазын табыскак бисте јок.

Табыжы јаанаган бу јурттың
Табына салдырбас јаандар ас,
Уурташтың, уруштың, чуугыштың
Учына чыгатан эрлер ас.

Јебрендик кеендикти јектедис,
Је јаңы јарашка јетпедис...
Јеендерин баштайтан таайлар кем?
Таайларын таныйтан јеендер кем?

Јоло, 1975 j.

БИСТИҢ ТҮГЕНБЕС КУУЧЫНЫС

Чын,
бу улайын
угулатан куучын.
Энирде ле таңда.
Эрикте, каткыт да.
Түнде ле түште.
Сүрнүкте ле сүүште.

Чын,
бу улайын
улалатан куучын.

Јуукта, узакта.
Јутта, айаста.
Јакшыда, јарашта.
Јаанда ла јашта.

Чын,
бу улайын
учалатан куучын.
Јарыкта, карыкта.
Јабада, јаңыста.
Өлүмде, јүрүмде.
Өштүде, нөкөрдө.

Чын,
бу куучын
учурлу јаантайын.
Күн сайын, ай сайын.
Кыштайын, јастайын.
Көптөйин, астайын.
Коптойын, чындайын.

Чын,
бу куучын
үзүлбес јаантайын.
Үйде ле јондо.
Үдеде ле јолдо.
Бийикте, ородо.
Бистерде, олордо.

... Бу куучынды бистер улалтарыс,
Булгалбай, уйадын алынзын јаандарыс.
Бу куучынды түгеспей улалтарыс,
Булгабай баштарын, тыңдазын уулдарыс.
Бириксин јүректер, улалзын јурттарыс!
Бир чындык бу бисте, үргүлјик бир ырыс.

Бу чындыкты үзүги јок јартаарыс...
Эзирик туманды сериде, таркада.
Сериген мээлерди сергиде, јарыда!

Күс, 1975 ј.

* * *

Ээн де болзо меге кеен
Эзен, јуртым, ээҥ эзен!
Элчиликтӱ јоруктаҥ,
Эмеш-убаш ыраактаҥ
Эбиргеним сезетен
Элдеҥ озо эптежим,
Эжимдий эрке билдирген,
Эзен, чындык эжигим!

Эки көс болуп сомогыҥ
Энчикпей сакып ачылар.
Эже тудар колдорыҥ —
Эригиш билбес туткалар.
Эрдиҥ күүнин јылыда,
Эски казан, бортылда.
Этти кайнат, чайды ас,
Эпши плитам, омок газ!

Эҥирлер сайын унчукпай,
Эжин сакып, чек тынбай
Эригип конгон транзистор
Эмди ойноор, кожоҥдоор:
Экӱдеҥ кожо отурып,
Эзен-табыш собурып,
Эптӱ-јӧптӱ аш ууртап,
Эрмектежип тыштанбай.

Оноҥ дезе орынга
Ол тарыйын тартырып,
Оны да укпай, уйкуга
Тарма кептӱ таптырып,
Туујырай берзем, бараксан,
Кулагыма шымырап,
Таҥ атканча шулурап,
Та не ойгу јадатан,
Та не сӧстӧр айдатан?..

Кайас, күс, 1975 j.

* * *

Күс. Күчүрген. Бүрүңкий.
Күнүңгизи чилеп ок,
Күүнзеп меңдеер јерим јок,
Күлүмзиреер одым јок.
Күч јүрекке. Күним, тий!
Күс. Күчүрген. Бүрүңкий.

Энчикпей сакып туратан
Эжим эмди бар эмес.
Эжикең кирзем, уткуйтан
Эки балам мында эмес.
Ээн батере эрикчел.
Эрикчелиң көскө чел.
Эт-јүректең јүк түшпес,
Эдер ишке кол јетпес,

Буунықкан сагыш туй алар,
Буурың ачып, тын јайнаар
Күңкүлдүүш көңдөй күптердий
Күндерим өдөт бир түңей.

Ноябрь, 1975 ј.

КЕЕН МАЙЧИКОВКО

Буунығатан тужың бар.
Бу тужында булгалар,
Муңдандырып тужактаар
Муң да сурак табылар:
Күски иңир койылза,
Күчүлдеп јүрек согулза,
Кайда барар? Канайдар?
Кандый тыныш, тыш алар
Айакча бу городто,
Агыны туйук ородо?

Качан меңдеп келетен,
Каран сүүнип киретен,
Буунығып эмес, тегин-ден
Бу бойынча једетен
Кару јер јок болгондо,
Карачкы бу оромдо?..

Көк экранды канчазын
Көс чыладып шыгалаар?
Катыс улус каткызын
Канайып угуп шыралаар?
Ээн, көңдөй бу турада
Эмди бисти не тудар?
Эригип, телчип не турар!
Баратан јер табылар!
Барнаулдаң кыстар бар.
Бистиң алтай јаш врачтар,
Биске јуугаш кыс-балдар.
Каныңды ойноп шууладар,
Карачкы күүнди таркадар
Канчын-јараш от анда,
Карын да јараш соот анда,
Болчык ботпыш турада,
Бойдоңдор јаткан талада.

Кажы, Кееним, јаш таайым,
Түрген јазан, капшайын,
Түн јапшыра баралык,
Билбеечи болуп јол аайын
Бис олорды табалык.

Оройысты кечирип,
Олор бисти кийдирер.
Тоныбысты чечтирип,
Толукта кыс «Өткөр!» деер.
Акту кару бойлоры
Ас та болзо тургузар,
Ажы-тузын амзадар.
Кожоңдолып, ойнолып,
Коомой до болзо толголор,
Коромјык, кајык танголор.

Оны-мыны модорлоп,
Отурбай бис олордо.
Буунығыш калас деп оңдоп,
Күски түнде күүнисти
Күлүмјиле бу томдоп,
Үч ортозы болордо,
Үзүп изү сөзисти,
Бурлап-терлеп чыгарыс,
Бурулып бис јанарыс.

Бу jўрўмде корыйтан
Бузулбайтан бек ырыс
Бу эмей деп кööркий-кыс
Бис чындыкты ачарыс,
Бир аргазын табарыс,
Карыкчалды таштайтан,
Кайкалды танып баштайтан!..
...База оноор эртен ле
Барарыс тўн кирзе ле,
Кеендик кўўнге эртелеп,
Келерлик кўнди белгелеп.

Кайас. 1975 j.

УЛАЛУНЫҢ ОТТОРЫ

Jол-jоруктаҥ бурулып,
Jортуп ла чыксаҥ бу төҥгö
Улалуныҥ отторы
Урула берер көзиҥге.

Jобогоныҥ бу туштa
Jоголо берер jок чылап.
Jолой таныш уул туштап,
Jоболы jок куучындап,
Jоктомчыл кўўн чечилер,
«Jорт, ичкери — jўрўм!» деер.

Уур да болзо, кўч болзо,
Урултпа бого сен коозо.
Улалуда бойыҥды
Учурлу тут, — оҥтуҥды
Улуска сен угуспа.
Учын шўўнип, jуртыҥды
Узун тилге jалатпа.
Jол-jоругыҥ улалтып,
Jортып ла чык jўрўмге.
Улалуныҥ отторын
Ундубагын jеҥўге!

Кайас, кўс, 1975 j.

* * *

Бар ла чылап багырып,
Арслан чылап алгырып,
Айу чылап огурып,
Калаптанып јайнадым.
Каныгыш - кату кайралым!

Куу ла чылап кунугып,
Турна чылап буунығып,
Каркыра чылап карыгып,
Каран-туйук јайнадым.
Кыйналыш — тапту кайралым!

...Кайттың, кайттың, кайраным,
Кан-јүректи кайнадып?!
Кайралдаң артык кайралым —
Камыскан сүүжиң кубалы!
...Кайылган сүүжиң јайналы!..

Кайас, 1975 ј.

* * *

... Түнде бүгүн соок келген,
Түжиме бүгүн сен киргеҥ,
Ойто ло мени онтодып,
Сен јогыңды оңдодып.

Түнде бүгүн кар јааган,
Түжимде дезе јааш јааган:
Озогы күнди ойгозып,
Ол күндерди ойгортып...

03. 12. 75. Кайас.

КАЙЛЫК ЈУРТ

Калыгың ба, катың ба!
Каруузын шүүп таптың ба?
Канча јылга бу сурак
Кадап келди, тирү чак!

Калыгың ба, катың ба?
Кайлык јуртың тапту ба?
Каймак-сарјуң тату ба?
Каруулу сурак кату ба?

Калыгын кару болгожын,
Катынның кулы кем болор?
Катын кару болгожын,
Калыгын уулы кем болор?

1975-76 j.j.

ПОЧТО САКЫП БОС ТАҢДА

Бодоп то болзо, сакыдар
Почто бары јакшы ла!
Кемнең де келер самара,
Кем де уткуур јажынла.
Кем де сени сананар,
Кенетийин табыш эдер,
Јер-тӱбинең солундар
Јергелешкен једип келер.

Кемнең де сеге кӱн тийер,
Соок јуртынды јылыда.
Керсӱ, тирӱ сӧс ийер,
Бос таңынды чалыда.

Соото, каткыр, амыра —
Солоңы болзо самара.
Сынырап келзе сӧс кара,
Сызылып јажың тыбыра.

Солун сӧстӱ самара
Соокто сынын сергидер,
Сорбуларын тартырар,
Согуштарга јӱткӱдер.

А кемге бӱткең, иженгең,
Айдып-јайнап бичиген,
Өчӧп, кӧкӱп, өчӧжӧр,
Өӧн-бӧкӧнди көптӧдӧр.

Кызар, сыгар, электеер,
Кылыгы јабыс шок эдер.
Керек болзо шык эдер,
Керек дезе кинчектеер.
Кезип-туурап буурынды,
Кемјип-чогуп бурууңды.

Ала-кӱне айтырта
Ачу баскан бу туштa
А канайып актуга
Ачынатаң почтага?

Бой-бойыска карамдаш
Болбогон до; кара таш
Буурыбысты корондоп,
Бузулган болзо журтыбыс,
Бурулузы почто бо?
Бу ла эки бойыбыс!...

* * *

Бодоп то болзо, је сакыыр
Почто бары јакшы ла!
Таң кажайар, јер јарыыр,
Тап эдериң капшайлап.

Ойгоно чарчап, јӱс јарып,
Отурарың почто сакып,
Кечеги чактаң там ырап,
Келер кӱнге санап, карап...

Кайас, 1976 ј.

* * *

Кӱскӱни тоозын туй туткан.
Көрӱнер кижи јок эди.
Ондо таныш кебиң де
Јоголгоны удаган.

Арчыыр керек. Тидинбей,
Алаатып турум бӱдӱнбей.

* * *

Јай өткөн. Кӱс өткөн. Кыш өткөн.
Коромјык кӱндерлӱ кочкор ай.
Јаңыскан јадырым чөкөнгөн
Городто экинчи јыл улай.

Эпшизи јогынаң јылузы
Эмештең јылыйган журтымда
Эңирги одымды чылазын
Эрик јок кӱйдӱрип тургамда,

Эжимнин ле эки баламныҥ
Эрмеги, кебери кайкалап,
Эбелип келгилейт каранын,
Эжикти сакыйдым, тыҥдалап.
Эбирип келгендий јангылап.

Кайас, февраль, 1976 ј.

КАТАН СЫН

Кемибис капшай өзөрин
Теҥдешкилеп туратан
Теҥ тужустыҥ өйлөри
Келбес болуп ыраган...

Узун сынду Борый дейтен,
Узак өйгө көрүшпеген
Нөкөримле удур-тедир
Учураштыс бозом иҥир.

— Кандый өзүп калган! — деди,
Кайкап меге катап көрди.
Јок, нөкөрим,
мен өспөдим,
Кайдаҥ менде өзүш эди!
Јобоп бойыҥ, шүүлип эдиҥ,
Катан сыныҥ каткан эмтир...

Кайткан түрүм!
Кайран јүрүм!

1976 ј.

КЕРЕГИМ ЛЕ АЛАҤЗУМ

Бажы-көзим айланып,
Башка санаа алынып,
Базып јүрдим унчукпай
Майма суузын јакалай.

Башкы керек, бар јүрүм,
Башталгалу көс-көрүм,
Баатыр үйем, бу өйим,
База үйим, балдарым,

Бастыразын көдүрдим,
Баш-јүрекке бадырдым,
База күч ле базарга,
Бадалып карга бараргa.

А Керегим амадап,
Аркама сайат: «Бас ла бас,
Алып болзоң, јаан алта,
Аайы болор, јол айас!»
Је Аланзум карамдап,
Јеңимнең тудат: «Токтодын,
Јеткерлү јол, бил, тыңда,
Једими ас, јетпес тын!»

«Јок — дедим мен олорго, —
Јол ортого токтоорго
Јобол меге тийген бе?
Јоболдоң чочып мен эр бе?
Јонго керек Керек — чын,
Је Аланзу да — арга-тын
Јолду, чындык болорго,
Јеңүниң баазын ондоорго.
Экүлең керек. Чын аайын
Экүленнең јаантайын
Элий-селий тыңдайын,
Эркиндү јолго алайын!»

Бат, анайып аайлажып,
Бажын-учун ылгажып,
Базып јүрдис јол шактай
Майма суузын јакалай:

Аланзум ла Керегим —
Айрылбас эки нөкөрим.

Кайас, 1976 ј., јаскары кыш.

КАЙРАНЫМ

Канча јылдар бажында,
Канчын јаштың кажында
Катап ойто туштажар,
Каткырыжып таныжар

Кандый да солун сыркын бар,
Кайкалду бир салым бар.

Кайнап јӱрек согулар,
Карузып көстөр јашталар,
Кару не де суралар,
Каран сезилип јарталар
Карлу, кышкы иңир бар,
Кайран ла эки бойыс бар.

Келин де болуп өскөрип,
Кеен кеберiң оңбойтыр,
Керсӱ ару көстөриң
Кечӱлерде сообойтыр,
Кемзинчек ле бойың бу,
Кеберкек көөркий, кӱмӱш куу!

Сакыбастаң көрӱштис,
Санабастаң тушташтыс,
Санаабысты угуштыс,
Салымысты билиштис,
Өзөгисте јаркын бар,
Өскөзиниң байы бар!

Айлатпаган бу тушташ
Актубысты байлагай,
Айтпас, ачпас сӱр-јараш
Амадулу чагылгай,
Ачулу сӱрдеш јайлазын,
Агару ырыс јайалзын!

Карыыр тушка јетире
Канча јылдар ичкери.
Кандый телкем эбире,
Кандый бийик теңери!
...Катыс та болзоң, кайраным,
Качан да кару байрамым.

Горно-Алтайск, кыш, 1976 j.

КАРУ ЭМЧИ

Бу кайтты не кар-јоткон?
Булутту бороон не болгон?
Атыйланып шуурыган,
Ак карыла быкырган.

Соокко өткөн, тымуурган,
Содоңдоп, сок јаңыскан
Барадырым оромдо
Барнаул деп городто.

Кочкор айдың короны,
Коромјык салым куйуны.
Коп-јабардың согооны,
Короты јолым ойыны.

Канайдайын јаңыскан!
Кар-шуурган да каныккан.
Канайып мынаң чыгатан?
Кайдаң болуш алатан?

Кару эжим, кайда сен?
Кара јаңыс эмчим сен —
Капшайлап меге једетен,
Кайралду болуш эдетен.

Качан јолдоң астыксам,
Качан јайнап карыксам,
Карачкыда келетен,
Кару эмчим, кайда сен?

Качан окко алдатсам,
Канду аңдый курчатсам,
Куйакту туруу беретен,
Куулгазын эмчим, кайда сен?

Качан истең јажынзам,
Качып, корып, јалкызам,
Катузынып кезейтен,
Кайран эмчим, кайда сен?

Качан артап, суузазам,
Качан искеп, суразам,
Кутук суузын беретен,
Кудайлык эмчим, кайда сен?

...Кар-бороонго алдырткан
Карачкыда бараадым.
Кару эмчим сааттаган!
Кайттын сен деп жайнаайдым.

Барнаул, февраль, 1976 ж.

* * *

Озо баштап — от. Оной — жап. Ойто жок.
Коноочы ўй. Коронду ый. Оной — шык.
Кочкор ай. Карлу тўн. Ак куйун.
Кара жаңыскан. Кара телефон. Карангуйын.

Кородоор? Кожондоор? Кемге, незин?
Колбу да, каруу да жогы — эптўзин.
Тийбейин сеге. Көрбөйин сени.
Илинзин көзиме телефон-илбизин.

Он көстў телефон. Он сөстў телефон.
Ончозын ондойтон. Онтодып койотон.
От то жок. Чорт то жок. Кокымай отурым.
Ортолык — мен бойым. Оо, сок жаңыс — мен жайым!

Барнаул, 23. 02. 1976 ж.

ТАҢ АЛДЫНДА КЎЎК ЭДЕТ

Таң адында кўўк эдет,
Танылузын ўнинин!
Табыскакту кўўн келет,
Табылбазын тўбинин...

Кўўктин ўни бу туштa
Кўр-көксине кайкалдый.
Кўўнзеп, сўўнип уккажын,
Кўчинди бил — талайдый.

Кату сагыш, карыгыш
Кайда барат кенете!
Кайран бу јай, карлу кыш
Канайып ойто келет не,

Качан камык јолдорын,
Качандык болгон эл-јонын
Каруулу сени эткенде,
Караны јен дегенде;

Качан ару бу таңын
Катап адар тужы бар,
Качан јажын-јаркынын
Кайкалду күүк јажырар.

Кандый салым белгелеп,
Кайкада эттин, көөркий куш?
Карануй јолым илелеп,
Кайып ла бер сен тудуш.

Быйанду күүнди јылыйтпай,
Быјарлуга јуктыртпай,
Базар болзо түс базар,
Башказы кайтсын, таң адар!

...Таң алдында күүк эдип,
Та нениң бу ырымы?
Таң эдин ји, көдүрип
Табыскактың туурамын!..

Кайас, 03.06.76 ј.

* * *

Јылгыры эмес болзо до,
Јылдаң чыгып, баш болзын!
Јылу јайгы бозомдо
Јыргалыс кең бодолзын.

Бозомтык, күч бу јылдаң
Бозого алтап чыгарга,
Бойысты бош салбастаң
Болушканыс - торт арга.

Чыгым јоктоң јыл чыктыс,
Чыдубыс јетти бу бистиң.
...Чын келетен бир ырыс
Чырайыңа күн берзин!

Июнь, 1976 ј.

ЭСКИ АРБАТ ЧЕЧЕГИ

Эски Арбат чечеги,
Эзен, эрке москвич кыс!
Эриндериң эрмеги
Эм јажына меге — сыс.

Эки јылдың бажында
Эбирип келзем, сен — келин.
Элес эткен тушташтар
Электричка деп билин.

Оройтып калдым, кайтырым,
Оңдозом до, не туза?
Ондый да болзо айдарым:
Оңдо, оңдо сен база!

Эски Арбат чечеги,
Эзен болзын, өс, јаран.
Эмди келзем, эрмегиң
Энелик болзын, кайракан!

Июнь, 1976 ј.

ТАТАР КЫСКА

Јалакай, керсү сөстөрлү,
Јараш, эрү көстөрлү,
Јаңыс ла сүре сен јаңыс,
Јакшы ба, таныш татар кыс!

Канай-эштеп јол болуп,
Келгем тушта Москвага
Каран-туйук сомдолып,
Киретен эдиң санаага.

Јартын айтса, јуук эмес,
Јакшы-јазап билишпес,
Јаңду ла таныш болгоныс,
Јаан ба база бу ырыс!

Ненинг де учун бу тушта
Серемжилў jўгўртип,
Сеге барып туштаарга
Некей берер jўрегим.

Бу ла уксам, бош бойын
Бойлу jўрген дешкилеер.
Божобой, кöзинг онкойып,
Бууныксанг да кем килеер.

Бичиктенг кöзин айрыбас,
Бир сўўнчизи та кайда,
Бойдонгдорды ажарбас,
Бойынын ла алдында...

Ондый да сöс угулган
Оок-тобыр уулдардан,
Чочып кўўним jанбаган,
Чогынгды сескем ыраактанг.

Сертежер дешкен седенгдер
Сеге jукпай, кайдыгат.
Чегинге jаш поэттер
Чек тыгынбай, сок калат.

Ортобыста от кўйбес.
Ондый салым бар эмес.
Онызын билер болзобыс,
Онгдожорыс, матур[2] кыс.

Качан бирде öй келер,
Каткы-куучын чöйилер.
Бўдедим, кöпти бўгерим,
Бўдрўлип те jедерим.

Качан бирде jол болзын,
Каран эмес, ачыгын
Эрлў кўўндў барайын,
Эжигинди ачайын.

Салкынду йолдоң сабалтып,
Сананып келдим, эрке көр.
Төп эрмегиң улалткын,
Төрөлдий кööркий, кыс-нөкөр!

Сениң адың йоткончыл,
Сениң адың йоктомчыл,
Салымым эмес болзоң до,
Сананып йүрүм деп ондо...

21. 6. 1976 й.
Поезд. Варшава — Москва.

* * *

Бойыңды бойың баспазаң,
Мойныңа суу урбазаң,
Бажыңды «сууга» сукпазаң,
Балырап, быртып баспазаң,
Башка сеге не керек,
Башкызынаң не түбек,
База кандый йут-кинчек,
Бараксан сеге, эй, йүдек?

1976 й.

* * *

Бис ончобыс — карындаш.
Билижип нак йүрелик.
Бистер де — йон. Бис — йараш.
Бирликтиң баазын билелик.

Бир ийнибис йастырза,
Коштой туруп, болужар.
Бир сыйныбыс йыгылза,
Кол берижип тургузар.

Биске керек йаң ондый:
Бийиркеш эмес — йөмөжу.
Бистиң төрö шак ондый:
Бир-бирўзин билижў.

Кыйыктажып йүрбейтен,
Кыландажып өтпöйтöн,
Өмöлöжип йөмöйтöн,
Өзўмисти төзöйтöн!

1976 й.

АДАБЫС УЧУН СӨС

Адабыс бистердең барганы удаган.
Ачулу салымга балдарын артырып,
Шыркалар шылтуунда салымы кыскарып,
Шыралап-кыйналып, ол эрте ыраган.

Өскүске өзөри өкпөлү болотон.
Өтпөккө тойбойтон, ач-өзөк јобойтон.
Куркуны тыңыгалак куштардый бойыс
Кунуга-јастыга учарга чырмайдыс.

Ол кату јылдарда, Улу јуу сонында
Ончозы тутакту-кирелү тужында,
Эреме орныгыш эжикте турарда,
Эреетибей өстис текшилик одуда.

Бүгүлбей адабыс өлүшкен, кан төккөн,
Бүдүнип-иженип иштешкен, төзөшкөн
Эрјине орооныс, кең совет эл-јоныс
Эр этти бистерди — тең үлү, тем ырыс!

Ачыйдаң кабыжып, арт-учтай турушкан.
Алынган јүгине артыктай чыдашкан.
Ас јажап, көп көрүп, адабыс јартайтан:
Алыптаң да болгой, јаш темир артайтан!

Баатырлык үйениң баладый улузы!
Бажында ак санаа, арслandый јүректер.
Бастыра телекей кежигин јүктенер,
Батаазын, унудып јүк бала-барказын!

Јаш уулчак тужынаң јалданып батрактап,
Јаржактың јуртында Оймондо ол јүрген.
«Ийт айак, ийне көс» јүрүмге быжулап,
Ичикей, торонын класс-школын бүдүрген.

Јаңырап, јаранып канчын-јаш јылдары
Јалбышта-тартышта Черүде курчыткан.
Јаңырган јүрүмниң ак санаа кылдары
Јаңаанын амаду-кереезин учурткан.

Јаркынга-биликке балдарды чыгарар,
Јаш корбо өскүрип, ороонды тыңыдар.
Јуучылдар ичкерлеп, јыгылып та калар,
Је ээчий үйеде кереги улалар.

Кайрал-мак ла акча, ал-јөөжө, ар-байлык
Канчаның энчизи, каймыккан шыразы?
А бистиң адабыс энчизи — эң јарык:
Арслан эр јүреги, ару ак санаазы!

Чын, оның артырган кереези — эң артык:
Чыдырман јүрүмде чыдажар этире.
Чыгымнаң јалкыбай, буудактар өткүре
Чыдадыс ончобыс чындыкка јарамык.

Кулады, август, 1976 ј.

СЫГЫН АЙДЫҢ СЫНЫК КҮСКҮЛЕРИ

(Тизим)

* * *

Бу ла!
Булутла
буурайа теңери тартылды ла.
Таңары јуук кыру табарды ла.
Мечин соокторын
сыгыртып божотты ла.
Сыгын сыбыртын
сындарда баштады ла.
Мечин ле Сыгын
үндерин солушты ла.
Мениң де сыным
үдезин толушты ла.

* * *

Куран ай өтти
кунукту.
Сыгын ай келди
сыгытту.
Чыгымы көптөди,
чыдузы да өсти —
буунығып буурымның:
сызым сыгылды,

чылабас бу сыным
чындаптаң сынықты.

Бозомдо бозордым.
Бойымды сомдодым.

* * *

Куру ором. Иңир бозом.
Куркун узун аңыр болзом,
Каран-туйук бого катпай,
Канат јайып учуп, учуп барбай,
Кайда, анда уулым, кызым,
Кайран каным, улу сызым.

Айрып алар —
өзөгим сыйрып.
Канай айдар —
өткүре кыйын!

Кандый кату
өйдиң јаңы:
кадытка багып,
канайтса — табы!

* * *

Куш та болзо уйазына
Куркулдаган учар јана.
Кайда барар, качан — балдар.
Јеткер-шыра, бу не ыра —
Јериңнең ырап,
Је кайда барар?!

* * *

Күн-ай, јер-теңери
Күп эдерге јеткелек,
Күчүлдеп јут келгелек.
Күс-абакай кедери
Күрең чүмин чечкелек,
Күремели түшкелек.

Је күн јанган, кыскарган.
Јебетенин јамынган
Јебрен туулар — айулар
Јелбеңдешпей тымыган.

* * *

Кайкамчылу ай — Сыгын.
Калың түнде ай чогын
Кайындарга калайлап,
Калбырадып чагылтар.
Кайас суузын кыйкалап,
Кайкалаган куу чылап,
Толкуларга чомултар,
Токунал, серүн чагылтар,
Токтомырлу јол јогын,
Тоомјылыктың јоругын
Тоң јүректи торгулта
Тоолоп келер ай — Сыгын...

* * *

Уруп баштайт. Убалдайт.
Учы-бажы табылбайт.
Башталганы бу күстиң.
Астыкканыс бу бистиң.

...Көсти эмди јумар ла,
көрүк болуп тыңдаар ла,
көстүк болуп шыкаар ла
Јут-јулакай јулдайтанын,
Јаңмырлардың јалмайтанын.

Кандый эмеш Сыгын ай?
Кайдаң эмди јай, ай, кай!

* * *

Ой, алтын күс-абакай
Ойто келди, сүүн, Алтай!
Омок тойлор шуулагай,
Ойындары улалгай,
Сыр-јаңарлар угулгай,
Сылу кыстар сöс укkай,
Сый-белектер ол алгай.

Сыны сүрлү абакай,
Сени јоным алкагай!

Кайас — Переделкино, 1976 ј.

СЫЫЛТ САЛКЫН

Сыгын айдың јети эскиде
Сыылап-ыйлап салкын келерде,
Сыгыт кеелӱ онын кӱӱзинде
Сырлу бир сыс сестим бу тӱнде.

07.09.1976 j.

* * *

«Кӱп» эдер Кӱс —
Кӱп эдер ус.
Кӱрең бӱркӱлерденг
Јаңмыр тозотон.

«Селт» эдер тӱн —
Серт эдип шӱӱн.
Седең мӧнкӱлерденг
Сергек толотон.

13.09.1976 j.

* * *

Бу сыылт, бу сыылт, бу сыылт!
Бускаланғдый бузылт.
Косколонғдый тозылт.
Базыруудый базылт.
Каймыруудый каймылт.

Бу сыылт, бу сыылт, бу сыылт!
Буурымды ӧйкӧйт,
Өзӧгимди ӧйкӧйт.
Јотконның сырымы,
Јоролу ырымы.

Бу сыылт, бу сыылт, бу сыылт!
Бу та ӧткӧн ӧй ӧкпӧзи,
Бу та келер чак ӧрӱӱзи.

Бу сыылт, бу сыылт, бу сыылт!
Мызылт, мызылт, мызылт.

Сыылу салкын келди бу тӱнде,
Сыгын айдың јети эскиде.

07-13.1976 j.

[1]Антуан де Сент-Экзӱпери — ады јарлу француз бичиичи, пилот; авиацияның эртеги јылдарында Тӱндӱк Африкада, Латин Америкада кей учуштардың баштапкы јолдорын ачыжып иштеген.
Матур — кеен, јараш (татарлап).

II. КӨЧКҮНДИК ОРЧЫЛАҢ

БАДЫШТАГЫ ЈАРАТТА

МӨҢКҮЛИК

Түнерик бу талай түлүрейт тымыбай,
Түргедеп меңдебей, тыныжын солыбай.
Толкулар толголот, чакпынын ойлодот —
Тоозы јок түрбектер јазылып толголот.

Мөңкүлик дегени коштойын јаныңда,
Мөлтүлдеп чайпалган талайдың тынында.
Көзиңе көрүлер, көксиңе илинер,
Көбүктий, ууштазаң, тудулбай јап эдер.

Мөңкүлик бистерге берилбеген эмей,
Мөңкүлик калыпта бүткүл бу телекей.
Мөңкүлик дегенин шүүнери чат темей,
Мөңкүлик јемтиги каныста тебилгей.

Юрмала, июль, 1976 ј.

ПУЙКА[1]

Пуйка да пуйка — латыш уулчагаш,
Бу бадыш јаратта сен меге тушташтың.
Бушал-сары кеберлү карындаш,
Булуң-талайдың балазы болтырың.

Күдели ошкош јымжагаш чачтарың,
Күнге јалтырайт күлүмјик чырайың.
Күлүк бойынча чакпынга чурайдың,
Күмүш балықтый, чайпуда чыдайдың.

Алтайлап сен билбес, а мен — латыштап.
Ах, пуйка да пуйка, аайлажар арга тап!
Оңор-бушал да болзо чырайың,
Орустап јетире билбейтен турбайың.

Окпын-сокпын куучыным угазың,
Онойып ла јакшы оңдобой туразың.
Оның да учун бу баштап тарыйын
Ойгортып ончозын канайып јурайын.

Алдырбас, экем, качан бир, соңында
Айладар туш келер Алтайдың јайаанын,
Кумакту јаратта, карагай талада
Куучындап бергейим такпаазын-арайын.

Чакпынду талайыс — ол тайга-таштарыс.
Чактарга керебис — ол мӧңкӱ Алтайыс.
Алкышту јаңыбыс — ар-бӱткен байыбыс,
Ардакту кӱндӱӱбис — ак-јарык кӱӱнибис.

Эрјине ӱстине чыдаган бистердий,
Эмдештең толкуга экчелтип ӧзӧриң.
Эл-Алтай јериме эң чындык нӧкӧрдий
Эр темге јеткели айылдап келериң.

Ончозын ол туштa јӱрек јарт кӧчӱрер,
Оңдолып кӧгӱске ончозы ачылар.
Орус тил ажыра, орооныс кечире
Ойгорлык улу кӱр колбубыс улалтар.

Јаңардый, чӧрчӧктий Алтайым ӧзӧгин
Јаш Янка Зитардый, кайкап сезериң.
Чактардың будугын — туулардың тӱдӱнин
Чаңкырак кӧзиңле кӧӧркӧмјик кӧрӧриң.

Пуйка, эй, пуйка — эжингир талайчы,
Бу јӱрӱм де сеге иженгир кайкамчы.
Серпип јӱрӱмде чайкайтан неме көп,
Сен јеңип онызын ӧдӧриң укаа-тӧп.

Эмештең сен билгиң јӱрӱмниң эренин,
Эбире јондордың эң ару көрӱмин:
Башканың јаражын кем баалап билетен,
Бойының кеендигин там терең сезетен.

Бу jўрўмниң эң ачу бўдўмин
Бурлатпай jабайын, сен оны билбегин:
Башка баланың көзине карааргa,
Бойының дегежин, jўк эске аларга!

Бурылтпас салымның бурузы шак андый.
Бузулза, чыныктап болбойтон чындыктый.
Бу латыш уулчакка «Свейкес»[2] деген ок,
Уулыңнаң эзенин сурайтан суру jок...

Юрмала, 1976 j.

ТОМЫРАК

Томырак бычакты курчыдып берзин деп,
Токунал бўдўмдў карганды сурадым.
Эл-jерди эбирип jўрерде керектеп
Эдинип jўрерге кереекe мен алдым.

Карганак бычакты колына аларда,
Качан ол, бөкөйип, чардашка базарда,
Кайзырык jалт эткен суртулдууш балыгаш
Кайкалап баштады — суркурап бычагаш.

Быжулап ол карган бычакты курчыткан,
Бызыруун чачылтып, «балыгаш» jаанаган.
Эм jетти. Иш бўтти. Эреңис jок — ўрди:
Эмтирик jок эмтир. Сабарыла көрди.
Чылаган өрөкөн тактага отурды.
Чырайы тўзелип, бычакты туттурды.

Удабас Алтайга учуртып jанарым.
Узакка бу jерди мен эске аларым.
Эликтиң эм-буурын бир тиштеп отурзам,
Эмезе ирикти эрешип, сойышсам,
Эңирги одуда сананбай кайдайын
Экпиндў талайдың jалакай jайкажын,

Өрөкөн латышты, текпиштў чардажын,
Өйлөрдиң шўўниндий, маңдайда чырыжын.

Июль, 1976 j.

ИМАНТТАР

Бир Имант бистиң Алтайга кел барган.
Билелӱ латыштар качкылап ырбаган,
Качалган јарманның јуузынаң јажынган,
Канайып алдырбай јыш јерде јуртаган —
Шак мыны ончозын бойына јартаарга,
Шакпыртту тозыштың тоозынын кактаарга
Пастыктарла кожо байлабай тайгалап,
Баатырдый јалтанбай, баштапкы ла катап
Јоргого кадалып, јорыкка тазыккан,
Јонының јаңыга јолдорын табышкан,
База Лацис чилеп, ол мынаң мар алган,
Баштапкы Имант Алтайдаң јол ачкан.

Экинчи Имант Москвада јолыккан.
Эрмегис кызыжып, куучыныс шуулаган.
Талайлар, тайгалар тапташкан, табышкан,
Булуңдар, учарлар буурсажып јуукташкан,
Текшилей мынызын бойыска аайлаарга,
Телкемдер теңдежер тебӱни кайкаарга
Москвада бистерге терең тил табылган,
Молјулу јондордың јолдоры јолыккан,
Узагы ла јуугы улалып катташкан,
Улузы ла оогы укаалу угушкан.
Эркин Райнис чилеп, ол мынаң мак алган.
Экинчи Имант Москвада јол ачкан.

Ӱчинчи Иманттың уткуган талазы —
Ӱделик Юрмала, талайдың јаказы.
Јеңезек ле туман кабайда экчелген
Јебрендик латыштың эл-јери эрӱ, кеен:
Элине — энениң колындый јалакай,
Элине — теңистиң тузындый турумкай.
Ачулу салымын аңылап аайлаарга,
Артабас тынының тамырын ылгаарга
Эртенги јалары, эмдиги јаңары,
Эртенги кӱнининг эленчик таңдары
Ӱргӱлјик улалган энчизин таныткан.
Ӱчинчи Иманты кожоңго јол ачкан.

Ӱчӱлези олор — ӱч башка латыштар.
Ӱстӱкпей аjарзаң, бир тӱңей алыптар:
Ӱндери — тунгак, jоон.
Сындары — узун, jаан.
Ӱчӱлези олор бир кепке чабылган.
Эрмегин тыңдазаң, сӧстӧри чарактый,
Эмештең теерменнең тӧгӱлип тургандый:
Экпиндӱ, энчӱлӱ. Шӱӱндеген шӱӱлтелӱ.
Эр табы jӱрӱмге эзендик ийделӱ.

Эмди бу латыштар — эң jакшы таныштар.
Узакты jууктадып, улустар туштажар.
Кӱнбадыш Балт-талай, кӱнчыгыш Кан-Алтай
Кӱӱниме табыжып, кӱр-кӧксим шуулагай!

Июль, 1976 j.

КЕМЕРИДЕ КЕНjЕ КЫС

Кеен булуңның куйнунда
Кемери jурт санаамда.
Келескендий сур-ногон
Электричка сурт болгон —
Кемери jерде токтогон,
Кемери деп jурт болгон.

(Энир-тӱште мен ого
Тӱшкен шылтак бир болгон.
Солун кино бар дешкен,
Сооттогончо бар дешкен.)

Станцияда бир бала
Астам jоктоң банкала
Jиилек садат бир уула
Jирме акча баазыла.

Jиркирешкен улуска
Jиирге сооды не башка?
Талай ӱсти чарлактар,
Там ӱстине— табыштар.
Кемге керек ӱзӱми,
Кенjейек бала jӱрӱми?

Көрүжи мус јаркынду —
Көкө туштиң јаажындый.
Көзи тунук кунукту —
Көрүнбес јаш тужыңдый.
Кемериде кенје кыс
Кебинең неге мындый сыс?

Өскө кижи балазы.
Өзөккө башка талазы.
Өкпөлү, өксөп өспөзин.
Өскүс салым көрбөзин!

Юрмала, 1976 ј.

ЈАРАТ

Јүрүмим бир јарады
Јемирилди јажына.
Јүзер керек — ырада,
Јеткеринең јажынып.

Бадыштагы талайдың
Барыңкый өңдү чакпынын
Кыйкаган айас, аайладым
Кыйылыштың чак-чынын.

Бу јаратта турадым,
Көспөктөп ол јаратты.
Булуттардаң тудадым
Көрүнгелек јурукты.

Јарашпаган салымды
Јаратта јарт оңдодым.
Јастыккан јаш тужымды
Јажын чакка солудым.

Бадышта туруп, билинип,
Баштап ла сестим чыннаң чын:
Башкы јүрүм түгенип,
Башка јолым чыкканын.

Бир јакадаң ырадым,
Бу јака јаар шургудым.
Бир јараттаң айрылдым.
Булуңга јеттим.
Сок калдым.

Юрмала, июль, 1976 ј.

* * *

Бадышта санандым Чыгышты.
Чыгышта айлаттым Бадышты.
Бастыра бодолдор чалышты,
Чындаптаң телекей јууташты.

Бадышта табылган ўлгерди
Чыгышка јанала чўмдедим.
Чыгышта башталган сезимди
Бадышка једеле тўгестим.

Чыгыштаң Бадышка учужып,
Чынааркабай табыш угуштыс.
Бастыра калыктар јууктажып,
Башкабыс јакшызын табыштыс.

Юрмала, июль, 1976 ј.

БУЛУТ

Күнниң көзи бөктөлгөндий,
күүним кожо сөгүлгендий,
сўр-карачкы тартылгандый,
сўрим сўрдеп базылгандый, —
бу јараттаң аттандың,
буунықтырып артырдың.

Ак чакпындар чайпалгандый,
алтын балык чочыгандый,
окпын-тўпке јажынгандый,
ойто јўзўп чыкпайтандый, —
бу јараттаң аттандың,
булуң кыйкай ырадың.

Јаашты, јаашты јайнайын:
јаш кумакта изисти
јалмай соккың капшайын,
јап-эреңис көкишти, —
бу јараттаң аттандың,
булуттаң эзен айтырдың.

Юрмала, август, 1976 ј.

ЈАНА УЧУШ

Түрген «ТУ»-га отурып,
Түнебей таң адырып,
Түн ортозы Москвадан
Түлүреп јолго чыгатан,
Түймей, көөркөй, көспөктөй
Төрт сагатка учатан,
Түшти једип уткуйтан
Түргендиктү бистиң өй!

Уралды ажа учуртсаң,
Удура ак айастаң
Улу күннин чокторы
Уткуй чалып, бозорып,
Уч-куйудаң адар таң.
Өкпөөрип күнге шуңары,
Өй озолоп барары
Өткүре јакшы чындаптаң!

Төрөл алтай јаңында
Төрөөндөр, нөкөр-көрүштер
Төрөзин билип, бу туштa
Төр бажына көдүрер,
Төп сөстөри шуулада
Төгүлип, куучын көндүгер, —
Төрт булунду талада
Өнжүк не бар бу таңда!

8. 08. 1976 j., Москва-Барнаул.

[1]*ПУЙКА — латыштап уулчак.*

[2]*Свейкес — эзен дегени.*

АЛТАЙ ТҮРКТИҢ СӨЗИ

«Алтайдан чыккан түрктер,
Алып-јуучыл күлүктер
Алтынчы чакта табарган,
Самаркандты бактырган» —
Анайып биске јолчыбыс,
Согд[1] кирбиктү солун кыс
Сонуркадып јартаган.

Акыр,акыр, токтогын,
Арай эмеш јартагын!
Айтканың меге терең сыс,
Ай чырайлу үзбек кыс.
Мен де Алтай койнынаң,
Самарган тууның куйнынаң.
Солун сеге угулар
Согојок то бисте бар.
Эленчик угум јартаза,
Эр тодоштоң мен база.
Көк түрктер көрнөөзи,
Көп уктардың чиймези,
Је колыма үлдү тутпадым,
Јемсенип јондор баспадым,
Јеңил салым албадым,
Јеримде мен јуртадым.

Аксак-Темир магы ба,
Јок, јеенининң чолмоны
Ал-санаама кайкаба,
Јолду кереес болгоны.
Оның да учун улайын
Унутпай санап турайын:
Улугбектиң улу тынын
Укумалдар кыйып тура,
Јардындагы алтай тонын
Јара тартып чачкан туура[2].

...Кара күүндү калју өштү
Канду кылыш кайрап туруп,
Кайдан сессин! — кандый буру
Кан-Алтайдан каргыш кептү
Канча үйеге ödörин,
Кату јаргы түжерин:
Кызыл тынын ойгордын
Кыйганы учун ол тоннын
Түктеринин тоозыча
Түгенбес деп бурузы!

МӧҢКҮЛИКТИҢ МЕЧЕДИ

Биби-ханым абакай
Бийик чаҥкыр мечеди
Öй öткүре кубулбай,
Öҥи чыкпай өҥдöйди.

Шак мынайып Тамерлан
Шаалта эдип үйине,
Бузулбастаҥ јазаткан
Бу мечетти сүүжине.

Јылдар көмди, јоткондор —
Јылыйды тергее ороондор.
Јуулап алган эл кайда?
Јууп чогултқан јон кайда?

Тамерлан орды эмди јок,
Талалып калды согоон-ок.
Тар болуптыр јер-очок,
Таштalып калды соогон чок.

Је јерге кирбей бу мечет
Јемирилбей мееркежет.
«Јажын чакка јерде» - дейт,
«Јаҥыс ла сүүш мӧҥкү!» дейт.

...Чактыҥ чакка мӧҥкү эл,
Чачылбайтан кебедел
Ак-јарыкта сок јаҥыс,
Ады оныҥ — Кеен-ырыс...

САМАРКАНДТЫҢ ЈҮРЕГИ

Көө мечеттиң јанында
Көк чекпендү ӱч карган
Көрнөө өйди јууктада
Көстиң көскө јолуккан.

Чырайын көр, оборын,
Чынгыс тушта шак олор
Чыдым јуучыл болгонын
Чындайынаң ойгортор.

Је сурап уксаң, угын да,
Уранын да айматкан.
Јебрен кӱлӱк канын да
Урадып олор унуткан.

Кайдалык биске онысы,
Кайда ла өйдиң јаргысы.
Ка, шӱӱп тартып тескери,
Катапта оноң ичкери:
Бу ла мечет јанында
Улу базар кыймырайт,
Качангы чак тужунда
Кайнаган чылап, ол кайнайт, —

Самаркандтың јажына
Сообой соккон јүреги.
Өйлөр, Јондор канына
Өскөрилбей өзөги.

ЈАРАЖУ

Сайлама чололу минарет.
Саңыскан чекпендер. Медресе.
Куулгазын чөрчөктөр эбирет,
Кугарбас өңдөрин ширтезе.

Ак троллейбус барат оромдо,
А ондо - озогы каргандар.
Отурат, бодозо, јоргодо,
Оронып тас башка чалмалар.

Ойгордый кебери токунаал,
Отурат кедейип аксагал.
О, чындап та, бир тушта бу мында
Ончолык болгоны эм кайда?

Ок-јаалар окпынду сыгырты,
Олјоныҥ, камчыныҥ јызырты,
Онтулу албанныҥ кыйыны,
Озогы чактардыҥ ойыны?!

...Регистан тепсеҥин торгулта
Эштектиҥ базыды асфальтта.
Устаздыҥ[3] калтылдууш тардайы.
Унчукпас, чыт эткен чырайы.

Терлеген јиткези јалтырап,
Эртелеп базарга барадат.
Телекей табыжын ол тыҥдап,
Эдетен иштерин сананат.

ЭКИ ИЙДЕ

Тамерланныҥ тымыган
Таш кабайы эм бу ба?
Улугбек те тыш алган
Уйуктап шык јады ба?

Улу јуучыл улдазы
Ороондорго чак салган.
Улу ойгор јеенизи
Орчыланга чок салган.

Бӱгӱн де экӱ бир кыпта
Бӱрӱҥкийсӱ тымыкта
Јаба-коштой мӧҥкӱлик
Јатканын шӱӱп көрӧлик.

Элен чактаҥ кырышкан
Эки ийде нереези
Таш кабайда, кайракан,
Табышканы бу нези?

Тартыштың ла амырдың,
Таадазы ла јеениниң?
Олјочы ла ойгордың,
Улугбек ле Темирдиң?

Гүр-Эмир.

* * *

Ўзбек, таджик — карындаш,
Ўзегер эмди аралаш.
Ўлее, салым учурын
Ўлешпегер тамырын.

Тыныгар слердиң бирикти,
Тыңзынып, өчөш болбогор.
Јаба јаткан јурт эмди,
Јаңыгар јаңыс, бодогор.

Бой-бойына өдўжип,
Болзын слердиң јондор бир.
Болужып ла јөмөжип,
Болорыгар өзўңир.

Таджик, ўзбек — карындаш,
Тартышкылап кайдатан:
Тарихеерди[4] кайлыкташ
Тапташтыра кандаган...

* * *

Јебрен Ираннын јеерендий кызы!
Је кемниң сенде каны ла сузы?
Кўлер Ираннын гўл-чечек кызы,
Кўйбўрейт сеге јўректер сызы.

Табыскак Ираннын тармадый кызы,
Тартылды сеге канчаның көзи?
Эленчик Ираннын эрјинедий кызы,
Эгелди кеенине канчаның сөзи?

Јебрен Ираннын јеерендий кызы,
Једер бе сеге көктиң јылдызы?
Јебрен Ираннын јеткердий кызы,
Јеңер бе сени көчкўннин чалмазы?

Гаремде де кон, карыкта да отур,
Кубулбас кўндий кубуксу чырайың.
Канынды да колы, кайлыктап та удур,
Кумакты ödötön кутук суудый бойың!

ТЎРКЕСТАН

Бу тўштўк талада мен болбогом азый.
Бўр-јыраа öткўре јўткўген сыгындый
Быдырап ичкери чыгарга кўч кандый,
Бўрўңкий тўўкилер öткўре јаркындый
Булгабас чындыкты ачары шак андый.
Бускалаң чактардаң изиңди тапкандый.

Кеп-куучын, чын јўрўм биригип келишти,
Калыктар ла уктар керчешпей билишти —
Кызу от-јаларда öртölип, кадыжып,
Таш-кумак, сай-чарак, той балкаш табыжып,
Талалбас öргölöр талазын туткандый,
Талдама јаражу тамыры шак андый.

Тамерлан Каалгасы деп кызам капчалда
Ачылар-јабылар кайаның јанында
Эфиоп ло јопон, панам уул да коштой
Сур-ногон јыландый поезд суу олјондой
Сунганын көрödис — бистерди озолой,
Эртеги, эртенги öйлörди ол колбой.

Сагыштың айладу көрўжин тарткамда,
Санаада, бодозом, бу мында азыйда
Öткöндий ошкожым: качангы чагымда
Ал-тўмен черўниң ортодо баргамдый,
Алтайдың алыбы деп нерее алгамдый,
«Öштўниң тынын кый!» эзелет јуучыл кый.

Узакта арсландар аркырты бодолду
Узбектиң амыргы тартканы кайкалду.
Каандардың јарлыгын калыкка јарлайтан
Качангы Регистан эм јаңы ойынду —
Прожектор чогына тижи там кажайган
Африкан кыстарла бийебис окпынду.

Эбире кўрееде кўренеш чырайлар,
Эл-туруган деп мени курчаган нәылар
Эң баштап та келзем, је мени таныган,
Эскертип, өй тўбинең адым такылган —
Олорго јирјилгиндий, сомду јер-Алтай,
Онсйып Тўркестан да меге ачылгай.

Багдадтың бойынаң бу чулу бир араб,
Барадыс, сөйлөжип, Ач Чөлди ајыктап.
Сугарыш јанынаң сурактар сызылат,
Субакташ ажыра куучыныс јазылат —
Јорукта сөс алып, јолыбыс кыскартып,
Јоткончы Кутейба-эмирди ойгортып.

Исламды бу јерге өткўрип, јайарга,
Ичкери бистерге илбизин јаңдаарга
Амуны кечкилеп арабтар киргендер.
Таластың чөлинде талажу-согушка

Тўркестан салымын аайлажып муң јылга
Токтоттыс олорды бис, көчкўн тўргештер.

...Тўркестан, мен сўўнедим сени көрөргө!
Туткунга-олјого, јалбышка ла өрткө
Туттуртпай, јайнабай, јайылып јарандың.
Јалбышту сөстөргө, нәылык көстөргө
Јаңыдаң јиидиркеп, јебрендик бу өргө,
Јаркынын, јыргалын алынат эл-јуртың.

Азия, Африка уулдары ортодо
Албанның, јайымның учурын оңдодо
Айдатан сөзимди мен база кожодым, —
Азыйда бу сеге эл-адын да берген,
А бойы айакча Алтайды ээлеген
Алтай тўрк деп калык
шак бу мен болорым.

Самарканд, октябрь, 1976 ј.

БИС ТАРТЫЛГАН ЭРЈИНЕ

Мурат Ауэзовко

Тартылат казак талага,
Тартылат кыргыс тууларга,
Тартылат туркмен чöлдöргö,
Тартылат узбек көбөңгö,
Каткак таджик — бакчага,
Кара-калпак — ак малга,
Кату уйгур — калага,
Капшун дунган — маалага.

А бис тартылар эрјине
Ады кандый ол эди?
Эл-Алтай кижи көксине
Ээлеген төри јок беди?
Акыр, најым, бис не тым,
Айса болзо бис те тың?
Агын-көгин ачалык,
Аайына мынң чыгалык.

...Калыктар аскан јес казан —
Кайнайт, шуулайт Түркестан.
А мен, угужып-билижип,
Алтайдаң түшкен јаш кижи,
Орто Азия ортозыла,
Озогы јолдор ордыла,
Асфальталган оромыла
Омок базып, алтайдым,
Ајыктайдым, тыңдайдым.
Согонолу солун ашты
Солдоп-олдоп, сонуркажып,
Оны-мыны озоложып,
Ончозын ла «ашайдым», —
Озогысын сезерге,
Ойгорлыгын эзеерге,
Бир киндигин билерге,
Бистең чыккан дежерде...

Алатау тамырын
Алыныптыр Алтайдаң.
Аму-Дарья агынын
Айдап чыктыр Каңайдаң.
Куба чөлдиң түбинең
Куйулып келтир Кара-Кум.
Улу Керем төзинең
Уружып келтир уйгурум.

А бис бедреген эрјине
Ады кандый ол эди?
Эл-Алтай кижи көксине
Ээлеген кереес јок беди?
Јок!
Алтай да кижи кудайлу —
Айлу-күндү Алтайлу.
Танышкан улус тамырлу,
Табышкан уктар амырлу.
Коштой өзүм башталат,
Колбулузы јарталат,
Колуныжып укталат,
Бой-бойына тартылат.

Алтай да кижи кудайлу —
Айлу-күндү Алтайлу.
Тартылат алтай Алтайга,
Тайга-ташту кабайга,
Јер-Суузының јерине,
Јебрен киндик элине,
Көк теңери түбине,
Көрүмниң чын ээзине.

Алтайыс барда, бис те бар.
Ордыбыс барда, очок бар.
О, бисте де бар ине
Отту-чокту эрјине!

Кажы ла калык аңылу,
Кажы ла калык башкалу.
Је аңыланыш, аңдыш јок,
Је башкаланыш, базыш јок.

Калыктар бисте — карындаш,
Кажы ла тил, јаң јараш,
Камык уктар бирлик, нак,
Качан бисте кара, ак
Каралашпас јаңга мак!
Качандык турзын Совет чак!

Алма-Ата, 1975 ј.

ЛЕНИН-ДИАСКА КЕРЕЕС БАЛЛАДА-ЈАҢАР

Улалуның узун-узун
ургун јаңмырлу күзинде,
Туулар јүзи туйук-туйук,
тунуп ла калган түнинде
Үйде көзнөк шилдеринде
јааш-өскүзек түпүлдеп,
Тамчыларды күчүлдеде
амырымды үркүдет.

Көрүк кара көстөриҥниҥ
көрнөө чогы суркуражып,
Көнү јолын јоныҥ алып
баратканын јартап айдып,
Кööркий бойыҥ оморкогон
јобош, эрке куучындаган.
Көрнөш экран јууктатырган
јолду, лапту сөстөр тапкан.

Тымык теҥис јаказында,
Америка учугында
Тыму түшкен, јобол баскан
эл-ороонның эмик-бууда.
Эне-Азия түп-койнында
эрјинедий Алтайымда
Эптү үйде, энчү өйдө
эки көзим эмди јашта.

Башјыл айткан амыр сөзиҥ
бадыр болбой, угуп болбой,
Башјыл соккон кебиҥ-сүриҥ
токуналу көрүп болбой,

Ал-санаамды ачу базат,
эт-jўрегим эреп-jайнайт:
Шахтер уулы Ленин-Диас
шак ла эмди болуш сурайт!

* * *

Чили, Чили — чичке ороон,
чинең чыгып, кинчек толгон.
Карам билбес кара бийлер
калыгына эдў болгон.
Кайдаң, көөркий, куучынында
ол тужында сескен бединг —
Канду тўбек келетенин,
канат төстөй кезетенин!
Качан бирде көрўшпеген
кайран-кару карындажым,
Канча көрўш-таныштардаң
качан да jуук нөкөр-najым,
Jаан биленiң иженчизи,
jаштарынын тайанчыгы,
Москва берген ўредўлў,
эл-jуртынын арга-чагы.

* * *

Сен Москвада ўренгең, седеркеп сўўгең сен оны.
Мен де ондо ўренгем, неден де сўўйдим Москваны.

Jокту шахтер уулы сен, амадап келгең Москвага,—
Jолду билик алынып, кижи болуп чыгарга.
Бийик болуп, эр болуп, кижилик чегин корыырга.
Алтай jуучыл уулы мен, амадап келгем Москвага,—
Апту билик алынып, кижи болуп чыгарга,
Бий болбостоң эр болуп, кижилик чегин корыырга.

Сен де jакшы орустап куучындап билер эмтириң.
Мен де төрöл тилимдий Ленин тилин билерим.
Сенiң де адаң эмди jок — тартыжып эрте jыгылган.
Коммунист учун, эр учун ишмекчи тыны кыйылган.
Менiң де адам база jок — тартыжып эрте jыгылган.

Коммунист болгон, эр болгон,
шыркадаң тыны кайылган.

...Кем тартыжат, туружат —
јеңүнең түжүм јуунатпайт.
Келип јаткан үйеге кемери јолын түс тактайт ...

Ак-јарыкка сен чыккаң, адаң бу туш түрмеде.
А отурган бурузы — забастовка учун деп.
А түрмеден чыккалы, уул чыккан деп сүүнчиде.
Адаптыр сени анайда — башчыбысты кереестеп.
Ленин деген кереес ат, Диас деген испан ат,
Иле, индү угулат, иженчилү томулат.
...Оңның-солдың учурын адалар јарт аайлаган,
Оның учун балдарын сөсти баалап адаган.

* * *

Адаңның кереезин бойына алынып,
Кыскылтым кумакту јериңниң јолыла,
Кызыган тынышту тартыжу јолыла
Айабай, јүрегиң јалбырап барадың —
Сен јана баспазың, алаатып аспазың,
Качан, бүт, карындаш, өмөлик дегенде,
Сен билбес најылар јанында дегенде.

Адамның кереезин јажына алынып,
Ажулу-кечүлү Алтайым јолыла,
Айдынар-туружар салымның чогыла
Айабай, јүрегим јалбырап барадым —
Мен јана баспазым, булгалып турбазым,
Качан, бүт, карындаш, өмөлик дегенде,
Кара, ак најылар јөмөжип јүргенде.

Билбезим, билбезим, кем айдар — кайда сен.
Та өлгөң, та түрме түбинде, та эзен?
Је өктөм јүрегис өчөрдиң өчкөнчө,
Јеткерде, јеңүде өлөрдиң өлгөнчө,
Бис кереес адыбыс алынып јүрерис,

Бис кереес салымыс тартышта ўзерис.
...Көгөргөн экраннын көрнөжи јап этсин,
Көрўшпеген нөкөр, салымын јалт этсин!

Бўдерим, билерим, тўнерик өткўре,
Бўркўк јут өткўре, јаркынды көрдўре,
Бускалан тартышта јенўге көдўрер,
Бузулбас чындыкка бу адын көндўгер,
О Ленин-Диас — инженер,
Омок бас ичкери, күлўк эр!

Ташкент, сентябрь, 1976 ј.

[1] Согд — VI чакта Улу тўрк каандыкка багып кирген эл, төс јери Самарканд болгон, алтай тўрктер оны Согыдак эмезе Согојок деп айдатан

[2]Озогы бичиктерде Улугбекти өлтўрер тужунда ол јардында алтай тонду болгон деп айдылат, темдектезе: В.В.Бартольд, Сочинения, т II, ч.2, с.159)

[3] Устаз — ус, не-неме өндөөр, јазаар кижи (Узбектеп).

[4] Тарих — озогы тўўке, история.

ЈЕРЛИК КАСТЫҢ КЫШКЫСЫ
(ТИЗЎЎ)

...Кадын төмён кас келди
Канат төзи бош келди...
Алтай кожон

ПЛАТФОРМА «ЛОСЬ»

Ярослав вокзалда, азыйда чылап ок,
Чымалыдый кайнап, кыймырайт кара јон.
Бу ады ла солун бу платформа «Лосьто»
Буланы да јоктоң бис јатканыс ондо.
Масквaның курчулык јолының куйнунда,
Макалу талада, агаштың јуугында.
Јакшынак ол туштa коп, корон јок ошкош,
Јаркынду да јўрўм, јалбышту да ошкош.

Бойыма ла бойым тўжўрип кунугыш,
Болгобой санааркап, эскердим ол туштy,
Ол эски тураны эңирги ол школды,
Бустажып шуулаган электричка јолды.
Сен ондо иштеген. Сирейген уулдарды,
Ўреткең ишмекчи јажы јаан балдарды.
А јакшы бир ўйдö, байрамду кўндерде
Алтайлар јуулыжатан биске бу ўйде.

Бойыма ла бойым бууныгыш тўжўрер
Бу санаам-сагыжым найланчык öткўре:
Јылдарым кыптарын öткöни чилеп ок,
Јылышкан улусты ödödим, сўўжим јок.
Сыктырып, кыстадып эңирги вагонго
Сыгылып киргейшим, јолуккай нем ого?
А нези башкалу — азыйы ла эмди?
Јаңыс сен јок эмди. Балабыс бар эки.

Та кирет, та кирбейт санаана ол öйлöр,
Је кирзе де, онон эмди не öскöрöр!
Бис эмди айрылдыс, бойыбыстаң ырап.
«Лосьтогы» јаткан ундылды да удап,
Бойында ла каран јоктонып оны тап.
Јўк ады ла биске — уулыбыстый - орток.
Буландар јок мында. Билебис эмди јок.

1976 j.

ЭКИ ЭРЈИНЕМ

Эрјинелӱ эки таш,
Эки менің балам јаш,
Эрик јоктоң көксимди
Эгейт, өйкөйт бу эмди.
Эреп, јайнап ӧдимди,
Эретидет ӧйимди.

Эх, јӱрӱмди-јӱгимди!
Эрлӱ мен деп јӱргемде,
Јӱдегимди-кӱчимди.

Эрјине де болзо — таш.
Эки менің балам јаш...

«Юность» коночылык, 1976 ј.

КАРЫЖУ

О, јаантайын шак андый!
Јолуктырбай тургандый.
Көкӱмзиреп, ӧрӧ көрӱп,
Көдӱрилип баратсам,
Чӧкӧмзиреп, төмӧн көрӱп,
Көндӱре ӧдӱп барадат,
Јылыжар бу тепкишле
Јылгайакту ээжиле —
Ӱн чыгарсаң, ајаарбас,
Удура бир бурулбас,
Ӱйиме тӱңей кыс-келин.
Унчугып, ого не дейин!

Метро «Киевская», 1976 ј.

2. АДАЛУ-УУЛДУ

Сӱре ле бу тӱндерде
Тӱштеримниң тӱбинде
Таскыл бажы адырман
Такыган тайгам Бабырган.
Эдегинде кебистий,
Ак чечек ле көк чечек.

Эдегинде эликтий,
Бир уулчагаш капшуун, чеек.
Көбөлөктий элбеңдейт,
Көк өлөңди тепсебейт.
Өскүс эмес, адалу.
Ойынчык эмес, ок-јаалу.

Таңма адып ойногон
Та не табыскак болотон,
Тудардаң болгой ок-јааны,
Көрбөгөм дө мен оны.

Байбарак тодош тайгазы
Бабырганның төзинде
Адалу-уулду таңмазы
Кайдаң келет түжимде?
Јок, ол түш эмес —
онтуум эмей
Бадынбай ашкан јүректе!
Јоболдо уулым узак эмей,
Бараксан балам түштүкте...

Черемушки, 1977 ј.

ЭНЕЛҮ-КЫСТУ

Энелү-кысту метродо.
Эптүзин кожо болордо.
Кызы болзо чөрчөктөйт,
Кыңылдап ол борбоңдойт.
Энези дезе чөкөбөйт,
Эркелеп оны токтобойт.

Энелү-кысту болордо,
Эптүзин олр экүди.
Је не де, не де олордо
Јеткил эмес көрүлди.

Кеберинде келиннің
Кем де сеспес јоктом бар.
Көстөринде кызының
Өскүзектің өди бар.

Буларды көрүп, кайтым деер,
Буурым-ичим өртөлди:
...Бу да, бу да кижиде
Бузулган јурты бар беди!

Метро «Новокузнецкая», 1977 ј.

ЎРЕНГЕНИМ ААЙЫНЧА

Балдарга товар садатан
Магазинге киргели,
Базынып ачу санангам
Балдарым эске келгели.

Кичинек балдар өзўнир,
Кинчектўзи бу эмтир.
Керек дезе мен эмди
Кебин-кемин билбедим!

Көзиңе тийсе ойынчык,
Көрбөөчи болуп, капшай чык.
Кööркийлерди, јаштарды
Көрбөгөним јыл ашты...

Черемушки, 1977 ј.

* * *

Јирме бир чакка, кайракан,
Јирме беш ле јыл калган!

Эки муң јылда уулыма
Јирме јети јаш толор.
Эмди меге чилеп ок,
Эр болотон туш болор.

Ол тужуңда оңдолып,
Омок-јимек эр болып,
Адалу-уулду јолугып,
Аайлажарың ба, уулым?
Албатыңның јоругын,
Алтайыңның тын-угын,
Адайыңның учурын
Алынарың ба, уулым?

Кайас, 1975 ј.

* * *

Көңкөрилсем, көзиме
Көөркий эжим эбелет.
Чалкойто түшсем, јүзиме
Чачтары эже төгүлет.

Је бу — јүк ле көрүлер!
Јемирилчең көспөктөш.
Јеңил эмес бу өксөш,
Једим эмес бу өчөш.

Ылтам јазап оңдошпой,
Ырбажып калдыс бойыстаң.
Ылгап болбой, бодошпой,
Ычкынып койдыс јуртысты.

Эмди бистер поездтий,
Эки башка шуңуган.
Эмди биске элестий —
Экпиндү түшыс сүр-шуурыган.

Эбиртерге јарабас
Эмди биске ол туштың,
Ӱр де, ӱрбе — јарыбас
Ӱзӱк өзөн одысты.

От то дезе от болгон,
Очогыста јалбышту.
Кеткен, сеңген, ич соогон...
Кемибис сескен ол туштa!

«Москва» коночылык, январь 1977 ј.

ЈЕРЛИК КАСТЫҢ КЫШКЫСЫ

...Јаңыскан јерлик кас...

Јок, ойто ло эбелет,
Јоктомчылын экелет
Карануйда јалт эдер
Кайкамчылу сүр-кебер:

Бош канады салактап,
Бойы дезе калактап,
Бозомтык сындар баштарын
Болгобостоң табарып,
Апагаш бу јуңдарын
Арайынаң ычкынып,
Ай-караңуй түниле
Арасей јер үстиле
Јолго орой чыккан кас,
Јобоп учкан кайран кас.

Је кем сезер бу түнде
(Јок то эжи, најызы!)
Јерликтиң кастың көксинде
Јоктоныштың кышкызын?
Ай-караңуй өткүре
Ачузы батпас кайткан кас?
Булут, туман көдүре,
Бу түнде кышкың угулбас!

Оның учун јаңыскан
Омок бойың сыныктың.
Орой учуп, астыккан
Ондый ачу сыгыдың...

Москва, 1977 ј.

* * *

Сүүжибистиң үрени,
Сүрекей кару балдарым,
Сүрнүгип, слерге күүнзейин
Сүрлү јүрүм адарын.

Бүгүн слерден узакта,
Бүркүк таңым тужында,
Бүдип слерге күүнзейин
Бүткүл јүрүм сүүнчизин!
Сүрнүкпей, база күүнзейин
Сүрлү кешик-ырысты
Сүмер кептү сүүрейип,
Сүре сакыйын јанарын
Сүттий эки јаш касты —
Слерди, кайран балдарым!..

Переделкино, 1977 ј.

ЎЧ АЙАК

Ўч шаајың айак алдым
Ўйдең чыгар тужымда –
Ўйимди, эки баламды
Ундутпаска јолымда.

Бирўзи сынды јолойын,
Билбей, көрбөй калтырым.
Экинчизин мен бойым
Эмтирип, јерге ычкындым.

Је айактарым мен ойто
Јелимдедип алганым,
Јеңилбеди олордо
Јемтик барын сананып?

Ўчинчизи сынгалак,
Бўдўн эмди ўстине:
Изў чай ичер бир айак
Бўдерим јаңыс бу ине.

О, ўчўниң кемизи
Ол айактың кереези!

Черемушки, 1977 ј.

ЫРЫМДАШ

Бу да кижи салымда
Бир ырызын билетен,
Быйан болгон тужунда
Булут сеспей јўретен.

Капшайын өтти јаш јылдар,
Кожоңдоп аккан тўс јулдар[1]
Коолы јаанап бирикти,
Коолоп јаба көндўкти.

Билелик ол тужубыс,
Бистиң студент јуртыбыс,
Бир санансам, сок јаңыс
Бийиктең тўшкен коот-ырыс.

Арга-чагыс ас болгон,
Амаду да көп болгон.
Карман буудак болбогон,
Качан јүрек коологон.

Өөн-бөкөн дө, эмдидий,
Өзөгимде ödимди
Өртөп, корон эткелек,
Өштөжөр ой келгелек.

Өйиме бүткем, ўйиме,
Өскө-башка не-неме
Керекке де албайтам,
Кемјў бийик алтайтам.

Јебрен кытат Ду Фунын
«Јерлик јаңыс кас» деген
Јаңарында јайнуны
Јарадып айдып не јүргем?

— Кокумайтып турун! — деп,
Кокур айас ўўрем де,
Ўренгем најы кўреем де
Ўстине каткы эдетен.

...Эмди де мен јаңыскан.
Эдип бердиң, саңыскан!
Ўўримнең мен айрылдым,
Ўўремнең де ыраштым.

Эмди меге бу ўлгер
Эптў белен ўлекер.
Јакшынаң артык јакшы јок.
Јайнум да јеткил, толо-ток.

Је ол туштa мен чындап
Јеткер сезер тын бедим?
Кокымайтып, опсыркап,
Кожондогон тенегим!

Эм салымга өчөжип,
Элбиредип өртимди,
Бек тургузып төжимди,
Јырс эдерим тижимди.

Кандый да кату, соок болзо,
Карыкпазым тоңзо до.
Кылынып оны мен ойто
Кычырбазым коолодо.

Тапту јакшы кезекте
Табыскакту эригип.
Ыраланган эмезим,
Ырымдаган эмтирим...

Черемушки, 1977 ј.

[1] Јул — суучак, кошого (озогы сөс), темдектезе, Балыктујул, Акјул.

УЧАР САЛЫМ

Учушта мынын нези кӱч?
Кӧдӱрилерде,
Кӧндӱгерде.
Учушта онон нези кӱч?
Јабызаарда.
Јаппазаарда.

Учуп чыгарга кандый кӱч! —
Учкужыс уйан тужында.
Кайып чыгарга кандый кӱч,
Канадын батпас турганда.

Кӧк шоңкордый бойыңды
Кӧбӧлӧк эдип турганда.
Кӧксиң јайым тужында
Кӧмӧ базып турганда.

Калың эмес эл-јуртыс
Каргыжыстый болды ба?
Туулу јерде туулганыс
Тургагыстый болды ба?

Тедӱлердиң мӧр — алыс,
Тенектердиң тем-ырыс,
Канайып бистең јол быйан
Кажы тӱпте ол аскан?

Тар кӧгӱстер кеңийтен,
Тапчы кӧрӱм элбейтен,
Јыларга эмес — учарга
Јылгыры кел, Ӧй-Арга!

Барнаул — Москва, июнь, 1976 ј.

АЛЫП-МАМЫШ

Теңерини тепчиген
Темир-бетон темене —
Телебашня төзине
Јеңил тынып мен јүргем;
Беш јыл курчуп үренгем,
Бекемденип шүтеенгем.

Канатка эмес — чаазынга
Самарамды чийетем.
Каңыр кас эмес — айбыга
Самолетло ийетем.

Канча талай кечире,
Калың тала өткүре
Айткан менин сөзимди
Апаратан ол эди
Алтайыма, айлыма,
Амыр јаткан элиме;
Антыгар деген најыма,
Акту кару эжиме
Тергеелү Москва түбинең,
Темир чакы төзинең.

Ондый болзо не куулды —
Ордың неге оодылды,
Очогың неге бузулды,
Одың неге чачылды?!

Јаттаң келген јаражың
Јаан бурулу болор бо?
Јалбыраган тыныжың
Јаагын јиген — тоңор бо?

Јаттаң келген — јаман јок,
Бурылып јанар — буруу јок.
Јастыгыш чак— сенде шак!
Буркурайт сооп от-айак...

...Бурлап сооды от-айак,
Бу кайттым мен, эл-аймак?
Буурым качан јеңилер?
Буруум канай чечилер?

Кайас — Переделкино, сыгын ай, 1976 ј.

НАЈЫЛАРГА

Ару кей болзын, најылар!
Артык не де керек јок.
Артканы бойы табылар
Арга-чагы, тем-јозок.

Ару кей болзын, најылар,
Акту бистиң одуда.
Артканы бойы табылар
Амыр јылдар маңында.

Ару кей болзо, најылар,
Ајыкту эмей јарыш та.
Артканы бойы табылар,
Алкы-јөөжө, мал-аш та.

Ару кей болзо, најылар,
Адар јараш таңдар да.
Артканы бойы табылар,
Акту эш те, балдар да.

Ару кей болзын, најылар,
Алдыбыста качан да.
Артканы бойы табылар,
Амаду да, јаркын да.

Ару кей болор, најылар,
Айладуулу салымда.
Артканы бойы табылар
Ажулардың сынында.

Ару кей турза, најылар,
Алтайыс та болор кеен.
Артканы бойы табылар,
Алып јолы, чын эреен.

Яропопец, 1977 ј.

* * *

Бирўзи бирўзинен артык.
Бу кыстар кööркийлер ал-камык.
Канайткам — бойымды кайкагам:
Карыктым ба? Карып, артагам?
Канайып бу мынай јоксынгам!

Москва, кўс, 1976 ј.

БАУРЖАН МОМЫШ-УУЛЫ

Ўч айланып јыл ötти.
Ўзези эмди öскöргöн.
Ўйебиске öй келди —
Ўстўкпей, шўўп көрötöн.

Коронду јылан јыл турган.
Ороонго јылып чак кирген.
Корон сооктор. Кар-шуурган
Коштой бисти ченеген.

Ўлўрген айдың јаажында,
Кўчўрген айдың јудында,
Кышкы Куран карында
Кызып сооктор кааранда;

Кызыл Черў öштўге
Кыстадып турган тужында;
Кыргыс, казак ölўмге
Кырдыртып турган кыжында;

Канчын ага лейтенант,
Казак баатыр Бауржан,
Канду черти — кату ант,
Кайра баспай тартышкан.

Панфиловтың черўзи
Бажын салган бу јууда.
Туркестанның уулдары
Турушкан эди тың'ыда.

Камык эрлер јалтырап,
Кайран тыны ўзўлген.
Кызу карга јалбырап,
Кызыл каны тögўлген.

Волоколамск уузында
Божогон согуш истери.
Дубосеков тужында
Тумтур танк сектери.

Олор јана баспаган,
Отту јуудаң јанбаган,
Ончозы тың турушкан,
Ок бажынаң јыгылган.

Сиркиреген фашисттер
Сирке кептў какталтыр.
Сибирдең келген кўлўктер
Сибиргилеп јалмаптыр.

Канду јуудаң Бауржан
Кайра јанган јеңўлў.
Калапту јажын јажаган,
Катан бойы кешиктў.

Кату кебин тартынып,
Канча роман-кеп баскан.
Бек[1] чийгенин улалтып,
Бектеп-чўмдеп јазаган.

Эрлў јолын такыдып,
Эрчимдў ол чийгенче.
Эл-јуртынаң сый алып,
Эзендиктў јўргенче.

Адалар каны тögўлген
Ак јаланға бажырдым.
Баатыр болуп бек бўткен
Бауржанды алкадым.

Волоколамск, јанбар, 1977 j.

ЭНЕБИСТИҢ ЈОЛДОРЫ

Кожо јаткан нөкөргө
Јаткан аайын көрөргө
Энези келип јолугар.

Меге де бу бир катап
Энем-кööркий айылдап
Келетен болзо ол кайдар...

Јуу тужунаҥ бери ол
Аймакта да ас болгон.
Город јерге оныҥ јол
Азыйдаҥ ок токтогон.

Оны-мыны чукчуган,
Онойып ла јуртаган,
Онойып ла чулулап,
Ончобысты чыдаткан.

Оныҥ учун чарыпташ
Ончолык барган бистиҥ јол
Оныйы деп теҥ бодол.

А бис — сегис карындаш.
Кайда ла өткөн-јүргенис,
Канча ла уккан-көргөнис,
Ак-јарыкта јол-изис
Ас дебегер, бис — сегис!

Черемушки, 1977 ј.

ҮЧ ЭРЈИНЕ

Түштеги тал-табыштаҥ
Түнегисте тыш алып,
Тусту-сүттү чай азып,
Табыланып отурзаҥ,
Коштой јаткан калмык уул,
Кожо үренген нөкөрди
Укаалу сöс, кеп, уткуул
Угарга, бойын кööродип,
Чай ичерге алдыргын,
Чактар түбин чарыгын.

Чайың буулап, шак түжер,
Чат макалу сöс келер
Озогызын коскорып,
Оны-мыны кодорып.
Ойрот јуртта бускалаң,
Оның каршу шылтагы,
Оңдошпостың бажынаң
От алышкан ол чагы.
Эртиш төмөн бөлүнип,
Эл көчкөн эт Эдилге.
Эки башка јон дежип,
Эбин таппай, эмдиге
Ученыйлар улдажат,
Учына чыкпай јулдажат.

Өйлö кожо јон öскөн,
Öскöрöлö јер öткөн,
Ööн-бöкөн јок бис калык,
Өзöккö јуугын табалык.
Кыйышпай бис оңдожып,
Кып-јигисти јоктожып,
Кылык-јаңыс јолдожып,
Кызыл-күрең јолдожым,
Терлеп-бурлап чайлаарыс,
Терең шүүлте чайпаарыс:

«Баалудаң баалу эрјине
Эки эмей, бодоп көр.
Баштапкызы — ат ине,
Экинчизи — кыс-нöкöр.
Узак јерди јуук эдер
Эрјине эмей — кайран мал.
Узак јуртты јуук эдер
Эрјине эмей — кыс-бала.
Эмди дезе сүүндирер,
Эптештирип шүүндирер
Элге-јонго јаан амыр —
Эрјине эмей — сöс-тамыр!»

КЕЛИНДЕРДИҢ ЧЫРАЙЫ

Келиндердиң чырайын,
Кебин, сүрин јаантайын
Кемзингендү ајыктап,
Кенетийин јымырап,
Кеендик ырым-сагышка
Келетен эдим бу туштa.

Келиндердиң чырайы
Кепке кептү чындайын
Кемниң де эмес, бойыңның
Кереес ачу-сүүнчиңди
Кей тармалу ойындый
Кенейте ачар — сүриңди.

Олорго карап, туйкайын
Ойгонгон чылап, онтоорың,
Ол ок туштa оңдоорың
Октолып келер јол аайын,
Оок то, јаан да ырымды,
Ончо болор салымды.

Көс алдында чырыжы,
Көк кеендиктиң кокторы,
Кööрödötön јаражы,
Көспöктögön чокторы
Көпти-көпти көргүзер,
Көксиң одын көңжүдер.

Черемушки, 1977 ј.

* * *

Кенейте кыс-келиндер
Кеберкекший бердилер.
Кышкы кебин чечтирер,
Кызыл-марал ол эдер,
Куу деп куштый јеңилжип,
Кубулар бу темдеги —
Ару јастың келижи,
Ар-бүткеннiң кеендиги.

Черемушки, март, 1977 ј.

КАРЛАГАШ

А јас јаңы келеткен,
А кар Амыр проспектте
Анаң-мынаң јемтийген,
Кайылар ба, јок по деп,
Ала-чоокыр күрттерде
Алаатый түже бererде,
Узап келген бир түште
Узун чубаш-көлзөштө
Учурашкан кичинек
Узбек укту келинек.

Кабактары кап-кара —
Карлагаштың канады.
«Јакшы болор јайгыда» —
Јарт оборы, базыды.
Чырайы јарык, кеберкек,
Чын тармалу келинек.
Кара көзи каранду,
Карап ийди, кайкалду:
Јас келди деп билерге
Јар јетирди бистерге!

Эш карлагаш узактаң,
Аму-Дарья оозынаң
Амадап учуп келгендий,
Элчиге болуп јүргендий:
Кара чийик канатту
Карлагаштый кабакту...

Москва, март, 1977 ј.

КАРАЛГАНЫҢ КАРАМТЫГЫ

Көрүндим көс докторго.
Кööркötпöди ол мени.
Бодонорго бу бого
Торт кирбейтен немени.

Бойым ла јаштаң јободым,
Бош каралга эм болдым.
Ак-јарыкка көрөтөн
Артап калтыр көс чогым.
Амыр туштa өлөтөн
Ачузын јаңы сомдодым.
Солуп болбос тўбектў
Сокорлорды ондодым.
Көс болгонбос једектў
Кööркийлерге мокодым.

Метро «Аэропорт», поликлиника.

* * *

Јаңы очки алдым мен.
Јарыкты көрдим јаңыдаң.
Таныштарды узактаң
Танып турум, кекиген.
Темдектезе, олордың
Теркегин ле тегинин.
Тенектиң ле ойгордың
Темделешпес тискинин.

Поликлиника. 17. 3. 1977 ј.

* * *

«Протез» деп сöсти кычырып,
Бодоп неге каткырдың,
Бодонбой кемди сен шооттың,
Бойы кадык, канчын-јаш
Бодыр јўстў уулчагаш?

Болгобостоң онойып,
Богоно сööгиң бертинзе,
Бойың да бир урнугып,
Чучураарың эмес пе,
Учурап чак-јеткерге?

Метро «Аэропорт». 1977 ј.

ОП

Шаңкылдаган текпелӱ
Шайрак-шайрак шалмандар,
Јамачылу джинсилӱ
Јарјаңдашкан айсактар
Оромдордо јӱргӱлеер,
Оңы јогын је не деер!

Јамачылу кийимди.
Јаш тужында кийген бе?
Чучураган бистердий
Чук тӱреңи билген бе?
Арга јокто бийттелип,
Аштап-суузап јӱрген бе?

Шор-тенектер јоктуны
Шоктоп шоодып турган ба?
Айса карын јоксынып,
Атаанын алган мода ба?
Акыр, неден бу оп-јип —
Ала-кӱне јек эдип!

Москва, 1977 ј.

ДИАЛЕКТИКА

Большая Ордынка деген оромдо
Бойынын кереезин, крест айды јеңгенин
Кебедел нереелӱ, керелӱ темдегин
Кептенгелек орус серкпенин одошто
Ойгортып диамат ла истмат билгирин,
Орданын оодылган, Москванын орныккан
Ончолык шылтагын, ойгорлык киндигин
Ойто ло катап, канча ла санап,
Тегинде ле тедӱ чындыкты такыгам,
Телекей јолынын шӱӱндерин таныгам:
Тееркештин, базыштын тенексӱ шылтузы —
Тергеелер сайалар, бузулар ширеези...

ИЛА 8. 04. 1977 ј.

* * *

Аспиранттар тўнегинде
Ачык көзнөк өткўре
Азербайджан танык тилде
Ачымчылу бу кўўлер
Айланылат иӈир-тўште
Ару кунук тўжўре.

Алын катта, тапчы кыпта,
Актузынаӈ бу иӈир
Айдыныштыӈ чайпузында
Ажынганы тыӈ эмтир,
Айрылыштыӈ јайнузында
Арга јокто сўрнўктир.

* * *

Ах, верлибрлер чийгиштеп,
Акту ла сөсти чөйгиштеп,
Албанбыла өдўшкен,
Атка-чууга јўткўшкен
Арга ла јок, бош јўдек,
А бойлоры чўмеркек,
Ах, бараксан көөркийлер,
Агару сөстиӈ кааныдый,
Ахматова Аннадый
Абакай болор кемигер?!

Ахматова эӈири, 1977 ј.

* * *

Бичиичилер клубында
Бир бозомтык эӈирде
«Бакунин ле Маркс» деп,
«Көлөткө лө јаркын» деп
Бичик болуп колымда,
Бийик тартыш санаамда
Көдўрим шўўнип јўргемде,
Экчеликтиӈ генийи
Евтушенко Евгений
Эс-бозынаӈ учурап,
Эреӈистў эрмек таап,
Јайым ўлгер учурын
Јаратпай, талап учурды.
Верлибрдиӈ учарын
Бегин ченеп отурды.

Өрт агытты — күйбеди.
Суу агытты — өчпөди.

Кунугым келди арайдаң
Куучынының аайынаң.
Экчелик ле верлибр
Эгешкенче болуптыр...

ЦДЛ, 1977 ј.

ЛИРИК ПОЭТ

Јаантайын ла оны јаңыскан көрөтөм.
Јанымнаң күски сад јолыла ӧдӧтӧн.
Сүрдеген де эмес, је сүре базытта,
Сүрине базылган сүмерлик сагышта.
Куузымак чекпендү, кубакай кеберлү,
Куучынга-кумушка күүлебес эриндү.
Сүдери тайакка сүрекей бодолдош
Сүүрейген агаштар күреелей јон ошкош.

А ээчий — суртулдууш, куру кей-кебизин.
Ачулу-сүүнчилү кемјүзин кем билзин.
«Кичеегени јаңыс — јаңду лирик көгүс.
Ичееген бир конус, чийижи де когус...» —
«Дийт» деген кемзинбес бу шылырт ла шымырт.
Тимирер бе көксин — та көчкө, та јызырт?!

Переделкино, 17.10. 1976 ј.

* * *

Ийним де эмди болды эр.
Бир баланың адазы.
Кызыма атташ этире
Бабийин имдеп адады.
Јал-јүрегиң сөгүлтер
Јалкын кептү бу сүүнчи
Јалт этирип бойымды,
Јылыйтумды торгултты,
Јылыйтумды толтурды!
...Ийним де эмди эр болды.

Черемушки, 1977 ј.

* * *

Ийним Јотконго

Эмдиги јопоннын квартеди
Орустын озогы кожоңын
Эдинир јымжада кўрмелтип,
Ойгортып кожоңдоп турганын
Омоксып, јарадып укkамда,
Экпиндў сананыш бажымда.

Калыктар аразын јууктадар,
Кандары башказын ундудар
Кайкамчык бар улу кожоңдо!
Кайкамчык бар ончо јондордо!

«Дак Дакстын» ойынында.

* * *

Туулардагы јурттарда
Туштажулар тужында
Ўренчик балдар бистерге,
Ўлгерлер кўўнзеп тутурган
Экче ару дептерлер
Эм тўгезе бичилет.
Је меге де эмдиге
Јер-тўбинең эбелет
Сомдорынын кеберкек
Содойышкан оборы,
Көрөргө эптў, кичинек
Көбөлөк кептў колдоры.

Москва, 1977 ј.

* * *

Пасха деп јаан байрамнын
Башталганын јарлаган
Баш Кайракан Орустың
Бар шаңдары јарылган
Переделкин тўнинде
Јер-карануй ёйинде

Алыпсынган најымла
Ачыйдаң бис кабыжып,
Агын-көгин јарташтык.

Јорук, салым аайыла
Јотқондолор чайпула
Јолдоң аспай барыштың
Айалгазын ылгаштық.

...Актудаң акту тартыштың,
Алтайдың ла Москваның
Агынына ыраштық.

Переделкино, 1977 ј.

* * *

Кандық айдың учкары,
Качан бу ок јурттарың
Кандый да таныш бодолор,
Карын да сүреен јуук болор,
Карагай агаш ортодо
Кару, јажыл городок!
Катап ла келдим мен ойто
Кайкалду көстӧ сообой чок,
Кайран көгүс соолбой ок,
Канчын бойым сын омок,
Каламым јолы јазым јок...

Переделкино, 1977 ј.

* * *

Каргаалары каакташкан,
Карагайы шуулашкан
Бу сӧӧктүлик јаныла
Бурулчыкташ јолыла
Бу ла ӧдүп јадала,
Кулактарым серт этти,
Күүк эткен чиледи, -
Күүнимди не ченеди?

Переделкино, 1977 ј.

* * *

«Эх, јүрүм, јүрүм!
Эх, уулдар, уулдар...
Кайран алтай уулдар!»
Качан да бир мынайып,
Та сүрнүгип, та сүүнип,
Табыскакту ӱнденип,
Эр-Сулук нӧкӧр айтканын
Эмди ойто Москвада
Эске алдым јаңыда...

1977 ј.

* * *

Јалтырашкан оромдо
Јарыш эдип манташкан,
Кайкалажып сунушкан
Камык јеңил јорукту
«Волгалардың» ортодо
Болчок јажыл «УАЗ-ты»
Коркуш таныш көргөмдө,
Кожо јүрген нөкөрди,
Саймунов деп шоферды,
Сананадым бу өйдө.

Оныла алтай јуртыста
Оролчык кайыр јолдорды,
Орук казыр боомдорды
Омок өткөн јогыс па,
Төрөл јонго једерге,
Төрөлү сөс эдерге!

Маркс шугамы, 1977 ј.

* * *

Кандый да болзо, карындаш,
Катыс улус бис эмес,
Качан јүткүш, амадаш
Каныста башка ол эмес.

Јаңыс Урсул кабайы
Јаралтып, бисти јайкады.
Јаңыс јолду уулдар бис,
Јаңыбыс бир улус бис.

Оның да учун јүрүмде
Оңын, солын билип те,
Коштой јаңыс күрееде
Кожо туруп бис — ийде!

Самолетто, 1977 ј.

«КӨК БӨРҮНИ» ЧИЙГЕНИМДИ САНАНДЫМ

Салдым уулан јажымда,
Санаам омок тужында
Көп сананыш јогынаң
Көк бөрүниң адынаң
Чүрчеделе үлгерден
Чүмдей согуп чийеле,
Көсти јумуп ийеле,
Кычырарга акама
Туда бергем мен-таңма:
Чын-төгүнин тапсын деп,
Чындаптыра айтсын деп.

Акам экче чаазынды
Алган бойы, аланзып,
Айландырып кычырды,
Айдынбады — сананды.
Кенейте келип, јастыгып,
Кезем сөгүп чууктады,
Кемирчек-сөөгим јулдалып,
Кей-кулагым шуулады:
— Кулугур сен, сананзаң,
Кууп, бойыңның адыңнаң
Бөрү учун чийерге
Бөкөзиндиң, айт, неге?
Кижиниң чындык најызы
Бөрү беди, ийт эмей.
Јөрмөгөниң булгаксу,
Өртө, јоголт тенеербей!
Учурлу оның сөзине
Унчугарым јок ине, —
Туй чаптыртып, кайракан,
Туружып нени айдатан?
Качан арып-чылаган,
Аштап калган, ачынган,
Аш үрендеш ижинең
Акам орой иңирде
Идиргеннең келерде,
Ийттер сүрген бөрүдий,
Ичи соолгон немедий,

Сўркўш-тобрак јўзинде
Сўри бўркўк једерде,
Јарамык ӧй јууктада,
Јаңарымды ырада
Салып койбос тенек те,
Сакытпас мен теке де,
Текпенек-бажы кырада
Тебўлў иш тужы да!

Переделкино, 1977 ј.

ЈОЛДОЖЫМА

Ӧштўўм, эжим! Барың јакшы.
Ӧкпӧң ӧчпӧй, ӧчиң көптӧп,
Ӧрӧ-тӧмӧн ӧтсӧм, акшып,
Ӧткўрбезиң учун сен — тӧп.
Ӧнӧтийин сўрим некеп,
Ӧңӧлӧжип, сўре кетеп,
Ӧлӧң-чӧпти кезип-бўртўп,
Ӧзӧк-сынга чыгып-түжўп,
Ӧлбӧзӧктӧп бўдўрўлўп,
Ӧкўректеп, јолым түрпўп,
Ӧтӧк-тезек уймап-сўртўп,
Ӧрттий корон тыныш ўрўп,
Ӧскўзекче јаман көрўп,
Ӧштӧп лӧ јўр, ондый ла бол!

Ӧскӧ болуп, тилиң чокол,
Ӧрўп турган сӧзиң јогол,
Ондый тушта меге де јол
Ондый ачык болбос эмей,
Омок кўўним бийиктебей,
Ол ок јерде сеге түңей
Оогош, бортык боло бербей.
Јаңыс меге чындык дейтен,
Јана баспас јаңыс ла сен.
Јалтанала ырабайтан,
Јалкып, мени таштабайтан,
Тушман-јатка садынбайтан,
Туура болбой туружатан
Ӧштўўм-экем! Јолдош эжим!
Барың учун сеге алкыш.
Бат, чындаптаң эзен ийдим,
Ӧктӧм кўўни ӧчпӧс таныш!

Переделкино, 1977 ј.

* * *

Айыл јок. Јуртым бузук. Балдар узак.
Акча јок. Калтам когус. Алтай ыраак.
Агалар укпас — сыңырап кулак.
Актудаң салым салыптыр тузак.
Алдымда буудак — ал-камык тургак.
Айдың — чок! Алтын кок. Чамык, сурак!

Ак-јарык та јаан. Јокко јок то каан.
Аларың — качан? Аларга — удаан.
А салым билер.
Айладып эбирер.
А неге јүткүдиң —
А незин јүдедиң.
Аларга сен јөп.
Алымың да көп.
Айтканың ас. Эткениң база.
Алта, талда — буудакты буза!
Алаатып турзаң, анаң не туза?
Теңериң — бийик. А јериң — јабыс.
Темдениш — телбиш. Теринди агыс.
А чындап алза, актуга айтса, —
А неең бар, неең бар бу таңда?!

Онойдо бойыма бойым айдындым,
Оңдонбой, аланзып сурулап баштадым
Отуска кирген бу ойлок јажымда...

Ак-јарык та јаан. А јүрүм де — јарык!
Айладып — санан: је неге сен карык?!

Переделкино, 05. 05. 1977 ј.

ҮЧ КОНОК

* * *

Каланғы Ли Бо айдында
Кайыкту јүзүп барада,
Кайкалап көлдө ойногон
Толун айдың јаркынын
Тозойын деп бодогон.

Уштап айды тудар деп,
Уружып чат јобогон,
Кенееркедип кабар деп,
Кеме кырын келтейткен —
Көлгө чөнүп күп эткен.

...Кезикте башка айдатан:
Ай кемирү үстиле
Кечейин деп јүреле,
Агын сууга алдаткан.

Ээлү поэт коногун
Эмдиге шүүйт үйелер:
Аамайларга — соот куучын,
Айлаткышка — сүр-кебер!

* * *

Омок-седең офицер,
Отусты ашкан күлүк эр
Он сегистү јаш үйин
Маскыбанаң јуртына
Макатыган апарган:
Тоңдолыжын, тоозынын,
Јол узагын кайдатан —
Сертежүге онызын
Сезинбей де бараткан.

Канча јылдар бажында,
Карыыр түпте, учында,
Канча бала чыдадып,
Канча роман чыгарып,
Ойгор ады јарлалып,
Ончо јерге јайылып,
Канайып үйдең туйкайын
Качып-ырбап барарын
Кайдаң шүүзин Толстой до,
Кайкамчык гений болзо до!

* * *

Айдарга да карыкчыл
Артюр Рембо коногын!
Африкада отус јыл
Аскан-тоскон кылыгын.

Јайым күүлү јаңарчы
Јаңарынаң не качкан —
Јалкып, чөкөп бозомго?
Коо сыркынду кожончы
Кожоңынан не аскан —
Кодыртып па коомойго?

Күүни өчкөн «күн уулы»
Күремел сөзин ундуган,
Илбилү күүзин чачкаалы,
Изү алтайга ыраган.
Түймеенчи бойы јүүлген бе?
Түбектү керек эткен бе?
Булгак, тунгак эрмек бар,
Чын јартына кем чыгар...

Бир укказын, ол анда
Улус аңдап, туткундап,
Кулга садып, кускундап,
Быјар јүрүм јүрген деер.
Бир укказын, ол анда
Бурылыш јок јошкындап,
Бурулаш јок јорыктап,
Булгакту јол өткөн деер.

Түңей учы! Түбинде
Түреңи јанган, бош judап.
Конгон јери Марсельде,
Госпитальда чучурап.
Кинчектери ажынган,
Төлүлери баш ашкан,
Төрөгөн јок, јаңыскан,
Өлүп, нени сананган?

Салымнаң нени сакыйтан —
Салдымына салдыртса.
Поэтти кем таныйтан —
Бойы да бойын унутса?!
Јошкындарга курчаткан,
Јорозына бастыртса!..

* * *

Ўч улуның салымы,
Ўўле-конок кайымы...
Ўргўлјик сöс баазы ол —
Кешик-кут ла кем-јобол!

Переделкино, 13. 05. 1977 ј.

«МОСКВАНЫ КÖРÖРИҢ БЕ?»

Јажы јеткен ууландар,
Јаан шайрак шалмандар
Јаш бистерди аңдыжар,
Јакшызынып уружар:

«Москваны көрöриң бе?» - деп,
Мокодып бисти кöкўдер.
Мойнобозоң, тап эдип,
Кулактарың öртöлтип,
Чеп-чек öрö кöдўрер,
Чек кўчўктий кинчектеп,
Кыңзыгай не, јок не деп,
Кыйнап, ченеп көргўлеер.

Тепкиленип, чиренип,
Köстиң јажы тögўлип,
«Көрöрим!» деп öчöжип,
Кекенип мен айдатам,
Кезеп, јалкып калбайтам.

Јылдар öтти. Јаандадым.
Јаан уулдарга быйаным.
Јакшыны ла јаманды
Јастырбай таныйт кулагым.

Москваны эм көрöдим.
Мокотыбай јўредим.
Мойынды там чöйилтип,
Моңдолышка ченелип.

Је кулагымнаң өрөлөй
Көдүрилдим дейтем бе?
Је көстөримнең өскөлөй
Көспөкчил болдым дейтем бе?

А эмди болзо, чын шүүзе,
Алып ойгор чыккай не,
«Телекейди көргүссем,
Темденип көр!» дегей не?

«Је!» деген ле тужумда,
Јерди, көкти чалыда
Јеткилинче көрдирип,
Тедү күүнге көдүрер,
Тереңжиде ченелтип,
Тегиндү эмес тебинер
Тектириш качан ол келер?..

Переделкино, 1977 ј.

* * *

Экинчи катап эңирги
Электричкада көрдим
Эжик јаны тактада
Эки колын јастанган
Эр кижиниң јатканын.

Та јүдеген, эзирген,
Та јудаган, чылаган,
Табыланып кых эткен
Табыжы јок бараксан
Таныш-таныш билдирген.

Апрелевка электричказы, 1977 ј.

* * *

Алтай уулдар!
Слерди көрзөм,
Ару сагыш курчай алар,
Аайлу-башту јүрүм төзөп,
Алып јолды барып јатсаар.

Алтай уулдар!
Слерди көрзөм,
Ачу сагыш былча базар,
Аайын таппай азып-көлзөп,
Актузынаң јазып турзаар.

Албатының аразынаң
Алтайының аргазына
Алып чыгар алып туулар,
Аайлап тураар,
алтай уулдар!..

Переделкино, 1977 ј.

ЈАШ НӦКӦРГӦ

Мен јастыргам. Мен чилеп,
Меңдебегин, јиит нӧкӧр.
Мечик-салым тебер деп,
«Меч» этпегиң, алдың көр.

Он јыл мынаң озо мен
Омок, сендий јаш болгом.
Он јыл сенең озо мен
От-јалбышла ойногом.

Ойноорын да ойногом,
Ӧрт болорын сескем бет?
Ол туштa мен бодогом
Ӧчпӧс мениң сүүжим деп.

Мен јастыккам. Мен чилеп,
Мекелендиң, јаш нӧкӧр,
Меең булгалып, ӱдӱреп,
Мелчиге бастың, лаптап көр.

Ӧскӧ укту ӱйиңнин
Ӧзӧгинде Алтай јок.
Ӧктӧм сүүшке күйӱштиң
Ӧди калар, бойы јок.

Ол тужында ыйлаарың,
Оодыктар терип, јыларың.
Оок балдарың кыйарың,
Олорго јетпей јайнаарың.

Ончозынаҥ бийик кӱӱн —
Ол Тӧрӧлгӧ кӱӱн эмей.
Ол јогынаҥ сӱӱш те, шӱӱн,
Олјого сени тӱжӱрбей.

Мен јастыккам. Мен чилеп,
Меҥдеп кайттыҥ сен, нӧкӧр.
Тӧрӧл кебиҥ чындык деп,
Кӧзиҥ челин арчып кӧр.

Москва, 1977 ј.

* * *

— Теҥери унчукты! — деп,
Энем отты ӱрӱстеп,
Шымыранып арчын ӧртӧп,
Шык ла эдип отко кӧрӧр.
Ар-бӱткенниҥ јаан айгулын,
Айдыҥ-кӱнниҥ ачылганын
Алтай јаҥла алкап-байлаар,
Ак-айастыҥ ӱнин тыҥдаар.
— Кӧк теҥери сени теп!
Адаҥ сени алзын! — деп,
Кӧрӱп салып тӱндӱк ӧрӧ,
Адам јалкын-кӱкӱрт тилин
Аайлагандый, айдып кӧӧркӧп,
Јаҥмыр ӧткӧн јаш шинелин
Јайа тартып кургадар,
Јардак-омок отурар.

...Теҥери бӱгӱн унчукты.
Тежилип, тӱби ачылды.
Саатабастаҥ кӱкӱрт уктым,
Саҥ ла башка сагыш алдым.
Баштап тарый кайкап калгам,
Бачым сеспей тыҥдап тургам,
Та самолет учуртканы,
Та теҥери унчукканы.

Табырап оноҥ јааш келди,
Табыр-тубыр ура берди.
Адам-энем эске кирди.
Ача соктым кӧзнӧгимди.
От-айак јокто, коксалгышка
Оодырып, арчын ӧртӧп ийдим.
Отурып, јаашты кӧргӧн тушта,
Кӧскӧ јажым незин тийди?

Көк теңери унчукты!
Көк түдүнди јеңил тындым.
Јажым ачып, јылым чыкты.
Јажым арчып, јаңар салдым.

* * *

Күкүртле, күкүртле, күкүртле!
Күзүреген күкүртле сени, күрең јер, —
Күбүр-семис кыртыжыңнаң
Күски түжүм арбын бүдер.

Күкүртле, күкүртле, күкүртле!
Күркүреген күкүртле сени, чын нөкөр, —
Күн-јаркынду амадууңнаң
Күүниң бүдүп, једим өзөр.

Күкүртле, күкүртле, күкүртле!
Күчүркеген күкүртле сени, теңерим, —
Күннин-Айдың күчибиле
Күч јолымды ачып бердиң.

Күкүртле, күкүртле, күкүртле!
Күүнзегендү күкүртле сени, телекей, —
Күйгек, чайык, јобол, јуу-чак
Күйбүретпей, амыр бергей.

Күкүртле, күкүртле, күкүртле!
Күүк айдың күкүртиле сени, эл-јуртым, —
Күлүмјилү күүнимбиле
Күремелиң уткып турум.

Переделкино, 15.05.1977 ј.

* * *

Кандый јакшы јүрүм бары!
Катап көрөр нөкөр бары.
Кайра јанар Алтай бары.
Карган кару эне бары.
Канчын-омок јүрек бары.
Кандый јакшы јүрүм бары.

Кандый ачу jўрўм бары!
Качан билер кижи jогы.
Туштажатан эжин jогы.
Турулайтан jуртын jогы.
Бурулатан арган jогы.
Бу ыйладар салым бары!

Аэровокзал, 1977 j.

* * *

Арзамаска jуук jедип,
Амырарга тыш эдип,
«Икарустын» эжигин
Ичкери ийткен тарыйын,
Эредейдин чечегин
Эптў кöрдим чырайын.
Jол кырында отурган,
Jобош кöрўп сакыган,
Тонкос эдип уткуган
«Тодош уулды» таныгам.
Эне-jерле кин тудуш,
Эзен, эзен, быркырууш!
Узак jерде бу тушташ
Ундулбас эмей, карындаш.

Чечекти алдым колыма,
Чектеп ўрдим jолыма.

Jолой: Горький — Арзамас.

* * *

Туку кайдан кöчўп-ырбап,
Амыр, jобош Боочы jуртта
Турулайтан jуртын тапкан,
Алтай болуп jадып калган
Усов деп орус улус бар,
Узун Иван деп уулы бар,
Арка-тууга jортуп билер,
Ач-амыр jок малдап jўрер.

Ўлгерликтин байрамына
Улу Пушкин тагылына
Бажырарга jыш Вятканан
База келген поэт нöкöр
Баш терезин ол Иваннан
Алынгандый тўней кöргöм,

Јаңыс калып јазап алып,
Јаңыс кепке уруп салып,
Јайачы та кайткан айла?
Јарт ого до соот байла!

Болдино.

* * *

Пушкин соотоп јортотон
Лучинник деп токойдо,
Мүң калыктың ортодо,
Ак кайынаш төзинде
Алтын-сары чачтарлу,
Көпөгөш сыйса платьелү,
Чап-чаңкыраш көзинде,
Китрейишкен көрүштү
Кичинегеш кызычак
Ару тыны јайым, кеен
Алёнушка көөркийдий,
Актузынан көрүнген
Арасейдин кебидий.

Болдино, 05.06.1977 ј.

* * *

Кайсын Кулиевке

Јүректери тымыкта
Јүрүмге батпай, јарылып
Јүрүп ле калат поэттер.
Бу јарылыш-кылбыкташ
Јуук улузын јарыдып,
Тун кеберин илелтер.

Бу јарылыш табыжы
Булардың көксин торгулта
Угулар деп кем бүдер,
Јүректең болгой, агаштың
Бүрчүктери бу јуукта
Ачылгажын, аткажын,
Акыр, бу не болды деп
Аjыктанып, сертеңдеп,
Оңдоп-јазап укпас та,
Ондый түлей улус та!

Переделкино, 1977 ј.

* * *

Кандык ай күүнин Фиш айтсын.
Күүк айдыйын айтпай, тоо!
Кичү изү ай — Кайсын.
Јаан изү ай — Айтматов.

Кайкалын ачып, таныткан
Камыкка јуук бу атттар —
Калыктарын сугарган
Каан-айаста булутттар.

Качан бистер јууктажар
Кайран салым бар тушта,
Калын туман таркалар
Кайылып күч турушта.

Кайран сөзи танылу
Кандый бийик бу улус!
Качан да эмди колбулу
Катандажар јуук турус.

Переделкино, 1977 ј.

* * *

Балдардын болзо адазы
Баштаар јанду тепшини.
Балдардын болзо энези
Башкарар јанду күндүүни.

Баалу јакшы јаныс бар.
Башчы ада байлалар,
Быйанду эне алкалар
Быжу бистин јаныс бар.

Бала-барка тооп јүрер,
Байлап-чуулап үренер
Башкызын айдып беретен
Бу јанызбыс кереезин
Улалтып, элис бек бүткен:
Бажына кыл бүдүрген
Баатыр деерге адазын,
Балтырына эт берген
Байана деерге энезин.

Черемушки, июль, 1977 ј.

ЈОЛЧЫ ДАОС

Ойгор даос[2] озо чакта
Јол-јорыкка јуунган туштa,
Оны эзчий камык теерген
Номын коштоп барар дешкен.

Мен, јолдоштор, номчы[3] бедим,
Мен сандыртта јўрген эдим, —
Көчўп-учуп, меңдей-шиңдей
Көлиги көп јорык эмей.

Чаазын, бичик батпай, ныктай —
Чамаданга јара тыктай,
Чат болбостоң тергенедим,
Чал даосты эскертедим.

Москва, 10 октябрь 1977 ј.

АЛТАЙЛАР

Экўдең экў бир катап,
Эрмектежип алтайлап,
Бараткан эдис метродо
Башка улус ортодо.

Биске олор сонуркап,
Тилибисти тыңдалап,
Јууктай эки эмеген
Отурып алып, «ширт» эткен.

Оңы башка сöс кўрме,
Оңдоп болбос кеп-обор.
Корейлер бу эмеш пе?
Айса болзо, моңолдор?
Јопондор бо? Малай ба?
Јок, булар ың бир аай ба?
Кебеделдеп, белгелеп,
Кем танызын алтай деп.

Бистер де — ас. Је тӱҥей
Тӧрӧлисте теҥ јӱрбей.
А кем билбес, билер туш
Келер эмей — теҥ туруш!

Москва, 1977 ј.

* * *

Москвада база бар Алтай.
Бойыҥа јуук сӧс шылтай
Јӱзӱн аттар эбелер,
Јӱрегиҥ ӧйди эзедер.
Черемушки — Јодралу,
Медведково — Айулу,
Сокольники — Шоҥкорлу,
Солянка — тус татулу.
Кремль, билзеҥ, - Кӱремел,
Долгорукий — Узун-Кол,
Калита да, јарт, Калта,
Качангыдаҥ калган ол.
Полянка дезе Јалаҥаш
Болгон, байла, јап-јараш.
Јылу-Туру — Теплый Стан,
Јылына јаттым, јылынган.
Очаково — Очокту,
От саларга отурдым.
Ордынка деп оромдо
Ордага барар јол орды.
Арбат деген рабатта
Арабтар јаткан бир чакта.
Таганка деп јаратта
Татарлар турган бу јуукта.
Кырым кӱри тужында
Кыргын черӱ турарда,
Јылкы экелип, шукшулап,
Јыгатан эди сойгылап.
Маатыр јонго макалу
Москва эмди — Маскалу.
Кӧмӱр ӧртӧп, кӧрӱкти —
Кӧҥжӱде тартсын јӱрӱмди.
Кӧп калыкту телекей
Кӧргӧн кӧзи — Москвада.
Андый болзо, кезектей,
Алтайлап та куучында!

1978 ј.

КЕЗЕР ТАШ

Казандык өргө-собордо,
Качангы кереес ортодо
Кезер таш көрүп, селт эткем:
Кенетийин эбелген
Кеп-кокурын төгөтөн
Кейтик Абай-өрөкөн.
Абай-эштин жанында
Ач-үрее кырлап ойногон
Адалык кезер таш болгон.

Карган Абай жыгылган...
Кайда бистин кезер таш?
Казып кемдер апарган?
...Кайтттыгар слер, жаанду-жаш!

Ленинград, Казандык байзын-собор, 1978 ж.

ВЬЕТНАМ УЧУН СӨС

Кыргынду өштөшти,
Кызыл кан төгүшти
Кыдаттар баштады.

Бойынын ийнине,
Вьетнамнын кийнине
Болодын кадады.

Отус жылга
Отту жууга
Ол тынып таскаган.

Олјого бакпаска,
Ороонын сатпаска
Хо Ши Мин жакыган.

Вьетнамнын суулары,
Вьетнамнын туулары —
Бектенер јер-куйак.

Калапту кыстары,
Канчылык уулдары —
Кайдыгар эл-куйак.

Төрӧли бириккен,
Төзӧлип кӧндӱккен
Нӧкӧрлик калыгыс.

Ӧштӱге алдырбай,
Ӧскӱске калдырбай
Ӧмӧлӧп аларыс!

Москва, 1979 j.

ШУНУ

Анда, чаӈкыр тууларда
Алты тӱмен калыгым
Айланып ойто јанарым
Амадап сакып турарда,
Алмас кылыш тудунган
Алып-баатыр эдим деп,
Ай судуры чалыган
Айлаткышту номчы деп,
Ала-кӱне тыӈсынбай
Арайын келзем, кӧр, Алтай,
Адалыктыӈ эл-кабай,
Акту бойым болорым,
Адакы јолым оӈдоорын...

Горно-Алтайск, 1977 j.

ЭВЕНК ЈОНГО ЭРКИН СӦС

Ак-кийик минген,
Ал-тайга кечкен,
Телкемди јеӈген,
Теӈиске јеткен,
Эй, эвенк-тунгус,
Элиӈди сен тургус,
Теӈ ӱниӈ де угус,
Терилип бир улус!

Апшыйак ӧӧгӧнди
Антарып билетен,
Тийиӈди кӧзине
Тийдирер адар сен,

Эй, эвенк-тунгус,
Эркиниң эм угус,
Эң јобош улус —
Эң чечен, эң ус!

Јыштар өткөн јон
Јылыйбас болотон.
Јобоштың јоболын
Јоголтып, сен оңдон.
Өйлөр өткөн јон,
Өзүмге чык, ойгон, —
Өчөргө чөкөбөй,
Өчөжип өңдөйбөй.

Озогы тўбегиң —
Ол соңдош јўрўми.
Тўби јок тўреңи —
Тўжениш эдреңи.

Коројон коштогон
Кojойым тоногон,
Корголјын да кошкон,
Коркушту короткон.

Катан-бек бойың
Кабактаң айрыл,
Јолдогы јоболың
Јонынңнаң тайыл.
Тайга-таскыл
Таштабас айлың.
Такылып, ачыл
Талдама абың.

Советтиң јадыны,
Солоңы јаркыны —
Содон чум-чадырда.
Солун өй алдында!
Энисейден ала
Эң талайга јетире
Чумдардаң чугаалап,
Чукталып тибире!

Корыйла јаткан
Койон эмес сен,
Аайланбай турган
Ак-кийик эмес сен.
Чечен мерген!
Чеек, билгирле јепсен.
Чеберлен, эмден,
Чеметтең кичеен.

Божобо — бол!
Коробо — тол!
Астыкпа — арт!
Асты да тарт!
Ады-чуун чыгарт,
Албаты бол јарт!
Јолыңа — јол!
Јоныңа — кол!

Иркутск, кандык ай, 1979 ј.

АТТИЛАНЫҢ ӨЛҮМИ

Өгүс арслан Аттила
Өлгöни де апту ла!

Герман күңнинң[4] койнында
Келип јүске кан тепкен,
Кеен јалбышту ойында
Кезер бойы селт эткен, —
Јүрек öксöп сögүлген,
Јүлүн-тамыр үзүлген.

Јүрүми соогон јалышта,
Јүткүмел јалкын бу тушта
Телекейди тепсеген
Темирдий гунн не сескен?

Каандыгым калды деди не?
Калдыгы кайдар, билди не?
Кадытты салбай өлди не?
Калыгын санап öчти не?

Москва-Будапешт, јай, 1979 ј.

* * *

Түн ортодо соңдогон
Электричкадан түжер,
Түргедеген содондоп,
Сөөктөрдү кууй јол кезер.

Электричка — калганчы,
Элезектеп сундуртар.
Куу туманда каңкылты
Кулагыңды тундуртар.

Тоорчыктардың торгултын,
Бакалардың бапылтын
Јан барадып тыңдайтан
Күүк айдың түндери
Эмди өдүп ыраган.
Чат угулбайт үндери.

Үч ай улай учаган,
Учы-бажын быдаган
Тизинтининг тискинин
Тескери тартып ийейин.
Кезек өйгө тымый түш,
Кеелү-чүмдү сөс-күмүш!

05.07.1977 j.

[1]А. Бек — "Волоколамское шоссе" деп романның авторы.
[2]ДАО (Јөл, салым) — ар-бүткен ле кижиниң табыжулу аай-салымын айладар ойгорлык үредү.
[3]Ном — бичик, теерген — абра, көлик — транспорт, чал — буурыл карган — бу ончозы озогы алтай сөстөр.
[4]Күң — кул келин, ойнош (озогы сөс).

ЭКИ АЛМА

Эки алма амтаны.
Эки ўспекчин јаркыны.
Эки кыстың куучыны.
Эски орган ойыны.
Эки көстиң сурагы.
Эки јўрек кунугы.
Эки салым сыныгы.
Эки баспак чарагы.

Бой-бойысты метродо
Болорыс па табыжып?
Каймырт, шакпырт ортодо
Канайткайыс, карыжып!
Эки салым сыныгын
Эмди канай јелимдеер?
Эки көстиң сурагын
Эмди канай белгелеер?

Эринге эрин бириксин,
Эрип, јўрек тирилзин,
Эрик јокто килежип,
Эш эмезис билижип.
Эски орган ойынын
Эрикчел болбос тыңдаарга.
Эки баспак чарагын
Эптў болор ылгаарга.

Каймырт-шакпырт метродо
Качашпастаң тўргеде!
Камык калык ортодо
Карышпаска јўрўмде.
Эски орган ойнозын,
Эскидезин унутсын.
Эки ўспекчин от болзын,
Эки алма аш болзын.

Эки сынык эш болзын.
Эки салым бир болзын.

Онега оромы.

КАЛГАНЧЫ КӦМИРҮ

Калганчы көмүрүм, байла, сен.
Ол төрөл келиндик јаратка
Кармадап та болзо кечетен,
Орныгып, угумды буспаска.

Калганчы көмирүң, байла, мен.
Бу төрөл эр киндик јаратка
Бурылзаң, тынымды беретен,
Кабайлык ордыңды буспаска.

Јар-кајy јаратта баскындап,
Јат-башка одуда астыккан,
Јарашпай, јаантайын јастыккан,
Јалкыбас бис кайткан бараксан!

Је качан јаратттар јууктажар,
Јемирик јаратттар — јүрүмдер?
Је чындап канайып уктажар
Јеңилбеген сысту јүректер?

Калганчы көмирү — калганчы.
Кармадап кечерге күч кандый!
Будыбыс басканы јаскалчык,
Буурыбыс үстине баскандый...

Черемушки.

КАЙРАНЫМ

«Кайран» деген јаан сӧсти
Кайттың, сүүбей, сен, экем!
Кандый да ачу шимирти,
Карыкчылы бар деген.

Чын, кайраным, кайраным,
Јӧп мен сескир күүниңе.
Чылаган тушта улайын
Чӧңӧйин седең кеениңе.

Кем бу сӧскӧ алдаткан,
Кереезин онон алатан,
Эриккенде айдарга,
Эркелеп те адаарга.

Айла, экем. Мен öксöп,
Айрыткан эдим сүүш чогын,
Амадап меге эм öскö
Айдатан эрке сöс јогын.

Алдатыртып бу сöскö
Айлантырым оройын.
Актузынаӈ кöс кöскö
Ачайын сеге ончосын.

Канайдар, ачум бадарын
Канайда öдүп чыгарым,
Анайда сени адаарым,
Аӈыла мыны, кайраным!...

Черемушки

КАТЫС БАЛДАР ЈЕДИНИП

Качан Јеӈү күнинде,
Каткыбылу эрмекте
Каан-абакай бу паркын
Каракчыда эбирип,
Камык јолын, толугын
Каран бистер ол керип,
Катыс келин балдарын
Кару ойноп јединген,
Кайкамчыкту эӈирде
Кандый эптү көрүнгеӈ
Кайкалап көк түдүнде,
Каны ару энедий,
Канчынлыктыӈ кининдий.

Билдирбестеӈ сеге, үүрем,
Бирде көрүп мен сүүӈгем,
Билинип бирде сүрнүккем:
— Бистиӈ балдар болсо! — деп,
Бир эмештеӈ белгелеп,
Билбеген эдим бу öйдö
Бир санаада јүргенис.
Бис экүниӈ өзöктö
Бириккен эди күүнибис!..

Ореxово — Борисово.

ЈАШ КАРАГАЙ

Бала-кааңга алтай јон
Бакканы эки чак болгон,
Аргаданып тын алган,
Арасейге јол тапкан.

Бат, кереес ол јылдарда
Байзың тудуп јадарда,
Јектеп та не Бала-каан
Јетире тутпай таштаткан.

Је бис те оны кайдалык,
Јегин, јигин таап алып?
Кенейте бир көрөргө
Келишкен бу өргөгө.

— Көр, карагай стенеде,
Өзүп калтыр үстинде!
— Көөркийим, оны канайда
Көрүп ийдиң сен анда?

Кызыл кирпич керемде
Кызылбай өскөн карагай
Кайкалы кандый неме деп,
Качан кару таш кабай?

Качан биске Кан-Алтай
Катуда болгон таш кабай.
Кату да болсо чыдадыс,
Канайтса да, бар турыс.

...Эл-Арасей јеринде
Эки јүс јыл өткөли,
Эркиндү май күнинде
Эжерлежип јүргели,
Кереези эмей бис оның,
Кезилбей калган јоныстың.
Белгези эмей бис оның,
Бек болотон тыныстың.

Царицыно.

АРШААН КУТУК

Киевтиң темир јолын кууй
Кинчектелип баскан өй
Кинчектӱ јазыш јолын бууй
Кийнибистең бөктөгөй!

Кижеништең айрылып,
Киребисти јарташкан,
Кирбигис бирге ачылып,
Киндигис бир деп аайлашкан
Килемјиктӱ ол кӱнде
«Аршаан Кутук» ӱстинде
Арчый согуп јажысты,
Алакандап суу тостым,
Амзадып сеге, ойгостым
Айлаткышту јаңысты,
Арутаачы јазысты.

А сен ууртыма тус коштың,
Арга јоктоң тамызып,
Акту јаңыс тамчыны,
Артыктаң артык оңдоттың
Акту болгон ачуны.

Амтаны сассу суу эди,
Амтаны татсу билдирди,
Тату беди ичерге
Табышкан тушта бистерге?
Алдырбас, экем, чыдашкын,
Алтайыстың аршаанын
Амадап амзаар өй аспас,
Айланып барар јол јаспас.

Ыраак Чуйда аршаан бар
Ыжык ыйык койнында,
Ырымдалып амзалар
Ырысту бу кыйында, -
Ырабыс тузы сызылар,
Ыйыбыс сызы туузылар...

1977 ЖЫЛДЫҢ ЖАЗЫ

Таңаары јуук табыр-тубыр
Јаңмыр болсо, уйкудаң тур,
Јаш көөркийиң јатсын амыр,
Табыш јоктоң тыңдап отур.

Каңыл-каңыл карагайлар
Кайкашкылап тыңдажарлар.
Катап келген кайран бу јас
Кайрал кебин бистең јаспас.

Кайран бу јас! Катап ойто
Канча јасты јазып, оңдоп,
Кара јолдо канчын уулды,
Катап көрдим ол јаш уумды.

Ол туштагы болгон сүүштең
Оңду нези арткан, шүүзе?
Онтоп тилген көксим дезе
Ойгу ойто төрөл күүге!

Он јыл мойным өйкөп јүрген
Мойынчоны эмди чечтим.
— Мокобойтон сагыш берген
Омок јазым, келгин! — дедим.

Оның учун арчын одын
Омок санап камызайын.
Акту јүрек балуларын
Арутанып аластайын.

...Јаңмыр өтти. Куштар этти.
Туман түшти. Айас түште
Јаңкылдаган күүктиң үнин
Тура түжүп уктым бүгүн.

Алмын-чулмун кептү эдер,
Алтай јүрек көкүп сүүнер,
Ару-јараш эдип үнгүр,
Алкыш-быйан биске түжүр!

Переделкино.

БИС МОСКВАДА БИРИКТИС

Бис экӱ Москвада јолуктыс.
Билижип, бойысты табыштыс,
Билдирӱ салымнаӊ ӱн уктыс,
Бис — алтай јоныстыӊ ӱрени,
Бис төзӧӧрис јаӊы јуртыбыс.

Бирликке, билгирге ӱренип,
Бийиктей бойысты билинип,
Терең дей бойыска бӱдӱнип,
Бис төзӧӧрис төрӧл јуртыбыс.

Теӊери, чертиске јаргы бер,
Телекей, кебиске кере бер.
Бис мында бар. Бисте бар угыс.
Бир алтай кыс ла бир алтай эр,
Бис эмди Москвада јолуктыс.
Бис төзӧӧрис чындык јуртыбыс.

ЧУЙ ЧЕЧЕК

Одымды бирге кӱйдӱрер,
Ордымды бирге эм төжӧӧр,
Оморкодып кӧдӱрер,
Орныгып, ойто јурт төзӧӧр
Ондый эшти истегем
Ойгор салым јӧбиле.
Он јыл санап, искегем
Ончо јолдор белиле.

Эргек кептӱ эр бойым
Эӊ јаӊыскан, ээн-јайым
Кӱч кӱндерде сен меге
Кӱӱним эриир чок ийгеӊ.
Капчал терең оромдо
Алтай эки тамчы бис
Асфальт, кирпич, бетондо
Кайылышпай билиштис.

Алкыжы бар јӱрӱмниӊ,
Ачулар ӧйин ӧткӱрер,

Арутап көс-көрүмиҥ
Айдышканыҥ көргүзер,
Ак-көбөк деп чечекти,
Амаду бүткен чөрчөкти.

Чулун Алтай төбөзи
Чуй-Башыныҥ чөлинде
Төрөл бойы ол өсти
Төө тегенек төзинде.

Эре-Чуйдыҥ эки ыйык
Эне-адазын кин эткен.
Теленит деп төс калык
Текши биске кан берген.

...Кадын ла Чуй биригер,
Катап калыҥ јурт эдер...

Москва, январь — июнь 1977 ј.

АЛТЫН КҮҮКТИҤ ЈАҤАРЫ

* * *

Мөҥкү Алтай сыртында,
Мөҥүн тайга сынында
Сүмер тууныҥ алдында
Сүт-ыйык көл јанында
Сүүри темир теректиҥ
Сүм бажында алтын күүк
Эҥкес-тоҥкос јайканат,
Эдил үни јайылат.
Алтын күүктиҥ эткени
Алтай көксин томылтат,
Ак-јарыкты торгылтат.
Көөркий күүктиҥ эткени
Көк айаста чайпалат,
Көк булутты таркалтат.
Эбире јерди кееркедет,
Эртен-эҥир ол эдет.

Кайран күүктиҥ үнине,
Кайкамчыкту күүнине
Как агаштаҥ бүр чыгат,
Какшаган јерден көк чыгат,

Соолгон эмчек сүт тартат,
Соогон кубал от чагат,
Бош казанга эт толот,
Ээн Алтайга эл толот.

Уйалу куш уйазын
Ундып, угуп, шык эдет.
Балалу аң турлузын
База таштап келедет.
Күнди болзо ай солыйт,
Түнди болзо, түш солыйт,
Элен-чакка Ар-Бүткен
Эбирилер јол эткен.

Алтын күүктиң бу үнин,
Айлаткышту эткенин
Ай да, Күн де тыңдалайт,
Агын суу да арайлайт,
Агаш-таш та тынданат,
Ар-өзүм де тарылат,
Ак-јарык та јаңырат,
Аруталып јаранат...

* * *

Алтын күүктиң бу кайы –
Кижит ле оның буубайы.
Кинин кезип, тын берген
Киленкей эне – Ар-Бүткен.
Тыңзынып Кижи күчине,
Тыңдабай, нени сананат?
Айла, чындап, көксине
Аайлап, нени алынат?

* * *

Балдары болзо көп бүткен
Байлу эне – Ар-Бүткен.
Тынатанды «тын» деген,
Јүретенди јүргүскен –
Оның улу шылтузы.
Ол балдардың очызы,
Кинчек билбес кичүзи,
Кини соңы кезилген
Кижи деген уул деген.

* * *

Күн јарыкка бу Кижи
Күчи јүдек, ас туулган,
Килең болуп, тас чыккан,
Андый да болзо, көс тешти,
Аңылу чүм некешти,
Алтын кастак тудунган,
Ак солоңы курчанган, -
Алып јарын, эр төжи!

От энези — Јер-Јиңис,
От адазы — Теңери
Ар-јалкыннаң Кижиге
Алтын кастак ок берди.
Айладып мыны Ар-Бүткен
Ар-јаргызын түс шүүген:
«Бажына кийер баштыгы болзын,
Будына кийер булгужы болзын, -
Бараксан бойы чарчабазын.
Карды оның тойу болзын, -
Каны оның изү болзын, -
Карыксынып отурбазын.
Балтыр-кежик јаш бойы
Баатыр болуп өскөнчө,
Табар күчи јеткенче,
Тар болбозын буубайы!»

* * *

Кабайы оның кең эмей,
Качандыкка бек дебей,
Качан бойы јаспаза,
Кааныркап јерге баспаза,
Кинин үзүп чачпаза,
Кирезин билип, ашпаза;
Кезеркеп ле күчүркеп,
Кезем сөстөр айтпаза,
Карындаш угын бузар деп,
Каныркак јолго кыйбаза...

* * *

Јаш чагында Кижиниң
Јайааны да јарт эмей:
Тенек күчтү тебүниң
Тергеезинең ол сеспей,

Тентирилип чыкпаза,
Телекейин буспаза,
Тедискегин тоспозо,
Талайларын соолтпозо,
Тайгаларын оотпозо,
Орчыланда баш болор,
Ончозы ого эш болор.
Теңериде канатту
Карындажын атпаза,
Тайгазында туйгакту
Карындажын јыкпаза,
Талайында јўскўндў
Карындажын кырбаза,
Арт-учында кастагын,
Акту бойын јайаган
Ар-Бўткенге уулаган,
Айдып болбос кылыгын —
Адакы чагын баштабай,
Алды-кийнин аскырбай,
Амыр-јакшы ол јатпай.
...Ал-санаазы киргелек,
Ачаанын ол билгелек
Кижи деген баштагын,
Кичинек деген балазын
Киле, кичееп, Ар-Бўткен
Кабайында экчеген —
Капшай чыдап өссин деп,
Кайран бойын билзин деп...

* * *

Эм бир кўн сен мени де,
Эдил ўндў кўўкти де
Адайын деп табарың.
Тбегиң сеспей, эрјине
Тўш көрөр деп санаарың.
Темир терек төзине
Тенеерип от саларың.
Тишке сайып бажымды,
Куйкалайла, челдеериң.
Угарга туйук салымды,
Уйкуга онон киреринг.
Өлўмдў уйку табарар,
Өрө өндөйтпөй базырар.

Тенегиң учун өч табар,
Терегиңди өрт тудар.

* * *

Јадарың сен јалбайып,
Јалбыш дезе јайылып,
Јалмажыңды изидип,
Јалап чыгар теректи.
Темир бүрлер чедиреп,
Теректең сынып түшкүлеер.
Будактары күрсүлдеп,
Бурлап, көлди күйдүрер.
Сүт шаркырап кайназа,
Сүмер тууга јайылза,
Сүрнүгип көлдө јүскен чаап
Тирүге күйүп, чыңырар, —
Түбегиң не чыгарар!
Сен энезин таң эрте,
Сугатка экү келерде,
(Аңның чаабы карам ба!)
адып койгон јогың ба?
Өскүс чааптың кыйгызы,
Өлүп јаткан јайнузы
Теңерининг өрөги
Тогузон тогус кадына
Торгыланып угулар.
Јер-Јеңистиң төмөнги
Јетен-јети кадына
Једип, шиңип, торгылар!

* * *

Куйка бажың јымыраар,
Кудың чыгып тыркыраар.
Өзөк-буурды кодорор,
Өлгөнди де ойгозор.
Өткүн-ачу бу бусташ
Ар-бүткеннің кыйы болор,
Арт-учунгы ыйы болор!
Өрт өткүре кармадаш,
Өрө-төмөн сыймалаш,
Тумчалаган корон ыш,
Тумчыгыңда — от-јалбыш, —

База сеге не калар,
Балың батпай, кай барар!
Көзиң саңын јунатан
Көлиң јок то, бараксан,
Кирейин дезең — кызу суу,
Кирбик күйер отту јуу,
Кинчегиң ашкан чак туру!

* * *

Эзет, тенек, мен эзен.
Эбире эм де энчү, кеен.
Сеге дезе шүүнетен,
Серийтен түш ийилген.
Эм үстине чеберлен:
Эдү-букту чедирген
Бараксан сеге түшкелек,
Бай-терегиң күйгелек,
Өйлөн, Кижи, кирелен,
Өзөгиңди быртытпай.
Өскөн сайын сес, кичеен,
Өртти, чакты чыгартпай!

* * *

Айлу-Күндү Алтайда
Ал-тайганың сынында,
Сүмер тууның койнында
Сүт-ыйык көл үстинде
Сүдер темир теректе
Энке-тоңко күүктейдим,
Эртен-энир эдедим.
Өзөрди ле өчөрди,
Адарды ла бадарды —
Өйдиң аайын темдейдим,
Үч ортозын үспейдим.
Орчылаң танып уксын деп,
Ойгор јарды такыыр деп,
Ак-јарыкты торгылта,
Албаты көксин томылта
Айланып эткен алтын күүк,
Айладып айткан амыр күүк...

Переделкино, октябрь, 1977 ј.

ЭР-ШУНУ
(ТИЗИМДИК ТУУЛЫ)

Улу салым куучыны —
Укаалу Шуну, Эр-Шуну,
Ойроттын ойгор солтоны,
Ойроттын омок солооны!

Байкалдаң ала Балкашка,
Байаттаң ала Кумага,
Уйгурдаң ала Уралга
Ундулбайтыр чактарга.

Калканаң ала калмыкка,
Кассактаң ала какаска,
Буряттаң ала бурутка,
Ойроттоң ала оруска
Эр-Шунуның нереези
Эл-калыктар сөзинде,
Эрјинелӱ кереези
Эмдигенче көксинде.

Кал-черӱдең јалтанбас
Калапту бӱткен кан-кӱлӱк,
Ай-карадаң айабас
Айлаткыш бӱткен јаш кӱлӱк.
Ойроттың Јуртын ченеген
Ончо өштӱни мокоткон,
Оңоры илби-сӱмезин
Ойо көрӱп ойлоткон.

...Коңодой-каан јӱӱлиптир,
Коп-јабарга бӱдӱптир,
Алкышту уулын — Шунуны
Актудаң акту кыйнаптыр.
Эки көзин кодортып,
Ийттиң көзин кондырткан.
Эки јардын омыртып,
Кемирчегин алдырткан.

Анча такып эл-јуртын
Аргадаган эр бойын

Албадап кыйнап салганын
Айтпай канай кыйайын!

Кошоңго кирген баатырга
Коомой болтыр адасы.
Буркан кептӳ Шунуга
Бурусы болтыр санаасы.

Кезер болуп бӳткенде,
Кезип те тур — кезебес.
Јер тӳрмениң тӳбинде
Јеезелеп те јеңдетпес.

Адакы тӳпте арга јок
Алтайын таштап кедиптир.
Эң тӳбинде эрик јок
Элинең ырбап јӳриптир.

Карындаш канын төгӧргӧ
Карам болтыр Шунуга.
Калыгын чакка саларга
Кару болтыр актуга.

Шилтилерле урушпай
Ширеесинең мойноптыр.
Јаң-тӧрӧ деп тартышпай
Јамысынаң кыйыптыр.

Ойроттор дезе кешигин
Оноң улам ычкынган.
Эрјинеси кеткенин
Элинде кемси сананган!..

Эр-Шунуның јанарын
Эмдиге сакыйт байаттар.
Экпиндӳ эр јаңарын
Энчикпей айдат абалар.
Теленеттиң аймагын
Текши терип албайсын.
Алтайының калыгын
Аайлап-баштап барбайсын.

Шуну, Шуну, Эр-Шуну,
Шургудып кайда барды не?
Шуурмакту талай кечти не?
Шуурганду тайга ашты не?
Сары арасей ортодо
Сарымай болуп јўрў не?
Кара кыдат ортодо
Карамай болуп бўтти не?

Кўнниҥ бадыш талада
Кўнкер-каанныҥ јурты бар.
Теҥисти кечип, ол анда
Тергеелейт деп куучын бар.

Эрјине кебин билбейтен
Эл бар беди эбире?
Ойроттыҥ чагы өтпөйтөн
Он ўйеге јетире!..

1. ШУНУНЫҤ ТЎРМЕДЕГИ КОШОҤЫ

Кайыҥ агаш будагы
Канча бўрлў, кайкайдым.
Карындаштар санаасы
Кандый кара, кайкайдым.

Карагай агаш будагы
Канча ийнелў, кайкайдым.
Карган адам сайгакка
Канайып бўдет, кайкайдым.

2. КАН-ЭРТИШТИҤ ЈАРЫНДАГЫ СӦЗИ

Кара-Эртиш — кан-талай,
Капсап бого кыстаттым.
Кайран Элге јатыртпай
Караладып кыйнаттым.
Кара ла баарчык болорым,
Калырап уча берерим.
Алтын-Казык — чолмоным,
Ак ла Кааҥа кедерим.

Көкө-Эрчиш — көк талай,
Көмө-база курчаттым.
Кööркөм Элге јуртатпай
Көмөлөдип кыйнаттым.
Көк лө бука болорым,
Көмүлип-јүзүп кечерим.
Чаган јылдыс — чолмоным,
Чаган-Кааңга кедерим.

3. АЛБАТЫСЫ ШУНУНЫ АЛКАП МАКТАГАНЫ

Чоокур тайдың куйругун
Чолтуйта кескен Чунуты.
Чоокур-Таштың јаланға
Ўделеп барган Чунуты.

Сары тайдың куйругун
Темдеп кескен Чунуты.
Сайлугемниң јаланға
Токтоп барган Чунуты.

* * *

Бий-Кадынның белтирин
Бийелеп кечкен Бийик-Сур.
Бийик-Сур деп адына
Камчы сокпос Шунуты.

Кадын-Бийдиң белтирин
Казалап кечкен Шунуты.
Кара-Сур деп адына
Камчы сокпос Шунуты.

* * *

Кара тайдың куйругын
Карыштап кескен Шунуты.
Кара Эрчиштиң ичине
Казалап јелген Шунуты.

Боро тайдың куйругын
Чолтыйта кескен Шунуты.
Боро-Тала ичине
Молјонып барган Шунуты.

* * *

Отус тайга башына
От түшүрген Шунуты.
Олјолоп келген өштүге
Чак таштаган Шунуты.

Алтан тайга башына
От түшүрген Шунуты.
Аңсырап келген өштүге
Чак таштаган Шунуты.

4. ОЛЈОЛОТКОН УЛУСТЫҢ КОМУДАЛЫ

Агаштаң ойгон кабайың
Јуртка калды, Шунуты.
Ак јаңарлу албатың
Айдууга барды, Шунуты.

Мөштөң ойгон кабайың
Јуртка калды, Шунуты.
Сыр-јаңарлу албатың
Чырага барды, Шунуты.

* * *

Сымылтының кујурун
Сыгын јиди, Чунуты.
Сыгытта јонның бу јуртун
Сыргалјын басты, Чунуты.

Айулуның кујурун
Аңдар јиди, Чунуты.
Ачууда јонның бу јуртун
Ачу өлөң басты, Чунуты.

* * *

Бий-Кадынның белтирин
Бийеледип не кечтиң?
Бий таңмалар колына
Бисти артырып не бардың?

Кадын-Бийдиң белтирин
Казаладып не кечтиң?
Кату бийлер колына
Какадып бисти не бардың?

* * *

Акар тонның јакасы
Көрүмјик де көрүмјик.
Алтан кааның акасы
Шунуты да Шунуты.

Торко тонның јакасы
Көрүмјик де көрүмјик.
Тогузон кааның акасы
Шунуты да Шунуты.

* * *

«Айайым» деп кожоңым
Алты үйеге ундулбас.
Азыйгы барган кааныбыс
Айланып келсе, танытпас.

«Ойойым» деп кожоңым
Он үйеге ундулбас.
Озогы барган Ойрот-каан
Ойто келсе, танытпас.

* * *

Оодулып калган ойдук јол
Ойто качан бүдер ол?
Озодо барган Ойрот-каан
Ойто качан келер ол?

Касталып калган кара јол
Канайып белен бүдер ол?
Качангы барган Калдан-каан
Канайып бери келер ол?

ЭН-УЧУК

Кызалаң чак тушунда
Кызыл тынын корыган,
Кату чактың тушунда
Кара башын корыган,
Кайрал чуулу Эн-Учук,
Аба чӧлин јастанган
Алкышту Ала-Бабырган!

Оноң ло бери тодоштор
Эн-Учукка энчейген,
Бабырганга башырган,
Баш болзын деп мӱргӱген:
«Јалбак шалду ӧдӱкти
Јаза кийген Эн-Учук, —
Јаман чактың тушунда
Тыныбыс калган Алтайыс!
Буурамайлӱ ӧдӱкти
Буза баскан Эн-Учук,-
Бускалаң чактың тушунда
Тыныбыс алган Алтайыс!»

Эленчектер такыган
Эреме чакта тын алган
Ээлӱ тайга Бабырган!
Корбобысты корыган,
Койнына сугуп јашырган
Корум ташту Эн-Учук!

Кыйынду ӧштӱ каныгып,
Кырып бисти сӱрген туш,
Көзине кан чагылып,
Көмӱп-тепсеп келген туш
Калың јышты јылыдып,
Карачкы куйды јарыдып,
Кӱн чалыдып, тын берген.
Көк төркӧлӧр артсын деп,
Көптӧп өзӱп чыксын деп,
Көӧ-корумга бектеген.

Өштүлерге көргүспей,
Өңшүдип алган эл-кабай,
Толкусына чөңдүртпей
Тозуп алган эн-талай, —
Торко эдектү Кан-Кадын,
Тоңул башту Бабырган!

Тоңкойбойтыр очогыс,
Тозылбайтыр отогыс.
Тогус казан толо эмтир,
Ток јатканыс темдеги.
Тодошторыс көп эмтир,
Торт өскөнис кешиги.

Бий-Кадыннын белтирин
Бийеледип кечкенис,
Бий-Туранын тергеесин
Бистин тодош өткөн ис.

Чөрчөк сөскө кирген кеп,
Чөкөбөй айдып келген кеп:
«Батылай туштa бай јүргем,
Элден туштa эр јүргем!»

Тогус уулду Батылай
Той кайралду таајы-бий.
Ойрот укту Батылай,
Он кайралду отчы-бий*.
Кан-Эртиштин јарында
Казан аскан тодош бис.
Калдан-Ойрот колынан
Кайрал алган өскүс бис.

Качаннын качанга,
Баланын балага
Чөгөдөп мүргүл јүрибис.
Чөктөп-такып келдибис.

Чөөк, чөөк, Кайракан,
Эн-Учук, Ага-Бабырган!

1981-82 јылдар.

* *Отчы — оочы - очы - тодош.*

ОЙРОТ-КААН

Озогысын ойгорткон, эртенгисин эзетирткен түүкилик кошондорыбыстың бу тизүүси 70-чи јылдардың учкаары — 80-чи јылдардың башталгасында јуунадылып, јазалган.

* * *

Эн-Эрчиштиң түбинде
Эрескиндү јолыс бар.
Эки айастың үстүнде
Эрке-Шуну кааныс бар.

Кан-Эрчиштиң түбинде
Катамалду јолыс бар.
Кайраканның үстүнде
Кайран Шуну кааныс бар.

* * *

Экер-чакар үзеңи
Ээрге минсе — теберим.
Эрке-Шуну каанымды
Эбирип келсе — көрөрим.

Акар-чакар үзеңи
Атка минсем — теберим.
Алтын-Ойрот каанымды
Айланып келсе — көрөрим.

* * *

Јалбак шалду өдүкти
Јаза кийеек, көөркийлер.
Јараш Токой-Алтайга
Јана береек, көөркийлер!

Буурымайлу өдүкти
Буза кийеек, көөркийлер.
Буурыл-Токой алтайга
Сала береек, көөркийлер.

* * *

Ат башынча алтын күүк
Айланып эткен Бай-Терек.
Алтан эки солоңы
Ээлип түшкен Бай-Терек.

Кой башынча коңыр күүк
Конуп эткен Бай-Терек.
Төртөн эки солоңы
Ээлип түшкен Бай-Терек.

* * *

Јалбак шалду ӧдүгим
Будым ӧйди, кайдайын?
Јараш токой Алтайым
Санаама кирди, кайдайын?

Буурымайлу ӧдүгим
Будым ӧйди, кайдайын?
Буурыл-Токой Алтайым
Буурыма кирет, кайдайын?

Бу кошоңдорды Карагол-ичинде јуртаган кара майман сӧӧктӱ Ак-Билек кесегинең бӱткен Унутпас Майчикова, Шура Анатова 70-чи јылдардың учкаары айдып бергендер.

* * *

Канадында јамылу
Алтын күүк эдетен.
Кайраканнаң топчылу
Калдан-Ойрот келетен.

Төбӧсинде јамылу
Күмӱш күүк эдетен.
Төрт айастаң топчылу
Төрбӧн Ойрот келетен.

* * *

Эртиш башы эки айры,
Эбирип келген эрјинем,
Эртеги кааным келер деп,
Эбелтип берген јарлыкчым.

Оймон башы он айры,
Оны эбирген эрјинем.
Озогы кааным келер деп,
Оны аайлаткан јарлыкчым.

* * *

Күмүш кайырчак ичинде
Күн билдирлү торко бар.
Күүнзеген кааным келгежин,
Күнде-Айда кеген бар.

Алтын кайырчак ичинде
Ай билдирлү торко бар.
Азыйгы кааным келгежин,
Айда-күнде кеген бар.

* * *

Сүүри калбаң бөрким бар,
Сүрлү Ойрот кааным бар.
Кара калбаң бөрким бар,
Кайран Ойрот кааным бар.

Төбө јалаа бөрүк бар,
Төрбөн-Ойрот кааным бар.
Калка јалаа бөрүк бар,
Калдан-Ойрот кааным бар.

* * *

Карагай башын каjаган
Калтарым кандый ат эди!
Каткыбыла келетен
Калданым кандый ат эди!

Комыргай башын копшогон
Коңырым кандый ат эди!
Кожоңбыла келетен
Коңодой кандый каан эди!

* * *

Төртөн эки чакырман
Төрибисти курчап келт.

Төрбөн Ойрот кааныбыс
Төрибиске кирип келт.

Алтан эки чакырман
Айлыбысты курчап келт.
Алтын Ойрот кааныбыс
Алтайыска кирип келт!

* * *

Күмүш сулук чайнанып,
Күрең тай јелген көни јол.
Күн керели јалтылдап,
Чунуты келген чичке јол.

Алтын сулук чайнанып,
Ак-Боро јелген көни јол.
Ай керели јалтылдап,
Чунуты келген чичке јол.

* * *

Табылгы сапту камчызын
Талайып келсе, кайдазың?
Табылбай калган кааныбыс
Табылып келсе, кайдазың?

Ыргай сапту камчызын
Согуп келсе, кайдазың?
Ырбай берген кааныбыс
Ойто келсе, кайдазың?

* * *

Алтын түктү борозын
Минип келген кааныбыс.
Алтын чакар үзеңее
Тееп келген кааныбыс.

Күмүш түктү борозын
Минип келген кааныбыс.
Күмүш чакар үзеңее
Тееп келген каныбыс.

* * *

Кўмўш сўме каалганы
Ачып кирген кааныбыс.
Кўн керелдў бозого
Алтап кирген кааныбыс.

Алтын сўме каалганы
Ачып кирген кааныбыс.
Ай керелдў бозого
Алтап кирген кааныбыс.

* * *

Тёрт толукту аль кескен
Тёбёлў малта курч эмей.
Тёртён аймак башкарган
Тёрбён Ойрот каан эмей.

Алты толукту аль кескен
Аймалу малта курч эмей.
Алтан аймак башкарган
Алтын Ойрот каан эмей.

* * *

Алты булуңду Алтайыс
Аңданбаган — кешиги.
Алтын Ойрот кааныбыс
Айланып келген — јыргалы.

Эки булуңду Алтайыс
Энчейбеген — кешиги.
Эртеги Ойрот кааныбыс
Эбирип келген — јыргалы.

Бу кошоңдорды XX-чи чактың башында Алтайдың абыстары јуунадып, 1907-1912 јылдардагы «Отчетторында» кепке салган. Јастыра-мыстыра чийилгенин-базылганын тўзедер ишти он эки јыл мынаң озо (1982) бойым бўдўргем.

* * *

Алтан койды не баштаар?
Ак чаңмакту кой баштаар.
Албатыны кем баштаар?
Алтын Ойрот-каан баштаар.

Төртөн койды не баштаар?
Төнөн сары кой баштаар.
Төрөлүстү кем баштаар?
Төрбөн Ойрот-каан баштаар.

Оймон ичи Чет-Корумду јурттаң кара-тодош сөөктү Малчы уулы Јалбан.

* * *

Чоокыр тайдың куйругын
Чолтуйта кескен Шунуты.
Чоокур-Таштың јалаңа
Үделеп барган Шунуты.

Сары тайдың куйругын
Теңдеп кескен Шунуты.
Сайлу-Кемниң јалаңа
Үделеп барган Шунуты.

Чырчык Нонукова, кытат-тодош, Карагол-ичи, Бичиктү-Боом јурт.

* * *

Алтын-Көл дө Алтын-Көл
Соолып калды дешпейлик.
Амыр-Санаа Алтайда
Јоголып калды дешпейлик.

Мынайып калка укту кам Сүйтүндеб кошондогон эди. Оның кызы Јалбу Корумдуда јаткан. Рыспаева Күндеш, Кергилов Аңыр Ырбакович, 14. 11. 1981 јылда Ондойдо Тодош Јеле-Јалбан айтканыла бичилген.

* * *

Алты кулакту күлерди
Тең көдүреек, албаты.
Алтын Ойрот-каанысты
Тең уткуйлык, албаты!

Төрт кулакту күлерди
Тең көдүреек, албаты!
Төрөл Ойрот каанысты
Тең уткуйлык, албаты!

Бу табыскактарды төөлөс сөөктӱ Табар Чачияков адасы Аныш-јарлыкчынаң укканын Алтайчы Санашкинге башкы јыл (1992) айдып берген:

* * *

Кула тайдыҥ куйругын
Теҥдей кескен Шунуты,
Куладыныҥ јалаҥын
Ӧдӧ салган Шунуты.

Сары-тайдыҥ куйругын
Теҥдей кескен Шунутты,
Сайлугемниҥ јалаҥын
Ӧдӧ салган Шунуты.

* * *

Кадын-Бийдиҥ талайы
Чайпалар ӧйи јууктап келт,
Кайран Шуну суруусы
Угулар ӧйи јууктап келт.

Бий-Кадынныҥ талайы
Чайпалар ӧйи јууктап келт.
Бистиҥ Шуну сурузы
Угулар ӧйи јууктап келт.

Бийик сурдыҥ бийези
Угулар ӧйи једип келт,
Бистиҥ Шуну суруусы
Бурулар ӧйи једип келт.

* * *

Алтын-Чечек Алтайыс
Ай алды деп Алтайда,
Алтын-Ойрот кааныбыс
Айланып келген ӱстисте.

Кӱмӱш-Чечек Алтайыс
Кӱн алды деп Алтайда,
Кӱмӱш-Ойрот кааныбыс
Көрӱнип келген ӱстисте.

Бу тизим, «Ойрот-каан» деген тӱӱкилик кооҥдор, «Алтайдыҥ Чолмонында» 1994 јылдыҥ 3 сентябрында јарлалган.

СУДУР

Кан Алтайдың тўбинде
Кара јылым кайа бар.
Ол кайаның тўбинде
Ойгор судур бичик бар.

Судурды болсо куй ташта
Сугуп салган чак туштa.
Какпак таштың койнына
Кал ўйенең ырада.

Теңкейген ол кайага
Тегин киши чыкпайтан,
Теке кырлап баспайтан,
Мўркўт уйа тартпайтан.

Куу тумандар кайаны
Курчап јадар — көс таппас.
Куулгазынду јаркыны
Куй ичинең чалыбас.

Ол судурда ончосы
Ойгорлыктың топчысы:
Орчыланғның судасы,
Озогының таңмасы,

Калыктардың каймырты,
Каандардың шакпырты,
Калганчы чак келери,
Кадын-Бийдиң белтири,

Кал ўйенің катусы,
Јаш ўйенің јаргысы,
Орто ўйенің олјосы —
Ол судурда ончосы.

Киним кескен алтайым,
Кирим јунган талайым,
Өзөр јолым-салымым,
Өдөр јашым-јайааным.

Курчуп алтай албаты
Куйактанар öй келер, -
Куулгазын ном-судурды
Куучындадар эр бӱдер.

Алтай ӱстин санаала
Айлаткыштап тартыртар.
Ал-тайгалар сыртыла
Ак јаркынын учуртар.

Көс илинбес кайаны
Көрийбезин көспöктöп –
Алтын судур јатканы
Ачыла тӱшер төрөлöп.

Сугуп койгон судурды
Суура тартып ол тудар.
Суузыны каткан сур јонды
Сугаргандый сургадар.

Алтайдын чын јайаанын
Албаты сезер, уккажын:
Калапты öдöр быйанын,
Кал ӱйенин јалбыжын.

...Кан-Алтайдын тӱбинде
Каптыргалу кайа бар.
Карачкы куй төринде
Кайкалду судур бичик бар.

Москва, 1968 j. – Алтай, 1988 j.

ОТ ЛО СУУ

От ло Суу – игис айгул.
Кемиси кыс, кемиси уул?
От ло Суу – эжер айгул.
Кемиси бий, кемиси кул?

От ло Суу – каршу айгул.
Кемиси чын, кемиси ак?
От ло Суу – казыр айгул.
Кемиси мак, кемиси чак?

Орчыланғның кини учун
Ол экўниң кемиси тун?
Орчыланда јўрўм јоктон
Ол экўниң кемиси соң?

От-айгул — улу јалар,
Ол арутайт өртөп-јалап.
Суу-айгул — чулу калап,
Ол арутайт јунуп-јалмап.

От ло Суу качан да нак,
Орчыланда болбос тутак.
От ло Суу — ару айгул,
Олорло сен, киши де, туул!

25.09.1979 ј. Алтай.

ТЫН

Эки буркан киши эткен.
Тынын канай эдер — шўўшкен.
— Куудый ак тынду болсын!
Куу буркан јөп этти.
Кускун кара тынду болсын!
Кара буркан јөп этти.

— Карасын сукса, ол канайдар?
— Карануй тамы јерге барар,
Каршу, јаман кылык чыгар,
Каргышту јаан чак баштаар!
Акты сукса ол не болот,
Ак малын да канай сойот?
Аштап-суузап чат божоор,
Акту бойы чарчап тоңор.

Сааттап, экў өөркөшкөн,
Сананып эптў јөптөшкөн,
Салымына јаргы эткен,
Саңыскан тынду болзын дешкен:
— Саңыскан-чоокыр тынду болзын,
Сагыжы кириш-чыгыш болзын,
Сандырап, аайлабас болсын,
Сананып, айладар болсын!

Кайас, 1980 ј.

АЛТАЙ КИШИГЕ АЙТКАН СӦС

Ар-јӧӧжӧң бар алкында.
Ак малың бар аркада.
Албатың бар Алтайда.
Ар-ишиң бар алдында.
Анайдарда, бил, билин,
Алдын көрүп, шүү кийнин.
Анайда ла эркетен
Алансыбай јүр, иштен.

Алтай киши качан да
Ач болбогон, оны бил.
Кыракы бойы аштап та
Кырч болбогон, оны бил.

Айылчы түшсе, бар-јогын
Алдына салып күндүлеер.
Алтайдаң тапкан азыгын
Айландыра тең үлеер.

Капка толгон јӧӧшӧни
Карамтыгып јӧӧбӧй јүр.
Јӧрмӧлгӧндү көмзӧни
Јӧргӧмӧштий јуубай јүр.

Тургун алтай јонына
Туузылбайтан балдар јуу.
Бу јүрүмде ордына
Бурулу артпас уулдар јуу.

Бакчалаган акчаңның
Баазы — јокту тушыстаң.
Мантаткан темир адыңның
Макасы — јокту базыштаң.

Алтай эр,
Сӧзим бил, јарат:
Амыр јурта, өңшүк јат!
Анайып ла эркетен
Актусынаң јүр, иштен.

Горно-Алтайск, 1983 ј.

КЕШИК

Оок байлык — ак малда,
Ортон байлык — акчада,
Улу байлык — биликте.

Мал — эрјине дешсе де,
Кырылып калар јут болуп.
Акча —кылбыш дешсе де,
Ага берер суу болуп.

Ойгор байлык көгүсте —
Оодылбайтан шибееде.
От салгажын — күйбейтен.
Суу салгажын — чөңбөйтөн.

Алтай-Каңай эшиги —
Айлаткышту сөзинде.
Артабайтан кешиги
Албатыңың төзинде.

19-20.05.1982 ј.

ЭЛИМДИ ЭКЧЕГЕНИМ

Эл болуп
Элбек өс.
Калык болуп
Калың өс.
Јон болуп
Јолду өс.
Јурт болуп
Јулдай өс.
Албаты болуп
Арбын өс!
Улус болуп
Улу өс.

17.08.1982 ј., Переделкино

ТЕЛЕҢИТКЕ

Түрктердиң уулдары
Түңсүк јүстү јүрбейтен,
Түс јолыбыс учуры
Түрткүндерди сүүбейтен.

Түмен јондор ортодо
Түңейлежер салым бар.
Түргедеткен јолдордо
Түре тудар иштер бар.

Телениттиң тукумы,
Тең базалык, түргеде!
Телекейдиң токумы
Тергеебистиң көксинде.

Текши бистиң керекте
Терин төгүп, тем көргүс.
Телкем алтай бирликте
Тентирилбе, эр-өгүс!

Улаган, Чуй, Чолушман –
Улу Алтай куйагы!
Теленит, төөлөс јон јаткан
Терең төстү калдыгы.

Чеби-кааңга баштаткан
Черүлердиң шибееси.
Ченелте өдүп, јашырткан,
Чеберлеткен тергееси.

Улаган, Чуй, Чолушман,
Уулдарың јүүлип, эм кайткан?
Учурын ундуп, бууланган,
Урушкан ла адышкан!

Кериш-согуш баш ашса,
Кем туружар јон учун?
Келер күнде таң атса,
Кечеги болор соок турун.

Ак-Чолушпа, Алтын-Көл
Алыптар бўткен јер эмей.
Айса неден чөкөмөл,
Акту јолго көндўкпей?

Эрдиң эри кўлўктер
Эзирип неге јыгылат?
Эш-керек јок чак-јеткер
Элибиске табылат.

Јаш балдарын чочыткан,
Јараш ўйин сыктаткан,
Айлы-јуртын чачтырткан,
Атыйланып чалчынган!

Келер таңың — кеендикте,

Кезерлигиң — бирликте.
Кегези танык салымның,
Кечў-ашу јолыңның.

Ачу ашка ўстўкпей,
Алып, билин, баш сергит.
Алтайың ээзи сен эмей,
Атту-чапту теленит!

Москва, Очаково, 1980 ј.

КӨЧКҮНДЕР САЛЫМЫ

Көчкүндер салымы — кайкамчы.
Көспөктө — кем талай, кем тамчы.
Карыккан соңында ай — толун,
Карыган айгырдаң — јаш кулун.

Кенейте айланып келер таң
Кем билер, болорын кубулчаң.
Кече каан, кече јаан, кезер јаң
Кебелип тайкылар ордынаң.

Кем озо, кем соңы — сураба.
Кем ага, кем ийни — јартаба.
Кемнең кем улусын ылгаса,
Келетен улуска не туза?

Көчкүнчи элдердиң јыргалы
Көрүнбес түдүнге јабылды.
Көстөги челдерди ачкалы,
Көстөгөн јарыкка багалы.

Бурылбас јылдардың јалына
Буурайды көчкүндер кыйрасы.
Бу јаңы телекей јаңына
Бусташат салкындар буурасы.

Москва, 11.01.1981 ј.

КАЗАКТАР

Казактар, казактар, казактар!
Качангы угунда — кыпчактар.
Качыган кыбында — качкындар,
Качалган чагында — кыргындар.

Эртишти олјандай талада
Эленчик туруулу казактар.
Јети-Суу да деген кабайда
Јерлештей јурттаган аймактар.

Ойротто кызалаң чыгарда,
Олјолоп келетен казактар.
Ойгонып, өөндөрис бадарда,
Оңдошып билетен казактар.

Казактар, казактар — кас-сактар!
Канайтса да, биске туугандар.
Кымысташ тушында кандый јуук,
Кырышкан тушында тын-туйук.

Көчкүндик јүрүмниң чагында
Көрүшпей ырашкан аймактар.
Кылайып, бөлүнген соңында
Кылыгы солунган калыктар.

«Карындаш та карды сазу» деп,
Карылар айлаткан белгелеп.
Каймыгып чөлдөрдиң абына
Казактар бактылар јашына.

Телкемниң ле Өйдиң арасы
Тергеелӱ јуртыбыс бузарда,
Кереге айылдың оросы
Керечидий калды — ордында.

Казактар, казактар, казактар!
Канайдар, бис - башка калыктар:
Кырмада слер биске — кыргыстар,
Кырмада бис слерге — калмактар.

Канайып та ырап барганда,
Канайдар, бис — тууган калыктар:
Јарт онын да учун качан да
Јашына каныбыс тартылар.

Табыскак бирликке — јок Элге
Тартылыш тармадый бистерге:
Табыжат Алтайга казактар,
Таланы көспөктөйт алтайлар.

Москва, 8-11.01.1981 ј.

КУРУМШЫГА СӦС[1]

Уран тынын сооролo,
Атом эткен курумшы.
Талай тынын сооролo,
Водород эткен курумшы.

Өлөң-чөпти сыгала,
Өлүм эткен курумшы.
Өрт-јалбышты тудала,
Чак јазаган курумшы.

Канча јонды базынып,
Канын ичкен курумшы.
Тӱмен јонды тӱредип,
Тӱбек эткен курумжы.

Канча јонды базынып,
Канын ичкен курумшы.
Тӱмен јонды тӱредип,
Тӱбек эткен курумшы.

Амтажыган курумшы
Аңтарылар кӱн келер.
Албатынын черӱзи
Амыйтан сени јок эдер!

Канзыраган курумшы
Кагылатан ӧй келер.
Калаптучы албаты
Калју сени јок эдер.

Орчыланнын ӱстинде
Онту-кыйын јоголор.
Ойгор бирлик јӱрӱмде
Омок-јайым јон болор.

Кал ӱйени ӧткӱрип,
Канчын јииттер оңдонор.
Каргышту чагы тӱгенип,
Кадык јакшы эл болор.

Эдӱ-букту курумшы
Эрлик-Бийге тайылзын!
Эркетендӱ албаты
Эртенги таңын уткузын!

Апрель, 1981 ј., Кайас.

ЈАРШАКТАР

Јаршактар јурты бузулды,
Јаңшыккан јаңы туузылды.
Јаандары јашап јыгылды,
Јаштары тенип тозылды.
Јаршактар јуртын јаш чалкан
Јанбасын сескендий туй баскан...

Ах, кайда ол эмчи јаанактар –
Камыкты јазатан јуунактар!
Ӧлӧң-чӧп ичирип, изӱлеп,
Ӧлӱмнең айрыйтан кӧӧркийлер;
Тымууңды илелеп, белгелеп,
Тынынды кичеейтен эптӱлер.

Алтайда тал-табыш арбыган,
Агылга, амыр јер тарыган.
Ышыкты, тымыкты керексип,
Ырбашкан артканы — шык эдип.
Јаршактар астаган кереги —
Јарашыс быртыган темдеги...

Короты, 06.05.1983 ј.

КИШИНИҢ ЈАШТАРЫ

Он — ийт.
Јирме — тийиҥ.
Отус — бөрӱ.
Төртӧн — төө.
Бешен — белек.
Алтан — тайак.
Јетен — көшӱш.
Сегизен — булгуш.
Тогузон — сокы.
Јӱс — јумуртка.

Албатыныҥ табыскагы
Алексей Калкин айдып берген.

Он јаштуда ийт ошкош,
Ондо-мында эҥ оогош.
Колго-бутка коштойын,
Коот эркеде, сыр-ойын.

Јирмелӱде тийиҥдий,
Јиит, јеҥил ӧйиҥ дийт, -
Јайым јажын ол билбес,
Јайы-кыжын кичеебес.

Отустуда бӧрӱдий,
Омок, бӧкӧ, мӧрлӱ дийт, -
Тудар-кабар, ичер-јиир,
Турушкан-эткен иш ӧҥшиир.

Төртӧндӱде эр јобош.
Төө теҥинде јӱрӱм — кош.
Төмӧн көрсӧ, керсӱ, тӧп.
Ӧрӧ көрсӧ, кӱчи көп.

Бел-ашусы не керек,
Бежен јаш ол — сый-белек.
Кереес кептӳ јӳрӳми,
Кенилӳ тӳштиң ӧдӳми.

Алтын тайак — **алтан** јаш.
Алтын да болсо, ӳч бутташ.
Ашуу тӧмӧн јабызаш,
Айыл ичинде амыраш.

Јетендӳде једек — мар,
Јер-коктыйда кӳл булгаар,
Коркок көшӳш —карганак,
Конор јери от-айак.

Кап-**сегизен** тушында —
Кара булгуш казанда.
Кары јашын ол ашкан,
Кайда барзын, кайракан!

Тогузанда торт соксоо —
Тон јамынган сокыдый,
Толыкта ол соксойор,
Тоонон чыгып содойор.

Јӳс јаштуда бу јуртка —
Јӳдек, чирик јумуртка.
Јӳрӳм бӳткен, чак-конок,
Јӳк ады бар — тоголок.

МЫНЫ УГАЛА, КЫПЧАК СӦӦКТӲ ИШЕНЕР-ӦРӦКӦН КОШКОН:

Он сегис јаш тушында
Олдоп-солдоп тудатан.
Јирме јашту тушында
Јиргилјиндий јӳретен.
Отус јашту тушында
От-јалкындый болотон.
Тӧртӧн јашка јеткенде,
Тӧрбӧлјиндий ӧбӧгӧн.

Бежен јашка јеткенде,
«Бери кӧр» лӧ «ары кӧр».
Алтан јашка киргенде,
Ак-буурылды чабатан.
Јетен јашка јеткенде,
Јер тайанып туратан.

19-22.05.1982 ј.

* * *

Таң адарын
Такаа билер.
Күн чыгарын
күүӧк билер.

Алыс пыла јуугын
Аттанганда билер.
Ачу была татусын
Тадыганда билер.

Элинин јакшысын
кеткенде билер.
Јат јердин катусын
Јанганда билер.

Ашуулардын бийигин
Ашканда билер.
Кечүүлердин терењин
Кечкенде билер.

* * *

А сен?
Сен де нени билетең,
Тургуны јок ак-кийик!
Је сен неге једетең,
Јери јок јеекен!

Сен — Тербезен!

1982-87 ј.ј.

УЙКУ

Уйга бербес
Улу уйкум.
Атка бербес
Амыр уйкум.

Уйадасам,
Уйадый уйкум.
Курчуугамда,
Куйактый уйкум.

Је!..

Јон уйкусы –
Јок.
Эл уйкусы –
Ээн.

Мен уйкуда –
Мееме арга.
Меем уйкуда –
Кемге арга?!

1982-87 ј.ј.

КИШИ БИЛЕ ЈЕР

Эң јаманы не дезең,
Эң јаманы Кишиде.
Эң јакшысы не дезең,
Эң јакшысы Кип-Јерде.

Јер јогынаң не де јок,
Ар-тынду јок, киши јок.
Киши јокко јер-оток
Кинчеги јок, кири јок.

Кинчеги ашкан Кишини
Суу-калапла ченеген –
Чайык салган дежетен.

Кинчеги учун Кишини
От-калапла ченейтен —
Чак салатан дежетен.

О, оңдон, оңдон, көзиң ач,
Орчыланда чактаң кач!

Максыныш ла сайыркаш,
Албан была ачыркаш
Абыдаган тушунда,
Тамы-јеткер кырында
Тарбаңдаган кишини
Айры, айры чагынаң,
Алтын сӱрлӱ Шиги-Мини,
Атом чогы јогынаң!..

1982 ј.

АДАМНЫҢ АРМАКЧЫСЫН

Адамның армакчысын
тӱрӱп болбодым —
бу кара јолды.

Аргымагым өрт маңын
тудуп болбодым —
бу өйди-учкунды.

Јалбак токумын
јайып болбодым —
јайаан салымды.

Эм ӱстине!
А мен — ӱстӱгип,
Ачаанга көндӱгип...

Апарып ла јат,
апарып ла јат,
апарат бу јӱрӱм —

Көгӱстик јотконго,
Көчкӱндик јолдорго.

14.11.1982 ј.

ЭЙ, КАЙДАЙЫН, ТУУЛАРГА

Эй, кайдайын, тууларга
Чыгайын ба, ырайын –
Теңериге јууктайын?

Эмезе чӧл-талага
Кедейин бе тыш алып –
Кең койнына тыктанып?

Отурайын ышыкта –
Орчыланғнын оңыла.
Сананайын мызылтта –
Сагыжым јӧп аайыла.

Сӧйлӧшпӧйин, айтпайын.
Сӧс блаашпайын, ашпайын.
Сӧгүшпейин,
Кемле де.
Сӧӧк-јиликке јетсе де.

Кудайдаң өскө.
Көс көскө.

Кайас, 14.11.1982 ј.

КУУЛГАЗЫН ЈҮРҮМ

Аржан Адаровкө

— Тату, тату, не тату?
— Тапту јакшы уйку.
— Ачу, ачу не ачу?
— Аргазы јок өлүм.

— Јымшак, јымшак, не јымшак?
— Эненин колы.
— Кату, кату, не кату?
— Эл-јаттын јери.

— Кӱчтӱ, кӱчтӱ не кӱчтӱ?
— Кӱзеген ӧтпӧк.
— Ойгу, ойгу, не ойгу?
— Ойгор тынду јӱрек.

— Чичке, чичке, не чичке?
— Кыйылатан кызыл тын.
— Элес, элес, не элес?
— Эрјинелӱ бу јӱрӱм.

— Улу, улу, не улу?
— Сӱрлӱ, кӱӱлӱ эр-салым.
— Мӧңкӱ, мӧңкӱ, не мӧңкӱ?
— Сӱмер кептӱ Эл-Алтай!

Кайас, јай, 1982 ј.

КЕМНИҢ ЧАГЫ КЫСКА?

Динозабыр дейтен једеген кербетен
Јелбегенче бойы, је меези јок бӱткен.
Јиргилјин сагышту, куйругын сӱӱреткен,
Јемине ле болуп ӱрбедеп јӱретен.

Јебрендик чактарда јер ӱстӱн бӱркеген,
Јер-јиҥис, теҥисти ле кейди ээлеген.
Је чагы келерде, кырылып тӱгенген,
Једеген јеткерлер, је тӱҥей — келескен.

Улустар улуунаҥ эмди не коркыйтаҥ?
Улу-јеек јутпанаҥ куды јок качатан,
Удура јолыкпай, чычкандый корыйтан
Удаган чактагы коногын унуткан.

...Билигер, улустар, олордыҥ јайаанын,
Бистерден узада јажаган ук аайын:
Јер-јиҥис кабайга јеткерин чакпастаҥ,
Јебеелӱ ракеттер, токпоктор јогынаҥ!

Москва, «Россия», кандык ай, 1983 ј.

* * *

Алтай тилде
Алтын сöс.
Телеңитте
Тедӱ сöс.

Тубаларда
Туруш сöс.
Сойоңдордо
солун сöс.

Кубандыда
Кубу сöс.
Куу-кишиде
Куркун сöс.

Байаттарда
Байлу сöс.
Абаларда
апту сöс.

Уранкайда
Улу сöс.
Ойроттордо
Ойгор сöс.

2002 j.

АЧУ ТАҢ

Ӱшкӱрип баштадым там улай.
Ӱргӱдең чыгадым таң эрте.
Тыңдайдым такаа эткенде,
Тымыырып сананыш-белгеде:

Айланбастың тӱбинең
Ак эчкидий јанган таң
Ак-јарыкка јаңыдан
Нени экелет, Орчылан?

Тургагына туттуртып
Туйуктантыр ба бу Аймак?
Батпаазын да, аай тартып,
Башталат, айса, јаңы Чак?

1984 j.

КЫЙАЛ КЫЛЫК

Алтай улус кандый нак,
Бир экпиндӱ эл-аймак.
Анчада ла ачууда,
Сӧӧк кӧдӱрер тужында!...

Јӱрӱмде бистер не башка,
Јӱзӱн-јӱкпӱр туш башка,
Јӱдек, кыйал кылыкту,
Јӱлӱнис ӱзӱк, кал укту?

Кылас эдип болушпас,
Кыңыс эдип унчукпас.
Јиилеер, јиижер, јиткелеер,
Јиркирежип не ле деер.

Јиликтӱзин тизелеер,
Јизиреде бийелеер.
...Јигисти билер немелер
Јииштирип бисти чын бийлеер.

1987 j.

СОЛТОН МАСКАНОВ

Атту-чуулу Масканов
Айутыда јайлуусы.
Айландыра курчаган
Артыш өскӧн тайгасы.

Кӱстиң ӧйи — кӱреӈ бай
Кӱӱн-санаазын сергидет.
Кӱрен-сары серкелер
Кӱчи тыңып семирет.

Кӱлӱк Солтон кӱдӱӱдеӈ
Кӱӱни сообой иштенген,
Өскӱс бойы кичӱӱдеӈ
Өмӧлик учун кичееенген.

Кӱннеӈ кӱнге туружып,
Кӱндӱге јетти, мак алды.
Јылдаӈ јылга чырмайып,
Јыргалына сый алды.

Седең иштӳ малчыны
Съездке туткан – делегат.
Серкелердең таакыны
Сентинердең тарадат.

Облазыстың ичинде
Оны билбес киши јок.
Озочылдың теминде
Ортолойтон јаңы јок.

Макка да јет, нени де эт,
Малчының магы белен бет?
Маска кептӳ эр бӳткен
Масканов неге рекордсмен?

Эртен-эңир чӧкӧшпӧй
Эш-нӧкӧри јӧмӧшпӧй.
Бала-барка чыдаткан,
Бар ижине болушкан.

Јети бала – јаштаң јаш,
Јеңил беди, Јыламаш?
Је эмди, карын, чыдаган,
Јеендери де табылган.

Олор экӳ мал кӳдӳп,
Ортокко тең иштенет.
Ӧзӧккӧ дӧ ас тӳжӳп,
Өңжӳк јуртын кӧдӳрет.

Маргыжыгар, малчылар,
Маскановко кем једер?
Ортолыкта Борток бар,
Ол до база тың кезер.

Эрјинелӳ Эре-Чуй
Эл-јонына быйанду.
Ак тайгалу алтын Чуй
Ак малына јайаанду.

Омок-седең эр Солтон
Он аймакка тем болгон.

Макка чыгып, там калбай,
Малын кӱдет јалкыбай.

Ак-кыпчак деп јуртыгар
Артабазын качан да.
Алкы јакшы бойыгар
Амыр јӱргер качан да!

Айуты, август, 1987 ј.

КОСКОЛОҢ ЧАК

Аркада да агаш узунду-кыскалу.
Албаты да база укаалу-аҥаалу.

Калыктың камыгы да калју, колымак.
Кадыктың кадыгы да кара ол, та ак.

Эрӱӱлдӱ дегежин, эзирик-каланый.
Эзендик дегежин, эдреҥи бе, кандый.

Каргышту бу јылдар! Коркушту јалкындар!
Касталат орооныс, каймыгат јамандар.

Калганчы косколоҥ та не деп адалар?
Канайып јарылар? Та кайдаҥ адылар?

Июль, 1991 ј., Переделкино.

ЈАРГЫ

«Куйка баш -Ӱлгенге» деген,
«Куу баш - Эрликке» деген.

Эмдиги чактың эреҥис улусы,
Эзеткер, кемсинде кинчегис јаргысы?!

Эрлиги, Ӱлгени — ол слерге бир дебей.
Эдӱбис те тӱҥей. Көксибис те тӱлей.

13 март, 1984 ј.
май — 1992 ј.

КАЛ-ЎЙЕ

Кайа көрбөс
Кал-ўйе.
Ойто көрбөс
От-ўйе.
Удура көрбөс
Укумал ўйе.

Јаандарын
Јаан деп билишпес.
Јаштарын
Јаш деп кичеешпес.

Бараан курт болуп
Бажын јиишкен.
Кара курт болуп
Канын ичишкен
Кара албаты!

Ачына чыдабай
Алтайын артаткан.
Јудына чыдабай
Аршаанын быртыткан.
Ачууга болуп
Ан-кушын кырган.
Акчага болуп
Адын да саткан.
Кал албаты!

1993-95 j.j.

«ТЕМИРГЕ ДЕ ТАТ ЈУГАР»

Темирге де тат југар.
Теректи де курт јыгар.
Чагал мөш тө кайаны
Чат болбостоң јардырар.

Јер ўстўнде
Јем болбос,
Јеектетпес, јидиртпес
Јеңдиртпейтен је не бар?

Ак-јарыкта
аш болбос,
азык этпес, келишпес
артык кандый неме бар?

Јылым ташты куу јеңес
Јылга, чакка, кем билбес,
Јулугын тартып, јулдулап,
Јудар јаңду — улу лап!

Переделкино, 1982 ј.

* * *

Өскөзин сакыбас булардаң,
Өткүре теркеген кулдардаң!
Өлүштиң-барыштын јуудыгы,
Өспөстиң, өчөрдиң калдыгы:

Өскүстиң өтпөгин јаан көрөр,
Өмөлөп айрыырга өкөөрлөр.
Өштүнин јимегин сый көрөр,
Өштөжип блаажарга нөкөрлөр.

2-4.09.1996 ј., Кулады.

САЛЬЕРИГЕ САМАРАМ

Качан мен ўрбедеп, ўргўдең айрылсам,
Качан мен тўргедеп, тымудаң јазылсам,
Качан меем тўбинде тургакты тозылтсам,
Качан муң тўрпўлў тўрмедең чупчылсам,
Каргышты кактырсам, алкышты алынсам,
Канайдар эмежиң — јорукка кычырсам,
Канығып-ўкўстеп көлөткөм кетешкен,
Каралу-јабарлу јалкыбас нөкөр сен?

Качан мен чөп-чөлгө коптороордоң ырап,
Качан тап-татаган октороордоң ырбап,
Каранга кубулып, јериме бурулып,
Кайкалдың кешиги буурыма урулып,
Каймактый быйанын элиме сўрткемде,
Калыкты сургадып, караны сўргемде,
Канайдар эмежиң — коронду кобынды
Камыкка чыгарсам — јуунаткан јудынды?

Качан чат карамдап каймыккан бойыңды,
Качан мак кармадап астыккан санааңды
Кайралду кыйынга калыдып аткарсам,
Качан чын јарлыктап, салымды јаңдатсам,
Качан ай јаңыртсам, качан күн јарытсам,
Камыкты айладып, айгулын јаратсам,
Канайып та муукан, сайгагың сайалар,
Канайып та шыйман, каламың кайрылар.

Кайылтатан турум күйүнчек өкпөңди,
Кайнадатан туруң баткаңды, јининди,
Тоскыратан турум тоозындый магыңды,
Тостыратан туруң тордодый муңыңды.
Тилмештеп-једектеп јединген мекенди,
Тирпүлеп, сүүректеп улдаган нереең ди
Тишиңниң амтыгын, ишиңниң јемтигин,
Тискиниң үзүгин, эткениң јүдегин,
Күүниңниң бүркүгин, көксиңниң бараанын, —
Күстейин-кыштайын, туйкайын-каранын
Күскү бу! — көрүнсең, күйбүреп күйүнбей,
Күремел билбейтен сен, Сальери, эмей!

Аргымак бир учкан — чалмага тутуртпас,
Агын бир адылган — чактарга буутыртпас,
Албатым ойгонгон, аайланып оңдонгон,
Аайланып эрјине эл бойын оңдогон,
Айдарда, кутукту-ойгорын ол некеер,
А Сальери кобын үйелер электеер.

Ак санаа јаркыны чалызын јолыңа,
Айлаткыш келгенин бар, јарла јонына!

1984-98 j.j.

СЫГЫНТЫ ТЕПТИ БУУРЫМА

Сыгынты тепти буурыма,
Сыс тыгылды сызыма,
Тус коштолды ачуума,
Үс урулды одыма.

Алтын кўндер бошоды! –
Айдып туруп бойымды,
Арчымактап кошымды,
Алынтырым јашымды,
Сары-бўрдиң алдында
Кара-Чагал башында.
Јортып јетпес јолымда,
Сананып табар талада.

05.09.1996 ј.

АЛЫП-МАМЫШ
(ТАСТАРАКАЙ ТАБЫРЫ)

Таныба мени, таныба,
Чакыдагы саңыскан.
Шартылдабай, таай-аба,
Чала арай табыштан.

Тал камчысы шыйт эткен,
Таакылу јаман ат минген
Тастаракай кеберин
Тартынып мен келерим.

Айак-казан аайлаган,
Көчөлў этти булгаган
Көлчин јалчы јирр эдер,
Буламай-маатыр келди
деер.
Кеjирим болсо кырлаңдап,
Кеjегем учы чычаңдап,
Ириңдў көзим чагылган,
Чимирик-мызым чачылган,
Иңир-тўни кирерде,
Кул-котонду иргеде
Кутустанып отурсам,
Кубуйланып јыргасам,

Таныба мени, таныба,
Тарый белен шайраба,
Табыш этпей, там тыктан,
Таң адыра, саңыскан!

Төрдöги табак-тепшинин
Теејисине киришсем,
Төрö-бийлер сöзинин
Төгўнин тудуп керишсем,
Керде-марда сöгўшсем,
Кезе-јаза беришсем,
Јакалашып тудушсам,
Турундашып турушсам,

Таныба мени, таныба,
Такып адым сураба,
Торсук-саба койтылдат,
Той-јыргалын там узат!

Маргаандагы марымды
Макасынып көргўссем,
Бöкöлöрин бöкöйтип,
Кўлўктерин бўктесем,
Чурап келген алыбын
Чуркурадып јалкытсам,
Чукурунган кадытын
Чучурадып јайнатсам,

Таныба мени, таныба,
Тарма-илбим таптырба,
Топшуур чертип тоңкылдат,
Тоң бийечи болуп чат!

* * *

...Алтайымды быртыдып,
Агаш-ташын бўртўптир.
Ару кейин бур тудып,
Агын суузын ўрептир.
Алтын ширеем менсинип,
Алкы-јööжöм ўптептир.
Ак малымды айдаптыр,
Албатымды базынтыр.

Јошкын-баскын котондор
Јободыптыр јонымды.

Аскын-тоскын јойпондор
Артадыптыр јуртымды.
Јемирик јўстў јеек бийлер
Јеезелў јуртым јемиртир.
Кокумай-кооомой коокойлор
Коозолу јуртым коскортыр.

Өрө чыкпас јон дешип,
Өргөөмө өштў толуптыр.
Өч алары јок дешип,
Өскўстерди тоноптыр.

Оныҥ учун шайраба,
Озолдыра јарлаба:
Өштўни чачып ойлодор,
Өҥдөйтип јонын ойгозор
Алып-баатыр кубулган,
Тас кеберин тартынган,
Арай-арай табыштан,
Ала-чоокыр саҥыскан!

Албатым Элге јеткелек,
Албатым мени билгелек,
Билектў кўчи киргелек,
Биликтў јашы јеткелек, -
Айткан сөсти тыҥдабас,
Алып кебин тартынбас.

Таныба мени, таныба
Там ўстине, саҥыскан.
Тас кеберин таштайтан
Тартыш јаҥы башталган.
Таҥ адыра сакызын,
Тарма-илби тарказын.
Тартышкан сайын курчуйтан
Тастаракай-кууулгазын.

Алтай, 1974—1994 j.j.

БУ ОРООН БУЗУЛДЫ

Өзөгис ўзўлди,
Киндигис тайкылды.
Бускалаң чагына
Бу ороон бузулды.

Бөрўлер койлордың
Тересин јамынды.
Јамандар јакшының
Кеберин тартынды.

Јаманы-јуудыгы
Јамыга отурды.
Јакшысы-кадыгы
Јабарга тутурды.

Јоктуга-јойуга
Јоктомчыл бу јылдар.
Аларга, јударга
Астамчыл бу јылдар.

Уурыга-тонокко
Урулып келди шак.
Улуга, ойгорго —
Уйат билбес Чак!

Јамыга, акчага
Јайылды калайлар.
Салымын салкынга
Садыптыр јукалар.

Бўрсиниң сөзине
Бўдерге јарабас.
Албаты көзине
Көрөргө уйалбас.

Јакшының-јаманның
Јайааны булгалтыр.
Өштўниң-најының
Өңдөри солылтыр.

Актуга төштөжип,
Албаты бөлүтти.
Кылынып, өштөжип,
Кызыл кан төгүлтти.

Өлүмге-јидимге
Јүрегис сөгүлди.
Өзүмге, једимге
Бүткүл јон чөкөнди.

Түреҥи. Чачыҥы.
Түбектү кызыҥы.
Булгактар. Тутактар.
Буудакту тургактар.

Коозолу эл-јуртын
Коскорып кандый мөр?
Јеезелү јон-јуртын
Јемирип не једим?

Бу ороон астыкты,
Бу јолы јастыкты.
Бу ороон бузулды,
Бу чагы баш ашты.

Опоны кырарга
Ой, јеткей не күчи?
Оронын кырынан
Ол алгай не өчин?

Орнығып оҥдолор
Ой, болгой не салым?
Оруска ойгонор
Бурылгай не јайым?

Улалу, 07.09.1994j. — 2-7. 09. 1996 j. Кулады.

БАЙ-БУУРЫЛДЫҢ ТҮШ ЈЕРИНДЕ УККАНЫ

Букаларын бустадар,
Бузуктарын астадар,
Сыгындарын сыыладар,
Сылуларын сыктадар.

Булуттарын айдадар,
Булгактарын таркадар,
Буудайларын јайкадар,
Буурылдарын бурладар.

Тоноктарын тоскурар,
Уурыларын урадар,
Уйалбазын уйалтар,
Јарамазын јалкыдар.

Бай дегенин түредер,
Јоктуларын өңжүдер,
Ачаптарын чөңүрер,
Аштаганын көкүдер.

Јамылузын јайладар,
Актуларын көдүрер,
Јамандарын түзедер,
Јакшыларын үредер.

Арасей үсти кал үйе
Арчылар да арчылар.
Алтай ичи ак чечек
Бүркелер де бүркелер.

Јүдектери јүр калар,
Јүлүндүси арт калар,
Күрүмдүси күй калар,
Күлүктери арт калар.

Өлөтөни өл калар,
Өзөтөни өң тартар.
Эзириги јок калар,
Эрүүлдери эл тудар.

Тенектери јок калар,
Теркектери тең барар.

Тедўлери тем алар,
Текшилери јеӈ тартар.

Ак ла кара ылгалар,
Аайы-теейи јарталар.
Агы-көги ачылар,
Айалгазы бычылар.

Удурлашкан улчумар
Уужадып салар талкандай.
Тақылышкан таӈмалар
Таӈмаладар јалмаштай.

Бакалары бар түжер,
Баатырлары тур келер.
Кенјелери кел түжер,
Кезерлери тур келер.

Бакшылары айт берер,
Башчылары чыыкелер.
Айлаткыштар айт берер,
Көспөкчилер көр берер.

Тас кабыгы тар болор.
Алып кеби өй болор.
Кулда јүрген јонымныӈ
Кубулар күүни јуук болор.

Арасей јурты ичинде
Арчышту Иш өдүп јат.
Ак-Бурканныӈ јөбинде
Ар-сойлоду келип јат:

Куулгазынду төрөл јон,
Кубу-ўлўўӈе белен бе?
Шилемириӈ јоголтор
Шиме-Баатыр келген бе?

18-20.09.1996 ј., Улалу.

ӨЗӨР ТАП

Өзөр!
Өзөр!
Өрө өзөр.
Өлөӈ чилеп,
Өлбөй өзөр.

Өрө чыгар.
Өткүре агар.
Өмө-жөмө
Өңжүк жадар.

Өрө өзөр
Өңүн тартар.
Өрө көрөр
Көсти ачар.

Өлбөгөннин
Өчинде,
Барбаганнын
Бадында.

Өрө турар -
Журт болорго,
Өзөккө толо
Жон болорго.

Өзөр. Көптөөр.
Угын уктаар.
Төзин төстөөр.
Жаанаар. Чыдаар.

Өзөр. Көптөөр.
Өрөкө төзөөр.
Табар, талдаар.
Такып журттаар.

Өмөлик жон өчпөс туру,
Өйлө кошо өзөр туру.
Өскөрип те кубулар тапту.
Өлүмди, чакты өдөр апту.

Өрткө алдыртпас,
Көңшиир жаңду.
Өштүге бастыртпас,
Өңшиир жаңду.

Отко салса,
Күйбей өзөр.
Сууга салса,
Чөңбөй өзөр.

Өскүсти
Өрө тартып өзөр.
Јабысты
Јаба тартып өзөр.

Астабай,
Көптөп өзөр.
Артабай,
Өҥшүп өзөр.

Агаш тазылы
Јер өдөр.
Эл тазылы
Өй өдөр.

06.08.1989 ј. Американ бичиичилер алып, Сростки јүреле, јанып келеде, јолой башка кирген элезек укаалар.

* * *

Өөркөшпөй, јишпей — өзөр.
Өөн-бөкөнди өргиспей — өзөр.
Өкпөсин өчүре басып — өзөр.
Өскөлөшпөй, төрөөнсишип өзөр.
Өлтүришпей, нөкөрлөшип өзөр.
Туу башынаҥ тукурышып өзөр.
Кыр башынаҥ кышкырышып өзөр.
Јеҥди шыманып өзөр.
Тишти тиштенип өзөр.
Өспөстөҥ өскө арга јок.
Өлөргө бистиҥ табыс јок.
Өзөр! Өзөр! Өзөр!

(Оҥдой, 1996 јыл, Сары бүрде таҥ атту тайгалап јортуп јүреле)

[1]*Курумжы — озогы алтай сөсти эмдиги оҥдомолго эптештире империализм, капитал деп айтканы болор.*
Кара-тодош Малчы-Јылмай быйанду айлаткыш Јеле-Јалбанныҥ Курумжыга каргыш сөзин үлгерлеп эптегени ачысы мен.

КУБУЛТУ

(жети күндүк, үч түндик чабыш-тартыш тизими)

ЖЫЛАН СОЛИЙТ ТЕРЕЗИН, КИШИ ДЕЗЕ ӨЗӨГИН.

Жарым тынду жадырым,
Жадырым жаарсып төшөктө.
Жаманым учун жадырым,
Жайды көрбөй көзнөктө.

Күүнзеп, күзеп эмдиге
Күүктиң үнин укпадым.
Жылдаң чыгыш күч меге,
Жылан чылап, чыгадым.

Жылан канай тересин
Жылдың сайын солунар,
Киши дезе өзөгин
Кинчектелип сойдырар.

«Жарым тынду» дегенин
Жаңы оңдоп, жарт сестим.
Өлүм-жүрүм дегенин
Өзөгим өксөп, тең билдим.

Кан-ла-кадык жүреле,
Канайып коркуш жободым?
Карыксыныш түбиле
Карачкы жолым жолдодым?

Каргышту эдү-шилтинин
Какажы меге тийет пе?
Жабарлу коп тилдердин
Жалбыжы эмди жедет пе?

Жок, мынысы — уйаным,
Жобоп баскан уйадым
Жеткер-бычак миизиле,
Жер-тамынын жүзиле.

«Айткан неме айдалгай,
Алдырбазым мен оноң.
Коптогон неме коптогой,
Коробозым мен оноң».

Кубулу бўткен бойымды
Кургадарың кем болды?
Какап ийген каргыжың —
Кайра алар «алкыжың».

Кубул, кубул, кубул! — деп,
Кудым јайнайт селтилдеп.
Билин, билин, билин! — деп,
Бийиктер јакыйт, меем ўптеп.

Јылан чылап јылайын,
Јылдаң чыгып алайын.
Кўўктиң эмес, Кудайдың
Кўзедў ўнин угайын!

5. VI. 1992 j.

ТӦСТӦРИМ

Тӧстӧрим мени базып јат,
Тӧстӧрим менең некеп јат,
Төрӧлӧп јарлык айт дежет,
Тӧлўге јўрўм јок дежет.

Кубулган јолы кыйынду,
Кубулбазаң — кыйалду.
Эленчектер некеп јат,
Элим учун сурап јат.

Мынаң ары, тӧстӧрим,
Мен канайып јўрерим, —
Качан баштаар јааным јок,
Качан бисте билик јок?

Кинчектў јўрўм өткӧним
Кирдиң-тордың шылтуусы.
Кызамду јерге јеткеним
Кыйытпас салым јаргысы.

Чыдалын-јудын — көскө иле,
Чынын-мекен — сөскө иле.
Јалтанбазан, ӧдӧрин,
Јангаксызан, ӧлӧрин.

Төстӧрим дезе базып јат,
Төстӧрим текши некеп јат —
Ашууларды аш дежет,
Кечүүлерди кеч дежет.

Је ашуу-кечүү арјанда
Јеңил кейтиир јаңын јок.
Үч-Курбустан јолында
Үлүүңди тутпас табын јок.

5. VI. 1992 ј.

ЈУЛА

Кайран јулам кайда не?
Кайра јанып келгей не?
Кату јууда јеңгей не?
Каралар базып јигей не?

Калкалардын јеринен
Канайып јолын тапкай не?
Төбөт-Таңыт јеринен
Төрӧсин алып келгей не?

Түште өткөн јолымды
Түжимде ӧдүп болгой не?
Эзирик өткөн јолымды
Эрүүлде ӧдүп болгой не?

Санаам-кылыш селтилдеп,
Салымым бугын не кеспес?
Алтын аймак уулы деп,
Алтайым мени не сеспес?

Арасей танып сескенде,
Албатым канай таныбас?
Эл-ороондор түбинде
Экпиндү јолым астыкпас.

Ак-јарыкка келгеним
Алтай-Каһай јайааны, —
Курбустан-Буркан-теңери
Куулгазынду быйаны.

5. VI. 1992 j.

КАМ-ЭНЕ

Чумыш-Байат јеринде
Чулу байлу карган бар.
Чоло ады — Кам-Эне,
Чотой көрүп, кеп айдар.

Алтайдың да ичинең
Албаты ого көп барат.
Оору-јобол кинчектең
Ончосы оноң јөп алат.

Калганчы кам, калганчы!
Канайып јажын узадар,
Качан чагы-коногы
Какталып калган, каһайдаар!

Калганчы кам, калганчы...
Кайдаң алар биликти,
Калганчы томын алганча,
Кайылып калса — кешикти?

Кочкор айдың коолында
Коруул-куйак кеп алгам:
Азык-тозык јолымда
Аңылу алкыш сурагам.

Карган баштап кайкаган —
Канайып келген кайракан,
Качан башка бу јаңду —
Кан-Бурканнаң быйанду?

«Кан-Алтайдың кам уулы,
Кайдаар суккаң јулаңды?
Кара јердиң каруулы
Кагып койсо онынды?»

Јуунадынып, јуулажып,
Јуламды узак истеген.
Камык тайга ол ажып,
Кайра алып јетирген.

Кускун учпас Куба чӧл
Кубатпыла ол өткӧн.
Сањыскан учпас сары чӧл
Сарынбыла ол өткӧн.

Кытай јери кызыл кум,
Кыйгылык минип ол учкан.
Калка јери кара кум,
Казын минип ол учкан...

Кайран ару Кам-Эне,
Кайылбас байат эрјине.
Канайдар база, бил мени —
Катталган бистиң төрӧни.

5. VI. 1992 ј.

ЎЛЎЎМ

Алдымда алтын јатса да,
Албазым оны, ол — ӧлўм.
Алтын айакка урса да,
Аш тутпазым, јок — ўлўўм.

Меге јеткен. Мен тойдым.
Меке чўмди оңдодым.
Мен бойымды ченегем.
Не јакшыга једингем?

Канча катап јыгылгам,
Катап ылтам туратам.
Калак, улу ажыгар
Какабай бойоор амсагар.

Алтай киши тужумда
Албатымнаң неем башка?
Јакшысын кошо алынгам,
Јаманын кошо кылынгам.

Кара башын албатым
Кабакка катап сугуп јат:
Канчындарым, карганым,
Канайдар, шилге чөңүп јат.

Ўптў, јимек бу чакта
Ўтке кирип, ыжыкта
Јажынатан табым јок,
Јаң курчытпас јаңым јок.

Кандый куйга киретен,
Канайып когус јўретен,
Качан јоның — тўбекте,
Кара јеектиң ўбинде!

6. VI. 1992 ј.

УЙКУ

Оноң бери бир кўрее
Он эки јыл өй өткөн.
Ол тужунда бир ўрее
«Ойгон!» деп мени көмөлгөн:
«Сен туујырап јатканчаң,
Алтайың да уйкуда.
Сен уйкудаң чыкпазаң,
Албатың да кыйында.
Сен ойгонып, серт этсең,
Сениң де јонын селт эдер.
Сен ойгортып көндиксең,
Сениң де элиң төр билер.
Санааң кеңип, сен өссөң,
Салымы болор Алтайдың.
Сандырап салып, сен өчсөң,
Салымы туйук Алтайдың!»

Онойып айткан сөстөрин
Ойын кептў бодогом.
Ойгор тўптў төстөрин
Орой оңдоп бодонгом!

Ончобыс бис эмди де
Ол ло бойыс уйкуда, —

Туујыраган элик те
Тус тапкандый кујурда.
Оогошторыс сүрееде —
Ойгонбостың judында.
Ортондорыс күрееде —
Ойгонбостың јыргалда.
Оңдуларыс шириеде —
Ойгонбостың јамыда.

Эмди түбек Алтайдың
Эшигинең кирип келт.
Экелӱ тонок Алтайдың
Эли-јонын кактап келт.
Алтай-Буучай уйкуда,
Ойгонотон эби јок.
Шибегейле јалмажын
Ойо сайар эжи јок.

Абакайы садынган,
Аранайдың койнында,
Ар-јөөжөсин сыйрыган
Ач амыйтан колында.

Төжи түктӱ јошкындар
Төрөлисти не бийлеер?
Јелбис кептӱ баскындар
Јерибисти не ӱлеер?
Јербойыста колтукчы
Јер-тергеебис садып јат.
Колы тулку тонокчы
Койнына карын сугуп јат.

* * *

Алтай, алтай, улустар,
Ак санаалу алыптар!
Уйкугарды таштагар,
Улу Алтайыс корыгар!

5-6. VI. 1992 јыл, Улалу-Майма белтири.

КАРА САНАА

Кара чымыл, кан чымыл
Каныгып кыпка толгылайт.
Каным јаарын алгылап,
Канадын јайып учкулайт.

Јыга чаптым бирўўсин,
Јуласын көрсөң — өлбөзин!
Экинчиси айланат,
Ээзин ээчий атанат.

Ўчинчиси тынданат,
Ўзўт кептў јууланат.
Кўрўмдерди көчўрдим,
Сойлоду эдип ойлоттым.

Меңдебестең төгўлип,
Менің төрөм төзөл јат.
Каралар тургак өткўўлин
Кармадап тудуп, сөгўл јат.

Кинчек, кыйын, тенеериш,
Кичеенбестең бертиниш,
Укумал азыш, улаарыш,
Улурканыш, урнугыш, —

Бу ойыннын ончосын
Бургай келген јолымда
Бурулбас өттим — эм бойсын!
Буруу — јаңыс бойымда.

Шоктогон до немени
Шорлоп јаман айтпазым.
Тегелешкен бөкөни
Тектирип өштөп баспазым.

Кемдер мени истеген,
Кетешпезим кезеркеп.
Карын, слерге быйаным! —
Кармагаар тепсеп чыдадым.

Башымды базып болбодоор, —
Канайдар, слердиҥ ачуугар.
Баатырды тудуп болбодоор, —
Канайдар, кинчек-буруугар.

Кара санаа — кан-кинчек,
Канчасынаҥ јаан керек.
Кайттыгар, уулдар, кайттыгар, —
Казанаар тапчы, көксөөр тар?

Эзен болзын, эрлерим,
Эмди бистиҥ јол айры:
Мен Бурканга једерим,
Кем Абыга — јорт ары!

6. VI. 1992 j.

КИЛИНЧЕК

Акту јаҥга кем бүткен,
«Карма» ол не — билетен.
Алтайлап «кинчек этпе» деер,
Карасы-чагы түжер деер.

Буудакту деген күч јылдар
Бурулбас болуп өтти бе?
Булгак лектор-качылар
Буунығып шык этти бе?

Кайлык-майлык атеист,
Карын, јолдыҥ кырында.
Укумал, калју «спесиалист»
Уйасында уйкуда.

Кудайысты «улдайтан»
Курч күлүктер көп эди.
Көксибисти јулдайтан
Көдөчилер тыҥ эди.

Улу байын быртыткан
«Учоный» дешкен јалчылар,
Полуштопко садынган
Бойлорын канай унудар?

Јарлыкчыны айдадып,
Јамы алганы эм кайда?
Башчыларга мактадып,
Баш алганы эм кайда?

Бурканысты јамандап,
Буручы болгон бу кайда?
Абыстарга југуйлап,
Арга алган јон кайда?

Јурты јокко кесеги
Јоголып калды — кинчеги.
Курбустанла чабышкан
Кунурап калды — чак ашкан.

Кинчегиң баштаң ашынса,
Киленкей Тару[1] канайтсын!
Кылыгың ашка батпаса,
Кыйынду Абы[2] албайсын!

Алтынды күлге көмсö дö,
Алтын оноң артабас.
Ак Чечек[3] боктоң öссö дö,
Ару болор — быртыбас!

Олордың эткен кинчегин
Ойто тоолоп кайдайын —
Түби јок дейтен түбегин
Түжүрип биске койгонын?

Олордың эткен «ижинең»
Орто үйе ондошпос.
Какап эткен «ижинең»
Кал-үйе угын танышпас.

Эмдиге јоныс — эреңис,
Эмдиге јоныс — эзчеңи:
Эрјинелү јер-јиңис —
Эл-Алтайда эдреңи.

Эрјинелү бай јаңын
Эзчеңилер таныыр ба?
Элге јеткен быйанын
Эзчеңилер талкыыр ба?

5-6. VI. 1992

ТӨЗӨӨНДӨНӨР ӨЙ

Арт түбинде каранаң
Айрылып, Јолго чыгадым.
Ак-Бурканның јарлыгын
Алтайыма јайадым.

Аjаралык, улустар!
Алтын-Туунын башынаң
Алкышын биске чалыдар
Адып калтыр ару таң.

Кыjык-кымыр jуртыстаң
Кылырап ылтам ыразын.
Байлу таңның чогынаң
Бала-барка сыйлалзын.

Быртып та калган бойлорыс
Быжу jолго туралык.
Ӱрелип калган бойлорыс
Ӱстүги Кааңга багалык.

Балдарысты не арбаар —
Балдарыста jаман jок.
Бала-барка сургадар
Бойлорыстың аайыс jок.

Jаш корбоны не бӱгер —
Jаш корбодо буруу jок.
Jакшылап оны өскӱрер
Jаандарыстың jаңы jок.

Озо баштап санаабыс
Орныгып кирзин ордына.
Оны эзчий jаңыбыс
Орныгып турар jуртына.

Бускалаң чакта өргөөбис
Бузулып калган ол эди.
Кызалаң чакта төрөбис
Кыйылып калган ол эди.

Чачылып калган јонысты
Чарактый терер ӧй келген.
Оодылып калган Јуртысты
Ойто тудар ӧй келген.

Эмди биске не керек?
Эӈке-тоӈко јай керек.
Энчилӱ јуртка не керек?
Эл тӧзӧйтӧн јаӈ керек.

Ол тужунда ончобыс
Оӈ салымду болорыс.
Бычуулу бӱткен јоныбыс
Быйанду Эл болорыс.

5-6. VI. 1992 ј.

* * *

Јазылдым. Кӱч тӱйӱӱмнеӈ.
Јоболымнаӈ јазылдым.
Јадып-јадып ӧйинеӈ
Јастаӈ јайга агындым.

Кече таӈда эдил кӱӱк
Кенейте меге эдийди.
Бӱгӱн таӈда Кӱн-буркан
Бӱркӱк мееме тийийди.

Бу тарыйын ал-санаам
Бур ӧткӱре јалтылдап,
Јаркындалган чок чылап,
Јарыганын алкагам.

Туткундап турган илбизин
Туман чылап таркай берт.
Тунук тарма чиймесин
Тутканча ла чечип берт.

Базалап турган сӱлтерлер
Балы бадып базылды.
Байагы уруш-кериштер
Батка кептӱ јоголды.

Јазылып јаткан кишидий,
Јарт билиндим эсиме.
Јаңы танып јүргендий,
Јараш көрдим, эшиме.

Чат јоткондо кемедий
Чайпаптыр мени јылдарым.
Чайкалып калган немедий,
Чак-илбиде болтырым.

7\VI — 1992 ј.

ИСТЕГЕННИҢ ИЛБИ-ТАРМАСЫН ҮЗҮП ЧАЧТЫМ

Таң адып калт, адып калт!
Такаа куштар эдип салт,
Тармалары азып калт,
Илбилери кактал калт.

Булар мени базарга
Мууканышкан узакка,
Тооргы чылап тударга
Тозып канча тузакка.

Тургактары туузылды,
Туйуктары чачылды.
Бу түндерде кызылды
Букту үзүт кылыгы!

Ай јаңыла јаңырып,
Аайлап алдым бүдүүмди.
Адакы барып, антыгып,
Ач-алдым өштү-эдүүмди.

Истебести истеген,
Изин мынын кадырар.
Базынбасты базынган,
Башын эмди кыскартар.

Камсып, менле мееркешкен,
Каранга јиирге ченешкен,
Ка, јаргынды эмди ал —
Каргыжын кагып кадып кал!

Өчөбөсти өчөгөн,
Өлөтөнин — өчинде.
Бала-баркам өштөгөн,
Баратанын — төзинде.

Кошумакту коронын
Кородорго меге ийген.
Эптеп-томдоп јыгарын
Эбире кўрее тын шўўген.

Быйаным алып, бу мени
Быртыдары је кандый?
Төлөлбөйтөн төлўни
Төгўлткенде, — шак андый!

7. VI. 1992 j., тан эртеде.

ПАЙГАМБАР[4]

Пайгамбар кубулсын алынган.
Бакшылап Магомет баштаган.
Пайгамбар келгенин арабтар
Баркырап аайлабай тургандар.

Бакшысы алкышты айлаткан,
Башкысы базынып шоодышкан.
Төрөгөн-төркөси де, эмди
Төгўн-кей көпчитпе деп чуукkан.

Курейшит[5] аймагы ортодо
Кубулган таныыры чыкпаган.
Кудайдан кубулу Магомет
Кунугып отура калбаган.

Јер-Сууның јебрендик Ээлери
Једектеп јарлыгын айтырткан.
Јалкыбас Магомет кўўлерин
Јанында јондорго јайылткан...

(Карага бастырткан капырлар,
Канчазын бу слерди аптайтан?!
Јаманды-јакшыны качанын
Јааныгар-јашыгар ылгайтан!)

Пайгамбар дегени Айлаткыш —
Кубулган-бакшынын јўзўни.
Бастыра јаңдарда Сöс-Алкыш
Кудайдын кубусы дегени.

7. VI. 1992

БОРОНТОЙ

Боронтойоор слерге јок.
Боронтой «эмди јок эди».
Бошогон эрдин ордына
Боор кесеги өңдөйди.

Боорогы бойы јоголгон
Боронтой учты Кулады.
Бор-боткосы көп болгон
Боронтой онын тул ады.

Боронтой эмди — бороон той
Бош тайгалар үстүнде.
Боронтой эмди — «боран тай»
Бойынын Кыпчак чөлинде.

Боронтой эмди — јаш ботой
Борјоңду Таңыт тепсенде.
Боронтой эмди — бараан той
Бошоктунын јеринде.

Байагы энчи элим ол —
Байлу тайгам түбинде.
Качангы јылкым чөп отойт
Каан Үгедей сөөгинде.

Боронтой эмес Боронгдой.
Онгдой эмес Коногдой.
Чыккан јерим — Кан-Урсул,
Чынын айтса, мен не уул?

Кийик те түктү болотон,
Киши де атту болотон.

Кемдӳ бойым јок дедим,
Кечеги Бронтой јок эдим.

Алдымда менің башка јол,
Алыптың деерге алымду.
Башымда эмди башкы кеп,
Баатырдың деерге базымду.

Колымда болгой тал тайак,
Койнымда болгой тос айак,
Јоктулардың јалчысы,
Јойулардың јолчысы.

Боор ойгор кеп айткан,
Ном антарып айлаткан...
Боронтой өлди — тирилди.
Бойына кереес сӧзи эди!

* * *

Баатыр «өлдим» дегенин
Бакалар угуп не сӳӳнер?
Кижи бойын сӧккӧнин
Кинчектӳлер не дежер?

7. VI. 1992 j. Улалу — Майма белтири.

[1]Киленкей Тару — Бурканнның кыс кебедели.
[2]Абы — Эрлик-каанның байады.
[3]Ак Чечек, эмезе Буркан Чечек — бадма, лотос.
[4]Пайгамбар — Кубулган, ислам јанында кубулган, пророк дегени.
[5]Курейшит — Магометтиң бӳткен-чыккан аймагы.

III. АЛТАЙДЫҢ АЛКЫШТАРЫ

КАЙАСТА ТИЗИЛГЕН ЭРЕКЕН

* * *

Шоңкордың көзи курч,
Ойгордың сөзи курч.

* * *

Көстӱ кижи көрӧр,
Көгӱстӱзи сезер.

* * *

Көлдӱ-көлдӱ таскыл кеен,
Кӧӧрӧмдӱ куучын кеен.

* * *

Јуузы јокко эт арык,
Јууны јокко сӧс арык.

* * *

Таңкы азым-
Куучын јазым.

* * *

Эгелбес темир
Эр сӧзи эмтир.

* * *

Сӧс — чечен,
Эр — эреен, —
Кемизи јеңген?

* * *

Эр јиидиркек — көксинде,
Кыс јиидиркек — көзинде.

* * *

Уул тыны - кылыш,
Кыс тыны - кӱскӱ.

* * *

Уул бала јууга,
Кыс бала јыргалга.

Эре-Чуйда эпчи сӧс,
Элге-јонго энчи тӧс.

* * *

Анның болзо — терези,
Алыптың болзо — нереези.
Урсулда уккан улу сӧс,
Учурын лаптап, уулым, ӧс!

* * *

Амыр туштa уулдары
Адалар сӧӧгин тудатан.
Чак тӱшкенде адалар
Уулдары сӧӧгин тудатан.
Кумрандыктаң мындый аай
Кубулып, качан јайлалгай?

* * *

Ӱӱле-конок ӱптелер,
Ӱстин-алдын кем билер?

Баканаң баатыр эр бӱдер,
Байбак тӧӧнӧң — тӧчинек.

Тӧлгӧзи мының незинде,
Тӧрӧ лӧ тастың тӧзинде?

* * *

Акыр-акыр, арайлат,
Алдын-кийнин тең айлат:
Алтамың сенің тӱс болор,
Айтканың седең сӧс болор.

* * *

Јолдордың кеен темдеги —
Јодроның ак чечеги.
Тыштанып-соотоп амыран,
Бачымдап ойто јорт, атан.

* * *

Сандырап јолго чыкпайтан,
Чыкса, айап јанбайтан.
Керекти чала баштаба,
Баштазаң, этпей таштаба.

* * *

Кара јышта карам јок —
Киш сарызы болуптыр.
Калың јондо камаан јок —
Кижи сарты болуптыр.

* * *

Јүзи, кеби кижининг,
Јүреги дезе — кийиктиң.

* * *

Јыланның сырты чоокыр,
Кижиниң ичи чоокыр.

* * *

Байгасы јок не байрам?
Кайралы јок не байга?

* * *

Јаңылга јок кайа ба?
Јаңарлаш јок ойын ба?
Табыжы јок тайга ба?
Табыскак јок кокыр ба?

* * *

Чөрчөги јок кандый тыш?
Чөлөөзи јок кандый иш?

* * *

Өкпөзи јок не кижи?
Өктөми јок не кожоң?
Көөмөйи јок не кайлаш?
Көөрөми јок не јыргаш?

* * *

Шуурмагы јок талай ба?
Шуурганы јок тайга ба?
Шуулажы јок арал ба?
Шулмузы јок бала ба?

* * *

Кылгалап аш чыгатан,
Кылыкта јаш чыдайтан.

* * *

Булуды јоктоң тенери
Бускак болор дейтен бе?
Јоткон, чак јок телекей
Јоктомчыл тымык эмеш пе?

* * *

Мөңүндү сырга,
Мөңкүлү тайга.
Көрбөскө — көөрөш,
Көрөргө — өксөш.
Ак-јарык үргүлјик,
А салым — үделик!

* * *

Јеңинди түрбе шыманып —
Јеңер чынду эмезиң.
Јудругың түүнбе шыйкынып —
Јулдажар јуу билбезиң.

* * *

Ол, костый, өчөт,
Ол, коктый, өзөт,
Олјодо күчим...

* * *

Ол, октый, кезер,
Ол, јоктый, үзер,
Ойгонзо, өчим!

* * *

Чертиң кайда — бүдүр!
Чегиң кайда — көдүр!
Чөөчөйди тудуп бил,
Чөрчөкти айдып бил.

* * *

Мак аларга күч,
«Мач» эдерге белен.
Кеjиринди чичкерт,
Керегинди кенит.

Кемјўзи — ӧй:
Кемге карыш,
Кемге кулаш
Келижер, ӧӧркӧтпӧй.

* * *

Нӧкӧримниң нереези
Кӧксимди бир ӧйкӧбӧс,
Кӧрнӧӧтиген тем сӧзи
Күйүндирип ӧртӧбӧс.

* * *

Ортоктоң — орук,
Ортоктоң — јорук.
Ол — мениң јӧбим,
Оңдозоң, нӧкӧрим!

* * *

Килежип теҥ јўрелик,
Килеҥ мусты ӧдӧлик.
Јўрўм-салым күч, кыска,
Јўгибис керек улуска.

* * *

Кускан кӧчӧ тойго јут,
Кунук кижи ойынга јут.

* * *

Ойын-јыргал
Омок јаста.
Јалбыштый иш
Јараш јайда.
Күндў-күрее
Күреҥ күсте.
Улу чӧрчӧк
Узун кышта.

* * *

Јаан ашты тудардаҥ озо
Јакшы сӧсти айдатан јаҥ.
Улу ашты ууртаардаҥ озо
Учурлу сӧсти угатан јаҥ.

* * *

«Аш ээлў, баш меелў» деген.
Алкыштар айдып билетен,
Акыр, кайда, тил чечен?

Јоктожолык, јон-калык,
Јолын, аайын угалык!

* * *

Тойдо-тойдо тоолонбос,
Тон-ӧдўгин уймабас,
Тойдо торо ол болбос,
Тогус конуп отурбас,
"Тойу мен" деп тудунар,
Толу куруй айдынар,
Токыналу сананар,
Токтодынып баш алар.

* * *

Калчымар таҥма
Калаза, чаптык.
Удатпай оны
Уратса, артык.

* * *

Айуны малга јууктатпа,
Чалчыкты тойго јууктатпа.

* * *

Озогы улус чын эткен,
Ойында, тойдо чек билген.
Чалчык күлўк эзирсе,
Чакыга јаба күлийтен.
Чакпыланып, таҥ ажып,
Чат болбостоң серийтен.

Ачу таҥда уйадын
Акту бойы сезетен.
Албатыга ашканын
Айдынып, туура кедетен.

* * *

Кара баш карам, уулдар!
Кабакка оны не сугар?
Кара баш јаҥыс, уулдар,
Канчазын оны бош салар,

Каргышту сууга не садар —
Канчабыс ого чӧҥбӧди,
Каныгып ого күйбеди?!

* * *

Кайран jўрўм, канчын jаш,
Кайралын бил, кара баш!

* * *

Эмдик минер кўлўктер
Эмди шилти кўлўде.
Ээрдең чарчап, чачылып,
Эзирикте электе.
Эх, ачузын, эр-алып!

* * *

Кызыл көстў мый көргөн,
Көк тө көстў чай көргөн,
Өлў де балык таап jиген,
Өлөң дө jулуп jем эткен
Өлбөгөндө бу кижи,
Өзөк-тыны кыл кижи.

* * *

Көзибиле көрбөгөн,
Кулагы укса, өрөкөн
Тögўнин, чынын ылгайтан,
«Төрт өлў» деп айдатан.

* * *

«Өлөң!» - дейле, карганак
Өлбөй тура jўгўрер,
Айрууш-чалгы тудунган
Арка-тууга ўкўстеер,
Коногын да ырада
Коркыдып сўрер jайгыда.
Аршаа ла база мал-ашта
Эки-jаңыс бар туштa!

* * *

Салкын соксо — агаш сынар,
Салым соксо — кижи сынар.

* * *

Кандый jаман,
Кандый jаман —
Ачуумды мениң нajы билбес.
Кандый jакшы,
Кандый jакшы —
Ачуда меге öштў сўўнбес.

* * *

Отко jуук тиш кўйер,
Ичке jуук буур кўйер.

* * *

Бабырган-адайым!
Эленчик кабайым!
Быйаның кайда?
Бер!
Меге эмес — уулыма.

* * *

Аданаң öскö ада jок,
Энененң öскö эне jок,
Төрөлдöң öскö төрөл jок,
Алтайдаң öскö Алтай jок, -
Билзеер, билзеер, балдарым!!!

* * *

Эне jокко бир öскўс,
Эли jокко эки öскўс.
Ада jокко бала öскўс,
Алтай jокко кижи öскўс.

* * *

Качан да болзо ўстиңде
Ўч-Сўмер туубыс сурлазын,
Качан да болзо көксиңде
Карагол суубыс шуулазын!

* * *

Короныма тийбегер!
Коркышту ачу.

* * *

Каруузы jок кыйын-сўўш,
Кайыңы jок тоңмок суу.

* * *

Кööрчöги jок кандый сўт?
Кööрöми jок кандый сўўш?

* * *

Узак јерде јаражай
Уткып, сеге туштагай.
Улу тайган, толун ай
Ундутпас эмей бойынды,
Учурынды, угунды.

* * *

Сүүри сүмериң
Сүре ле сүүндирер.
Сүрлү көөркийиң
Сүрнүктирер де туш келер.

* * *

Карлу сүмериң, кару үйиң
Качан да чулу этсин сүүжиң.
Јүрүмиң болор ырысту,
Јүрегиң болор јаркынду.

* * *

Каралыктаң кайкалап,
Кару кебер көрүнип келди.
Энчейип көрзөм, кайкалду
Эски сүүжим сүнези эмтир!

* * *

Койдонышкан келиннең
Колтыктажар нөкөр јуук.

* * *

Ойно, ойно, комузым,
Оозың, тилиң не талзын,
Онтойтоның бар эмес!

* * *

Өрө көрзөм — төрөл көк,
Төмөн көрзөм — төрөл јер.
Өксөйин бе сүүнеле?
Өлөң чилеп өзөлө,
Өскө өйгө көчөлө,
Өткүн кожоң чөйөлө...

* * *

Јакшы эм
Јаантайын ачу, экем!

* * *

Јопон поэт Рётанаң

О, ак-јарык ай-күмүш...
Одош тууда ойто катап
Онбос мөштий
Туулзам кайдат!

* * *

Акары јок тон јаман,
Аайы јок јон уйан.

* * *

Ортокко он до бөрү
Муң койды тудар туру.

***

Калыгынды камыксынба,
Астай берип айабас.
Калыгынды калыңсынба,
Артадар чак байлабас.

* * *

Билбес болсоң — үрен,
Билер болсоң — үрет.

* * *

Је мен де, сен де јоголсоос то,
Јерибис јоголор эмес.

* * *

Өлүми не керек,
Өссин ле элим.
Өскөзи не керек,
Өңжүзин ле јерим.

* * *

Алтай улус ас,
Је алтай бастыртпас!

* * *

Озогызын ойгорт,
Ойгонгон улус тыңдазын.
Эртегизин эскерт,
Эмдиги үйе јаранзын.

* * *

«Эл» дегени јебрен сöс,
«Эл» дегени энчи сöс,
Ада-эленчик магынаӈ
Айдылып келген алтай сöс.

* * *

Кечегизин шӱӱбезеӈ,
Бӱгӱнгисин билбезиӈ.
Бӱгӱнгисин билбезеӈ,
Эртенгисин көрбöзиӈ.

* * *

Кычыргар, сананып, ӱлгерди.
Сандырабай. Такыдып.
Баштагар, јöмöжип, кожоӈды.
Көбӱкшитпей. Айладып.
Алтайыс бойы ачылзын.
Айдышсын ла улалтсын.

* * *

Бир ажуны ашканда,
Там бийиги көрӱнер.
Бийик бажына чыкканда,
Там öксӱри сӱӱрейер.
Бийиктеӈ бийик тедӱӱдий,
Биликтеӈ билик дегедий,

* * *

Койон јылда, коот јайда,
Кичинек изӱ кеен айда,
Кӱӱк јаӈкылдап турарда,
Бу эрекен ӱлгерлер
Тизилген эди Кайаста.

1975 j.

Бир ажуныӈ бажына чыксаӈ,
база бирӱзи, оноӈ бийиги
көрӱнер дегендий,
«Кайаста тизилген эрекен»
бир јанынаӈ — темдениш,
бир јанынаӈ — тидиниш,
бир јанынаӈ, талбыныш
«ЧИҢМЕРИЛЕР» кийнинде,
чындап, јакшы тыштаныш.
Бу сананыш-талбыныш
бурга-кööгö туттурган
эрјинени көргӱсти,
бир јаан јолго кödӱрди,
бир јаан ишке кийдирди.

Койон јылда башталганын
Кой јылда такып улалттым.
Јиӈјилерди тереле,
эрекен эдип узандым,
кеп сöстöрди тизеле,
келер öйгö јазадым.
Тӧрт јыл кайра эткеним —
көп сабада менийи,
ӱлекерлеп чийгеним —
ӱлгер сöскö öп-öйи.
«Чиӈмеринеӈ» ыралап,
чечен-кепке јууктадым,
чек-учурын ырымдап,
чеберлеп мыны јуунаттым.

* * *

Јердеги öскöн чечектий,
Јебрен, ойгор чечендик!
Тепсетпей, оны кичеейлик,
Терип, тизип ийелик,
Текши, байлык эделик,
Кечегиденӈ энчи ол,
Келер кӱнде кереес ол,
Эртегиденӈ эскибис,
Эртенгиде јаӈыбыс...

ЈЎС КЕП СӦС

1. Ат ӧлсӧ, чакысы артар.
Ада ӧлсӧ, уулы артар.

2. Аттаң артык ат бўдер.
Кишиденґ артык эр бўдер.

3. Ӧскўрип алса, мал болор.
Ӧмӧлӧп алза, јон болор.

4. Ээр кажы экў,
Эр сӧзи эптў.

5. Атты таңмазынаң таныыр.
Кижини угынаң таныыр.

6. Јердиң боомы ас,
Эрдиң боомы кӧп.

7. Улу алыптың
Ўлўзи ўчў.

8. Ӧскўс кулун ат болор,
Ӧскўс уулан эр болор.

9. Буура карыыр,
Ботоон ӧзӧр.

10. Ӧскўсти ӧрӧ тарт,
Јабысты јаба тарт.

11. Ӧскўс-јабысты базынба,
Ӧтпӧгин блаашпа.

12. Озо санан,
Оноң айт.

13. Ат ўретсеґ,
Армакчың бек болзын.
Албатыны ўретсеґ,
Айтканың тўс болзын.

14. Сӧгўп ўретпе,
Сӧстӧп ўрет.
Адылып ўретпе,
Айдып ўрет.

15. Ачуныґ ўстине тус урба.

16. Курчубасты бўлебе,
Кулугурды ўретпе.

17. Элиґле эптў бол,
Јоныґла јолду бол.

18. Баш јарылса,
бӧрўк ичинде.
Кол сынса,
јеґ ичинде.
Јеткер јетсе,
Јеендер кожо.
Табару келзе,
Таайлар кожо.

19.Јеткер јеґ алдынаґ чыгар,
Ачу айак алдынаґ чыгар.

20. Јаґ-ээжи бузулса,
Јаанду-јашту булгалса,
Јакшының јолы јабык,
Јаманның јолы ачык.

21. Јакшыла јабарлашпа,
Јаманла најылашпа.

22. Кыйналганды кыйыктаба,
Јайнаганды јаба баспа.

23.Кургак агаштаґ бўр чыкпас,
Кулугурдаґ сӧс чыкпас.

24.Бөкөни бир тудуп јыкпас,
Агашты бир чаап јыкпас.

25. Киштиң јери тайгак,
Кишининг јери кату.

26. Јакшы атка јол кыска,
Јакшы ойынга түн кыска.

27. Атка ээр саларда,
Аркасын сыймап сал.
Кыска сөс айдарда,
Кылыгын билип айт.

28. Јабыс та болсо, атту бол,
Будың јерге тийбес.
Јаман да болсо, кептү бол,
Бойың соокко тоңбос.

29.Тилиңди кыска тут,
Сагышың бижу тут.

30.Куру тил.
Коңылдак өдүк.

31.Сыгырсаң, салкын болор.
Шымырансаң, коп болор.

32.Арал јакалай
Ала саңыскан.
Айыл аралай
Јүгүрүк копчы.

33. Јыландый тил,
Јылдыстый көс, —
Јер кулакту.

34.Кодырлу кой үүрге чак,
Копчы киши јонго чак.

35. Јаргак тоннын бийди ачу,
Јаман кишининг тили ачу.

36.Койоноктың мүни койу,
Коомойдың күүни суйук.

37. Коокойго кой кабыртпа,
Копчыга сөс тыңдатпа.

38. Алдынаң алкаар,
Аркасынаң айдар.

39. Кородош кобы кечер,
Ачыныш арт ашар.

40. Аңчы киши ач болбос.

41. Тайгада тапту бол:
Таап алсаң, мактанба,
Таап албасаң, тарынба.

42. Эртечи — эки үлештү,
Уйкучы - бир үлештү.

43.Уйкучы түшүнде де уйкуда.

44. Јалкуга күн узун,
Күлүкке түн узак.

45.Эттү јерде мүн де бар.

46. Кара сууны кайнадып,
Каймак алып болбойтон.

47. Эптеген сагыш,
Эткен кол.

48. Тойгон јерде
Тогус конбо,
Отурган јерде
Отус конбо.

49. Тайгада тилле аңдабас.

50.Табыргы јүрбеген таш јок,
Тарынбай јүрген эр јок.

51. Јаңыс турун јада күйбес.

52. Бойынын јерин
Бозу да билер.

53. Уйалу куш јанаган.

54. Аң түбекте
"турлуум" деер,
Киши түбекте "јуртым" деер.

55. Јерим бар деп,
Јерсип тур.
Суум бар деп,
Суузап тур.

56.Үүрден јарылган мал —
Бөрүге јем.
Јоннон јарылган киши —
Өштүге јем.

57. Аспасты туман астырар,
Конбосты түн кондырар.

58. Тазылду да болсо,
јайканар.
Такалу да болсо, тайкылар.

59. Јүдекти эчки сүзер.

60. Јети баjадан
Јеекен де коркыбас.
Эки карындаштан
Айу да качар.

61. Мойнында буулу
Мойнобой келер.

62. Бук јеринде
Бука — бий.

63. Бөрүде бөрүк јок,
Айуда јакы јок.

64. Јылу јерди
Јылан сүүр.

65. Отко таштаган учуктый,
Башына аткан айудый.

66. Турлу таппаган эликтий,
Тунjы таппаган балыктый.

67.Кеден де кийсе,
кеп болор,
Өкпө дө јизе,
ток болор.

68.Тумчукка јетсе,
Быза да јүскүн.

69.Кертеш ле неме төө эмес.

70.Үкүнин кудайы тогус.
71.Күйече де күйү эмей.

72.Кини јок келескен,
Јыды јок јылан.

73.Бакача баары јок,
Јыланча јыды јок.

74.Түгенген тооргы
Түгин јиир.

75.Јылан терезин
Јылдын солыыр,
Коронду тижи
Короор эмес.

76.Карамчы киши төлүзин
Карагай бүри түшсе берер.

77.Куу баштың карагына
Кумак толбос.
Ач кишинин карагына
Алтын толбос.

78.Аштаганга алтын эмес —
Аш керек.

79.Ары аттанар кишиге
Алтын орын да туза јок,
Ат башынча
Алтын керек јок.

80.Энеси јаманның
Балазын алба,
Эшиги јаманның
Төрине отурба.

81.Бойынды болотко бодобо,
Эшиңди этке бодобо.

82.Күйү-бала күн чыгарат.

83.Күскиде күскенек те бай.

84.Өлгөн ийнек сүттү болор,
Өлгөн киши јакшы болор.

85.Јайгыда каткырып јыргаар,
Кышкыда калактап јадар.

86.Тышты килтиреер,
Ичи калтыраар.

87.Сол колдың јаргысы јок.

88.Аштай-аштай ашка једер,
Тоңо-тоңо јылуга једер.

89.Түктү де болсо, түлеер,
Түреңи де болсо, өнжиир.

90.Көчөрдө, төө керек.
Кечерде, кеме керек.

91.Сары сабың агарта јунар.

92.Күүк этсе, көк өзөр.
Таң атса, күн өксөөр.

93.Тоозылбаза — той,
Јылыйбаза - јыргал.

94.Јаткан ташка торбос өзөр,
Өскөн мөштөң кузук бүдер.

95. Јакасы јок тон болбос,
Јаргысы јок јон болбос.

96.Јарары белен,
Јазаары кем?

97.Будактуга куш јуулар,
Быйандуга јон јуулар.

98.Саар малдың
Сүттүси керек,
Садар малдың
Субайы керек.

99.Таап айдар — тамылу,
Танып айдар — мактулу.

100.Мүүске кар јукпас,
Мөңүнге тат јукпас.

Москва, ИВАН СССР 1978-1979 ј.ј.

АВТОРДОҢ ОРТО СӦС.

Јол ортодо токтойлык,
јонның сӧзин толгойлык.
«Јӱс кеп сӧстиң» талайын
јӱрекке тозуп, оңдойлык.
Јортсо, јортсо, јол алар.
Јолыгышса, сӧс алар.
Јелсе, јелсе, јер алар,
Јергелешсе, сӧс алар.

Алтайдың ары јанында, бу јанында — алты айры толыгының аңылу башка аймагында айдылган ал-тӱмен чечен сӧстиң кезигинең келиштире, онон-мынаң ойо-чийе јууп алып, бир тизим эдип койдым.

Айса болсо, бу тизимди кычырып, сениң эс-сагыжына эбелип, мындый ок, бого тӱңей сӧстӧрди кажы бирде угуп јӱргенин селт эдип кирердең маат јок. Быжу кирер. Айдарда, сен, нӧкӧр, оны ойто унутпай, онон ары эрмегинде айдып јӱрсең, эбиреде јайып јӱрсең, акту мен де амадуума јеттим деп билерим.

Айса болзо, бу чечен ле кеп сӧстӧрдӧң аткарынып, сен бистерге кайда да кепке кирбеген, ак чаазынга базылбаган, ак-јарыкка јарлалбаган, албаты-јонго јайылбаган солун, јаңы сӧстӧр табыжып, тапту-јакшы табыскактап берериң. Кош, јӧмӧш! Коркышту керектӱ.

Бу чечен сӧстӧрди мен бистиң башка-башка аймактардың эрмегинең эс-бос угуп-јууп, эрјине эрекен эдип тистим. Мындый ок сӧстӧр бистиң теленит, туба, кубанды, чалканду ла байат улустан башка алтайга угы-тӧзи, тили-сӧзи јуугаш-кыпташ, тӧрӧгӧн-тӧркиндеш, айылдаш-карындаш дейтен кыргыс, хакас,мунгат, каллык, тува, казак, урянкай, кӧк-сойон, дӧрбӧт, калка да калыктарда учураар аргалу. Онысы јолду.

Элбеде, тереңшиде эленчик-ӧбӧкӧлӧрибис аайынча алар болсобыс, Алтай дегени - ол јаңыс ла бу бойыңның тӧрӧл јуртың, тӧс-јоның ла тил-аймагың эмес, је Эртиштең ала Енисейге јетире, Куба чӧлдӧң ала јыш-тайгаларга јетире элбек, кең эл-ороон болгоны јарталар. Онызын билип, көгӱстеги кӱӱн-санааны кеңидип, тӧшине кӱч этире согунбай, јаңыс мен чулу алтай деп тыдынары јогынаң ойгор фольклорыбыс, озогы сӧзибис бистерге нени керелеп, нени кереестеп турганын оңдоор керек. Оның учун качан да јаңыс уйанаң тараган карындаштарыңның тилинде биске тӱңейи учураса, менийи деп тартышпай, оныйы деп таштабай, карын, текши байлык дешип, сӱӱнижер, ӱлежер керек.

ЈЎС БИР КЕП СӦС

1.Ак дегени алкыш,
Кара дегени каргыш.

2.Оос менде,
Кулак сенде.

3.Буудай чапсаң, аш чыксын.
Буубай чапсаң, эр чыксын.

4.Күүзи бирдиң күүни бир.
Јаңары бирдиң јаңы бир.

5.Эки кишиниң бирӱзи јаан,
Јаңыс кишиниң бӧрки јаан.

6.Машак јок арба каңкайар.

7.От салкынга минетен,
Коп табышка минетен.

8. Јокко јорго до јетпес.

9.Тӧӧчӧ кара санаадан
Тӧӧнчӧ ак санаа јакшы.

10.Чычканга бычак суурба.

11.Ийнек ичер,
Кижи амсаар.

12.Эшиги јаманның
Ӱйине кирбе.
Эли башканың
Јонына кирбе.

13.Теңистиң терең ин көр,
Теңеринің тӱбин көр.

14.Керкиң тудунып,
Керишке чыкпа.

Ургың тудунып,
Урушка чыкпа.

15.Урушчы уйадаар,
Керишчи кенеер.

16.Албаты амыр,
Эл энчӱ.

17.Эрлик биле Ӱлгеннің
Эшиги јаңыс.

18.Торо ӧлӧрди бай албас,
Чын ӧлӧрди кам албас.

19.Бир буды бу јерде,
Бир буды ол јерде.

20.Алды — ары,
Аркасы — бери.

21.Кулагынаң күн көрӱнет.

22.Ӱрерге ийди јок,
Сыгарга сиркеси јок.

23.Јаңыс атту јарышчы,
Јаргак тонду күрешчи.

24.Таай айтканы
Алкыш болор,
Јеен айтканы
Каргыш болор.

25.Јеткер једектӱ келер.

26.Туура будак тон јыртар.

27.Кас та база куш,
Какас та база карындаш.

28.Кысту киши кыр ажар.

29.Көрбөгөн киши көскө јылу.

30.Төрөгөннин кылыгы
Төшөк алдында.

31.Јерче де јеен кичү,
Такпайча да таай улу.

32.Кыстың көзи кызылда,
Јаштың көзи јарашта.

33.Оттоң от чыгарбас.

34.Кыстаң тууган кыйык јок.

35.Кызылым — кырда,
Јашылым — јарда.

36.Адасы јокто уул баштак,
Энеси јокто кыс баштак.

37.Аргалу алты конор,
Мекелү беш конор.

38.Күүк каткызын каткырган,
Күртүк ойынын ойногон.

39.Ортозынаң кыл өтпөс.

40.Койнынаң кирер,
Кончынаң чыгар.

41.Кара суудаң
Каймак кайыыр.
Катыс јатса,
Карындашсыыр.

42.Көп түкүрсе, көл болор,
Көп күресе, чөл болор.

43.Күйүнчектиң күйнеги јок.

44.Јаманның јакшысы болгончо,
Јакшының јаманы бол.

45.Јаман көлдө бака айгыр.

46.Койы јокто
Кодыр эчки баштайт.

47.Кой ортодо кодырлу эчки.

48.Көрбөс төөни де көрбөс.

49.Ийт јастанган амыр јатпас.

50.Јаан талайды кечкенде,
Чыгымы јок болбойтон.

51.Көчөдим деп,
Көчөң төкпө.
Өлөдим деп,
Өтпөгиң түгеспе.

52.Киши тоны киртиңкей,
Киши ады терленкей.

53.Јарым курсак јатыргыспас,
Орто курсак отургыспас.

54.Јадыны тоңгон уй базар.

55.Јибезе де, май јакшы,
Албаза да, бай јакшы.

56.Бай малыла мактанар,
Јокту балдарыла мактанар.

57.Кулакка - кулак,
Туйгакка — туйгак.

58.Кудайдын бергенин
Куш та албас.

59.Кычыкайлабаза,
Кыймык этпес.

60.Кериктин казаны
Оттон чыкпас,
Кере түшке ашы бышпас.

61.Кой оозынан чөп албас —
Кортык-жобош.

62.Ийттин ээси бар,
Бөрүнин кудайы бар.

63.Түнде баскындаар
Көрмөскө түнөй.
Түште уйуктаар
Өлгөнгө түнөй.

64.Балыкчынын колы ак,
Малчынын жүзи ак.

65.Көп урганы — көбүктү,
Ас урганы — ашту.

66.Баш мээлү,
Балтыр эттү.

67.Агаш тазылы жер өткүре,
Алып тазылы эл өткүре.

68.Тоозынга какырба,
Кийнинен
Атту баатыр чыгар.

69.Сокор тутканын ычкынбас.

70.Бозу ла чыксын,
Бука болор.

71.Сүүнген неме
Сүре сыктаар.

72.Жакшы ийт өлүмин
көргүспес.

73.Жер кулагы жети кат.

74.Салкынду күнде энчү жок,
Сагышту күнде уйку жок.

75.Аралдагы койонды
Ийт чыгарат,
Ичтеги коронды
Аш чыгарат.

76.Агашка кирсе,
Сагыс чайнаар,
Айылга кирсе,
Аш амзаар.

77.Жаанда сагал бар,
Жашта санаа бар.

78.Ыйлабаган балага
Эмчек бербейтен.

79.Жорто калган жол эди,
Жүре калган эл эди.

80.Маарап-маарап, мал болор,
Ыйлап-ыйлап, эр болор.

81.Көмүлген сайын
Көрнөө көңшиир.

82.Күүнзектин күүни жараш
Күндүлезе, суусы да жараш.

83.Элик ичпеген суу ичер,
Энеси көрбөгөн жер көрөр.

Ат ичпеген суу ичер,
Адасы көрбөгөн јер көрөр.

84.Эрдиң эри,
Эгўнин сыныгы.

85.Өөндў јурт өчөр,
Өмөлў јурт өзөр.

86.Сөөктө јилик,
Сөстө билик.

87.Серемјиде сериш јок,
Бўдўмјиде бўркўк јок.

88.Јуттаганы айазар,
Чуугышканы аайлажар.

89.Сўрнўккенине бир ыйлаар,
Сўўнгенине база ыйлаар.

90.Ийнекти «ök» дезе,
Санаасына јакшы.

91.Аргымак кулуны,
Аданың уулдары.
Эрјине кулуны,
Элдиң уулдары.

92.Сўт јакшысы — ийтте,
Сўме јакшысы — кулда.

93.Ийт тезегинең кыл чыгар.

94.Кал-тенек катын мактаар,
Уй-тенек уулын мактаар.

95.Јобоштың мойнын
Кылыш кеспес.

96.Ийт көспөкчи,
Уй ырымчы.

97.Айгыры јок мал чачылчаң.

98.Калбакла јууса, кап болор.
Чаракла јууса, кош болор.

99.Өмөлў иш өчпөс.

100.Бөлингенди
бөрў јиир,
Айрылганды
айу јиир.

101.Јаанның сөсин
јанчыкка сал.
Карының сөсин
капка сал.

Москва, Чоботы, 04. 1980j.

БАЙАТ КЕП-СӦСТӦР

* * *

Аспак агаштың күли ачу,
Јаман-јапаның тили ачу.

* * *

Карагай агашта будак көп,
Калырууш кижиде эрмек көп.

* * *

Айры мүүске кар јукпас,
Аң көзине чӧп кирбес.

* * *

Таакызы түгенбес јабага
Талдама јакшы ат болор,
Кабайда өскӧн јаш бала
Калык башкарар эр болор.

* * *

Кара сууны кайнадып,
Каймак түжүрип болбозың.
Сары сууны кайнадып,
Сарымай эдип болбозың.

* * *

Кижи кийими кирленгкей,
Кижи ады терленгкей.

* * *

Ӧлгӧн ийнек — сүттү,
Ӧлгӧн ат — јүгүрүк.

* * *

Сүрткүжи јок абра чаптык,
Сүре эзирик кижи чаптык.

* * *

Јаман малды јал бүркейт,
Јаман ийтти түк бүркейт.

* * *

Јакалу кепти кийерге јакшы,
Серүүн јерде јадарга јакшы.

* * *

Кара јыланга каргыш јукпас,
Кара теке кайадаң ашпас.

* * *

Ортолой ичкен јадып болбос.
Јарымдай ичкен јадып болбос.

* * *

Јалку борсук үн
каспас,
Јалку кижи үй тутпас.

* * *

Коомой чарык айак (бут)
үреер,
Коомой аңчы аң үреер.

«АЧ»-да А.А.Тыдыков јарлаган.

«Јакшы сӧс — јарым ат» деп алтай улус јолду айткан. Кеп сӧстӧр — ол бистиҢ эрјине оос ӱлгерликтиҢ база бир јаркынду ла јараш јӱзӱни болор. Ол калык-јоннын эрмек-куучынынаҢ качан да тӱшпей, кара сӧскӧ кайкалду ӧҢ берет. Чечен кишиниҢ чексиркеп те эмес, чечеркеп айткан сӧзин угарга кандый кеен! Кеп сӧстӧрдиҢ кеп-ӱлгӱзи кыскачак, је кееркедип айткан шӱӱлтези ойгорлык ла терең. Карама-јоктулар да, каан-бийлер де укаалап айткан сӧстиҢ улу учурын билетен, учы-бажын сезетен. Кажы ла бӧлӱк јон-улус оны бойыныҢ јилбизине, бодолду тузазына келиштире чӱмдеерге эптейтен. «ЈааннаҢ јабыс бол, улуга уккур бол», эмезе «ЈобоштыҢ мойнын кылыш кеспес» дегени, јарт, ол бийлердиҢ сӧзи.

«Јиген јаак кугарар, јидирген тӧнӧзӧк јажарар» - мынайда базындырган јокту кекенген.

«Ӧмӧлӱ јурт ӧзӧр, ӧӧндӱ јурт ӧчӧр» — ӧштӱлерге багынбай, ӧмӧ-јӧмӧлӱ болуп, ӧрӧ кӧдӱрилери керегинде, ненииҢ учун дезе озогы чактарда алтай улусты онон-мынаҢ келип, олјого-туткунга апарып турган ӧштӱлерге удурлажары текши јоннын кереги болотон.

«АйгырдыҢ кулды, аданыҢ уулы» эмезе «эрјине кулды, элдиҢ уулдары» — шак бу кеп сӧс албатыны баштайтан, атааныҢ алатан алтыннаҢ баалу алып-эрлер керегинде бӱдӱмјилӱ айдылганы эди. Мында оморкош, иженчи ле ӧрӧ ӧзӱмге бӱткени!

Шак бу тоолу-тоолу темдектердеҢ кӧргӧндӧ, кеп сӧстӧр бир уунда эмес, чактыҢ чакка чӱмделип, айдылып келгени билдирет. ОныҢ учун олорды шак бу историядагы бӱдӱӱзи ажыра билип-ылгап, кӧрӧр керек.

Эмдиги бистиҢ ӱйениҢ алдыбыста эл-јоныбыстыҢ эрјине сӧзин эрчимдӱ јуунадар сурак туруп јат. Мыны эмди јон ортодо јӱрген кажы ла бичикчи, соныркак, чечен сӧс сӱӱйтен киши бӱдӱрижер аргалу. Онызы бистердиҢ текши ӧзӱмиске јаан тузалу, јайаандык учурлу болор.

Бу ӧйгӧ јетире 1958 јылда С. С. Суразаков тургускан «Алтай кеп сӧстӧр лӧ укаа сӧстӧр» деген кичинек јуунтынаҢ башка бисте алтай кеп сӧстӧрдиҢ тапту-јаан јуунтызы чыккалак. Ол јуунтыга јӱк ле 261 кеп ле укаа сӧс кирген эди, а онысы да талайдагы тамчыдый тен канчыйан, је эмди оны да кайдаҢ табатан, кемниҢ колында бар эмеш? ОныҢ учун мен де бу бир-эки тамчы кожуп јатканымды керектӱ иш деп шӱӱп, шак бу јартамал сӧзимди база да артык эмес деп бодойдым.

Эң баштап алтай кеп сöстöрди јууп чыгарган улус — јиит шиңжўчи-тюрколог (соңында барып атту-чуулу академик) Радлов ло Улалуда јуртап, абыстарга тилмеш-көчўреечи (учында келип баштапкы алтай бичиичи) Киприйен Чöбöлöк болгонын темдектеп, чокымдаар керек. Телекейлик тюркологияга текши јарлу 1866 јылда Санкт-Петербургта ла Берлинде бир уунда алтай ла немис тилдерле чыгарылган «Образцы народной литературы тюркских племен» деп ном-бичикке көп тоолу чöрчöктöрдöң, табышкактардан башка 95 кеп сöс кирген. Айла ол туштагы авторлор оны «ўлгер сöс» деп адаган. Ол öйдö Чумыш, Байат сууларды јакалай, Барнаулды эбире ле Улалуның бойында јуртаган ак теленгет улустан бичилген. Эмди бистер олорды јаткан јеринің аайыла байаттар эмезе азыйгы орус литература ла наукада јаңжыкканы аайынча телеуттар деп адап јадыбыс. Је олор тўңей ок бистиң алтай улус, эл-јоныбыстың бир јўзўни болуп келгенин билип отуралык. Бўгўнги көслö көргöжин, ол öйдöги бичилген кеп сöстöрдиң бирўзи де кубулбай, ол ок бойынча эмдиге јоныбыстың эрмек-тилинде айдылып турганын кайкабаска болбос. Байла, шак онызын ајаруга алып, С.С. Суразаков бойының јуунтызына ол кеп сöстöрдиң бир канчазын кошкон болгодый. Байагы "100 кеп сöс" лö «101 кеп сöс» деген тизимдер тегин ле онойдо учураштыра јуулганы эмес, је көрўм-турумы ла кўўн-санаазының бўгўнги аай-агынына келиштире тургузылганы учун, ого ол озогы ном-бичиктең алып база коштыбыс.

Öрö адалган эки јуунтыдан башка алтай кеп сöстöр ондо-мында оок-теек јуунтыларда база јарлалып туратан. Эмди дезе олорды ончозын бириктире јууй тартатан öй келди деп, база такып чокымдап јадыбыс. Мыныла колбой, озогыдан бери бисле угы-тöзи, тили-сöзи јаңыс болгон карындаштык кыргыс, казак, хакас, тува калыктар кеп сöстöрин кееркедип, келиштире чыгарарга јеткилинче иштегилеп турганын айтпаска база болбос. Темдектезе, Кыргызстанда «Ак сöз арыбайт» деген јуунты 1970 јылда чыгарылган, ого алтай, тува, хакас ла уйгур кеп сöстöр кирген. Тувалар «Чечен сöстöр», хакастар «Хыйгаларның сöзи» деп сувенир јуунтыларын чыгарып алды. Тили-оозы бистерге јуук болгоны üстине көп кеп сöстöр олордо до, бисте де бар учун эмди кажы сöс кемдийи болгонын ылгаштырарга булгакту, буудакту боло берди. Бистер мында туујырап отурарыбыста, туу-таскылдар ажыра бистердиң кеп сöстöрибис тува-хакас јерине, куурай-сойон чöлдöрине уча берип турган болбозын, нököрлöр! Оның учун ар-јööжöбистең, ак малыбыстаң артык алтындый сözибисти кўн эртеде јууп-кабырып аларына ајаруны тең эделиктер. Мында јаңыс кижинин эрчими, баштаңкайы арай ас, эткен-тутканы чала киреlў болотоны јарт.

1970 јылдың июнь айында, Венгрияга окылу јорыктап јӱрер тужымда, мен Будапештте венгер тил шинжӱчилер — мајар укту Лајош Бежеге, кыпчак укту Иштван Коңурга јолыккам. Олор, анчада ла кыпчак-куман тил билетен Коңур, мениң тургускан «100 кеп сӧзиме» јилбиркеп, олорды мајар тилине кӧчӱреле, алтай кеп сӧстӧрлӧ Венгрияның шинжӱчилерин таныштырар керек деп шӱӱлте эткендер. Американың Бириккен Штаттарында алтаистика деп наука аайынча шинжӱлер ӧткӱретен аңылу ученый улус Индиана университединде иштегилеп отуры. Шак олор 1967 јылда байагы адалган эң башкы алтай бичикти ол ло бойынча ойто такып алтай тилле кепке базып чыгарганы база јарлу. Айдарда, алтай оос ӱлгерликке, ол тоодо кеп ле укаа сӧстӧргӧ, ајару јӱк ле бу ортозында эмезе Алтайды айландыра эл-калыктарда эмес, је ӧскӧ дӧ ороондордың тюркологоторы ортозында јетире деп айдар керек.

Бистиң ончо алтай бичиичилер бойлорының чӱмдемел ижинде кеп сӧстӧрди билеринче тузаланып туру, је анчада ла К. Чӧбӧлӧк, П.В. Кучияк бу јанынаң мӧрлӱ иштеген. Киприйен Чӧбӧлӧктиң кезик ӱлгерлерин ылгый укаалаш та дезе јастыра болбос. А Кучияктың јаңыс ла «Чейнеш» деп драмазында, мениң бодоштыра чотожымла, 23 кеп сӧс учурайт. Эмдиги бичиичилерден Б. Укачин алтай албатының кеп сӧстӧрин тузаланар мар тапканы оның калганчы «Мӧңкӱлик Алтайдың јаңылгазы» ла «Јылдардың белеги» деген ӱлгерлик јуунтыларынаң иле кӧрӱнет. Кезик улус мыныла колбой поэтти чала бурулап, сӧгӧр сыркынду «бу албатының сӧзи, автор оны не мензинерге турган» дешкенин ајарбай ӧдӧргӧ болбос. Чын, албатының сӧзи — ончобыстың ар-јӧӧжӧбис, текши энчибис, је оны артатпай, ундутпай, јылыйтпай, албатыга, анчада ла эмдиги ле келер ӱйеге кычырып, билип јӱрер этире јууп, јуунадып беретен иш кайда? Ондый аңылу јуунтылар бисте бу ӧйгӧ јетире чыккан ба? Бар ба? Кемибис те оны уч-баштай, эс-бос билзе-билер, билбезе — билбес. Айдарда, бӱгӱнги јайалталу поэттердиң бӱдӱретен бир улу-јаан иштериниң бирӱзи албатының јӧӧжӧзин албатыга ойто јуунадып, јазаптыра јарандырып, ойто јандырып беретени болуп јат деп оңдоор керек.

Бу «Јӱс бир кеп сӧс» деп тизимге кирген кеп сӧстӧрдиң кӧбизин мен Эре-Чуйдың, Урсул-Карагол ичиниң, Аба-Ыштың улузынаң укkам, кезигин ӧрӧ адалган бичиктең алгам, бир канчазын бистердиң најылык кӱреелерде отургандар оозынаң тозуп туткам, тоолу-тоолузын — кепке толо болзын деп — келиштире бойым да чӱмдегем. Кем-кем бойының айтканын мынаң таныыр, табар да болор, - карын да, каткы-солун эмес пе, јардак-јакшы дебес пе?

ТОДОШ СӨӨКТҮ ТАЙКУ*-ӨРӨКӨН АЙТКАН СӨС

* * *

Келеткен јаста
Күнчыгыш јаартында
Чаңкыр түдүски бар болсо,
Јай өйинде өлөн-баргаа
Јакшы бүдер белгеси, јееним.

* * *

Јастың јут-јулакайы —
Јанган куштың јадасы.

* * *

Јыл јада кубулар.

* * *

Айдың үш арасы —
Түнинин көө карасы.

* * *

Ай јаңыда кыјык-кымыр
Күүк үнинең ырайтан.

* * *

Мечин атла мееркежер,
Ат соокло мееркежер.

* * *

Ай кулактанса, ат сүүнер.
Күн кулактанса, кул сүүнер.
Ай кулактанса, ат айдар:
«Соодуга турарым» — деп.
Күн кулактанса, кул айдар:
«Казанның буузы ажыра
Эт чыгарып јиирим» — деп.

* * *

Айдың алты јаңысында
Мечин Айды өдөр.
Айдың алты эскисинде
Мечин Көгүтейдин
«Үч ийдин» өдөр.

Мынайда белгелеп,
Озогы улустар
Тан атканча
Теңери ајарар,
Јыл билерге амадаар.

* * *

Айдың ак толуны
Сүттий ак јаркынду.

* * *

Тан Чолмон
Тан адардың керечиси.
Энир Чолмон
Энир киргеннің керечиси.

* * *

Күүк таман чечек үспе —
Јут болор.

* * *

Амадап айткан сөс:
Көбүк кары кайылса,
Көк өлөңи чыкса.

* * *

Булакының баашынаң
Туман чычкса, јут болор.

Булакының баашына
Булан басса, чак түшер.

* * *

Чакына күүк этсе,
Чак түшер.

* * *

Аркытта чегенин
Ачып мышылдаза,
Ачусы јеткеннің
Белгеси, јееним.

Чеденинге санҥыскан
Отурып шайраза,
Айылчы тўшетен
Белгеси, јееним.

* * *

Эр ўлўзин
Эр јибес.

* * *

Эрдиҥ эреени эки.

* * *

Эрге не керек?
Чечен мылтык керек.
Јўгўрўк ат керек.

* * *

Өзөтөн ўйениҥ
Өҥи јаҥыс.

* * *

Тиште эт отко кўйер,
Энеге јуук ичке кўйер.

* * *

Өскўстиҥ өкпөси ачу.

* * *

Кокымайдыҥ көрмөзи
Јуртына бук болор.

* * *

Јоболдоҥ јаан неме јок.

* * *

«Јок» дейле, сурап аларыҥ.

* * *

Уурдаганча сурап ал.

* * *

Јаш баланы кайкаба,
Карган кишиге укаакаба.

* * *

Албатыныҥ көзи — јылтыс.

* * *

Јапсып јўр улуска,
Јаҥыскан мен деп сананбай.

* * *

Чочко до болсо байрамду.

* * *

Јакшы эр адын мактаар,
Јаман эр ўйин мактаар.

* * *

Озогы улус айткан кеп:
Корогондо, корбо кайыҥ
Корболозо — чак јайым.

* * *

Эрјине малдыҥ башына
сокпос,
Эпши кишизин јаман айтпас.

* * *

Адасын аданыҥ баласы алар.

* * *

От койоннон јўгўрўк.

* * *

Малдыҥ эди согум эт,
Соодо јийтен солум эт.

* * *

Таайыҥды сокпогын,
Колыҥ тыркыраар.

* * *

Таайыҥ оорыбаза,
Эдин де кес берер.

* * *

Јеениҥди јаман көрбө,
Јелеҥ куру калар.

* * *

Кунан кой балазак,
Кудагай кижи төрөөнсөк.

* * *

Көслө көргөни —
Көгүске эбелзин.

* * *

Аданның айтканы
Алтыннан баалу.

* * *

Кишинин алдына түшпегин,
Кишинең бийик болойын дебе.

* * *

Јоболдың јааны — сарсуу.

* * *

Јуу өйинде айдылган сөс:
Санаалу неме саргара кадар,
Санаазы јогы сарбайа семирер.

* * *

Адаң тирү тушында
Айткан сөзин тыңдайтан.
Адаң тирү тушында
Аркыны ичпейтен.

* * *

Аракыга үстүкпе -
Аракының ачуусы
Бойы башка чыгатан.

* * *

Аракы эрдең болгой,
Кудайды кишиге
көрүнбес эткен.

* * *

Озогыда үй киши кебинде айдатан:
Јоктың јаңызы
Өлөңгө карылды, —
Торо момооны,
Төрт сөөк таңманы!

Аңчы кебинде айдатан сөс:

* * *

«Ме» дегени билдирбес,
Меч эткени көрүнер.

* * *

Сары бүрди абагай
Сын-аркасына түшүрбейтен.

* * *

Элик сында бокырып,
Сөңүскен баашын сүскүндеер,
«Мен тың!» — деп,
Бойын төгүндеер.

* * *

Үделеген јериңе
Үзүт болбо,
Үзезин кырба,
Үлүүнди ашпа.

* * *

Кускунды адардан озо,
Бычагынды сабына јетире
Јерге кадайла, ат.

* * *

Бөрү андап бараткан киши
Нөкөрин айбылаптыр:
Кошо андайлык!
Нөкөри дезе айдыптыр:
Бөксөси јок
Бөрүни кем андаар?

* * *

Арканан табылган
Койонның куу башы
Кой коктыдар ырысту:

Тапкан болзо, таштабайтан
Јылкы малдың јал-куйругун
Нокто эдип јазайла,
Баш кайырчакка салатан.

ТААЙЛУ-ЈЕЕНДЎНИҢ СУРАКТУ ТАБЫСКАГЫ

— Јылдысты не бөктөйт, јееним?
— Булут.
— Кишини не байгызат, јееним?
— Иш.
— Эр ээетизе,
эрди тартса,
канчуны, јееним?
— Экўни.
— Кичинек те болсо
шылтагы көп.
Ол не, јееним?
— Кой.
Адасы јашта уулын
Бууны чиймей буулап
ўредет пе,
Айса кандый, јееним?
— Кўрмей бууларга ўредет.

Москва, Чоботы, март, 1980 јылда бу тизим јазалган.

**Тодош сөөктў Тайку өрөкөн 1974 јылдың кыжында 93 јаштуда божоптыр. «Бу кеберлерди меге ол айдып берген» - деп, Экинурдан онын јеени Шалбаа Тўйменов деп јуит литератор јетирген.*

Мен ол туштa Москвада СССР-дин Наукалар Академиязынын Күнчыгышты шиңдеер институдунда аспирантурада ўренип јўрген эдим. Айдарда, бичик-билик ажыра мениле Алтайдан тил алышкан көп тоолу информаторлорым тоозында Шалбаа да болуп, бу белгелерди ле башка да темдектў кеп сөстөрди јуунадыжып, бир аай тизерине ол билдирлў јөмөлтөзин јетиргенин анылу темдектеп ле баалап, мындый сўрлў ле бийик ўлгерлик учурлузы учун олорды башка тизим-эрекен эдерге келишти. «Јааның сөзин јанчыкка сал, карының сөзин капка сал» деген. Бичинип, энчилў јуунадыжар иште бу кеп сөстин учурын чын билип, оны јўрўмде бўдўрип тургандардың тоозында бу да мактулу кўлўк уул. Тайку-таайының айтканын чеберлеп јууп алганы — онын да, бистердин ончобыстын да мөрибис, не дезе бу јаңыс та бойынын јеенине эмес, је ончо јашөскўримге айдылган кереес кеп деп оңдоор керек.

БАЛА ЧЫККАНЫ

Ак-јарыкка јаңы киши туулганы алтай кишиге анчада ла сүүнчилү керек. Алтай кишиниң айлы-јуртын алкы јөөжө дө сүрлү этпес, алтын-мөңүн де өңшитпес, је бала-барка, јаш бабийлер јараш ла кеен эдер, јаркын-јыргал берер. Балдардың чур-чуманак табыжы толгон үйдең јыргалду не бар?

Јаш корбодый јаранып өзөр, јаанап чыдаар балдары јок айыл — кандый да одын-суулу, оңду-чүмдү болзын, кандый да атту-тонду, аргалу-чакту јатсын, ол түңей ок ээн ле соок билдирер. Ук-тукум үзүлер, уйа-кесек түгенер.

Бала чыккан деп солун табыш јурт ичинде, куудаң өлөңгө от тийгендий, онно улусты түймедет, соныркадып сүүндирет. Јаш баланың багыру үни јарыган ба, јок по, бир кижи экинчизине, көрүш-таныштар, ага-карындаштар бу табышты бой-бойлорына јетирет. Шак бу тужында мындый да кокыр-ойынду сурактар берилет, коот-солун сөстөр угулат:

— Кыс па, уул ба?
Кыңырак алар ба?,
Кылыш тудар ба?
— Эр бе, эпши бе?
Эчки саар ба,
Элик адар ба?

Уул чыкканда, анчада ла ада јанынаң јууктары айдары јок сүүнишип, мынайда оморкожып, седеркеп турар:

— Уул чыккан ба?
— Уул! Јакшы!
Ук улалтар эр болор.
— Уулду болгон јурт јакшы:
Улуска-јонго баш кошор.
Адазы сүүнер
Анчы болор,
Айу адар, ирбис истеер!
— Атка минер, малдап јортор,
Албаты мактап, күлүк деер.
— Алып чыдаар, јурт тудар.
— Албаты-јонды јыргадар!

Кыс чыкканда, сүүнчи кирелӱ: јааназа, јатка барар, башка јуртка отурар. Је онысы јок болбойтон, јӱрӱмниҥ јаҥы ондый да, айдарда, мындый утка угулар:

— Кыс чыкканы база төп.
— Кысту јуртта јыргал көп.
— Кыстуныҥ оозы ӱстӱ,
Кысту биле кешиктӱ!
— Кызыл ташуур койтылдап,
Кудалар келер, јурт сурап.
— Төрөгөн-тугаан көптөөр!
— Јеҥебистеҥ јеендер өзөр!

Амадулу тун баласы кыс болордо, ачурканган адага санаа-кӱӱнин токынадып, сӱӱндирип, мынайда чечеркейтен сөзи бар:

— Уул чыдаткан башы канду.
«Уул бала - јууга» деер,
«Кыс бала - јыргалга» деер.
Кызыл торко кыбы бек!
Кыс балалу јурты бек!

АДАСЫНЫҤ ШАКПЫРТЫ

Абакайым уул тапты,
Айлы-јуртым јарытты.
Андап-куштап баратам,
Арка-тууга чыгатам.
Киш карасын адала,
Уулыма чуу јазайдым.
Кийик семизин адала,
Ӱйиме мӱн азадым.
Эндӱ торко ӱч јыртып,
Чуучак эдип алайын.
Эмел агаш ӱч бӱгип,
Буубай эдип салайын.
Бешик-кабай ӱстине
Мен илерим ок-саадак.
Беш эликтиҥ энине
Белетеерим шалтырак:
Айу тырмагын илгейсин,
Амыр јадар — чочыбас.

Умай-Эне дегейсин,
Уулыма јеткер јууктатпас.
Койоноктын јодосы,
Коштой илер — јүгүрүк.
Уларынын канады —
Улаарбас, јаман түш көрүп.
Угумды болзо үзүлтпес,
Одымды менин өчүртпес,
Уулыма ат адайтам,
Ончо јонды мен јууйтам.

БАЛАГА АТ БЕРГЕНИ

— Јакшы болгон энеси ле јаңы чыккан јаш бала амыр-тыш. Адасы балага ат адайтан јаңга учурлай баланын тойын эдерге койдын семизинен сойып, койу көчө кайнадып, айылдаштарын айттырды, ага-карындаштарын, таайларын алдырды, амадулу кычырды. Кем узактан келди, кем тайгадан атту түшти, кем тайакту јойу келди.

Ак урган айакты, ашту чөөчөйди баланын адасы чөгөдөй түшүп, уйа-јурттын јаанына, айылчылардын күндүлүзине тудуп, алкыш-быйан сурап, мынайда айдат:

— Кешик-ырыс јуртка келди,
Кенетийин уулду болдым.
Кезер-баатыр эр болзын,

Кеби-чабы јарт болзын!

Сүүнчиме кожо сүүнижигер,
Јыргалымды кожо јыргажыгар.
Јаңыс уйанан бис ончобыс,

Јааныбыс эдигер слер, акабыс.

Узак јолды уур дебей,
Јорык-јолго јобобой,
Уулым чыкканын учурлап,
Күчсинбей, күүнсеп келдигер.

Балама ат беригер!

Кийик болсо, түктү болор.
Киши болсо, атту болор.

Уйанын јааны киши учурлу суракты уккалы, улу јаңды билгели, ак сүтти амсады, ачу ашты ууртады, айладып, мындый сөс айтты:

— Ат болсо, алып ат болсын!
Ат болбосо салкын каксын!
Аңдап-куштап мингени
Алтын јалду болзын.
Албаты-јондо јүргенде
Алтын-Коо деп уул болзын!

Јойуга ат миндирер,
Јылаңашка кеп кийдирер,
Аштаганды тойгызар,
Арыганды соотодор,
Ал-санаазы ару болзын,
Алып јолы ак болзын!

Ак-Боро ады талайда
Кечпеген кечү болбозын.
Акту бойы тайгада
Ашпаган ашуу болбозын!
Ада-энезин сүүндирзин,
Айыл-јуртын өңжитсин,
Албатызын тооп јүрзин,
Алтайыска јон кошсын,
Ат-чабына мак кошсын!

Мөңүн јалду Үч-Сүмер-
Куйак кептү тайгасы.
Мөңкүнең түшкен Кан-Урсул
Кутук кептү талайы.

Төрт үйелү чакыда
Төнөндөр туруп киштешсин.
Төрөгөн-төркин јуртында
Төрө тудар эр өссин.

Јайыкпыла алкап јадым,
Јаан абаайы адап јадым.
Јаанду-јашту угуп, шүүзин.
Јарадарын бойы билзин.
Алкышту болсо-ат болзын!
Каргышту болсо-јел каксын!

БАЛАНЫ КАБАЙГА САЛАР ТУШТА УМАЙ-ЭНЕГЕ АЙДАР СӨС

Јаш баланы кабайга
Јаңшыкканы аайынча
Ай јаңыда салатан.
Буубайына буулаган
Умай-Эне темдеги-
Ак кыйралу ок-саадак.

Арчынбыла аластап,
Ак кыйрала арутап,
Јеен кабайын чектеерге
Адазынын энези
Кеен Умай-Энеге
Алкап айдар бу Сөзи:
— Алас, алас, ала кас!
Ак-айас ла көк-айас!
Айланышып, кайып түш,
Амыр бистиң јуртка түш,
Умай-Эне, кин эне!
Учкур мүүстү бай эне!

Кирди јунган ак талай,
Киндик кескен ак такпай,
Кирбик ачкан сен, Умай,
Киши чапкан абакай!

Суда көлдө сугатту,
Сүт-көлдө сүзүктү,
Сүүри тууда ойынду,
Сүмер тууда орынду!
Кырык кыстың ортосында
Кыс-ару Умай-Эне!
Отус кыстың ортосында
Онбос-јараш Умай-Эне!

Ак Үлгеннең түшерде,
Ай солоны тартынган.
Көк Үлгеннең түшерде,
Күн солоны тартынган.

Алтын кастак тудунган,
Ак јаркынга курчаткан,
Тарак башту Умай-Эне!
Такылгалу кин эне!

Корбочогың коркытпа,
Чочуктарың чочытпа.
Тар койнына сугунып тур,
Тапчы эдегинге түүнип тур,
Оң колтыкка сугунуп тур,
Оң эмчегиң эмизип тур!

Көзи јаманга көргүспе,
Күүни јаманга күзетпе!

Айна келер јанына
Алтын кастак тудуп тур.
Јеектиң келер јолына
Јебе оғың куурып тур.

Јелбизекти бастырба,
Јелди болсо кактырба,
Јаманды јайладып тур,
Јакшыды баштап тур!

Арбалайын кылгалап тур,
Арчындайын тазылдап тур!
Балдардың сузы бек болзын,
Ага-ийин көп өссин!
Буубайдың буузы тың болзын,
Эје-сыйын көп өссин!
Умай-Эне — кин эне!
Улу кутту бай эне!

ЭНЕЗИНИҢ КАБАЙ КОЖОҢЫ

Карангуй түнде кармадап,
Кабайлаган балам сен.
Эки колло сыймалап,
Эркелеген балам сен.
Эргекче сени чыдадып,
Эр јетирип койорым.
Ару сүтле эмизип,
Алып эдип койорым.

Калбакчадаң кабырып,
Кап толтырар энең мен.
Каңзабашча бойыңды,
Кижи эдер энең мен.
Јурунчадаң јуунадып,
Јууркан эдер энең мен.
Јудурукча бойыңды
Јурт баштадар энең мен.

Эки уйдың сүдинең
Эјигей сеге эдерим.
Элик бычкак өдүкти
Эптеп сеге эдерим.
Алты уйдың сүдинең
Ааречы эдип берерим.
Аң бычкагы өдүкти
Амадап көктөп берерим.

Эрјине кулун чыдаза,
Ээртеп минер ат болор.
Эрке балам чыдаза,
Эл ортодо эр болор.
Аргымак кулун чыдаза,
Ай канатту ат болор.
Аданың уулы чыдаза,
Албатыда эр болор.

Айылга кирген киши јаш балага сый беретен. Белен сыйы јок болгондо, тонының топчызын да үзе тартып, сыйлайтан, је куру чыкпайтан. Эмезе, кийнинде чыдаза, айылдап келзин деер, эмезе ажындыра мал айдып берер.

Калбак сыйласа:

Айакка толо көчөлү бол,
Айылга толо јөөжөлү бол!
Чарага толо көчөлү бол,
Чакыда јорго атту бол!

Камчы сыйласа:

Бойыңды ат көдүрзин,
Тойыңды јон көдүрзин.

Бычагы јок јуу сор,
Камчысы јок јорго мин!
Јўс јаш јаша,
Јўгўрўк атка мин!

Топчы сыйласа:

Тоннын топчысы бол,
Јоннын јолчысы бол!
Эгўнин сынығы бол,
Элдин элчиси бол!

* * *

Алтан эки ак топчы
Таккан јери бек болзын.
Алкап берген аканнын
Айткан сөзи чын болзын!
Төртөн эки көк топчы
Көктөгөн јери бек болзын.
Төрөлөп берген таайынның
Айткан сөзи чын болзын!

Айак-саба сыйласа:

Сааганын саба толзын,
Санаганын көгўс толзын.
Барган јерин
Байрамду болзын,
Конгон јерин
Кокту болзын!

Ок сыйласа:

Тозуп аткан анынды
Тоголок темир јаспазын.
Торсыгын каткан бойынды
Тобракка кўлўк јыкпазын!

Чечен анчы бол,
Чебер киши бол!
Јайаанын јаан болзын,
Јаштарын көп болзын!

БАШТАПКЫ ЧАМЧА КИЙГЕНДЕ

Күндер ээчий күн өтти,
Күйнек кийер өй келди.
Баштап чамча кийдирип,
Балага айдар сөс эди:

Чамчаң тар болуп,
Чагың кеңизин.
Күйнегиң јыртылып,
Күчиң тыңызын!

Бөстө-энде кандый сөс,
Бөкө лө бол, јырта кий.
Өгүс күлүк болуп өс.
Кө-куйакты јара кий!

Энчейе берсе, әнеңе
Эбин табар эпчи бол.
Амтыйа берсе, адаңа
Арга берер аргыш* бол!

Эргектү эр бол,
Эжер карындашту бол!
Јүс јаш јажа!
Јүгүрүк атка мин!

САҢЫСКАННЫҢ СЫГЫДЫ

Чыйык, чыйык, чыйканак!
Көзи јаан көк чортон,
Көрдиң бе сен баламды?
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Когобыла сал этсем,
Кожулгай нем балама?
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Кичүлер сөзин мен угуп,
Кичү агашка уйа тарттым.
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Көчкүн сууга алдыртып,
Көрбөй калдым баламды.
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Уузы јаан ак чортон,
Уктың ба сен баламды?
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Јекенбиле сал этсем,
Једишкей нем балама?
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Јаандар јөбин мен укпай,
Јабыс агашка уйа тарттым.
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Јаан сууга алдыртып,
Јада калдым баламнан.
Чыйык, чыйык, чыйканак!

База јаңы уйа тартсам,
Балдар андый болор бо?
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Башчылардан мен уксам,
База јаман болбозын.
Чыйык, чыйык, чыйканак!

Јаандардан уксам чы,
Јаан агашка салсам чы!
Чыйык, чыйык, чыйканак!

(«Үлгүлер», В.В.Радловтың јунтысы. СПб. 1866 ј.)

* * *

«Саңысканның сыгыдын»
Сарнап-айдып беретен,
Энеси эрке балазын
Эбелтирип ийетен:
— Кучагымда тун балам,
Куйулгак суу апарбас.

Кумуп, кучуй јаап салсам,
Куйун-салкын учурбас.
Санаа-күүним јыргадып,
Саатабастаң чыдагын,
Саңыскандый болбогын,
Салымду, јолду кеп алын.
Улулар сөзин угуп јүр,
Учурлу јөбин кичееп јүр, —
Ук-тукумың улалта
Урмат болор уйаңда.
Кутус балам, баай-бай,
Кут алынып чыдагай.
Энекейиң сарынын
Саңыскан угуп, апарзын.

БӨӨЛДӨП БАСТЫРАРЫ

Базар өйи једип келген баланы эки колынаң алып, бут башына тургузып, «бөөл, бөөл» деп, ичкери бастырып турар керек.

Бөөлдөгөндө, учурлап айдар сөс мындый:

Бөөл, бөөл, балам, бөөл!
Чеек-чеек базытту,
Чекпен сары өдүктү
Элигештиң чаабындый,
Эптү, чыйрак бутту бол!

Саай-саай базытту,
Сары чекпен өдүктү
Шаарјиктий јеңилчек,
Шакпырабас кутус бол!
Бөөл, бөөл, балам, бөөл!

* * *

Койондый јүгүрүк бол,
Комыргайдый коо бол,
Корбо талдый кызыл бол,
бөөл, бөөл, бөөл!
Ташка чыксаң, тайкылбас бол,
Тууга чыксаң, турбас бол,
Аркага чыксаң, арыбас бол,
Кырга чыксаң, кыркунду бол!

Баскан жериң бадалгак болзын,
Тепкен жериң тепкиштӳ болзын!

Чала баспай, бӳдӳрилип эмезе жыгылып турган баланың «тушагын» чечетени бар. Ӧлӧ-чоокыр жип кадып, эмезе жӧргӧмлӧ баланың будун тушайла, бастыртып ийеле, эң жӳгӳрӳк киши тап эдип, «тушагын» бычакла кезе согуп ийер. Оноң ары ойто ло бӧӧлдӧӧр.

БАЛАНЫҢ ЧАЧЫН КЕСКЕНИ

Баланың чӳрмежин ӳч жашка жеткенче чек кеспейтен, жӳк тарап турар. Баштапкы чӳрмеш кескени байлу-чӳмдӳ болотон. Эртеги чактаң бери эне жаны эң кӳндӳлӳ, онын учун баланың чӳрмежин эң баштап таайы келип кезер жаңду.

Учурлу кӳн келгенде, улу таайын ӳйге ӧнӧтийин элчилеп алдыртар, колына кайчы туттурар. Таайы, жеенинин башын жыттап, эки жаагынаң эркелеп окшоп ийеле, керекти баштайт. Бачымдаш-сандыраш жогынаң таайы саамайын, маңдайын ла тӧбӧзин кайчылап, мынайда алкап турар:

— Башыңа кыл бӳдӳрген,
Балтырыңа эт бӳдӳрген,
Байлап жӳрер таайың мен.

Башкы чачың кезетен,
Бала сени кичеейтен,
Баркы берер таайың мен.

Айактап атка миндирер,
Ардактап жолго кийдирер,
Адаң ошкоп таайың мен.

Саамайыңды кескеним
Салымыңда шылтулу.
Тӧбӧ чачың кескеним
Тӧрӧ-тӧстӧң учурлу.

Очоктогы одыңды
Отыкпыла чагып жӳр.
Жон ортодо жолыңды
Ойыңбыла ачып жӳр.

Аркадагы адынды
Армакчыла тудуп jўр.
Албатыда чабынды
Ак санаала алып jўр.

Бала бойын баатыр бол!
Кенje бойын кезер бол!
Оогош бойын ойгор бол!
Айткан сöзим алкыш бол!

Баратанның башын бил,
Келетеннин кемин бил!

Jаанның сöзин jанчыкка сал,
Карганның сöзин капка сал!

Чачын кескен таайын чат бошотпой, кондырып койотон, сыйлап кўндўлеер jанду. Таайы дезе имдеп кескен чачты илгин баштыкка сугуп, бойыла кожо алып jанатан. Jанарда, jакыйтан мындый сöзи бар:

— Бала jыдын чыкканда,
баркы алып келгейин.
Чач аларга келгенде,
Ээрлў атты бергейим.
Эр теминe jеткенде,
Эликтеер мылтык бергейим.
Элден эшин тапканда,
Эптеп тойын эткейим.

ТЎНДЕ БАЛА МЕКЕЛЕЕР СÖС

Ак чычкан да ак чычкан,
Айла танда айылдап кел!
Ак ийнектин сўдинен
Айагашка алып кел.

Кöк чычкан да кöк чычкан,
Кöк инирде jедип кел.
Кöк ийнектин сўдинен
Кööрчöк jазап, сен экел!

Түнде балам суузады,
Түүсте сууңнаң сузуп бер.
Изүркенип ыйлады,
Ичип алзын, - уруп бер!

КӨСКӨ ЧӨП КИРГЕНДЕ

Ак кучыйак,
Алып бер!
Көк кучыйак,
Көрүп бер!

Чөп, чөп,
Чөк-чөк!
Кир, кир,
Чык-чык!

Көр,
Көс!
Өр,
Сөс!

Тпүк, тпүк!
Кыл, түк!

ТИШЕҢ БАЛАГА ЈАКЫГАН СӨС

Јети јашы өткөнчө,
Эмил тиши түжетен.
Тиши ойто өскөнчө,
Тишең өйи дежетен.

— Тишиң түшсе, таштабай,
Талканакка болчоктоп,
Тайгылыңа ашкартып,
Такып-јакып айт мынай:

Амтык тишим ал, тайгыл,
Азу-тазыл тишиң бер!
Јаман тишим ал, тайгыл,
Јакшы, јараш тишиң бер!

Сөөк челдеп, кемирер,
Сөгүлбес ле сынбас, бек
Сен тишиңди меге бер —
Сеп-ару, ак-кемирчек!

Тайгылым, сени тойгончо,
Тапту азырап турарым.
Ончо тишим чыкканча,
Ол сөзимди тударым!

ТАҢДАЙДЫҢ УЧУРЫ

Койдың башын челдегенде, таңдайын сыйрып, балага берер учурлу. Темдектезе, таайы јеенининг јайа тудуп берген алаканына согуп, мынайып та темдектеп, бойының күүнинче алкаар:

— Бай бол!
— Баатыр бол!
— Бий бол!
— Бичикчи бол!
— Ус бол!
— Улу бол!

Кажы алкышта бала таңдайды каап-тудуп алар, салымы база ондый ла болор дежет. Алкаткан бала таңдайды јип койотон јаңду.

САБАРЛАРДЫҢ КОЖОҢЫ

Беш карындаш — беш сабар,
Беш чололу кеби бар.
Бешүлези мак алар,
Бектең бекем теми бар.

Башпарак — ол баш сабар,
Башын билип башкарар.
Башы-Кырлу — ус сабар,
Бала алып отурар.

Орто-Мерген — омок уул
Одын јарып, от салар.

Куба-Чечен — кутус уул,
Курсак азып, аш салар.

Кичӳ ийни — Кичӳ-Бий
Кирт этиртип бөөрөк јиир.

Карындаштар өөркөшпөй
Катандашса, иш өңшиир.

БАРКЫ БЕРИП, ЈЕЕНИНЕ ТААЙЫ АЙДАР КЕРЕЕС СӦС

Онойып, соот-ойында билдиртпестең, эмештең айланышып айлар ӧдӧт, јылышкылап јылдар ӧдӧт, — јең-эдек кыскарган, јеен бала чыдаган: баркы алар ӧй келген, таайына барар күн келген. Јеени таайына јелдиртип једет, таайы јеенин табылу уткыйт.

ЈЕЕНИ

— Удура болсо көрбөйтӧн,
Улузынып тынбайтан,
Кезем эдип көрбөйтӧн,
Кедер сӧсти айтпайтан,

Башыма кыл бӳдӳрген,
Балтырыма эт өскӳрген,
Байлап јӳрген таайым слер,
Баштап койгон кижи слер.

Саамайымнаң чач кезип,
Салымым кезип бергендий.
Төбӧмнӧң база им эдип,
Төстӧриң бил дегендий.

Өскӳс-јабыс јӳрбеске,
Өрӧ тартар таайым слер.
Јокту-јойу јӳрбеске,
Јорго сыйлаар таайым слер.

Јолым ачып бердигер,
Јолду сӧзӧӧр угайын.
Кешик-баркы бердигер,
Кереес сӧзӧӧр алайын.

ТААЙЫ *(јеени туттурган ашты кӧдӱрип).*

Кичӱ бойыҥ киши болдыҥ,
Јаш бойыҥ јаанап ӧстиҥ.
Эр теминде кӱлӱк болдыҥ,

Эшигимди кӧстӧп келдиҥ.

Ээр-ӱйгенде тутак јок,
Эр сӧзимде булгак јок.

Кинчек этпес — кешиктӱ,
Јаман этпес — јакшылу.
Јарышта адыҥ соҥдотпо,
Маргаанда сӧзиҥ мокотпо.

Сӱмер туудый сӱрлӱ бол,
Јалаҥ-чӧлдий јараш бол.

Алган чачты јандырып,
Баркы берип јадырым.
Айтканыҥды јарадып,
База такып јакыырым:

Јорголу — јортуп јӱретен,
Корболу — јонго ӧзӧтӧн.
Шоҥкордый бол — шуҥуп јӱр.
Ойгордый бол — шӱӱнип јӱр.

* * *

Матас «Урал» сыйласам,
Маҥтадып, атка бодоп јӱр.
Мылтык сеге сыйласам,
Мылкыс этпей, тудуп јӱр.

* * *

Эргектӱге туттуртпа,
Эриндӱге айттыртпа,
Јаактуга айттыртпа,
Јарындуга туттуртпа!

Кӱлӱктерге кӱлӱтпе,
Кӱчтӱлерге јеҥдиртпе.
Копчыларга коптотпо,
Корондуга коштолбо.

Колтыкчыны јууктатпа,
Койныҥа оны кондырба.

Кортыктарга бүдүнбе,
Колдорына ишенбе!

Кара башын буурайганча,
Каска тишиң саргарганча,
Каралуды актабай jүр, jееним,
Актуды каралабай jүр, jееним.

Тапту jакшы эр дешсин,
Таай jүрегин сүүндиргин.
Талдама адың мактализын,
Тапкан ишиң бүдүргин!

JЕЕНИНИҢ КАРУУЗЫ

Кыймыктап - кыр ашарым,
Jорыктап — jол аларым.
Таайдың сөзи —
Jеенининг көкси.

Таайым сөзи алкышту,
Тар көксиме сугарым.
Эрjине сөзи кешиктү,
Эп-баркызын аларым.

Көп адып, мерген болбос.
Көп айдып, чечен болбос.

Jерче де jеен кичү эмей,
Такпайча да таай улу эмей.
«Jееним некеп келгенче,
Jети бөрү келсе, торт!» —
Чөкөп таайын айтканча
Чөл түбине өлсө, торт!

Көс — кичү,
Түби терең.
Сөс jедер
көрбөс jерден.
Алкыш учун алкышым,
Баркы учун быйаным!
Jеенниң jемтик сөзи,
Таайым лапту көзи!

Москва, 1978j

**Аргыш — нajы-нөкөр (түндүк алтай сөс).*

СӦСТӦЖҮЛҮ КУДАЛАШ

УУЛ ЛА КЫСТЫҢ СӦСТӦШКӦНИ

— Бозогонон чыксаң, кыс,
Бойыңды көрүп алайын.
Көзинектең көрсөң, кыс,
Көзиңди көрүп алайын.

— Бойымды көрүп кайдатаң,
Көрбөгөн бединең өскөни?
Көзимди көрүп кайдатаң,
Көрбөгөн бединең күскүни?

— Чынааркабай чыксаң, кыс,
Чырайың јазап көрөйин
Чүмеркебей чыксаң, кыс,
Чүрмеш чачың көрөйин.

— Чырайым көрүп кайдатаң,
Көрбөгөн бединең јиилекти?
Чачымды көрүп кайдатаң,
Көрбөгөн бединең јибекти?

— Јети өзөк јер өттим
Јерденең јиилек тербедим.
Јети аймак эбирдим,
Је сендий кысты көрбөдим.

Алты өзөк јер өттим,
Алып јиилек јибедим.
Алты аймакты эбирдим,
Артыгын сенең көрбөдим.

— Сары чачым тарайын,
Сары тарак садып бер.
Салымымды јартайын,
Санааң чике айдып бер.

Кара чачым тарайын,
Кара тарак садып бер.

Карыккамда карайын,
Карточкаңды сыйлап бер.

— Ўзеңиден суу берсем,
Ичип ийсең, сўрлў кыс.
Ўйиме кўн бол дезем,
Изў сөзим билсең, кыс.

Алаканнаң суу берсем,
Амзап ичсең, ару кыс.
Айлыма ай бол дезем,
Акту сөзим билсең, кыс!

— Ўзеңиден суу ичсем,
Ўргўлјиге эжим сен.
Кўрең кўсте той этсең,
Кўниң чындап болбой мен.

Алаканнаң суу ичсем,
Актузынаң эжим сен.
Адама куда сен ийсең,
Айың чындап болбой мен.

* * *

УУЛДЫҢ ЧЕРТИ

Отурган јуртыңды чокту эдейин,
Отко салар турун болойын.
Одын-сууны јуук эдейин,
Одорлуны кең эдейин.
Чыга јўгўрип «малым» дейин,
Кире јўгўрип «балдарым» дейин.

Бак тудар јескинбес болойын,
Бар тудар јалтанбас болойын.
Улаалу бийдең коркыбайын,
Улуган бөрўдең айабайын.

Тайгага јўрсең,
тайагың болойын.
Сууга јўрсең,
Јөлөнчөгиң болойын.

Ийдип ийсең,
ийдиң болойын —
иргеде.
Чачып ийсең,
көзең болойын —
эшикте.
Чык дезең
кулың болойын,
кыңыс этпес.
Кир дезең,
бийиң болойын,
киңирт этпес.

Очогыңда одын болор,
Орыныңда төшөк болор.
Капка толо јөөшө болор,
Казанга толо казы болор.
Јастанатан јастык болор,
Јабынатан јууркан болор,
Јаңмыр өтпөс айыл болор,
Јаблактанар ышык болор.
Јортуп јүрер јорго болор,
Јонго јозок јурт болор.

1977 ј.

КУДАЛАШ

Сөстөшкөн бала сөзин берет, јөптөшкөн бала јөбин айдат. Сүүнгенине буттары јерге тийип-тийбей турган уул, сүүген көөркийиниң ады-јолын, ада-угун, ару сөөгин ада-энесине јетирет. Олор уулыныҥ айылду-јуртту болорго амадап айтканын акту бойлоры јараткан тушта, јаза-буза јазангылап, кыстың ада-энесине кудалар аткарат...

Кудалар үйге киргилеп, чөгөдөй түшкилеп, отко арчын өртөп, быйанду очокты ак байталдың сүдиле үрүстейт:

Ак-јарыкка, агаш-ташка!
Алтай јерге, албаты-јонго!
Ар-јалкынга, от-јаларга!
Ада-энеге, ада-өбөкөгө!
Баш болзын, чөөк!

Ала-тарый айттыру јоктоң кенетийин келген кудалар агын-көгин ачпай, амаду-керегин айтпай, куучын-кумышты табыскактап баштай берсе де, кыстың ада-энеси — тенек эмес, тедӱ улус - туку качан сезип ийбей эмезе озолдыра угуп койбой, оның учун олор до онысын-мынысын билбечең-ондобочоң болуп отурат.

Кудалаш — солун ойын ошкош кеберлӱ де болсо, ол соот-моот эмес, сооро-маара сӧс айдып, јастыгарга јарабас, келегей-кей сӧс айдып, кейтиирге јарабас. Келген керекти ӱреп койбоско кичеемелдӱ болор керек, амадулу јолды антарып койбоско ајарыңкай болор керек.

Кудалаштың аайы эки баланың салымына, төрӧгӧн-тугаан болорго јаткан эки биленин јуртына белгелӱ.

1-кы куда:

Кырдың кызыл тӱлкӱзин ӧлтӱрдис,
Кызыл јакалу тон кӧктӧдис,
Оны кийдирер кыс таппадыс,
Ончо јерден бедиреп турубыс.

Адасы:

Кызыл јакалу тоныгар
Кыс балдарга тапчы болбой?

1-кы куда:

— Кызыл јакалу тонысты
Кыс балдар ончосы кийди,
Бирӱсине де батпады,
Јаңыс слердин кызыгарга
Јараган эди, ӧрӧкӧн.

Адасы:

Јакалу тон јараган ба —
Јазап кийип кӧрӧр керек,
Јаш улус бойы табышкан ба —
Јартына чыгар керек.

2-чи куда:

Јаан сӧстӧ јашыт јок,
Улу сӧстӧ уйат јок.
Ууры-сук эткен улус бис,
Учурлу шылтак бойыбыста.
Кыс баланы качырган
Кылык-буру мойнybыста.

Туш јерден бедиребезин,
Тудуш јонды түйметпезин,
Јака-јаттан бедиребезин,
Јартын јарлап айдып келдис.
Тил јетирип келдибис,
Јöп сурап јүрүбис.
Тилибис куда болуп,
Тизебис күйү болуп.

Энеси:
Балам эп-јöплö барган ба?
Айса, мекеле туткунга ба?

3-чи куда:
Эки баланын санаазы једишкен —
Эп-јöп учун
Энчүлү слерге кирдис.

Эки агашты эптесе,
Ээр болор.
Эки бала бириксе,
Јурт болор.

1-кы куда:
Чак эдерге келбедис,
Чакыгарга амадап түштис.
Бозогогор алтап кирдис,
Бойыгарга чöгöдöп келдис.
Башка баш кошуп,
Балагарды јуртка сурап,
Тостын кыбындый,
Торконын јигиндий,
Тогус үйеге
Төрögön болорго келдис.

Айрылбас јаактый болзын,
Јарылбас јакадый болзын.

2-чи куда:
Сабы јок бычакка
Сап сурап јүрүбис.
Сабаєы јок бышкыга
Саба сурап келдибис.

3-чи куда:

Тогус ӱйе мынаӈ озо
Тозуулду чаӄ болгон –
Токтодорго келдибис.
Јети ӱйе мынаӈ озо
Јектӱ ӧӧн чыккан –
Јӧптӧжӧргӧ келдибис.
Ташуурды тудугар, ӧрӧкӧн,
Чӧӧчӧйди амсагар, тӧрӧгӧн!

Баланың адасы ашту чӧӧчӧйди бу да туштa колго тутпас. Эмисип койгон энеси јӧбин бербегенче, тудар да табы јок.

Адасы:

Киндигине кир јууктатпай,
Кирбигине чӧп кондыртпай,
Кичеемелдӱ чыдаткан,
Эки колго јайкаган,
Эмчек сӱдин эмискен
Энесиниӈ сӧзин угаар,
Эбин-јӧбин сурагар.

Эрке кызы энесине айтпай, эби-јӧбин укпай, качып јаткан болсо, баланың энеси тарынып-ачынып, кудаларды маалкадып, канча катап чӧгӧдӧдип кожондодор. Керек болсо, канча такып кийдирер-чыгарар да. Је кудалар энесиниӈ чӧрчӧгине кандый да болсо чыдажып, јалкыбай, јана келгилеп, чӧгӧдӧӧр лӧ, суранар ла, јалбаарынар да учурлу:

Кызыр беениӈ сӱди эмей,
Ичип ийсеер, кудагай,
Кыс балагар кысканбай,
Берип ийсеер, кудагай.
Ак байталдыӈ сӱди эмей,
Амзап ийсеер, кудагай,
Ак чырайлу балагар
Берип ийсеер, кудагай!

Энеси јӧпсинбегенче, чӧкӧбӧгӧнчӧ, турумкай кудалар кожонкомудын токтотпос јаӈду:

Чӧӧчӧй туткан колыбыс
Чылай берди, кудагай,
Чӧгӧдӧгӧн тизебис
Кӧший берди, абакай.

Ташуур туткан колыбыс
Тала берди, төрөгөн.
Такып айдар кошоңыс
Табылбай туру, өрөкөн.

Койу јылдыс чыга берт,
Конор өйис једе берт.
Јаңыс јылдыс чыга берт,
Јанар өйис једе берт.

Алты ўйелў чакыга
Адыбыс кошо буулайлык.
Алты ўйеге чыгара
Јуртыбыс кошо тудалык.

Јети ўйелў чакыга
Јееренис кошо буулайлык.
Јети ўйеге чыгара
Төрөгөн болуп јуртайлык.

Учы-тўби болбой кайтсын. Мындый алкышту-быйанду, сурактујайнуулу сөстөргө энесининг јўреги канайып јымшабас, мылырап согулбас. Кызына оморкоп, ичинде јөпсинип те отурса, је ойто адасына јоңдойт:

Ала койдың тереси,
Адасының баласы.
Айдатанын бойы билзин,
Амсайтанын бойы көрзин.

Адасының бу тушта кудаларга айдар актудаң акту сөзи мындый:

Кайа көрсө, көлөткөм деерге,
Кармай алса, кулагым деерге,
Кара јаңыскан эмезим.
Калың јуртту эдис,
Карындаштар көп.
Согононың башы деерге,
Сок јаңыскан эмезис.
Сөс угатан, јөп угатан
Эбире јаткан
Эне төрөгөнди,
Айландыра јаткан
Ага-карындашты

3-чи куда:

Тогус ӱйе мынаӈ озо
Тозуулду чаӄ болгон —
Токтодорго келдибис.
Јети ӱйе мынаӈ озо
Јектӱ ӧӧн чыккан —
Јӧптӧжӧргӧ келдибис.
Ташуурды тудугар, ӧрӧкӧн,
Чӧӧчӧйди амсагар, төрӧгӧн!

Баланыӈ адасы ашту чӧӧчӧйди бу да туштa колго тутпас. Эмисип койгон энеси јӧбин бербегенче, тудар да табы јок.

Адасы:

Киндигине кир јууктатпай,
Кирбигине чӧп кондыртпай,
Кичеемелдӱ чыдаткан,
Эки колго јайкаган,
Эмчек сӱдин эмискен
Энесиниӈ сӧзин угаар,
Эбин-јӧбин сурагар.

Эрке кызы энесине айтпай, эби-јӧбин укпай, качып јаткан болсо, баланыӈ энеси тарынып-ачынып, кудаларды маалкадып, канча катап чӧгӧдӧдип кожондодор. Керек болсо, канча такып кийдирер-чыгарар да. Је кудалар энесиниӈ чӧрчӧгине кандый да болсо чыдажып, јалкыбай, јана келгилеп, чӧгӧдӧӧр лӧ, суранар ла, јалбаарынар да учурлу:

Кызыр беениӈ сӱди эмей,
Ичип ийсеер, кудагай,
Кыс балагар кысканбай,
Берип ийсеер, кудагай.
Ак байталдыӈ сӱди эмей,
Амзап ийсеер, кудагай,
Ак чырайлу балагар
Берип ийсеер, кудагай!

Энеси јӧпсинбегенче, чӧкӧбӧгӧнчӧ, турумкай кудалар кожон-комудын токтотпос јаӈду:

Чӧӧчӧй туткан колыбыс
Чылай берди, кудагай,
Чӧгӧдӧгӧн тизебис
Кӧший берди, абакай.

Ташуур туткан колыбыс
Тала берди, төрөгөн.
Такып айдар кошоңыс
Табылбай туру, өрөкөн.

Койу јылдыс чыга берт,
Конор өйис једе берт.
Јаңыс јылдыс чыга берт,
Јанар өйис једе берт.

Алты ўйелў чакыга
Адыбыс кошо буулайлык.
Алты ўйеге чыгара
Јуртыбыс кошо тудалык.

Јети ўйелў чакыга
Јееренис кошо буулайлык.
Јети ўйеге чыгара
Төрөгөн болуп јуртайлык.

Учы-тўби болбой кайтсын. Мындый алкышту-быйанду, суракту-јайнуулу сөстөргө энесинин јўреги канайып јымшабас, мылырап согулбас. Кызына оморкоп, ичинде јөпсинип те отурса, је ойто адасына јоңдойт:

Ала койдың тереси,
Адасының баласы.
Айдатанын бойы билзин,
Амсайтанын бойы көрзин.

Адасының бу тушта кудаларга айдар актудаң акту сөзи мындый:

Кайа көрсө, көлөткөм деерге,
Кармай алса, кулагым деерге,
Кара јаңыскан эмезим.
Калың јуртту эдис,
Карындаштар көп.
Согононын башы деерге,
Сок јаңыскан эмезис.
Сөс угатан, јөп угатан
Эбире јаткан
Эне төрөгөнди,
Айландыра јаткан
Ага-карындашты

Айдып-кычырып алайын,
Алдырып, күүнин угайын.

Айландыра жаткан ага-карындаштары, эбире жаткан эне төрөгөндөри адасынын алдырту-айтыртусына ылтам-тарый жуулышат, сондобостон чогулат. Кудалаш тушта олор мында кыйалта-кыйыш жогынан туружатан жаңду, же баланын адасынын жөбине эмезе сөзине укааркап удурлашпас, кедерлеп керчешпес. Онын учун олордын чүмеркеп-сынсылары жок, — кудалардын тизезин талдыртпас, тилдерин жоботпос. Баланын адасы канайда айдар, олор — жөп:

Же, төрөгөн-төркилер!
Айландыра жаткан
Ака-карындаш,
Эбире жаткан
Эне-төрөгөн!
Ашын алып ичейин бе,
Акту жөпти сурап жадым,
айдышкар.

Төрөгөндөри:
- Адасы киши, бойын бил.
Балтырына кыл бүдүрген,
Башына кыл бүдүрген
Адасы киши сен турун.
Амсайтан болсон, бис те жөп.
Удура көрбөйтөн,
Улу тынбайтан таайлары
Уккан ба, олор жөп пө?

— Жөп, жөп!

Арт учында, адакы жөбинде адасы эмди кудалардын колынан ак ашту чөөчөйин алат, аракылу ташуурын тудат — жаңыдан төрөгөнтууган, куда-кубый болуп жаткандардын танышулу-табышулу куучыны башталат, эки баланын тойын өткүрер күни-аайы шүүжилет, калынкаасы жарталат, шаалтасы шаалат.

Кесик арасында жаңы төрөгөндөр ортосында озогыдан өөн-бөкөн артканда, эртегиде эптешпес-жарашпас болгондо, ада-энесин жөпкө кийдирерге күч болот, жанарга да, такып ойто такпаасынан келерге де келижет: ада-энесинин күүн-табынан кыйарга жарабас. Чек болбосто адасы мынайып та жакарар:

— Je, бар-јогоорды экелгер,
Алдыма келип тургускар.
Көзим тойбос,
Көксим толбос!

Эмдиги экпиндў јўрўмде мынысы ас учурайт, эмезе чек јокко јуук. Андый да болсо, јўрўмде не болбос, алдын от јарыдып көргён эмес дегендий.

Кокур-ойын эдип, кудалар јакшылажып-эзендежип јанарга-чыгарга јатканда, бир- бирўсин курынаң эшикке эмесе чакыга буулап-таңып та койор табы бар. Ол тушта бу кудага конбос аргасы јок, је јол ортосы ыраак болгожын, канайдат, айрылып-чупчылып чыгарга «садып» албаска болбос.

...Анайып, ак койонго минген бистиң күн ак сындарды ашыра учурта берди. Кудаларга да, бистерге де керек-јаракгарды бўдўрип койоло, ылтам-бачым аттанар јол бар. Кудалар соottобос учурлу: јыргалду той эдерге јылгыры јанар керек, ичкери иш ал-камык.

Алдыбыста улу той!

АЛКЫШЧЫ ӦРӦКӦНДӦР

Кысты энчисин алдырып, ада-энесиниң јуртынаң чыгарып аттандырар тушта алкышчы өрөкөндөр айтырылат.

Јергелешкен јети алкышчы ээчий-деечий алкыш-быйан бергилейт.

1-кы өрөкөн

Таш очогың бек болзын,
Талкан кўлиң обо болзын,
Темир очок тайкылбазын,
Кешигинең келтейбезин.
Одырган оды көңшип турзын,
Отурган јуртты өңшик болзын,
Јалар оды јалбышту болзын,
Јаткан јурты јыргалду болзын!

2-чи өрөкөн

Төң јерге ўйиң сал,
Төбө јерге малың кўт.
Ачык јерге ўйиң тут,
Арка јерге малың кўт.

Кайадый бараа јуузын,
Карганадый мал тутсын,
Айдаганын мал болзын,
Азыраганын бала болзын,
Эдегинен эшилип јатсын,
Јакасынан јайылып јатсын,
Аскан казанын койу болзын,
Айылчы кирсе, тойу чыксын!

3-чи өрөкөн

Јаандарды күндүлеп јүр,
Јаштарды көдүрип јүр,
Адаңнан ардак јүр,
Энеңнен эрке јүр!
Кускундый башын кашайганча,
Куудый тишиң саргарганча,
Кубалада сени јайазын,
Кубуксуда сени алказын,
Кан-Алтайдың көзи тийзин,
Кары кишиниң сөзи јетсин!

4-чи өрөкөн

Тал чылап корболоп турзын,
Таару чылап, кылгалап турзын.
Конгон јериң кокту болзын,
Козылу койдоң көп болзын,
Баскан јериң байрамду болзын,
Балалу чайдаң көп болзын.
Чыдырмандый бек болзын билези.
Чымалыдый нак болзын бойлоры.
Агаш-таштый бек болзын јурты,
Адарудый нак болзын балдары!

5-чи өрөкөн

Сагышың сениң омок болзын,
Салымын сениң јозок болзын!
Албастаң болсо, алып јүргин,
Тутпастаң болсо, тудуп јүргин.
Ичкен ашың аш болзын,
Ичер-јиириң ток болзын.

Бар болгондо, мактадып jўргин,
Jок болгондо, кымакай jўргин,
Кийер кебиң сўрлў болзын,
Кирген ўйиң энчў болзын!

6-чы өрөкөн

Эр jанында эки мылтык турзын,
Агалу-ийиндў аңдап турзын,
Эпши jанында эки саба турзын,
Эjелў-сыйынду бышып турзын!
Колың, аркаң уурлабазын,
Колтыгың болзо сыстабазын,
Кожо эшиңе коомой болбо,
Коштой jонго копту болбо.

7-чи өрөкөн

Улу киши алкап өтсин,
Улус сени мактап jўрзин.
Коодыңа кошулып jатсын,
Кешигиңе келип jатсын!
Алкышым сеге jетсин —
Амыр-jакшы jурта!
Jаан jаш jаша —
Jашыбыс ал, балам!

ИВ АН СССР — Переделкино, 1977-78 j.j.

ОТ КӨҥШИТКЕНИ

Күй, одым,
Күүс-күүс!
Күй, одым,
Күүс, күүс!

Көҥши, көҥши,
Кымын от!
Өҥдөй, өҥши,
Кызыл от!

От јүгүрүк —
Койон эмес.
От түлүрүк —
Куш эмес!

Күүс, күүс,
Күлдеҥ тур.
Күүс, күүс,
Күндүүҥ көр.

Тосты јала,
От-јалар!
Косты талбы,
От-јалбыш!

Күүс, күүс!
Күүс, күүс!

Кайас, 1979 — 1981 ј.

АК МАЛДЫҢ КЕБИ

Уктаҥ укка ээзине
Улаада үйдыҥ кеби не?
— Мен кепшенчек, кекенчек,
Узун куйрук көк ийнек.
Өлсөҥ, күлиҥ чачарым,
Мөөрөп-бустап турарым,

Тобрагыҥды казарым,
Туйгакпыла ырарым!
Јыгылсаҥ, учкур мүүстерим
Јырс этирер төжөгим!

Эртегиден ээзине
Эчкиниң айдар кеби не?
— Эрлик берген мал деген,
Ээк сагалду эчки мен.
Ölсöң, üстиң кырлаарым,
Öчöп, сööгиң чайнаарым,
Ölöң-чöбин кырлардың
Öскүрбей, кајап, кыркарым.

Кобыда јүрген ак быйан,
Кой мынайда айдатан:
— Аштаганда — азыгың,
Коноктыкка - тойгоның,
Айылчы түшсе, сойгоның —
Корокойлу кой малың.
Јыгылсаң, тепши куйругым
Јымшада төшöй салгайым.

Антыгарлу эрјине,
Ат айдар дийт ээзине:
— Ал-тайганы ашырар,
Агын талай кечирер,
Узак јерди јууктадар,
Учурткanча јетирер
Улустаң быжу нöкöриң
Учурлу малың мен эдим,
Јыгылсаң, јымшак јалым бар,
Кычырсаң, ардак бойым бар.

Оның учун Эчки ле Уй
Соок тумчукту мал дежер.
Оның учун Јылкы ла Кой
Оозы-мурды јылу дежер.
Кижиликтиң ар-аймак
Кичеейт малды бöлибей.
Кезем башка кайрал-мак
Кебинде база бар эмей.

Алтай улус аайлайтан:
Соок тумчукту мал эдин
Отко салбас — байлайтан
Соң тüбиниң кин-кебин.

Май, 1982 j.

КИСКЕНИҢ КЕБИ

Киске кижи јуртында
Килтиреген јӱрӱмдӱ,
Је ичинде кеп айдат —
Јеткерлӱ де кинчектӱ:

— Балдар ла јок болзо кайдат,
Баайлабастаң кайда барат!
Эркеде мен јӱрер эдим,
Сыймап мени, эрке бууйлап,
Сыйлаар эди экчеп, јайкап.
Эки борбуй сӱт азыкту
Эмчек бабий бууры тату! —
«Божозо, буурын јиирим!» - деп,
Бодоп јадат белгелеп.
Бойы такта алдында,
Ал-санаазы кабайда.

Оның учун азыйда
Ас балдарлу айылда
Эркезекти тутпайтан,
Эшикке оны јуутпайтан.

Май, 1982 ј.

ИЙТ КЕБИ

Ийт кишини ээзи деп,
Ишенип айдар мындый кеп:
Балдары ла көп болзын!
База олор соот болзын.
Меге артылып чыдазын,
Меч этпеске тасказын.
Коштой базып, ӱренер,
Коот ойында эш эдер,
Куучын-каткы көп болор,
Кусагым да ток болор.
Чур-чуманак јӱретен,
Чук өзӧтӧн биле кеен.
Мал сойгожын — сӧӧк једер,
Буур тиштеп, буур-эт берер,
«Айыл ичине болуш» - деер,
Аңдап барса, ээчидер.
Аралдагы койонды
Агыртып берер ийт эдим.

Балулу барган куранды
Барып табар мен эдим.
Кичеемелим шылтуусы —
Кишинин меге јакшысы.

Кайас, 3-5. 05,1982j.

ЈАШ КУРАГАНГА АЙДАР КЕП

Кураш, кураш, ой, кураш,
Кутус бойын быјыраш!
Саксарга деп адын бар,
Сананбайтан табын бар.

— Озолоп јўрўп,
Олјого алдырба,
Учуна јўрўп,
Уурыга туттурба.

Бөлўнип туруп,
Бөрўге јидирбе.
Айрылып туруп
Айуга јидирбе.

Көп койлордын ортодо
Көбөн тўктў кой бол.
Арбын койдын ортодо
Аркар мўўстў куча бол!

Тегерик мўўстў куча бол,
Тенери көрўп кайказын.
Кумырык мўўстў куча бол,
Кудалар сени алказын!

Кулады, 1985j.

ТӨӨНИН КЕБИ

Төрт таманы тайбайган
Төөнин укаа-кеби бар.
Төмөн көрўп айдатан
Төгўн эмес сөзи бар:

— Јаш баланы коштобой,
Јаан айылды коштозын!
Өркөштөрим јоботпой
Өскө јўктн јоголтсын.

Баланың jўги кўчине
Бараксан төө дө чылайтан.
Уурына эмес — чўмине
Улу тынып, арыйтан.

Чуй-Башы, 1981j.

ТЕҢЕРИНИҢ ТЕКЕЗИ

Шыр-р-ра-ау-у!
Шыр-р-р-аа!
Бөднөниҥ балдары
Бөрўке толтыра.

Талдардың балдары
Таарга толтыра.

А мениҥ дезе
Jылдың төрт,
Арга дезе
Jўк ле төрт!

Олор до, калак-калагын,
Оҥду конок jок эди —
Ачап jутпа азыгы,
Jеек jыланныҥ jемиди!

Мындый jўрўм jўргенчем,
Мындый салым билгенчем,
Ой, өлөдим, өлөдим,
Опкын сууга чөҥөдим!

Ташка тўжўп,
Талалайын!
Мыска тўжўп,
Мыйрылайын!

Шыр-р-ау-у!
Шыр-р!
Тўбек!
Шык эдерге, ой, киҥчек!

Тыным керек, тыным керек!
Такып уйа базар керек!

1978 j.

ЖЫЛАН БАЛАЗЫН ЭРКЕЛЕТКЕН САРЫН*

«Кас баласы каска эрке,
Кайрыгашым маа эрке.
Кой балазы койго эрке,
Койрыгашым маа эрке.

Мал баласы малга эрке,
Майрыгашым маа эрке.
Мый баласы мыйга эрке,
Мыйрыгашым маа эрке.

Түлкү баласы — түлкүге,
Түрүлгеним маа эрке.
Киши баласы — кишиге,
Кейригешим маа эрке!"

**Улус-Чаргы журтында*
Унутпай угуп алганын,
Теленеттер Байатта
Тең билетен сарынын
Шадеев деп аксагал
Меге айткан: «Бичип ал!
Седен жашта укканым —
Сегизген жашта айтканым.
Караголдо жатканым —
Карылардан калганым.
Байат сөзи астады,
Байы, жаңы кыскарды.
Байла, угы үзүлер,
Башкы журты түгенер...»
Укаачы, керсү бир тилмеш
Улалуда жаткан деп,
Бу сарынды кепкелеп,
Бичикке салып койгон деп
Өткөн чактын ичинде
Өчпөс жаңду «Үлгүде»
Кайдан билзин аксагал
Катап жакып: «Кепке сал!»

(Бу өрөкөн Короты журтта жаан жаш жашап бошогон, меге көп байат кептер, сарын-такпак-табырлар айдып берген.)

КАҢУЛ ӨЛӨҢ

Корум энелӱ эдим,
Көчкӧ адалу эдим,
Каңул деген өлөң мен,
Көчкӱн бӱткен укту мен.

Шаараш кийимдӱ мен,
Шакпырт-сандыртту мен,
Ак-куу кеберлӱ мен,
Алдырту-айбылу мен.

Конорымды
Кобы билер.
Саларымды
Салкын билер.

Каңул деген өлөң эдим,
Кайа көрбөс јаңду эдим

Эре-Чуй, Ортолык,
Кызыл-Јар, 1982j.

УС КЕЛИНДИ АЛКАГАНЫ

Ак ийнени
Аңтара көктӧ!
Көк ийнени
Көңкӧрӧ көктӧ!

Ус сабарың
Улуска тузалу.
Эптӱ колың
Элге мактулу.

Јурун тоның
Јуунак болсын.
Јууркан кебиң
Јылу болсын.

Кебистериң
Кеен эди.
Ширдектериң
Кептӱ эди.

Эл-јоныбыс
Эдинип јатсын.
Айылдаш улус
Алкап айтсын

Көшөө-Агаш, 1979 ј.

СЫЙМУЧЫНЫҢ СӨЗИ

Кишинин сарсузын тудала, сыймучы колдорун јерге согуп, кокырлап айдып турар:

— Санаа-күүнің ак болзын,
Сарсу-сабың јок болзын!
Сынық, санық сергек болзын,
Сыс-јоболың сызылып калзын,
Сыгыт-калак кайылып барзын!

Тогус кат
тобрак алдына кирзин!
Јети кат
јер алдына кирзин!

Јети сокордың
Јеми болзын,
Тогус сокордың
Тогы болзын!

Тпӱк- тпӱк!
Том — толуга!
Тоң алтынга!
Эм —эрикке!
Эрјине шуурга!

Чуй-Башы, Көшөө-Агаш 1979 ј.

САЛКЫН КЫЧЫРАР СӨС

1.

Салкын, кел! Салкын, кел!
Самтар бӧркӱм берейин.
Эзин, кел, Эзин, кел!
Эски бӧрким берейин.

Эскиндеги арбамды
Элгей эзип алайын.
Көчө эдер арбамды
Көптөң эзип алайын.

Туудый коозо берейин,
Тутканча да учуп кел!
Саганагын берейин,
Саатабастан куйбуп кел!

Карагол ичи, Кулады.

2.

Тос айылды толырада бер,
Тоозынакты учура бер!
Кийис айылды килиреде бер,
Кирди-тордыырада бер!

Салкын, салкын, салкынак,
Салдым-омок талбынак,
Саа јок болзын талканак!

Эзин, эзин, эзинек,
Эрке-јайым јелбинек,
Элбирезин эн ширдек!

Элезин учур уп-узак!
Эзилип калзын ак чарак!
Эй, салкынак-самтарак!..

1979 ј. Урсул, Чуй.

САЛКЫН УРАДАР СӦС

Салкын кереге айылды кылырада согуп турса, Чуйдың улузы мынайда айдар.

Э-э-эй!
Салкын ээзи
Сары эмеген!
Көрүгинди тарт,
Көрүгинди тарт,
Көмүринди өчүр!
Көстөринди јап,
Көстөринди јап,
Косторынды чөңүр!

Эр кижи
Эзининҥнең корукпас.
Эмеген кижи
Эрмегиҥнең саатабас.

Э-э-эй!
Салкын ээзи
Сары эмеген!
Чөлгө тайыл!
Чөкөп кайыл!
Биске — тыш!
Сеге — ыш!

1979 j.

БӨЛӨЛӨР

***

Бөлөлишке улус
Бөөрөк ўлежип јиир,
Бөрўк чачыжып ойноор,
Бөлўнишпей, нак болор.

Кулады, Алтыгы-Карасуу.

***

Бөөрөк-јуунын ичинде
Бөлө-шаны.
Карын јуунын ичинде
Кадар шаны.

Бөөрчөктў тайга ичинде
Бөрўлер јўрер.
Бөлө-шаны бўткенде,
Төрөгөн јўрер.

Көкөрј, Узун-Тал, 1979j.

МОНГОЛДО УККАН УКААЛАР

Ўч ак
Канчын-јашта — тиши ак.
Карыганда — чачы ак.
Бошогондо — сööги ак.

Ўч чаңкыр
Мöнкўлерде кар чаңкыр.
Öзöктöги суу чаңкыр.
Тенери бойы кök-чаңкыр.

Ўч керектў
Бала јашка баш керек.
Буурылдарга бай керек.
Ölгöндöргö аай керек.

Ўч таңаркак
Бееге минген — туш омок.
Ўйген тапкан — кўн омок.
Ўйлў болгон — јыл омок.

Ўч кўч
Чочконы төмön айдаш кўч.
Чöл-таланы кечиш кўч.
Јылдыстарды тоолош кўч.

Ўч уйат
Јаман ийт ўйге уйат.
Јаман ээр атка уйат.
Јаман каты эрге уйат.

Ўч тенек
Оогош тенек адын мактаар.
Ортон тенек катын мактаар.
Улу тенек бойын мактаар.

1983 j.

КАРГЫШТАР

1. Агаш чылап кадып кал,
Алтын чылап саргар(ып) кал!

2. Баатырды јаман көрсөң,
Мандайына ок тийер.
Баланы јаман көрсөң,
Көзиңе чел түшер!

3. Үч сыранын јемирилзин,
Үзүү күлиң чачылзын!
Таш очогын бузулзын,
Талкан-күлиң чачылзын!

4. Алдың ары болзын,
Аркаң бери болзын!

5. Төрт төңөзөк баашына
Төрт бок болуп кадып кал!
Ай-Күн уксын,
Кара таш уксын!

6. Айткан сөзиң
Кара буурыңнаң өтсин,
Аткан огың
Как мандайына тийзин!

(Д.К.Тарбанаев, кара-тодош, Бичиктү-Боом јурт, Оңдой аймак, 28.12.1979 јылда угуп бичилген).

7. Јелең куру турзын,
Јеениң куру чыксын!

8. Босогоңо киши бассын!
Бойына каргыш јетсин!

9. Сийген јериңнең өлөң чыкпазын,
С...н катыңнаң бала чыкпазын!

(Кайрылыкта кыпчак сөөктү Күчүк сүүген уулын каргаганы — сөс укпаста. И.М.Чапыев айдып берген 1981 јылда).

10. Аданның эдин ји!

11. Көк теңери сени теп!

12. Адан сени алзын!

(Ј.Т.Бедюров айдып туратанын јаш тушта угуп туратам).

13. Јети үйеге јектү бол!
Тогус үйеге торлу бол!

14. Ук јок бол!
Јуртың курга!

15. Тукумың туузылзын,
Үреним үзүлзин!

16. Уйында сүт јок бол,
Үйиңде бала јок бол!

17. Угың үзүлзин,
Ач-үреең артазын!

18. Карачың бузулзын,
Кереген келтейзин,
Канады үзүлзин!

(Эре-Чуйдан эс-бос эрмек-куучын ажыра угулган).

19. Карамдаган немең
Кара јерге барзын!
Кара курт јизин!

(Ајыс Эдиски-уулы Тундинов, кара-майман, Боор кесеги, Кулады јурт, Ондой аймак).

20. Кара баашың курт јизин,
Катынды јат алзын!

21. Айлына киши кирбезин,
Аскан ашын ичпезин!

22. Соккон колың курулзын,
Айткан тилиң тартылзын!

23. Ўйген сугар адың јок болзын,
Ўрўп чыгар ийдиң јок болзын!

24. Јеезелў јуртың јемирилзин,
Јес казаның келтейсин!

25. Иргене ийт кирбезин,
Улаана уй келбезин!

26. Төрөң бузулзын,
Төбөң ойылзын!
Төрбөн-Ойрот јоголсын!

27. Шаајыңың шаңкырап оодылзын,
Кытагың кыңкырап оодылзын!

(Ойротты Төбөттиң тирў Бурканы јуулап киргени учун каргаганы; Шонтой Кокпоев, көбөк, Экинур јурт, Кан аймак, 1985 јылда).

28. Эрјене малдың башына сок, —
Эр јашына каргышту бол!

1979 — 1985 јылдарда тизилген.

КАРГЫШТАР

1. Өскөн јериңе
Өлөң чыкпазын.
Баскан јериңе
Баргаа чыкпазын!

2. Омырткаң ойылзын,
Јўлўниң ўзўлзин,
Кара јерге јўзиңди
Кара кускун челдезин!

3. Айлыңа јетпей,
Ак јаланға бошоп кал,
Јуртыңа јетпей,
Јер тўбинде јада кал!

4. Јал јастанып адың јыгыл,
Јең јастанып бойың јыгыл!

5. Көзиңе кум толзын,
Көксиңе чөп өссин!

6. Тойбос көзиңе
Тобрак толзын.
Тойбоң башыңа
Токпок тийзин!

7. Јер јут,
Таш тык!

8. Көзиң ойыл,
Адың тайкыл,
Бойың тайыл!

9. Јети аданаң бери
Јектӱ бол!
Тогус аданаң бери
Торлу бол!

10. Јолыңа јобол чыксын,
Јоныңа эдӱ толзын!

11. Эл-јуртың ээн кал,
Эр бойың јатка кал!

12. Турган јуртың јанына
Јылан јумурткалазын!
Ат чакысы ӱстӱне
Ыра сезип, кӱӱк консын!

13. Јайлууңды јут алзын,
Кыштууңды өрт алзын!

14. Јигениң јелим болзын,
Ичкениң ириң болзын!

15. Кежириң кыйылзын,
Кежеген кертилзин,
Керишчең таңма!

16. Одырган одың от болбозын,
Отурган јуртың јурт болбозын!

17. Теңери сени тепсин!

18. Төбөңө таш төгүлзин,
Чокыңды ойо соксын!

19. Кайнаган казан
Кардыңа төгүлзин!

20. Кысканганың
Кызыл ийтке јем болзын,
Карамдаганың
Кара куртка јем болзын!

21. Башың куудый кезилзин,
Каның суудый чачылзын!

22. Тамагыңа таш тыгылзын,
Талканыңа тап кошулсын!

23. Карачыңа кара түн атсын,
Карачкы түн түшсин!

24. Каргышың
Кара ташка түшсин,
Кайра бойыңа тийзин!

25. Кардыңа кара бычак кадалзын,
Башыңа узун урук учуразын!

26. Талдаганың таш болзын,
Тайганың бок болзын!

27. Балың батсын!

28. Балаң балкашка батсын!

29. Асканың аш болбозын,
Алганың эш болбозын!

30. Соок буурың тезилзин,
Содон башың тилинзин!

31. Ўрўп чыгар ийдиң јок,
Ўйген сугар адың јок,
Куру алакан кал,
Кубакай-куурай таңма!

32. Барбазаң,
баткак саска бадал,
Катпазаң,
кара јерге кадал!

33. Иргеңде ийт болбозын,
Улаңда уй болбозын!

34. Уйалбас јўзиңди
Уй јалазын,
Кызарбас јўзиңди
Кызынак тырмазын!

35. Көзиң јеткенге
Колың јетпезин.
Күүниң јеткенге
Күчиң јетпезин!

36. Камчыңның сабы сынсын,
Катыңның сыны сыгылсын!

37. Кабырган кайышсын,
Белиң бертинзин!

38. Казаныңның кагы карталзын,
Койлорыңның когы корозын!

39. Јеезелў јуртың јемирилзин,
Каазалу јуртың аңтарылсын!

40. Көзиңниң чогы өчсин,
Көксиңниң каны соолзын!

41. Көзиңди чел тартсын!

42. Кабырган малың
Каргаа-кускун јеми болзын!

43. Койныңа јылан кирзин!

44. Босогоңо бут бассын!

45. Ўрениң ўзўлзин,
Тукумың туузылзын!

46. Јаактуга айттыртсын,
Јарындуга туттуртсын!

47. Јабар сөзиң
Јардыңа јапшынсын,
Коп сөзиң
Колконо тыгылзын!

48. Јеениңниң каргыжы јетсин!

49. Айрылып айуга јидирт,
Бөлинип бөрўге јидирт!

50. Алдың ары бол,
Аркаң бери бол!

51. Как сөөк бол!

52. Кара чачың кашайсын,
Куйкалу башың кугарсын!

53. Кускун көзиңди ойсын!
Каргаа кабырган чокузын!

1980-90-чы јылдарда тизилген.

ЧОЛОЛОР

МАЙМАНДАР (НАЙМАНДАР)

ЧОЛО СӦЗИ.

1. Кӱрең тайга башына
Кӱреелей конгон кӱр майман.
Кӱӱни јакшы кӱйӱзин
Кӱлге кӧмгӧн ийт майман.

Кара тайга башына
Кӱреелей конгон кӱр майман
Кару јакшы кӱйӱзин
Кӱлге кӧмгӧн ийт майман.

(Јаш тушта энемнең угуп туратам).

ОЛ ОК ЧОЛО:

2. Кӱӱ-Чамалдың ичине
Кӱреелей јаткан кӱр майман.
Кӱйӱлеп келген Тӧкийдиң
Мойнын кескен ийт майман!

(Ишенер Чапыев, кыпчак)

ЈӲЗӲНИ:

3. Кӱрең тайга башына
Кӱреелей конгон кӱр майман.
Кӱмӱш ошкош кӱйӱзин
Кӱлге кӧмгӧн ийт майман!

4. Кара-маймандар керегинде кеп:
Карап тереси бӧрӱктӱ,
Кажат башына јуртаган
Кара майман.
Кӱмӱл-Чамалдың башын
... кезе јуртаган.
Кӧзи јакшы Тӧкийди
Јуртына таштаган ийт майман!

(Г.Н.Потанин, Очерки С.З. Монголии, выпуск 4, 1883 г. Предисловие.)

КОЖОН-КОШОК

* * *

Балтырганды көп јигем,
Башка амтанын билбегем.
Маймандарды көп көргөм,
Бир јаманын укпагам.

Көжинени көп јигем,
Өскө амтанын билбегем.
Көгөлдөрди көп көргөм,
Бир јаманын укпагам.

* * *

Маргылунын Адыркан
Баргаа бүткен јер эмей.
Маймандардын уйасы
Башка бүткен јурт эмей.

Көрөгөштин јаланы
Көгөзин бүткен јер эмей.
Көгөлдөрдин уйасы
Көкө-јиктү јурт эмей.

* * *

Теке-куча мүүзи эдим,
Сүзийерден јанбазым.
Тебелдердин[1] јеени эдим,
Айдийерден јанбазым.

Куча-теке мүүзи эдим,
Сүзийерден јанбазым.
Кучугур[2] майман јеени эдим,
Айдийерден јанбазым!

(Ишенер Чапыев айдып берген).

МАЙМАНДАРГА ЈАРБЫНГАНЫ

Майма суузы чакпынду
Сууга алдырттаар, ўўрелер.
Майман уулдар санаалу,
Сөскө кирдеер, ўўрелер!

Тоотой суузы чакпынду,
Сууга алдырттаар, ўўрелер.

Тодош улус санаалу,
Сöскö кирдеер, ўўрелер!

(Солум Ерехонова, кергил, Куладыда тойдо сöгўп айткан, 1963 j.)

* * *

Урлу агаш тазылы эдим,
Укту майман јеени эдим.
Кайың агаш тазылы эдим,
Кара майман јеени эдим.

(Јалбан Тодошев, кара-тодош, Урат кесегинең чыккан, Корумду-Кастакту). Бирде «Урат-майман јеени эдим» дейтени база бар.

* * *

Кўркўреде киштеген
Кўреӈ-јеерен эрјене.
Кўркўреде јыргаган
Кўр-маймандар — таайларым!

(Ишенер Чапыев, кыпчак).

* * *

«*Маймандар — кўч улус.*» — тыӈ, кўчтў дегени.
«*Ийт буурлу кара майман*» — кишиге килебес дегени.
Јўрегиле килеер,
Буурыла јаман көрөр.
Ийттиӈ бууры соок — ийт «арт» эдер.

* * *

Маймандар — Јуучыл, ус
Кан төгөр
Кара майман.
Көö согор
Көгöл майман.

* * *

Карысына ок тийсе
Кайа көрбöс кал-майман.
Јодосына ок тийсе,
«Јоо» дебес эр майман.

(Инеген јурт, кўјўк айда 2005 јылда майман өрөкөн айдып берген).

МАЙМАНДАРДЫҢ ЧАЛУСЫ-КУУРАЙ

Ол — Төкийдиң башы. Көгөлдөрдө бар. Куурай чалу дейтен. Төкий кам болгон. Маймандар Ойроттоң келерде ак буркан јаңду, оның учун кам күйүүсин јаратпай, өлтүрип, күлге көмгөн дежет. Оноң ойто, Төкийдиң көрмөзи бистерди јип барат дешкилеп, оптонгылап, бир кезекке, кара јаңга да көчкөн деер. Је ойто-такып Алтайда ак јаң орныттып башталарда, ого элдең баштап база ок маймандар кирген.

ОТОГЫ, ЈАЙСАҢДАРЫ Олјого кирбеске јуулажып-тартыжып тура, Ойроттың јеринең бери Алтайга качып келген Маймандар озо баштап Тодоштордың отогына кирген. Оноң бөлүнип, 7-чи алтай оток болгон.

Орус-каан тужындагы јайсаңдары: Күскелек (1840-чи јылдарда — 4 јыл) — Бобок — Татарак — Кулја (карындажы) — Чынат — Манјы Кулджин — Аргымай — Ойыска — Мышылак (1912 јылга, јайсаң јаңын јоголторына, јетире).

«Күскелек јайсаңның көк-боро ады боочыны өрө маңтап чыгар, бир јанынан јелип чыгар. Куладының Чаргысында Тектиреш-туунын үстүги јанында «Күскелек төңи» бар, оның сөөги анда јуулган дежет **(Солум Мешкинов, кара-майман, Апчы-уйасы)**.

«Род Майман имеет своей тамгою «чорго». Кроме того «кулја».». Кулја — ол јүректү чорго.

МАЙМАННЫҢ СЕДЕРКЕГЕН КОЖОҢЫ

Кара тайдың куйругун
Карыштай тудуп кем кезер?
Кара майман бойымды
Какап-ченеп кем айдар?

Чолтык тайдың куйругун
Чолтыйта тудуп кем кезер?
Чор ло майман бойымды
«Чок база!» деп кем айдар?

[1]Тебелдер — озогыда маймандардың чоло ады. Ол неден улам дежет. Табыскакагы неде? Монголдоп тебел — тон, некей дегени. Јаан тонду улус болгон бо? Айса тон көктөйтөн улус па?

[2]Кучугур — ол озогыда XII-XIII чактарда каан укту маймандардың бир кесеги болгон. Оны ады-чуусы деп билбей, сөскө аай «кутус» деп солуп ийет.

ТӨӨЛӨСТӨР

ЧОЛО СӨЗИ

— Төө, төө — кубакай,
Төөлөс киши — јимекей.
Ыргайга ырдырткан,
Сөгүскенге сөктирткен,
Төөнин башын блаажып,
Төңнөң ашкан төөлөстөр.
Төңөзөккө сүзүлип,
Төнтирилген төөлөстөр!

ТӨӨЛӨСТӨРДИҢ КАРУУЗЫ:

— Төрт таманы тайбайган
Төөнөң јаан мал јок.
Төбө чачы јайылган
Төөлөстөң јаан јурт јок.

УДУРА СӨГҮЛ ТУЙ ЧАПКАНЫ:

— Төөнөң јаан мал јок,
Төңмөгинде эт јок.
Төөлөстөң јаан јурт јок,
Төбөзинде кыл јок!
Төринде эмезе кап јок

ТӨӨЛӨСТӨРДИҢ МАКСЫНГАН КОЖОҢЫ:

— Күркүреде киштеген
Күрең-јеерен эрјине.
Күркүреде јыргаган
Күр-төөлөстөр тың ине!
Јаркырада киштеген
Јараш-јеерен эрјине.
Јаркырада јыргаган
Јал-төлөстөр бис ине!

СӨГҮШ КОЖОҢЫ:

— Төгөрүктиң Адыркан
Төңөзөк бүткен јер эмей.
Төөлөстөрдиң уйасы
Тенек бүткен јон эмей!
Төөлөс келип јуулышса,
Төр блаажып тартыжар.
Төп-аайына чыкпаза,
Төбөлөжип согужар!

Төөлөстөрдиң каруузы:
— Төөлөс төрин бербес,
Өлсө — сөөгин бербес!
Төөлөс јаа таңмалу,
Төрөлү јаан јамгулу.
Абуган деп тайгалу,
Алтын-Көл деп талайлу.
Аймак болгон ады бар,
Алып болгон угы бар.

* * *

Төөлөстөрдиң база бир чолосы — јети-тас. Качан алтай улус сөөк сайын бөлүлерде, башы тас јети карындаш сөөк албайтыр. Онон улам олорды јети-тас деп адап койгон, Улаганда, Чуйда јытас-төөлөс деп бөлүп турганы шак ол болор. Олордың «төбөзинде кыл јок» деген чолосы бу айалгала колбулу.

Төөлөстөр аңчы, аткыр улус болгонын олордың јаа таңмазы керелейт. Төөлөстө шотон-кал кылыктулар база бар. Бир төөлөс кижи бойының адыла тебижип те туратан дежет.

«Төөлөстөр — кырч улус» — Куладыдагы сөс.

«Төөлөстөр — ач, јимекей улус. Јеек үйасы» — Боочыдагы сөс.

«Түмечиннің төөлөстөри» — Јоло-Кайрылыктың төөлөстөриниң јурттап келген јери ондо.

Алтын-Көлдиң ары јанында јаткан јыш улус Ак-Чолушпанда, Улаганда јурттаган айылдаштарын эмдиге јетире төөлөс деп айдар, качан да теленит деп адабас.

Эре-Чуйда Оруска киргелекте эки оток болгон: бирүүси — Төөлөс, экинчиси — Ак-Көбөк.

(«А.Ч.» 9. 07. 1992 јылда эң баштап јарлаган.)

КЕРГИЛДЕР

Бу өдүп јаткан 1994 јылдың јаан изү айының 9-чи күнинде Эмеген-Өбөгөн өзөктү Экинур јуртта кергилдердиң эң башкы јуун-јыргалы болды деген табыш-чап кулакка чала орой ло кырпыштай угулган. Оның учун мен туку алдында, мынаң 12 јыл кирези озо бүдүрип койгон иштеримниң бирүүсин — Кергилдердиң кебин ле чолозын «Алтайдың Чолмоны» газедибиске ажындыра уткуул эдип бойының өйинде јарлап болбой калтырым. Маймандар, төөлөстөр, иркиттер, кыпчактар, тодоштор ло олордон өскө оок-теек те сөөктөрдиң кеп-чололорын, сөгүштерин бир тизү эдип бириктире јуунадып-куурап койгон эдим.

Менің јайаандык ижи-тожымла, шиңжўчил керек-јарагымла эмеш те болзо таныш болгон кычыраачылар ла шиңжўчилер алтай фольклордың јебрентик јўзўндерин јуурында ла кўдўреринде менде бойымның бир эпмарым бар болгонын белен ылгаштырып-билип ийгедий.

Алтай көгўстик культурабыста оос фольклорыбыс ла бичик јайааныбыс коштой-кош өзўмдў-јолду болгоны аңылык ууламјылу, ўлгерлик ўлекерлў чўмдемелдер јайап-туултарына анчада ла мөрлў. Мында — наука ла поэзияның тапташтыру синтези. Бу јоголорго јеткен эрјинелў энчибисти орныктырып, өчкөн одын камызатан, өлгөн бойын тиргизетен эң быжу јол, эң белен арга. Мыны эмди темдектеп ле аңылап айтпас јаңым јок — канча јылдарга бистиң билимчилерис те, бичиичилерис те эки јанынаң мыны јетире билип те, једимдў баалап та болбой, менің иштеримниң јайаандык учурын, аайын ла марын јетире-јарт ондобой турган учун анча-мынча буудактап ла тузактап та келгендери бар. Бу оччо иштерди бўдўрерге меге поэттиң көөркөмин, ученыйдың көрўмин, шиңжўчи-табачының эрчимин бириктирип, көп сабазында реаниматордый болорго келишкен.

Баш айас мынысына ајару эдип турганым јарт — адакы тўбинде албаты-јоным мының учурын-турултазын билзин-ондозын деп.

Эмдиге јетире јарлабаганымның тўп-шылтагы — јок, бу кей-кокур эмес, тегин ле соот эдип јуунаткан солун-сорокой, сөгўшмодор эмес, — мында, бу јолдыктар ла кебеделдер ортодо, эмдиге јетире айтпай, јартап бербей турган кубулу табыскактар база да ас эмес. А ол јылдарда ич-көрўминиң текши кемис чала јабызаган шылтузында мыны кычырала, башка-башка сөөктў улус бойбойлорын удура-тедире чололожып, керде-марда келишпей калып, кериш-чугаан чыкпазын деп, өөн-бөкөн өксөбөзин деп тудунып, чынынча ла айаган болгом.

Је эмди сөөктөрдиң јакшынак байрамдары көндўгип, агакарындаш, төрөгөн-төркин улус угы-тукумы, бўткен бўдўўзи, төрөтөзи аайынча кыбы-јигине сонуркажып, сурулажып келген туштa, олорго болушпас табым јок.

Төөлөстөргө уткуулду сөзим бойының өйинде бу ла газедибисте јарлалган.

Эмди кергилдердийин јарлаарга тидиндим.

Чындап, «Кергил сөөк кайдаң табылган?» ла «Кергилдердиң бўткени керегинде» эки кеп-куучын «Эл-Алтай» деп журналда јарлалган. (А.Суйманакова, Ал.Калкин, 1986 јыл, 3-чи номеринде, стр. 76-81). Сонуркаган улусты оноор аткарып, атандырып турум.

Суудагы камдузын кырбайтан, туудагы аңын атпайтан, эдегине агаш чаппайтан, тын тал-табыш чыгарбайтан Ўч-Сўмердиң койнында

јаткан бистиң байлу Карагол-өзөктө алтай улустаң элдең баштап кергилдер туруулап јурттаган деп, энемнең де, таайларымнаң да, өскө дө јаандарымнаң јаштаң ала угуп келгем. Мында атту-чуулу Мыймандык-кам төстөримниң бирўзи јуртаптыр. Оның аткыр-мерген уулдары Алтайдың байлу аңын адала, јурты кургап-кунураптыр деген кеп-куучынды Куладының улузы сўрекей јакшы билер. Шиме-судурчының ады-чабы бу байлу јерле база колбулу.

Карагол-Бажы Ўч-Сўмерди эң башкы такып байлаган улус — бу ок кергилдер.

А Майма-ичиниң кергилдери тодошторло кожо Ала-Бабырганга бажырып, оны байлап јадылар деп, меге М.В.Опонгошева-Бабаева јартаган. Јаркыраган куучынду Ўтўшке-уулы Бакчабай Акың мында ла јурттап, 104 јаштуда бу јуугында божогон, ол «Аргымак» деп кеп-куучынды туку-туку качан, канчын-јаш тужымда куучындап айдып берген. Јеенине мынаң артык, мынаң байлык кандый баркы керек! Этенов Сорпон — эрјине кўўлў, ээлў ойынчы композитор мында ок бўткен. Этенов Сорпоңның эдискилў ойыны Карагол-өзөгиске, Кан-Алтайыска тарап-таркап, өзөк-буурыбыска, санаа-сагыжыбыска ёдўп-шиңип калган — качандыкка ундулбас, канайып та кайылбас.

Кергилдер сөскө ус, олордоң чыккан атту-чуулу поэттер де ас эмес: Ч.И.Енчинов — Короты, П.Т.Самык, Б.Т.Самыков (Каспа) — Шиме-судурчы угынаң таркаган, бу Карыш Кергилов јўри, Кара Майманов —олордың јеени, кожоңчы-ойынчы эр.

«Кергут — јайааны сўреен јаан ук, текши көкө-монголдор төзи олор. Бу улу ук-аймактаң соңындагы орто чактарда каан укту кереиттер чыккан, онон беригиде олордоң ойрот-торгуттар бўткен. (Вл.Каруев).

«Кергилдер чындаптаң су-алтай сөөк, је олордың угы-төзи кандый да кубулу-табыскакту» — деп, јарлу тўўкичибис Л.П.Потапов јетире шўўлте чыгарбай, кайкаганду темдектегени бар. Эмдиги алтай улус ортодо кергилдер кыпчакка, мундуска карындаш деп чотолот. Чын, мактулу тодошторго, төөлөстөргө, мундустарга, маймандарга, кыпчактарга, иркиттерге көрө, Алтайдың түўкизинде кергилдердиң ады-чабы эм ўстине тың угулбай, арјанынаң кандый да көлөткөлў, көшөгөлў немедий. Је, акыр, чын ла андый эмеш пе? А «кере-тас» дегенин Г.Н.Потанин де јетире оңдобой, тилмежине јастыра көчўрткен. Кере-тас — ол куштың ады туру, «сплошь плешивцы» эмес. Је кандый тилдиң сөзи бу? Айтсагар, кергилдер, каруузын.

Бу мениң слерге тургускан бодолгом.

Тодош БОРОНТОЙ.

25.08.1994 јыл.

ЧОЛО СӦЗИ:

— Кергил-кергил — кере-тас!
Кеjегези куртту тас!
Эдегинин эби jок,
Ээринин кажы jок.
Атка минсе — бӧкӧн тас,
Айылга кирсе — копчы тас,
Аркага чыкса — сагытчы,
Аралга кирсе — одынчы.

КЕРГИЛДЕРДИҢ КАРУУЗЫ:

— Кертеш тайга тийбегер,
Кеjим чарчай бербезин.
Кергил биске тийбегер,
Кериш кайнай бербезин!

СӦГҮП ШООТКОНЫ:

Кеjири кырлаңдап,
Кериш кууган кергил.
Кеjегеси чычаңдап,
Кырма кууган кергил!
Коројон ичсе, чалчынар,
Корон тили ӧрт чагар,
Ой, не оңду-шорлу таңма!

(И.Т.Тошпоков, кергил, Улалу, «Алтайыдың Чолмоны»).

КЕРГИЛДЕР УДУРА:

Керкизин тудунып,
Кедери чыгар кергилдер.
Уругын тудунып,
Урушка чыгар кергилдер.
Кезеркеген таңманы
Кезе согор кергил тың,
Кеjеген jула тартырдың,
Кеjирин кыйа туттурдың!

КЕРГИЛДЕРДИ ООС ТУТКАНЫ:

Кергил киши — керик тас,
Jуугын билбес — jуудык тас!

ТӨӨЛӨС СӨӨКТҮ ШОДОМЫК АЙТКАН ДИЙТ:

«Кергилдерден чыкканча,
Кежегер мүүстү эчкинең
Чыксам кайдат, о жайлаа!
Курумшылап аракы жуудым,
Кубазак-таайым
айлына бардым,
куру чыктым:
кур курчабады,
баркы бербеди,
эмди такып келбезим,
эшигин ачып кирбезим!»

КЕРГИЛДИҢ КАРУУЗЫ:

Жееним келгенче,
Жети бөрү келсе торт!
Жебрен кептиң төзи чын:
Жеек төөлөскө бергенче,
Жерге барып чачайын!

СӨГҮШ СӨС:

Көчкөлө жарыжып,
Көмдирткен кергил!
Жайзаңла тартыжып,
Жалкыткан кергил!

ОЙТО КАРУУЗЫ:

Кергил сөөктү Жес-Бука —
Кезер бистиң өбөкө.
Жети айгыр жылкыга
Жеңишкени — кар көчкө!

Кергилдердиң өбөкөзи Жес-Бука керегинде, чын, мындый кеп-куучын бар:

— «Жети туунын көчкөзин түжүр, көчкөнин алдында келеткен кар көчкөлө үстүнде чаналу кел, «тура түш!» деп кый чыкса, тура түжериң — деп жайзандар жөп эткен. — Тура түшсең, жети айгыр мал берерис».

Жетен жашту Жес-Бука жети уулына болуп, жөпсинген. Жаан узак болбогон. Жети туунын көчкөзи келет, жер-теңери силкингендий табыш чыгат. Алдындагы келеткени — жаан кар, оны ээчий — күркүреген агын суу ла сай-кумак, агаш-таш. Жети жайсаң кайыр жердин бойына туруп, көргүлезе, алдындагы тайгадый болчок кардың үстүнде камдула жапкан чаналу Жес-Бука келип жат. Жоктуны кижиге бодоор эмес, жайзандар "тура чык"! деердиң ордына оны ченеп, «тура түш»!

деп кыйгырган. Јес-Бука чыкса, чыга конгодый эди — кўртке алдыртпай, көчкөгө көмө бастыртпай, је тура тўжер колын бергенинең улам, тургуза көмўле берди, көрўнбей калды. Јес-Бука маргааңды ойноп алган, јети јайзаң калактажып, јети айгыр малын оның уулдарына ўлеп берген.

Јес-Буканың өлгөн јерин Тура-тўшкен-Тулуңду-Бөкө деп адаган, ол јер Кадыннын каскак тууларында дежет.

Ал.КАЛКИН.

Оның учун кергилдер омоксып, мынайда айдыжар:

Јайсаңдарга јалынбай,
Јайым јўрген кергилдер.
Темичиге кулдатпай,
Тегин јўрген кергилдер.
Алтын-Көлдиң јакасы
Аба-Јышта турлуулу.
Улу-Кемниң јакасы
Улу куурай јайлулу.

Төбөт-Таңыт јеринең
Төрөлөп алган судурлу.
Сары-Чуйдың јеринең
Салымдап алган судалу.
Кайралду Каңай — кайран эл
Кабайы болгон кергилдер.
Эрјинелў Эјен эл
Ээлў бўткен кергилдер!

Јаркынду ай таңмалу,
Керелдў күн таңмалу.

Јалга-кулга бу јўрбес,
Јамылу-бийге јол бербес,
Керки туткан колы ус,
Кеп айдатан тили ус.
«Кере-тас» деп чололу
Кергил кереес учурлу!

Кергилдердиң кеп-чолосының эң башкы ўлекерин эленчек таайларым угынаң угуп јўретем. Онын кийнинде, 20 јыл мынаң озо оның база бир калыбын И.Т.Тошпоков-өрөкөн бичип берген, онон И.М.Чапыев, артканы арјанынаң, Алтай-Каңайдаң, «Алтын Керел» судур тўўкинең аайлалган-сызылган.

8-9. 05. 1982 јыл. Кайас, Улулу.

Тодош БОРОНТОЙ.

КЫПЧАКТАР

1. Кырлыктың кыпчактарының кошоңдоры

Суулук та болсо таңмабыс
Сур-боронын јалмашта.
Сурас-кыпчак уйасы
Качан да болсо Кырлыкта.

Кулјалу суулук таңмабыс
Кула тайдың јалмашта.
Кутус кыпчак уйасы
Кырлык, Чарас ичинде.

* * *

Суулук таңма салган деп,
Малысты јаман көрбөгөр.
Сурас кыпчак укту деп,
Бойысты јаман айтпагар.

Кулјалу таңма салган деп,
Малысты јаман көрбөгөр.
Кутус кыпчак укту деп,
Бойысты јаман айтпагар.

* * *

Суртулдаган сур тайды
Сууга шыкап кем тудар?
Сурас кыпчак бойымды
Сулмус сен деп кем айдар?

Карайлаган кер тайды
Карга шыкап кем тудар?
Кайран кыпчак бойымды
Какап-ченеп кем айдар?

* * *

Кызыл-јеерен јүгүрүк
Бистиң адыс болбайсын.
Кырлык, Чарас ол ичи
Бистиң јерис болбайсын.

Туура салган таңмалу
Бистиң адыс болбайсын.
Туулайты ла Кырлык
Бистиң јерис болбайсын.

Чоокур тайдың куйругун
Чоп-чолтуйта кем кезер?
Чокум кыпчак бойымды
Чок база деп кем айдар?

Кара тайдың куйругун
Карыштай тудуп кем кезер?
Кайран кыпчак бойымды
Какап-ченеп кем айдар?

Ишенер Чапыев бичип берген

2. Көтийен кыпчак — котон кыпчак.

3. Котон кыпчак, көдөнчи кыпчак, јалчы кыпчак, сурас кыпчак.

4. Сурас кыпчактарды көзинең болгонбос кыпчак сөөктү баланаң чыккан учун онойып адаган, чындаптаң олор чагандыктар дешет.

Ишенер Чапыев айдып берген.

ИРКИТТЕР

Ирик тере тонысты
Ийт-татакай дебегер.
Иркит-сойон бойысты
Ийде салып ийбегер.

Акар тере тонысты
Андый јаман дебегер.
Алаш-Кемјик јерлү деп,
Ары бар деп айтпагар.

* * *

Алгыйакта ажым бар,
Алаш-Кемчик јерим бар.
Чөйгөнөктө чайым бар,
Чөйө-Кемчик јуртым бар.

Икили тартар колум бар,
Иркит-сойон угум бар.
Комус согор колум бар,
Комду-сойон угум бар.

* * *

Ирик тере тонду деп,
Ийт-татакай дебегер.
Иркит-сойон укту деп,
Ийде салып ийбегер.

Кой терези тонду деп,
Коомой таңма дебегер.
Комду-сойон укту деп,
Коптоп јаман айтпагар.

* * *

Ирик койдың терези
Ийинге јылу кеп болор.
Иркиттердин балдары
Ичке јылу эш болор.

Ирик койдың терези
Ийге канайып кирбеди.
Иркит сөөктӱ көөркӱйек
Сөскө канайып кирбеди.

ЧОЛО СӦЗИ

Ирик койдың будын
Ийт будына толып јиген.
Ӧдӱгин сууга ычкынып,
Ӧрӧ базып бедреген.
(аамай дегени).

Иркит, иркит, иркиттер
Ирин-чирик јорукту,
Ийттин буды азыкту.
Бӧркин сууга салала,
Ӧрӧ базып бедреген
Иркит, иркит, иркиттер
Ириндӱ бут азыкту.
Сыра јаазын тартып албас,
Јаман адын минип албас,
Јаман катын ӱредип албас.
(коомой дегени).

(Беш-ичинде јаткан иркит сөөктӱ Туйбастан бичилген — 1879 ј.)

Иркит сөөк ыргай агаштан бүткен. Олор керегинде айдыжат: ыргай чедрек. Өскөзи айдар: иркиттердин адасы — ыргай, энеси — кайын; оның учун иркиттер этти кайын тишке тиштеер.
(Г.Н.Потанин, Очерки СЗ Монголии, IV т. 1883 г. Предисловие)

Иркиттер — кара иркит, сары иркит, калјан иркит.

«Карган адым ыйламсырап айдып туратан: тенек иркиттер эмес болсо, бистер бир аай моңолдорго эмезе казактарга биригип калар эдис. Эрчиште јадала, иркиттер казактарды чочыткылап, адышкылай берген, оноң улам өөн-бөкөн башталган дежер».
(Ишенер Чапыев, котон кыпчак, куучындаган).

Иркит јайсаң — Омбо

БАЙАГЫЗЫҢЫҢ ЈҮЗҮНДЕРИ:

Ирик койдың терези
Ийинге јылу кеп болгон.
Иркиттердин кыстары
Ичке јылу эш болгон.

Ирик койдың терези
Ийге кирбей калар ба?*
Иркиттердин кыстары
Сөскө кирбей калар ба?

АЈАРУ.

Иркит балдар јаңыс маймандарга барып отурар. Өскө улуска јарабас. Мыныла колбой, Боордың јакып айтканын эске алгадый:

«Иркит-сойон бууры јымшак,
Таштабай, кошо алып јүригер,
Јажына төрөгөн-тууган болыгар!»

КЕП-КУУЧЫН.

«Кочкорбай Алтайды олјолоп јуулап барадар туштa, Кидизек (Кижизек?) деп иркит келин туткунга барыптыр. Оноң ойто олјонон качкан. Ол мүркүт канатту бөрүкти кийгенче качкан. Узун өлөңнин ортозыла јойу барадарда, улус оны көрүп, јылыйтпай, јол алып, Китизекле кожо качып чыгып, тынын алган. Ол бөрүктин төбөзинде

мүркүттиң канады болгон. Бир јуңы. Онойып, иркиттер мүркүтти чалу эдип тургускан ошкош. Јаңыс олордо ондый мүркүт чалу бар учун мен бойым бодоштыра айдып јадым».

Ишенер Чапыев куучындаган.

«Иркит Јер-Сууга бажырар» *(Токарев, 1930 ј.)*

БҮДҮКИ-БААТЫР

Бүктемелдү суулукты
Бүктей тарткан Бүдүки.
Бүдүн мойнок тискинди
Үзе тарткан Бүдүки.

Үйгенди алала, ачынган бойынча, суулугын ээй тартала, тискинин үзе тартып ийген. Ачынчаак улус не иркиттер, өткүре ачынчаак — Јоло-Башының иркители бирүзи бирүсиниң башын ажыра мылтыкла аткылап турар. Аткыр улус.

Кулјаның энеси — иркит. Үйи — иркит.

Аргымайдың баштапкы үйи иркит болгон. Айрылала, база кишиге барган. Маркилей деп кижиниң баласы деген — Түжүлкениң эјеси болгон. Аргымайдың уулы Карманның үйи — иркит: Туйгашева Кичеей.

ЧОЛО СӨЗИ *(А.Г.Калкин айткан)*:
Ирин-чириң чегендү,
Ийттиң буды азыкту.
Јерин сай дейле, өртөкүйен.
Карындажын тас дейле, адыкүйен.

КЕП СӨЗИ
Иркит «мылтыгым» деер,
Кыпчак «ычкырым» деер.

**кату болбос, түрген уужалар дегени.*

АЛКЫШТАР

ТОДОШТОР ЈАЙЫК-ТУУЗЫ БАБЫРГАНДЫ ТАКЫП ЈАСКЫ ЧАЧЫЛГА ЭТКЕНИ

(Бастыразы алдынаң, баштап, Баң-Бушалдай өрөкөн айдат).

Ала-Бабырган тайгабыс!
Ада-өбөкө такыган,
Азыйдаң бери байлаган,
Атту-чапту јайыгыс!

Јылдың башы јылышты,
Јылан башы чөйилди,
Айдың башы айланды,
Аттың башы өңдөйди.
Алтын јабу ачылды,
Абакай-Кадын шуулады,
Арсыл тайга сөгүлди,
Ар-тындулар сүүнди.
Агаш бүри јайылды,
Алтын торко күүк чыкты,
Алтын күүктиң эткени
Арка-тууга јаңылды.
Ак таскылдың тонының
Ай таназы чечилди.
Алтын туунаң койнының
Алты эшиги ачылды.
Ай башы айланды,
Ак малыбыс тойынды.
Јыл башы јылышты,
Јылкы малыбыс торнықты.
Чөөк!
Эски јыл чыкты.
Јаңы јыл кирди.
Јамым эмес — јашымбыла,
Јаңым эмес — јаанымбыла,
Тодош улус адыбыла,
Тогус уулдың угубыла
Бөркүбисти чупчып алып,
Бөкөс эдип мүргүп турус.
Курубысты чечип салып,
Кубат-салым сурап турус.
Чөөк!

(Ончолоры оны зэчий таш такылдагы бай кайыңды сӱтле ӱрӱстейт.)

Сындап баскан Алтайыбыс,
Сузуп ичкен талайыбыс!
Койнына јон јуртаткан,
Колтыгына аң тургускан,
Эдегине мал турган,
Эшигине бис јаткан.
Быйанынды биске бер,
Бычылганын быжу бер!
Ак малыбыс арбын болзын!
Оң колымды кӧдӱрсем,
Ак айаска чачыш болзын.
Сол колымды кӧдӱрсем,
Солоңыга једип турзын!
Сугаттарың ару јатсын,
Суузаганы јонның канзын!
Сууларыбыс, тууларыбыс
Чактың чакка бистиң болзын!

(Баң-Бушалдайла кожо ончо јон арчын ӧртӧп, чӧгӧдӧй тӱшкӱлеп, башырат).

Агын суулар шуулай берди,
Арсыл туулар кӱӱлей берди.
Айдың кӧзи јымшай тӱшти,
Кӱннің кӧзи узай тӱшти.
Ак чачылга эдип јадыс,
Ару сӱтле берип јадыс.
Адыңбыла јылды ачтыс,
Алкышпыла алкыш айттыс.
Оң кӧзиңле кӧрӱп отур,
Оң кулакла угуп отур,
Оң колыңла берип отур.

Ойгонгон тууга, сууга,
Ойногон аңга-кушка,
Айга-Кӱнге, агаш-ташка,
Ак малга, акту јонго
Чӧктӧгӧнис баш болзын!
Чӧӧк! Чӧӧк! Чӧӧк!

(Баң-Бушалдайга баштаткан бастыра улус таш такылды айлана базып, бай кайыңды ӱрӱстеп, ак-јарыктың тӧрт талазын алкай, Алтайына башырат.)

Москва, Раменки, июнь, 1978 ј.

ЈАСКЫДА ТЕҢЕРИ УНЧУККАНДА СҮТЛЕ ЎРЎСТЕГЕНИ

Чөөк, чөөк, чөөк!
Амыр көк лө ару көк!
Көк теңери көс ачты,
Көк теңери унчукты.
Көккө јеткен мал сүүнди,
Көчүшке јеткен јон сүүнди.

Улу тууда кыштаган,
Узун кыштаң јыл чыккан
Улуу туузылтып уйкузын,
Удура берет каруузын,
Узада төгөт јызыртын.
Ак јалкында камчылу,
Ак булутта көлкөлү,
Көк айаста јорыкту.

Теңери јиги ачылды,
Темир үни угулды,
Алтын тайагы јалт этти,
Алтай үсти серт этти.
Күн јаркынду Алтайга
Күркүреп, күкүрт күзүрейт.
Өлө тайдый јаңылга
Өзөк сайын тибирейт.

Јааңду, јашту белгелейт,
Јартына чыгып темдектейт:
Эпши јанынаң угулса,
Уйдың сүди көп болор.
Эр јанынаң угулса,
Аңга мөрлү јыл болор.

Сары башту кой сойып,
Јыл чыкты деп јаңдайтан.
Айыл јанына саң салып,
Ак ширдекти јайатан.
Теңерини такыырга
Тепшиге этти салатан.
Ак ширдекке чогылта
Актың ашы туратан.
Тосты отко туттурып,
Толу куруй көңшүйтен.

Арчын өртөп, сүт чачып,
Алкап, мынай чөктөйтөн:

«Алты талалу ак ширдек
Айыл ичине јайылзын.
Актын-сүттиң ӱрӱзи
Айга-Күнге шургузын!

Төрт талалу көк ширдек
Төр бажына јайылзын!
Төнөјин байтал ак сүди
Көк айаска шургузын!

Ак чечеги јайылган,
Ак ӱрӱзи төгүлген,
Көк чечеги јайлыган,
Көк ӱрӱзи төгүлген,
Отус башту От-эне,
Орбо чечен Кин-эне!
Ак-сары атту ар-јалын,
Алты азулу Кин-эне!
Јалаалу јалар от,
Јаламалу таш очок.
Ӱлбӱректӱ От-эне,
Ӱч булуңду таш очок.
Чедиргени чедиреп,
Ак айаска бириккен.
Сургулыны чөйилип,
Алтай сыны бадылган.
Ӱйдиң ичин јарыткан
Ӱлбӱрӱктӱ От-эне!
Айылдың ичин јарыткан
Ак-сары атту Кин-эне!»

Күн эбире айлысты
Күреелей ӱч базылык.
Күрӱм-јобол ыразын, —
Сүт ӱрӱстеп чачалык!
Карачысы бек турзын,
Канаттары тең болзын, —
Салкын-јоткон антарбас,
Салым-кыйал бустурбас.

Бай кайынды күреелей
База такып базалык.

Ак јалама буулайлык,
Ак айасты такыйлык,
Көк јалама буулайлык,
Көк айасты такыйлык:
«Төбөсинде јамылу,
Төрт айаста топчылу.
Канадында јамылу,
Канча айаста топчылу.
Ат арчынла аласту,
Аршан-кутук јунулу,
Алас, алас, ак куруй!
Кой арчынла аласту,
Кутук суула јунулу,
Куруй, куруй, оп-куруй!»

Ак јабуусы сөгүлди,
Агын суулар көндүкти,
Агаш-таштаң көк чыкты,
Ак малыбыс јыл чыкты.
Ак Алтайдың јаркыны
Айлыбысты јарытты.
Көк теңери унчукты,
Көксибисти јыргатты.

Чөөк, чөөк, чөөк,
Чөкөтпөйтөн сүрлү көк!

Москва, Раменки, май, 1978 ј.

ОДУДАГЫ МӦШТИ АЛКАГАНЫ

Алтайдың бай агажы,
Ар-агаштың јаражы!
Аңнын-куштың коруулы,
Аба-јыштың алыбы!

Туйук кара бу јышта
Туру сенең сурап келдис,
Јаңмыр-јутту күн туштa
Јаблак биске бол, мӧжис!

Эленчигис одузы
Эртегиденг болгон эдиң,
Одын-сууны ончозын
Озолодо берген эдиң,

Ач-ўреези эмди бисм,
Андап-куштап келген эдис.
Ал-тайгада айлыс бол,
Алгый азар аланчык бол!

Мөндўр келзе — ыжыгыс,
Бөктөп алар барагыс,
Јайгы күнде — көлөткө,
Кышкы күнде — көшөгө,
Мөнкўликке јап-јараш
Мөнүн бўрлў мөш агаш!
Байбайа өзүп јарандың,
Байбарак болуп калтырың,
Азыйгыдан артык сен,
Былтыргыдан быжу сен.

Ак таскылдың төзине
Алдырбай конор мөжибис,
Тошту тайга көксине
Тоңбой конор мөжибис.

Таштаң сыскан тынду суу,
Талканду чай азарыс.
Табыланып каңзалу
Таңкы тартып аларыс.
Тазылду јоон одырып,
Тапту оттоң саларыс,
Таң атканча күйзин деп
Тазырадып аларыс.
Узун түнди кыскартып,
Улу чөрчөк төксөбис,
Тынду топшуур кылдарын
Тыңдалашсаң, мөжибис.

Чөйө кожоң сен чөйсөң,
Чөкөмјик јок угарга,
Көспөктөп түш көрөргө,
Көсти јакшы јумарга.

Ак тайганың салкыны
Агаш баштай шуулазын,
Коо мөшистиң сарынын
Кобылар тыңдап, тымызын.

Башыңа болзо куш конзын,
Төзиңе бис конорыс.

Сеге сергек тўн болзын,
Бис те амыр конорыс,

...Агарып ойто таң адар,
Алгыйыска мўн азар,
От-энени ашкарып,
Алкап сени чöктööрис.
Оноң бойыс отурып,
Ашыбыска киреris.
Аң баласы кестеңкей,
Айланбайынча суу ичпес.
Аңчы бистер байланғкай,
Алкабайынча аш ичпес.
Элик баласы болгожын,
Эбирбейинче суу ичпес,
Эмди бистер болгожын,
Экчебей сени аш ичпес.

Арка-тууга тўргедеп,
Аңдап-куштап чыгарыс.
Ойто эңирде ўрбедеп,
Одубыска јанарыс.

Одубысты каруулда,
Орчыланды сен тыңда.
Тапканыстаң сеге — ўлеш,
Укканыңнаң сен ўлеш,

Чööк!
Чööк, байбарак!

АҢЧЫНЫҢ ОТ ЎРЎСТЕП АЙТКАН СÖС

Алас, алас, От-Эне,
Ак ўрўстў От-Эне!
Одубысты коруган
Ойгу јадар от эдиң,
Бойыбысты јылыткан
Болужы јаан сен эдиң.

Ўстў-јуулу аш јигин,
Ўрўстеп сеге салайын.
Сўттў кўрең чай ичкин,
Сўрлў арчын јыт тартын.
Алтай берген аңнын эдин
Амзап озо сен көргин.

Отус башту От-Эне,
Ойгон камыш кулакту.
Кырык башту Кыс-Энне,
Кызыл-торко кийимдӳ,
Оп-куруй, оп-куруй!

Тапту неме табарга
Тайга-ташка базытка
Таман болсо такталды,
Такым-тизе бӳктелди,
Арка-мойын чӧйилди,
Ач-өзӧгим аштады, —
Акту бойым арыдым.

Ӧдӳкке болсо кар толды,
Тонго болсо кар тош тоңды,
Изӳ одым ишендим,
Ӳрбедеп сеге мен јеттим, -
Кургадыш капшай, јылыдыш,
Куру ичимди тойдырыш,
Алас, алас, оп-куруй!

Соок кӳнде сообос сен,
Јутту кӳнде ӧчпӧс сен,
Чийди болсо бышырган,
Тоңды болсо эргискен,
Катуны болсо кайылткан,
Соогон болсо јылыткан,
Солынбайтан От-Эне,
Солоңы курлу От-Эне!

Ажанса бирге ажанар,
Отурса бирге отурар,
Кайчының айткан чӧрчӧгин
Кайкап, биске тыңдажар,

Качанда сергек сен ине,
Канчын-јараш Кыс-Эне!

Талкан-кӳлиң сообозын,
Таң адыра јылу јатсын.
Таш очогың сынбазын,
Там ӳстине бек турзын!

* * *

Ўстиги ороон јеринең
Бычып алган От-Эне!
Ўч-Курбустан јеринең
Быйандап алган От-Эне!
Ак кубарга тўшўрип,
Азырап койгон От-Эне!
Алты-Курбустан јеринең
Куруйлап алган От-Эне!
Чөөк, чөөк, чөөк!

Ар-јалкынның сыйны сен,
Ак-сары атту От-Эне!

Куру базып јўрбедибис,
Кудан-Бийдең болуш јетти.
Эшиктерин ачып ийди,
Эшип, биске айдап берди!
Азулары кылайышкан
Абагай аң –айуны,
Айры мўўзи барбайышкан
Аткыр аң – кер сыгынды,
Ўзўм-кини эмдў аңды –
Ўркўп јўрер табыргыны,
Айбыстан деп кара аңды –
Алтын алу албуганы,
Тийиң, койон, калазакты
Тизип алып бистер јандыс;
Оду тоноп келип јўрген
Озыракчы таңма јеекен
Јолыс кечти – оны аттыс,
Огыс јерге тўшпей калды.

Алас, алас, оп-куруй!
Тапканыстаң алыш база,
Тату элик буурын амза.
Алтайысты кожо алкаш,
Арчымакты кожо какташ.
Аңчы биске тапту сўўн,
Айткан сөзис — акту кўўн.
Бис одуга келеристи
Билип, ойгу јаткан эдиң, —
Бистең сеге ўрўс эди!

АЛТЫН-КӨЛДИҢ ЈАНЫНДА ЈАТКАН ТҮРГЕШ АҢЧЫ АДЫНАЙ ТАЙГАЗЫН АЛКАГАНЫ

Алты кырлуАалтын тайгам!
Ас јакалу ал-тайгам!
Айры сагалду адаларым
Алкап сени адап салган.
Эки эмчектӱ энелерим
Экчеп сени темдеп салган,
Эртегинең эркин тайгам,
Озогынаң обо тайгам!

Ак кар болсо јаап ийди,
Алтай ӱстин бӱркеп ийди.
Ар-кыштың бойы келди,
Аңдап чыгар ӧй келди.
Ал-тайгала тил алыжар,
Агын суула кол табыжар,
Кӱӱним болзо кӱзеп јат,
Кӧксим болзо кӱӱлеп јат.

Аңдап чыксам, болушкын,
Аңга-кушка туштаткын!

Минер аттаң айрылып,
Јойуланып басбаска,
Кийген кептең чечилип,
Јоксыранып калпаска,
Бир болужың берерсиң бе,
Билип, арга эдерсиң бе?

Артыксынбай јӱрген эдим,
Азык сурап келген эдим.
Ыйлап-сыктап јӱрген эдим,
Ырыс сурап келген эдим,

Агын сууда кечӱ бер,
Ак тайгада ашу бер!
Айа-чергейге аң кирзин,
Акту меге мӧр келзин.

Јети эшиктӱ Јерим-Суум,
Јериңе јатты божотпо.

Јеек-јимекей таңманы
Эдегиңе соототпо.
Мылтыгы оның мыйрылзын,
Мыйгакка тийбей, јастыксын,
Мыйкык колы курузын,
Мында јожып баспазын!

Је чын байлаган аңчыңа
Јети эшигиң ачып бер.
Јер-колтыгын алдынаң
Јединип, чыга айдап бер, —
Једер эдип аларым,
Јемсенип артык атпазым.
Арыскан тууга чыксабыс,
Аң-сыгынды айдып бер.
Эрте таңда барзабыс,
Элигешти айдап бер.

Алты кырлу мылтыгым
Айу абаайды јаспазын.
Азулары кылайып,
Аткан јерге јыгылзын.

Јылан өтпөс аралды
Јылып өдөр јолың бер.
Јыш түбинде аңыңды
Јыга адар чечен бер.

Бөднө өтпөс јыраада
Бөкөйип өдөр јолың бер.
Бөрү мантап чыкканда,
Бөксөлөп адар арга бер.

Артыш јытту Алтын тайгам!
Эртиш јытту элбек тайгам!
Элен-чакка энеп келген,
Јашын-чакка јайнап келген.

Ада болуп азыраган,
Адап болбос Алтын тайгам!
Эне болуп эмчектеген,
Экчеп болбос Эркин тайгам!

Москва, Раменки, май, 1978 ј.

ЈАҢМЫРДЫ ЈАДАЛАГАН СӦС

Кайрака-ан, Кайракан!
Качангыдаң такыган,
Ада-өбөкө алкаган
Алты өркөштү Абаган!

Алас, алас, алас!

Алаканча ачык бер,
Теменече тешик бер!

Токтоор-божоор кемин билбес,
Тоолу-кемдү үзүк этпес,
Алтын-Көлгө јүзүп болбос,
Арка-тууга јүрүп болбос,
Айаспайтан јут-јаҢмыр,
Албатыга бер амыр!
ЈаҢдабаска болбос эмтир,
Јадалайтан керек эмтир.

Үч јыл тыны тирү таш,
Изүни-соокты бөлиир таш,
Үшкүрүк үндү кара таш,
Үстүгини билер каш!
КилиҢ тайга јышында,
Кижи баспас тушында,
Ак јыланныҢ башында
Аптап тапкан бу јада!
Туулар башы туманду,
Суулар башы јаҢмырлу,
Турулу аҢга тургун јок,
Туралу јонго туза јок.

Јудурукча јада таш,
Јумурткача ала таш,
Колго алса, каарар таш,
Кулакка тутса, шуултту таш,
Куулгазынду чын јада,
Конгон јериҢ коктыйда,
Козолу үним сен тыҢда,
Кокый јуттаҢ аргада!

Кутук суудаң алайын,
Кургада сени јыжайын,
Куу јалбышка тудайын,
Куу јуңына салайын, —
Јут-јулакай токтозын,
Јуңма-теке тыш алзын,
Теңери тӱби јабылзын,
Тергее-јуртым көс ачсын!

Алас, алас, алас!

Ала байтал айдып јадыс,
Айас-амыр сурап јадыс,
Теменече тешик бер,
Терс булуттың јолын ач!
Алаканча ачык бер,
Ак јаркынның јолын ач!

Бийик тууның кийнибиле öт!
Абаганның башыбыла öт!
Јаан туулардың койнына кон,
Јаан суулардың коолына кон!
Бӧлӱгешче бӧлӱк бер,
Көнӧгӧшчӧ көк бер!
Теңерининг киндиги — јерде,
Јердиң киндиги — теңериде.
Кайрака-ан, кайракан!

Москва, Раменки, май, 1978 ј.

БЫЙАНДУ ЈЎРЎМГЕ БЫЖУЛААР ОН САЛЫМ

I. Амыйтандар тынын кыйбас
II. Бербегенин албас
III. Балыр јўрўм јўрбес
IV. Тögўн сöс айтпас
V. Коптобос
VI. Быртык сöс айтпас
VII. Кейленбес
VIII. Киши ўбине умсанбас
IX. Кара сананбас
X. Јастыра јаңга јайылбас

АК ЈАҢНЫҢ ОН САЛЫМЫ

1. Амыйтандар тынын кыйбас.

Ак јаңду деп байланган
Амыйтан тынын кыйбайтан,
Алтайдың аңын кырбайтан,
Агаш-ташын јыкпайтан.

Аңчы болсо, аң-кушты
Азыкка болуп аңдайтан.
Акчага болуп ачыркап,
Артыгынча албайтан.
Ол — кешигиң-быйаның!

2. Бербегенин албас.

Ак јаңду деп аданган
Ач кылыкка бакпайтан.
Бербегенин албайтан,
Берилгенин баалайтан.

Башка киши јуртында
Баалу јööжö јадатан.
Байлу јаңду тушуңда
Байыркаарын кайдатан?
Ол — кешигиң-быйаның!

3. Балыр jўрўм jўрбес.

Байлу jаңды тудунган
Балыр jўрўм jўрбейтен.
Бала-барка чыдаткан
Башкы jыргал билбейтен.

Ак малыңды көптөтсөң,
Аркага толу мал болор.
Ач-ўреекди көптөтсөң,
Алтайга толу jон болор.
Ол — кешигиң-быйанын!

4. Мекеленбес.

Төрөлў jаңды jаңдаган
Тогўн-меке сөс айтпас.
Төстөриндий төп болуп,
Төрөгөн-jуугын уйалтпас.

Айткан сөскө туратан,
Артык шылтак таппайтан.
Көстиң көскө айдатан,
Көксинде батка тутпайтан.
Ол — кешигиң-быйанын!

5. Коптобос.

Кем ак jаңды jаңдаган
Кезем сөскө jукпайтан,
Коп-jабарды jуутпайтан,
Коомойлорды укпайтан.

Ак-jарыкта кўн jаңыс,
Jаңыска болуп тийбейтен.
Айландыра jон jаңыс,
Jабарлашып jўрбейтен.
Ол — кешигиң-быйанын!

6. Быртык сöс айтпас.

Быйанду јаңды тудунган
Быртык сöстöр айтпайтан.
Балыр-булур кылыгын
Байланып тушап салатан.

Алдын-ўстин адайтан
Аамайлардаң тем албас.
Ачынганын базынып,
Ару тилин быртытпас.
Ол — кешигиң-быйанын!

7. Кейленбес.

Кереес јаңды јаңдаган
Кей-кебизин айтпайтан.
Кейтип-көкўп, эбире
Кемдў сöзин јайбайтан.

Кемге кокур, кемге чын,
Кейленгени не туза?
Катқы башы калагын
Калыгыс билген тургуза.
Ол — кешигиң-быйанын!

8. Кишинiң ўбине умсанбас.

Киндў јаңды јаңдаган
Кишинийин кайдатан?
Киши ады терленкей,
Киши тоны кирленкей.

Кишинийи кишинiң,
Кийиктийи кийиктiң.
Туура-башка умсанбас,
Туш јööжöгö ачсынбас.
Ол — кешигиң-быйанын!

9. Кара сананбас.

Кара санаа башынаң
Каргышту кезем сöс чыгат.
Кезем сöстиң башынаң
Келишпес кылык, ööн чыгат.
Кем чын ак јаң јаңдаган
Кемге де јаман сананбас.
Кара сууга түкүрбес,
Качан да кара сананбас.
Ол — кешигин-быйаныҥ!

10. Јастыра јаңга јайылбас

Башка јаңга багынсаҥ,
Баш јок эртен каларың.
Башка јаңның абынаң
Байыңды таппай каларың.

Јаркынду јаңды јаңдаган
Јастыра јаңга јайылбас.
Курбустан јаңыс болсо до,
Кубулу јаңын ычкынбас.
Ол — кешигин-быйаныҥ!

* * *

Улу Буркан-Бакшының учурлап айткан он кереезин мен алтай тилиме келиштире үлгерлеп јазадым. Төрөлү кереес, төс салым. Бу он салымды акту бойының јадын-јүрүминде, санаа-сагышында, эткен-тутканында бүткүлинче тудунып-јаңданып јүргенис эмдиге бистиң ортобыста арбынду ба, айса ас па? Андый болордо, бистерге бойлорысты чындаптаҥ ак јаңду деп айдарга арай эрте болгодый. Андый болордо, бу тургуза бистер не јаңду улус? Мен бодозом, бистерде эмди үстүне кандый да јаң јок, карага бастыртып јүре, јобогон-өртөгөн, кырылган-јыгылган албаты болуп барадыбыс. Андый да болсо, быйанду Курбустан Кудайдаҥ бир алкыш — бирү бис те чындаптаҥ ак јаңды Буркан-Бакшынаҥ түшкен улу ном деп тудуп јаңдаганда, — онула колбой ончобыска ырыс-чура түшкедий, кинчегисти кирелендирер, кыјык-кымырды кактыртар болор бо?

5-6-7/VI — 1992 јыл, Улалу-Майма белтири.

IV. КӦЗЎЙКЕ ЛЕ БАЙАН

(Алтай кай чӧрчӧктӧрдиҥ ӱлекери аайынча ӱлгерлеп чӱмделген тӧрт ойынду трагедия)

Ойынчылар, кебеделдер
Кӧзӱйке.
Ак-Каан — ониҥ адасы.
Эрке-Тана — ониҥ энеси.
Байан.
Кара-Каан — ониҥ адасы.
Алтын-Сырга — ониҥ энеси.
Кодыр-Уул — Ак-кааннаҥ, ононҥ Кара-кааннаҥ кул баатыры.
Алтын-Сабар.
Саҥыскан-Бай — ониҥ адазы.
Албаты: (Кайчы, Аксагал, Эмеген, Тас, алыптар, бӧкӧлӧр, кожоҥчылар, комусчылар, алкышчылар, кӧдӧчилер, јалчылар, ӧскӧ дӧ улус).
Тындулар: (Мыйгак, Кӧзӱйкениҥ ады — Кан-Коҥур, Кускун, Каргаа, Саҥыскан, Турна, Кас, Боскара)
Јелбеген.

КАЙЧЫ.
Эне Алтайдыҥ эмчегиндий
Эки тайга туруп јадат.
Эт эргектер бириккендий
Эки каан јуртап јадат.
Эки тайга ортосында
Эки кааннаҥ эли-јоны
Энчӱ, јакшы јадар болды,
Эптӱ-јӧптӱ јуртаар болды.
Кара тайга тӧзинде
Кара-каан јуртаптыр.
Ак тайганыҥ эдегинде
Ак-каан јуртаптыр.
Буурайганча јаткылаптыр,
Бурулашып айдышпайтыр.
Карыганча јуртаптыр,
Каралашып јуулашпайтыр.
Амадузын бириктирип,
Аҥдап-куштап кошо јортот.

Актың ашын амсашкылап,
Айрылышпас најы болот.

Бир тушта ол Алтайда
Тандакталып тан адарда,
Күрееленип күн чыгарда,
Эки најы — эки каан
Андап кошо аттанган.

Кайчының үни араайлап, сенүген сайын сценада от јарып, түбинен Алтайдың ак сүмерлеринин баштары кашайышып, көрүнүп келет.

БАШТАПКЫ ОЙЫН
БИРИНЧИ КӨРГҮЗҮ.

Ал-тайга. Акка арыган-чылаган, аштаган-суузаган Ак-каан ла Кара-каан чыгат. Ары-бери ајыктанып эрмектежет.

КАРА-КААН.
Азык-түлүк түгенген,
Арчымак түби көрүнген.
Алтай кайткан, не болгон —
Аны-кушы јоголгон?

АК-КААН.
Акыр, өйлөп ачуркан,
Акту најым Кара-каан.
Эр эреени экү бет?

КАРА-КААН.
Эмдиге неме көрүнбет,
Эбире ээн тайга-таш.
Ээ-калак, бу андаш
Эрлү бүткен бойысты
Эриги јок јоботты.
Эм канайдар, болор бо?
Эмезе мында конор бо?

АК КААН.
Эки башка јортсо, кайдар,
Эки-јаныс, байла, туштаар?

КАРА-КААН.
Канча кырлак аштыбыс,
Карарар неме таппадыс,
Кайдаң эмди келер ол.
Калас јортып не јобол?
Јортыш та база эм јеткен.
Јоортып калтыр эрјинем.

АК-КААН.
Ондый болсо, тозуулда
Отургайың сен мында.
Арка сындай агыртайын,
Айдап барын чыгарайын.

Ак-каан ары болды, Кара-каан артып калды. Ыжыктанып тыштанат, ичи болбой айдынат:

КАРА-КААН.
Ак-кааңды чат кайкайдым,
Ачаан-күчке јалкыбас.
Аткырын онын айтпайдым,
Ай-карадаң јалтанбас.
Агыртса, аң чыккай не?
Алтай сыйын бергей не?
Оой, арыдым-чыладым,
Оңы јоктоң аштадым!

(Туујырап јүрген бойы, кенете үкүс эдип өңдөйөт, саадагын кармап, өңөлөйт).

Ай-ай, аңчы, не анда,
Какпак кайа алдында?
Кара мыйгак! Көс јаспас!
Ары барбай, чыга бас!

(Ай-карагай саадагын ала койуп, шыпшанат)

Алтай-Кудай, ырыс ий!
Аткан огым, јаспай тий!

МЫЙГАК.
Аңдап неме таппай салып,
Арт учында мени адып,

Ач-өзөгиң тойдырып,
Арчымагын толтырып,
Курсагыңды јединериң бе?
Курантыңды јекилдееринг бе?

КАРА-КААН.
Алтай берген аңды, сени
Атпас јаңым јок эди.

МЫЙГАК.
Карам билбес сенең эмди
Качар чагым јок эди.
Эки чаапты карынданып,
Эне Алтайыңа аң кошорго
Эртен-бүгүн јеткен эдим.
Адар болсоң — бойыңда,
Айтканым чала уккаңда...

КАРА-КААН.
Көк-јарамас, бу не түш?
Аймап-јүүлип тургам ба?
Көкө түште не јүүлиш?
Аңнаң эрмек чыгар ба?

МЫЙГАК.
Ал-сагыжың ордыңда,
Ай-саадагың колыңда.
Аң мыйгагы алдыңда,
Адатан табың бойыңда.
Абакайың айлында
Айы-күни једип калган,
Јеңилерге јууктаган,
Эмчек сүди саамчыган
Эрке кызын сакыган...

КАРА-КААН.
Көк теңери тепти јаңы!
Көр, алтайдың кийик-аңы
Киши чилеп эрмек айдып,
Киши чилеп, ырым тартып?!
Оо, јайлаа, бу кайдат,
Ой, колдорым тырлажат!..

Ары јанынаң ак-јалбакка чыга баскан Ак-каан көрүнет.

АК-КААН.
Ары болуп калбазын,
Атсаң дейдим, кашпайын!
Мылкыс эдип не болдың?
Мынайып неге чочыдын?

КАРА-КААН.
Аңның сөзи угулып!..
Ай-саадагым ычкынып...
Болчок jүрегим борт этти,
Богоно сөөгим селт этти.

АК-КААН.
Бодоп нени айдазың,
Бошотпо аңды, саататпа!

КАРА-КААН
Болбойт, најым, бойың ат,
Бойыңа мөр табылат.

АК-КААН.
Анайткажын, араай тым!
Аптап шыкап ададым.
Сырлу огым сыылазын,
Сыгынды ол јаспазын!

КАРА-КААН.
Сыгын эмес, ол мыйгак!

АК-КААН.
Чын эмеш пе, оо, калак?
Мыны не деп угатан,
Мыйгакты канай адатан?

КАРА-КААН.
Алтай-Каңай бергенде,
Атпай кайдар? Аң эмей.

Ак-каан ай-саадагын тартып алган, бу өйдө такып ойто Мыйгак ӱни угулат.

МЫЙГАК.
Алтай-Каңай бербесте,
Адып јибей — јем эмей.
Аргасы јок боос мыйгак
Ары качпас — јарт эмей.
Ээ, бараксан эки каан!
Эм болбосто, јудаган
Эптӱ ӱлӱ келишпей,
Эне болор мыйгакты
Эрик јоктоң адыйбей.
Энчиккен карды толор бо?
Эриккен кӱӱни тойор бо?
Кап-арчымак как-куру,
Карыккан слерге мӧр туру.
Карам билбес Кара-каан,
Кайттың аштап-суузаган?
Ак-каан, сен де сӧзим ук:
Абакайың кӱни јуук.

АК-КААН.
Куулгазын ба, аң ба бу?
Кулагыма бӱтпей турум.

КАРА-КААН.
Куучындатпай, јык дедим!
Кудайдаң биске не буру?

Алаатып, маңзарыган бойынча Ак-каан болгобой кастак огын божодып калат — боос мыйгак јыгылат.

АК-КААН.
Кӧр, болгобой јастыктым!
Кӧк Теңери, мен кайттым?!

КАРА-КААН.
Айтпай кайттым!

АК-КААН.
Не аттым?!

МЫЙГАК.
Алтайга аң кошорго
Ичимде эки игис чаап
Карынданып јӱрген эдим.

Албатыга эр кошорго
Абакайын Эрке-Тана
Айы-күни јеткен эди.
Айлыңа јана једип бар,
Алып уулду болуп калар...

АК-КААН.
Јоо, калак! Боос мыйгак!

КАРА-КААН.
Јоолоп сыктаар не шылтак?

МЫЙГАК.
Кызыл тыным кыйылат,
Кыйалду керек башталат.
Килемјик-быйан белгеси
Кинчек болуп кубулат...

АК-КААН.
Боос мыйгакты мен јыктым,
Бойыма чак баштадым.
Кинчек, кинчек!..

КАРА-КААН.
Не түбек?
Карын, куру јанбазыс,
Кандый да болсо, мөр-ырыс.

АК-КААН.
Карыыр түпте, кайракан,
Кайттыс экү, Кара-каан?

КАРА-КААН.
Калактап-сыктап, не кыйын?
Кадыт эмес. Кай, шыйдын!
Канайдар, аңды сойор керек,
Казанга эдин азар керек.

АК-КААН.
Ай, Кара-каан, ајыктан,
Аркада кайнайт куу туман...

КАРА-КААН.
Эйе, эйе, бачымдан,
Эдин туурап, кыймыктан.

Таралҷып-татаалҷып турган Ак-кааңды кыймыктадып, Кара-каан ары-бери ҷайпас-ҷуйпас ҷүгүрет, кара мыйгактың эдин ооктоп, аттанарга шыйдынат. Ал-тайгада күн үрелип, күкүрт-таңмыр башталат.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

1-кы ҷарчы.
Бала ҷокто бала бүттти.
Баатыр кептү уул чыкты.
Адын онын адаар деп
Албатызын ҷууп туру —
Ак-Каан ҷарлап туру!

2-чи ҷарчы.
Кенетийин бала бүтти.
Кеберкек, ару кыс чыкты.
Кызынаң адын адаар деп
Калык-ҷонын ҷууп туру —
Кара-каан ҷарлап туру.

1-кы ҷарчы.
Ас ла салза, алты күннең
Албаты-ҷонды ҷууй тартар.

2-чи ҷарчы.
Эки балага ат ададар,
Эптү-ҷөптү куда эдер.

1-кы ҷарчы.
Тойын балдардың баштаар,
Тогус күнге ҷыргаар.

2-чи ҷарчы.
Тайгага теңдей эт тууraар,
Талайга теңдей аш ҷазаар.

1-кы јарчы.
Эки баланы алыштырып,
Эрјинелӱ той эдер.

2-чи јарчы.
Э-эй, э-эй, келигер,
Эбире јаткан эл-төрөгөн!

1-кы јарчы.
А-ай, а-ай, айдышкар,
Айландыра турган
Ада-төрөгөн!

2-чи јарчы.
Јокту-јойу дешпезин,
Јоныбыс текши јуулышсын.

1-кы јарчы.
Јииттери тан атту,
Јаандары көликтӱ
Ат јокторы јойу,
Көс јокторы једектӱ,
Алты кӱннен өткӱрбей
Ак өргөөнин јанына
Тутагы јок јуулгыла!

2-чи јарчы.
Балтыр-кешик балага
Јараш атты адагандар
Јазымы јок сыйладар.

1-кы јарчы.
Јаман атты адагандар
Јаактарын јара ташыдар,
Јаан јыргалдан сӱрдирер.

2-чи јарчы.
Алып тудар бөкөлөрин,
Мал башкарар јаандарын,
Кара-каан ла Ак-каан
Кату-калап јакып туру:

1-кы јарчы.
Буура болгон семистерди
Бўктей тартып сойгыла.
Булут болгон казылуны
Булкуй тудуп сойгыла.

2-чи јарчы.
Јуулгыла, јуулгыла!
Јыргал-тойго чыккыла!

Эки јарчы эки башка баргылайт. Ортосында — эки нәјы

КАРА-КААН.
Аң мыйгагы көспөктөгөн,
Ажындыра белгелеген.
Карыыр јөбинде ада болдыс па?
Кайран бойыс балалу болдыс па?

АК-КААН.
Изў одыс өчпөйтөн јат,
Ўйе-угыс ўзўлбейтен јат.

Кучакташып сўўнгилейт.

КАРА-КААН.
Јамандашып айдышпас,
Јашына нак куда болор.
Јаак бойго ташышпас,
Јакшынаң јакшы нәјы болор.

АК-КААН.
Алкыш-быйан јетирген
Алтайыска баш болзын!

КАРА-КААН.
Эки бала эш болзын,
Эмдигештең кожо јатсын.

АК-КААН.
Отугымды сыйлап јадым,
Кыс баланды алкап јадым.

КАРА-КААН.
Тогус башту томрак бычак
Тутургузып јадым.
Айткан чертке кереес болзын,
Антыгарлу најым!

АК-КААН.
Айтканынча болзын,
Алкышту кудам!

КАРА-КААН.
Тостың кыбындый,
Торконың јигиндий
Төрөгөн-туган болорыс,
Төрө-төсти тударыс.

Колтукташкан ары болуп баскылайт.

Алты конок өткөли. Албаты-јон кара јыштый, ат тыныжы куу тумандый. Эки эне балдарын кучактанып, иле јерге јергележе отурдылар. Ак-кааннын баатыры — КОДЫР-УУЛ той башкарып, јон ортодо ары-бери баскындайт.

КОДЫР-УУЛ.
Эки јандай кожончылар,
Эптү кожон салыгар!

КОЖОНЧЫЛАР.
Арчын агаш тазылы
Алты үйелеп корболоор.
Аданың јаныс бу уулы
Албаты-јондо эр болор.
Эрмен агаш тазылы
Эки үйелеп корболоор.
Эненин јаныс бу кызы
Элде-јондо тем болор.

КОДЫР-УУЛ.
Сыр-ойынду комусчылар,
Сыранай јараш күү тапкар!

Комысчылардың ойыны.

КОДЫР-УУЛ.
Јуулган калык, јыргагар.
Јуулу этти јигилеп,
Кымысты тойо ичкилеп,
Јуртыбыстын сүүнчизи —
Јаш балдарды алкагар!

АЛКЫШЧЫЛАР.
Алдынан болсо, ай чалызын,
Аркасынан күн чалызын.
Эдегинде бала бассын,
Эшигинде мал бассын.
Ады болсо, арыбазын,
Акту бойы артабазын.
Бычагы јокко јуу сорсын,
Камчысы јокко јорго минсин.
Конгон јурты кокту болзын,
Козылу койы көп болзын.
Таш очогы бек болзын,
Талкан күли обоо болзын.
Албастан болсо, алып јүрзин,
Тутпастан болсо, тудуп јүрзин.
Јаактуга айттырбазын,
Јарындуга туттурбазын.
Орды изү болзын,
Оды чокту болзын.
Ичкен ашы аш болзын,
Ичер-јиири көп болзын.
Јүс јаш јашазын,
Јүгүрүк атка минзин.

КОДЫР-УУЛ.
Эй, албаты, тыңдагар!
Эмди эки балага
Эптү, јараш ат табар.
Эл-јоныстан эң баштап
Эреетибей кем чыгар?
Јараш атты айдып берсе,
Јазымы јок сый алар.
Шоодып јаман ат берсе,
Шорлонып, јаагын ташыдар.

АЛБАТЫ.

(куучын-кумуш аланҙулу эрмектер, шымыраныш, шыйдыныш):

— Оңду атты адагадый
Ойгор киши кем болор?
— Омок киши, озо сен чык,
Оноң мен адап көрөйин.
— Јок туру, јастыра ат адап,
Јаан каандарга јарабаса,
Јаагын јара ташыдар?
— Јалтанба!
— Јок, бойсын!
Јалмашын јара соктырар
Јалтанбайтан кем бар?
— Јаза бер ле!
— Тым, тенек!
— Каазы-картадаң да,
Карын, јип алса керек.
— Ууртагар, таай,
Учын кем билер.
— Өйинең өтпөгөр, уулдар —
Өрөкөнгө јол јайлатсаң!
— Јаш балдарга ат адаары —
Јайаан-төзи јаан јаң.

КОДЫР-УУЛ.

Кортык койондор бо слер —
Корыгып не отура бердеер?

ТАС.

Коројон ичерге билер,
Коп јуурын кичеер,
Коомой-јуудык таңмалар
Коркулдашып нени айдар?
Коштонышса, шок табар.

КОДЫР-УУЛ.

Колго-бутка оролып,
Кокурыңды төк лө, тас.
Той-јыргалдың тушында
Токоорсо до алдырбас.
Је, албаты, јон-улус!
Кемниң тили сөскө ус?
Ат адаарга кем чечен?

АКСАГАЛ.
Ат адайтан киши мен.

ТАС.
Аамай-соксоо бу бойым
Аайлап укпай калтырым.
Айабас кайткан апшыйак,
Алакан јип, ээ, калак?

АКСАГАЛ
Тилим бар дейле, тенек,
Тыҥ көкүбес керек.
Тылбыраба, тым отур.

КОДЫР-УУЛ.
Өрөкөн, бу кей-кокур.
Өкпөлөнөр не шылтак?

ТАС.
Өлөҥнөҥ озо јалбырак!
Јашы јүске једе берген.
Јаагына чырыш түше берген,
Јеҥезектү јадык кептү
Јелбегендий јебрен бойы
Је бу кайткан карган деер.
Төҥөзөктий селендебей,
Төгүнеле чечеркебей,
Төрдө лө төп отурса,
Төрө-јаҥга бир туза!

КОДЫР-УУЛ.
Ак сагалду апшыйак,
Акка чыга базыгар,
Алкап сөсти айдыгар.
Арайгар, улус, арайгар!
Каан да бол, калык та бол,
Катыс та бол, кары да бол.
Ада-өбөкө јаҥында
Алтай јоныс тушында
Кары јашы једе берген,
Катан сööги бошой берген
Кайракан јаан кишиниҥ
Кайрал сөзин угар керек,
Кайра тартып шүүр керек.

АКСАГАЛ.
Алкышту сөзим айдайын,
Апшыйак эмес, Алтай айтсын!
Кайралду сөзим айдайын,
Карганак эмес, Канай айтсын.

Кан-Алтайдың көзи тийсин,
Кары кишиниң алкышы јетсин.
Улу Алтайдың аргасы тийсин,
Улу кишиниң алкышы јетсин.

Сагышың сениң тедӱ болзын,
Санаан сениң омок болзын.
Јаактуга айттырбазын,
Јарындуга туттурбазын.

Баатыр-кешик эр бала
Ак-Каанның уулы эди,
Эрке-Тана энеси эди.
Кӱчтӱ солоон баатыр болзын,
Кӱремел сөстӱ чечен болзын.
Кӱлӱк бӱткен уулдың ады
Көзӱйке деп јарлалзын,
Көдӱре элге јаразын!

Апшыйак мен адабадым,
Алтайыстаң, агаш-таштаң,
Јер-Јиңистең, Јер-Суубыстаң
Алкыш алып, сөзим таптым.
Ат болсо, салымду болзын,
Ат болбосо, салкын каксын!

АЛБАТЫ.
— Јарайт, јарайт! Јакшы ат!
— Јазымы јок сый алат.
— Уктың ба, тас, кандый ат?
— Урушкан бойы ташыдат!
— Јаанның сӧзи јарамыкту.
— Улунын сӧзи учурлу.

АКСАГАЛ.
— Эрке јашта — Көзӱйке,
Эрге јетсе — Эр-Көзӱй.

Эрке-Тана энеси,
Ак-Каан алып адасы.

АК-КААН.
Аксагалдың айткан сөзи
Албаты-јонго јарады.
Акту менің јўрегимди
Анчада ла кайылтты.

КАРА-КААН.
Эки нәјы — эки каан
Эр бистерге јараза,
Эли-јоны не керек?

АК-КААН.
Эптў, јакшы ат эмтир.
Эне мыйгак айтканы
Эмдиге чыкпайт санаамнаң.

КАРА-КААН.
Эреетиш сени эгептир.
Эрјинелў эл кааны
Энчилў эмей Алтайдаң.
Бойсын, болор, буунықпа.

АК-КААН.
Бойына буру албас па?

КАРА-КААН.
Бот, унчукпа бу тойдо.
Болор-болбос аң учун
Бууныгар ба онойдо?
Мынаң улам не куучын?
Јыргал тыңып улалат.

АК-КААН.
Јылгыры кыска ат адат.
Баалу сыйды — аксагалга.
Барып јарла улуска.
Коолодо кошоң салып,
Јараштыра јаңар јайып,
Јайыла тўшўп ойнозын.
Јаанга сыйды туттурзын!

КОДЫР-УУЛ.
Аксагалдың адаганы
Алкышту јакшы ат учун
Айдый-күндий Ак-Каан
Аркада турган малынаң
Аргымак ат сыйлаган.
Азыранып јүрзин деп,
Ак быйанду малынаң
Алтан койды — үстүне!
Акар тон кожуп јат,
Алтын сундук коштоп јат!

Албаты ортодо комус-кожоң там тыңыйт, куучын-кумуш там изийт. Аксагалга тон кийдирет, сый бердирет.

КОДЫР-УУЛ.
Калык-јонды кайкадып,
Кайран бойын кайылтып,
Кара-Кааннын кызына
Кайралду атты кем адаар?
Капшай бери чыга бассын!

КАРА-КААН.
Кызыма кем ат адаар,
Кысканыш јок сыйладар!
(Албаты — тал-табыш, шымыраныш, аланзыш, јалтаныш)
— Кайра баспай, чыкпай кайтсын!
— Камык јондо чечен јок по?
— Кара-Каан — казыр киши,
Канайып адаар јалтанбай.
— Јарабаза канайдат —
Јаагын јара ташыдат.
— Челдү эт тишке кысталар,
Чечен киши сөскө кысталар.
— Је көрөр лө, кем чыгар.
— Је дезең.
— Адала-ар!

Анча-мынча болбоды. Албаты ортосынаң бир эмеген чыгат.

ЭМЕГЕН.
Ат адайтан киши мен.

КОДЫР-УУЛ.
Адабай аа, öй келген.
Öдүгер бери түргедей.

ТАС.
Ök-ök, бу бир эмеген,
Өлөтöни јарт эмей.
Отурганда, туруп болбос,
Туруп чыкса, базып болбос
Эмеген эп айдар ба?
Касты ээчип каргаанын
Канады сынбай калар ба?
Башы-көзи эдреген,
Байла, өлүм бедреген!

ЭМЕГЕН.
Ооско батпас сöс айдып,
Ончосына кадалып,
Отурганын не оңду?

ТАС.
Ондый да мен, тас јаңду.
Оо, ээк-јаагы капылдаган,
Эди-каны кадып калган,
Эки тулуң шымайган,
Эки чыткыт кашайган,
Эрлик-Бийге ырбайтан
Элчилү күнин јууктаткан
Энчикпес не эмеген?
Эдиреп бу чат јүүлген!
Кара-Кааның — кал киши,
Калјузы келип тийгежин,
Ичине ийди киргежин,
Ийнеге кирбес этире,
Ийнек јибес этире
Илбиреде сабатса?..

Ичин тудунып каткырат.

КОДЫР-УУЛ.
Ий, шилемир, ас туза!
Јииринг менең камчыны,
Изидер сын-арканы.

ТАС.
Ичкери көр таамыны...

ЭМЕГЕН.
Айткан сөзиң — аткан ок.
Кокур јокко — той до јок.
Чечеркешип ченешпей,
Чечек кептӱ балага
Чектеп-байлап ат бербей, —
Чебер болзын угарга.

КОДЫР-УУЛ.
Адагар ла, өрөкөн,
Кааныбыс бууры тӱгенген.

ТАС.
Камык јон до, бис база
Јарадарыс — адаза!

ЭМЕГЕН.
Кийик болсо, тӱктӱ болор,
Киши болсо, атту болор.
Эдиски ӱндӱ кыс бала
Эки эргеги ус болзын.
Айдаганы мал болзын,
Азыраганы бала болзын.
Конгон јери кокту болзын,
Козылу[1] койдоң көп болзын.
Баскан јери байрамду болзын,
Балалу чайдаң көп болзын.
Арчын агаш бӱриндий
Ач-ӱреези арбыдап өссин.
Албаты-јоны мактап јӱрзин,
Ару, керсӱ бала болзын.

Кара-Каан онын адасы,
Алтын-Сырга энеси,
Балтыр-кешик кыс бала
Байан деген атту болзын.
Байаназы корузын!

Бойым чўмдеп таппадым,
Бодоп модор айтпайдым.
Алтайымнаң јöп алдым,
Албатымнаң сöс алдым.

АЛБАТЫ.
— Чын, чын, јараган!
Чыт келижер ат тапкан.
— Алдынаң ай чалызын,
Арказынаң кўн чалызын!
— Тапту јараш атты
Таппай кайтты!
— Ооско тўштиң, омок Тас.
— Кайдаң каргаа — каңыр кас!
— Ойноп айдып турбай мен,
Оңдобогон тураар не.
— Ойгор сöстö ойын јок,
Ойын сöстö ойлош јок.

КОДЫР-УУЛ.
Бу да атты камык јон
Буурсап јаратты, кааным.

АК-КААН.
Кайкалду јараш ат учун
Карганакка кандый сый,
Кара-Каан кудам?

КАРА-КААН.
Куда-кубуй тыңый берди,
Кулун эдин јип ле отур.
Кудам болдың, најым, эмди,
Куулгазынду јўрўм болтыр.
Карганакта бай келген
Калтар ат та болбой ого.
Капшай сыйын алып барзын,
Карды тойгой кара койго.
Карын, сабатпаганы јакшы!
(каткырат, калап, эзирип)
Кошоң-комут чöйилтип,
Коројонноң ич, најым.

АК-КААН.
Конок-салым биригип,
Кодыр-Уул деп баатырым
Малыбыс текши башкарзын,
Јуртыбыс јаба корузын.

КАРА-КААН.
Эки абакай эмди болсо
Эки баланы бир кабайга
Эптеп јазап уйуктатсын,
Эмдигештен јаба јатсын!

АК-КААН.
Ўргўлјинин ўч ўйеге,
Төрбөлјиннин төрт ўйеге
Ўзўлбейтен јурт болзын,
Төрөгөн-төркө төс болзын!

КАРА-КААН.
Адалардын јаңыла,
Алтайыстын аайыла!

ЎЧИНЧИ КӨРГЎЗЎ.

КОДЫР-УУЛ.
Јаман ийттин куйругы
Чычайганча семирди.
Јаман киши эзирип,
Јатыргыза чалчыды.
Канча күнге чыгара
Кара этти тўгезип болбос,
Ачу аракы учына чыкпас
Той јыргалы бошобос.
Тогузынчы кўн...

КАРА-КААН.
Алдырба-ас!
(айткан бойы антарылып јыгылат)

АК-КААН.
Кайракан, кудамды
Калап-ашып јыгылды!

Канчасын мыны ууртайтан?
Ат јарышты баштайтам.
Балдарымныҥ тойында
Байга-маргаан тудатам.
Баралык, тур, эй, куда!

Кара-Каан унчукпайт, козырыктап уйуктайт. Ак-Каанды ээчий албаты јарыш көрөргө кӱркӱреп чөркөлөт. Кыйгы-кышкы угулат:

— Атту уулдар јарышты
Алтын-Туунаҥ баштазын.
— Ак тайганы айланып,
Алдыбыска токтозын.

КОДЫР-УУЛ.
Башталды!

АЛБАТЫ.
— Араай, акыраар!
— Байгада кем баш алар?
— Сыр-маҥла чыктылар.
— Сыгын-Кер, байла, артыктаар?
— Тоозын-тобрак туй алат!
— Торт булут! —
— Кас-Мойын ат!
— Кайда, кайда? Чын — озо!
— Јок, једижет Ак-Боро.
— Ой, ыраагар!
— Не болды?
— Кааннын ады октолды.
— Ӱркӱйт ошкош, бу кайтты?
— Ӱстӱгип, маҥга чурашты.
— Ӱйген тутпас бу не деер?
— Ой-ой! Көрөөр, Сыгын-Кер
Ойлогон атка табаргай!
— Ай-ай, јеткер! Ак-Каанды
Ады јерге таштады!

КОДЫР-УУЛ.
Кӧдӧчилер! Чапкыла!
Кӧдӱргер кааны, капшайла!
Јазучылар! Јалчылар!

Јайлаткар јолды:
Јарыш болды! Токтоткор!

КӦДӦЧИ.
Каан турбайт, көс ачпайт...

КОДЫР-УУЛ.
Ордында ба санаазы?

КӦДӦЧИ.
Оо, јайлаа, унчукпайт.

КОДЫР-УУЛ.
Чебер, чебер салгыла!
Эмчи кайда, тапкыла!

Ширдекте салган Ак-Кааны кӧдӧчилери алып кирет. Шык јаткан Ак-Каан шымыранып айдынат.

АК-КААН.
Эмчи? Эмди керек јок.
Эрке-Тана эш-нӧкӧрим...

Кааннын абакайы кийдире јүгүрет, ээчий киргени Кара-Каан. Эрке-Тана үстүне энчейет.

АК-КААН.
Кинчек јеткен... Ӧлүп јадым.
Кирбигине јаш соктыртып.
Эрјинелү абакайым,
Эрке уулым өскүс артып...

КАРА-КААН.
Кайран кудам, кару најым!

АК-КААН.
Кара-Каан! Чертин унутпа,
Калганчы сӧзим...

ЭРКЕ-ТАНА.
Таштаба!
Бистерди өскүс артырба!

КАРА-КААН.
Бошой бертир.

КОДЫР-УУЛ.
Каан өлди!!
Той-јыргалыс түгенди!

ТАС.
Јакшыда јүрүм јок! —
Јаандар айткан, чын эмтир.

АКСАГАЛ.
Јең алдынаң јеткер чыкты,
Јер-јуртыска чак түшти.

ЭМЕГЕН.
Албатыны кем баштаар?
Алтайысты кем корыыр?

ТАС.
Айгыры јок мал калат па?
Кааны јок эл калат па?

ЭРКЕ-ТАНАНЫҢ СЫГЫДЫ.

Айланайын, Ак-Кааным,
Актуга барып канайттын?
Амыр јаткан јуртыңды
Ачуга салып канайттын?

Толгонойын, ой, эшим,
Толуга барып канайттын?
Токунаалу јуртыңды
Коронго салып канайттын?

Айлу-күндү Алтайдаң
Алыс јерге не бардың?
Абакайың сыктадып,
Ак-јарыктаң ырадың.

Коолоп јаткан јуртыңа
Корон-тўбек тўшўрдиң.
Ойноп јаткан јонына
Онту-калак тўшўрдиң.

Ак-Борон нени сезеле,
Атыйланып туйлаган?
Ак-Каан неге јўдейле,
Алтайдың байын бустурган?

Тулуң төзин кашайтып,
Тулга мени артырдың.
Өзөк-буурым өксөдип,
Өскўске уулың артырдың.

Јаш баланы јайкаары
Јеңил беди, Ак-Кааным?
Јаңыс уулың чыдаары
Белен беди, Ак-Кааным?

Көзим чогы өчө берт,
Көрбөгөн болзом кайдадым.
Өлбөс бойың сен өлдиң,
Барбас бойың сен бардың.

Өскўс-јабыс мен арттым,
Бараксан бойым тул арттым.
Эки көзим јаш өртөйт,
Эреп-јайнап алайын.
Эт-јўрегим сыс өртөйт,
Ээчий канай барайын!

Ак тайган туруп калды,
Ак малың маарап калды,
Абакайың тул калды,
Алтын уулың өскўс калды,
Албаты-јон тура калды.
Айланайын, Ак-Кааным,
Ачуга тўштим, ай, кааным!

ТӨРТИНЧИ КӨРГҮЗҮҢ.

КАРА—КААННЫҢ *кайралап, черт бускан сөзи*

Канайдар,
Каан кудам барып калды,
Кайра келбес болуп калды,
Кара куртка башы калды.
Кару баламды берер болуп,
Кату сөзибис алышканыбыс,
Калың-каа јиишкенибис,
Кайралду той эткенибис...

Эмди көрүп турар болсо,
Эрке-Тана абакай болсо,

Көзүйке деп уулыла кошо
Өрө чыкпас болуп калды,
Өскүс-јабыс артып калды.

Јуртка калган тул кадыт
Јаңыс уулын оңдоп-баштап
Эр јетирип болбос туру.
Көзүйке деп өскүс уул
Көрүп болбос баштак болуп
Аң кеберлү өзөр туру,
Аай-укаалу болбос туру.

Кара јаңыс кызымды,
Кару јараш Байанды
Алдамыш бу Көзүйкеле
Айыл туттурып болбозым,
Ачаанга башым сукпазым.

Артып мында јатпайтам!
Бу јеткерлү јурттаң эмди,
Бук ээлеген јерден кедип,
Булгалыш јок баратам,
Јеезелү јуртым солыйтам.

Алыптарым, баатырлар!
Аркада малды айдагар,

Алкы јөөжөмди шыйдыгар,
Атанып мынаң ырбайлы,
Албаты-јонго јарлайлы:
Эртиш суузын кечкели,
Элбек чөлгө јеткели,
Барып анда турарыс,
Башка төрөөн табарыс...

(кедет).

КАЙЧЫ.
Кара-Каан кайнап черт бускан,
Кайралап сөзин таштаган,
Казыр кебин тартынган,
Коозолу јуртын кодорды,
Јеезелӱ јуртын јемирди.
Канча тӱмен тайга ажып,
Канча тӱрген талай кечип,
Эли-јонын баштап алып,
Малын-ажын айдап алып,
Көчӱп ырап јӱре берди,
Кӱнбадыжын көстөй берди.
Кайра көрӱп тӱкӱрет,
Ичкери көрӱп каткырат.

ЭКИНЧИ ОЙЫН.

КАЙЧЫ.
Анча-мынча өй ӧдӧрдө,
Ак-Кааннын уулы эмди
Элчип-телчип база берди,
Эмчек сӱдин таштап ийди.

База эмеш өй ӧдӧрдө,
Балтыр-кешик Көзӱйке
Бала ойынга кире берди.

Оноң эмеш өй ӧдӧрдө,
Оңду аңчы боло берди.
Чагал агашты јара тартып,
Чана эдип кийип алат.

Јаш агашты бүктей тудуп,
Јаа эдип јазап алат.
Арка-меести керип јүрет,
Аңнаң-куштаң адып келет.
Агын сууга кармак салып,
Амтанду балык тудуп алат.
Эрке-Тана энесин эмди
Көзүйке бойы азырап турат.
Јаш та болсо, јаан кептү
Аш-курсагын таап алат.
Јанып келсе, јаш балдарла
Кашык ойноп ол јүрет.

БИРИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Ак кереге айылдар. Акта уулчактар кашык ойногылайт. Көзүйке ээчий-деечий балдардың ончо кашыктарын ойноп алат. Онылары өкпөлөп тарынат.

1-кы УУЛЧАК.
Көрсөң кандый Көзүйке,
Мөр бистерге бербеске!

2-чи УУЛЧАК.
Кашык блаажып баатыркайт!

1-кы УУЛЧАК.
Катын бедреп не барбайт?

3-чи УУЛЧАК.
Байадаң биске күчүркейт.

1-кы УУЛЧАК.
Байанып таппай ўжўркейт.

КӨЗҮЙКЕ.
Таңма не дийт?

3-чи УУЛЧАК.
Кокурлайт!

1-кы УУЛЧАК.
Таптап айттым.

КӨЗҮЙКЕ.
Такып айт:
Чындап јииринҥ токпокты,
Сыгарынҥ бүгүн быштакты!

Тударга тап эдерде, уулчактар туш-башка быдыражып јүгүрет.

1-кы УУЛЧАК.
Кара-Кааңды истеп бар,
Катынҥ кайда — некеп бар!

ҮЧҮЛЕЗИ.
(өткөнижип, јаңыс үнле):
Карта ји, карта ји!
Карын јакшы той эди, той эди!
Кайнынҥ аскан көчөни, көчөни
Калбагы јок кем ичти, кем ичти?

КӨЗҮЙКЕ.
(аайы јок алаатып, тура калып):
Кашыктарынҥ ме, алаар,
Калырууш, багай најылар!
Кара-Каан кем, Байан кем?
Каруу-јартын билетем.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Энеси аскан казанын чыгарып алган, аарчысын кырып отуры. Көзүйке кире конып, отура түшкен бойынча, колын сунуп, аарчы сурайт.

КӨЗҮЙКЕ.
Аарчы берсеер, энейим.

ЭРКЕ-ТАНА.
Аарчы изү, өртөттиҥ,
Айакка салып берейин.

КӨЗҮЙКЕ.
Ууштап, колло алып бербей,
Уур айакка не берер?
Айакка салган аарчынын
Амтаны да чыга берер.

ЭРКЕ-ТАНА.
Учканымды сени база!
Уткалып турар удура.
Алаканың јай, текем!

Көзүйке энесиниң эки колын түрген-түкей изү аарчыга јаба тудуп ийет. Бошотпой, сурайт:

КӨЗҮЙКЕ:
Айтсаар капшай, Байан кем?

ЭРКЕ-ТАНА.
Акыр, балам, колым бошот —
Аарчы изү, бышып бараат.

КӨЗҮЙКЕ.
Айтпазагар, бошотпозым.

ЭРКЕ-ТАНА.
Ай, болорсоң!

КӨЗҮЙКЕ.
Јок, болбозым!

ЭРКЕ-ТАНА.
Баштактанба, кулуным,
Байан ол кем, айдайын,
Бошот, калак, колымды!

Көзүйке эки көзин албай туруп, энесиниң колын бошодып, чала ыйламсырап куучындайт.

КӨЗҮЙКЕ.
Балдар мени шооткылап,
Бастырасы каткырышат.
Байан катың бар дежип,
Барып ал деп айдышат.
Андый бала бар болсо,
Айтпай неге јажырар?
Кандый да туйук сөс болсо,
Карыксынбай јартагар.

ЭРКЕ-ТАНА.

Эрик јоктың сөзи бу.
Эрке уулым, јазап ук.
Кемирчек сөөгиң каткалакта,
Келер јашың јеткелекте,
Алар эжиң бар болгонын
Айтпай јүргем — бил јартын.

Адаң сениң тирү туште,
Аңдап-куштап кожо јүрер
Айрылышпас најылу болгон,
Антыргалу чертин берген.
Ады оның Кара-Каан.
Айылдаш болуп коштой јаткан.

Энеден сен чыгар туште,
Эт-карынды бирге јарып,
Эмчек сүдин јаңыс эмип;
Киндигин болсо, бирге кескен,
Кирин болсо, бирге јунган,
Кыс чыгарда, эки каан
Эки баласын бириктирер деп,
Эленчекке јуртаттырар деп,
Куда-кубуйды эдип салган,
Казы-карта јиижип салган,
Антын-чертин берип койгон,
Албаты-јонго јарлап койгон.
Је, јыргалду тойдың учында
Јеткер болуп, сениң адаң
Аттаң ашып јыгылган,
Ташка башы ойылган.
Ойто јанбас өлүп калган.
Ордылу јуртуус өскүс калган.
Өчкөн оды күйбес деп,
Өңшүбейтен улус деп,
Өскүс-јабыс бис экүни
Өлтүре өчөп барган эди.
Калыңның[2] малын айдап алып,
Калык-јоныс айрып алып,
Кара-Каан деп кырч кайның
Кайралап чертин бузуп чачып,
Базынганду јаман айдып,
Баласын алып, кача берди,
Бадыш јерге көчө берди.

Кайы элди көстөгөнин
Кайдаң оны мен көрөйин.
Калак, балам, билбес турум,
Каруузын берип болбос турум.

КӦЗҮЙКЕ.
Мыны уккан бойым эмди
Мында канай турарым?
Суру-чабын угуп алып,
Сунуп-истеп барарым.
Албатыда атту болсом,
Аркасына минер адым кайда?
Киши ортодо журтту болсом,
Кийип jүрер тоным кайда?

ЭРКЕ-ТАНА.
Ээ-чаалта, бил, эркем,
Энең де болсом — эмеген.
Сенин минер адыңды,
Седеркеп кийер кебиңди
Айдып берер күчим jок,
Алкап берер сөзим jок.
Албаты-jонның jаказында,
Ак малыстың куйузында
Кары jашы jеде берген,
Кашык сööги бошой берген,
Куу чылап баш кашайган,
Курут чылап тиш саргарган,
Сенин адың адап берген
Седең күчтү киши бар.
Алтай jонның аркасы —
Аксагал өрөкөн бар эди.
Ого барып сен jолук,
Оңду сөзин лаптап ук.

КӦЗҮЙКЕ.
Айтканаардаң, энейим,
Ал-сагыжым jарыды.
Айлаткыш ол карганды
Амадап-некеп барадым.

ЭРКЕ-ТАНА.
Эрикпестү jол болзын,
Эбирип ойто эрлү jан.

Амыр-јакшы јол болзын,
Айланып ойто атту јан!

ҮЧИНЧИ КӨРГҮЗҮ.

Аба-јаштың јакасы. Аксагалдың аланчык агаш айылы.

АКСАГАЛ.
Айса агаш чыкырты,
Айса салкын сыгырты?
Аалга јерде јуртыма,
Аланчык агаш айлыма
Эмди киши келер бе,
Эшик ачып кирер бе?

КӨЗҮЙКЕ.
Эзен-јакшы, өрөкөн!

АКСАГАЛ:
Эзен, эзен, јол өткөн,
Эр кеберлү солун јиит!
Азып-тозып јүрин бе,
Айыл көрүп кирдин бе?
Элчи-салчы келбейтен
Эл алыста јадым мен.

КӨЗҮЙКЕ.
Көндүре слерди көстөгөм,
Көкшиннин бойын көрөргө.
Айлык јерче јол өткөм,
Амадап алкыш сөзөөргө.
Ак-Каан уулы Көзүйке,
Ада јаштан мен өскүс.
Эр темиме кирерге
Эрјине јок чат өскүс.

АКСАГАЛ.
Оо, кулагым јастырбаат,
Ат тибирти угулбаат.
Карамтыгып келтирин,
Кара јойу эмтирин.
Көзим чогы өчүп јүрген,
Көксим каны шүүлип јүрген.

Көзи отту, көкси ойлу
Көзүйке, сен — эл уулы.
Не суракту келген эдиң,
Не јорыкту јүрген эдиң, —
Некези меге јарт болды.

КӨЗҮЙКЕ.
Энеден чыккан јаш бойыма
Эрке атты адаганыгар.
Өскүске өскөн бу бойыма
Өрөкөн, таадам болгойыгар.
Актың ашын тудуп турум,
Алкыш-быйан сакып турум.

Аксагал Көзүйкениң экелген эки ташуурын тудуп, от үрүстейт.

АКСАГАЛ.
Отус башту От-Эне!
Ойгон камыш кулакту.
Кырык башту Кыс-Эне!
Кызыл торко кийимдү.
Чөөк!
Ак-сары атту От-Эне,
Алтын тонду ар-јалкын!
Чийди болзо бышырган,
Тоңды болзо, эргискен,
Талкан күлиң чокту јатсын,
Таш очогың кызу болзын!
Чөөк!
Үстиги ороон јеринең
Бычылып бүткен От-Эне.
Үч Курбустан јеринең
Быйандап алган От-Эне!
Ак кубарга түшүрип,
Азырап койгон От-Эне.
Алты Курбустан јеринең
Куруйлап алган От-Эне.
Оп-куруй, оп-куруй!

Аамайтый да берген болзом,
Алкыш сөзим сөс болзын!
Акту јаңыс Көзүйкеге
Алып јолы түс болзын!

Энеден сен чыгар күнде
Ээрлү адың јаңыс чыккан.
Эди-каны тыңып, өзүп,
Сениле кожо јүрүп јаткан.
Калык ортого минип јүрер
Кан-Коңур деп ат болор.
Канча түмен катанчылар
Канјаазында белен болор.
Аргымак аттың турлусы
Ак-Тайганың кырында.
Сени сакып турганы
Сегис јылдан ашып калды.
Оны тудуп минер туруң,
Оңду, чындык нөкөр болор.
Күрентикке чыга бас,
Күмүш үйген бу эди.
Ат чакызын шыңкырт эдип,
Ала тарый согуп ий.
Ак-Тайганың сынынаң,
Темир терек төзинең
Алтын чылбыр сүүретеген
Көө-куйак бөктөрилген
Кööркий адың Кан-Коңур
Көс јумала, көргөлөктө,
Көни бойы шуңуп келер,
Көрүжерге маңтап једер.
Алтан кулаш армакчыла
Арка мойнын өйкөтпө.
Алтын јалын сыймай тудуп,
Аргымагың тудуп ал.

КӨЗҮЙКЕ.
Айтканаар билдим, аксагал!
Алкыш болзын, аксагал!

ТӨРТИНЧИ КӨРГҮЗҮ.

Ак-Тайганың кырындагы айаң. Темир-Терек. Чакы. Ат тибирти угулат.

КАН-КОҢУР.
Ат тударга амадаган
Алып бойың кем эдиң?
Азырап салган адаң кем?
Эмизип койгон энең кем?

КӨЗҮЙКЕ.
Азыраган менің адам
Ак-Боро атту Ак-Каан болор.
Эмискен менің энем
Эрке-Тана эмеген болор.
Јорук јүрер адым јок,
Јойу јүрген мен эдим.
Јардыма кийер тоным јок,
Јокту јүрген эр эдим.

КАН-КОҢУР.
Көзүйке баатыр турбайың!

КӨЗҮЙКЕ.
Кан-Коңур адым турбайың!

КАН-КОҢУР.
Кызыл эттең болгожын,
Јаңыс күнде чыкканыс.

КӨЗҮЙКЕ.
Киндик тамыр болгожын,
Јаңыс күнде үскенис.

КАН-КОҢУР.
Түште болзо — канадың,
Түнде болзо — нөкөрің
Мен болорым, Көзүйке.
Кызыл колло тудуп ал,
Кыйыш јоктоң минип ал.
Алтын чакы айланган
Ай таңмалу ат эдим.
Эр Көзүйке чыдадың,
Мени минер сен болдың.

КӨЗҮЙКЕ
(аттың јалын сыймай тудуп):
Өзүп јүрсем — нөкөрим,
Өлүп калзам — койлогом,
Түмен тайга ашкамда,
Түлүреп учар канадым.
Түмен талай кечкемде,
Түңей эжер кайыгым.

Түбектү јууда таштабас,
Түрген мандa чылабас,
Өлөримди сезетен,
Өзөримди билетен
Качан да чындык најым сен,
Кайран-кару адым сен!

КАН-КОҢУР.
Эрлү бүткен Көзүйке
Эрјине мени сен таптың.
Ээр-токумың беленде,
Көө-куйагың кий эмди.
Көрнөө болот јепселиңди
Көдүрип, тудуп сен темде.
Эттең јарылып чыгарыңда,
Эр киндигиң кезилерде,
Ус Аксагал сулап эткен,
Ак-Тайганың колтугында
Ада-өбөкөң куй-ташында
Алып күчиң киргенче
Артабастаң јаткан эди,
Аксагал кичееп туткан эди.

КӨЗҮЙКЕ.
Сүүнбеген бойым сүүндим,
Ырыстанбаган — ырыстандым.
Айлаткышту өрөкөн,
Ак санаалу Аксагал,
Алкыжаар учун баш болзын!

АКСАГАЛ.
Эм јолыңды ал, балам!

КӨЗҮЙКЕ.
Эйе, мендеп баратам.

АКСАГАЛ.
Алтайыңның нереси,
Албатының уулы бол
Адалардың энчисин
Арбыдатан алып бол.
Актузынаң артык јүр,
Аргымак атка бүдүп јүр!

КӨЗҮЙКЕ.
Укаалу сөзөөр угайын,
Ук-төрөни тудайын!

АКСАГАЛ.
Ак-јарыкта јолынаң
Ар-буудак таштализын.
Аттанган јолың түс болзын,
Ач өштүлер чачылзын!

КӨЗҮЙКЕ.
Айтканыгар бүдүп калзын,
Алтайыска таркап калзын!

АКСАГАЛ.
Ару эжиң табылзын,
Айлы-јуртың јарытсын.
Малына болсо мал кош,
Јонына болсо јон кош.

КӨЗҮЙКЕ.
Јааннын айткан сөс — алтын,
Јал-јүрекке — ар-јалкын!
Јанарыма јетире
Јакшы болзын, өрөкөн!

Ат тибирти ырап калат. Аксагал алкап туруп калат.

БЕШИНЧИ КӨРГҮЗҮ.

Эрке-Тананың айлында. Атту-тонду Көзүйке Аксагалдан алкыш алып, јанып келген.

ЭРКЕ-ТАНА.
Эрке уулым Көзүйке,
Эмди сен ээ бу үйге!
Ээрлү-тонду болдың,
Эрјинеңди таптың,
Эр кебиңди алдың.
Јаан көгүстү өрөкөн
Јаң-төрөбис көдүрген, —
Јаш бойыңды јепсеген.

КӦЗЎЙКЕ.
Сунуп јанып келеде
Суу јакалай јортып јўрдим,
Суу кушынаң ӧлтўрдим.
Туу кырыла јортып келдим,
Туу аңынаң кырып келдим.
Ак мешкедий семизинең
Ак-кийикти адып алдым.
Кара киши болгожын,
Кара-сурын талдап аттым.
Анча-мынча аңдап келдим,
Арчымагым толо келдим.

ЭРКЕ-ТАНА.
Чыдаганың бу ине,
Чындык аңчы болдың сен.
Азый туштa адаң сениң
Аңдап-куштап јанганда,
Аң јакшызын экелетен.
Койон тузактап јўрген уулым,
Корокой аңчы болдың ден.

КӦЗЎЙКЕ.
Кӧп тӧ атканым јок, эне,
Курсагыска болор ине.
Кӧкўп кырганым јок, эне,
Кӧрўнгени бу ла ине.

ЭРКЕ-ТАНА.
Алтайдың аңын, чын айтса,
Ала-кўне не кыратан?
Онон биске кандый туза,
Оңы јоктон аңдайтан?
Алама-шикир бу аштаң
Амтандузын талдап ашан.
Арып-чылаган сынына
Амыр кирзин — јат, тыштан.
Аңдап ойто баргаңда,
Ардак, јеңил болорың.

КӦЗЎЙКЕ.
Јок, айтпагар анайда!

Jол ортого токтоорго
Jобол меге тийген бе?
Амадулу jолым бар,
Атанып барар керек бар.

ЭРКЕ-ТАНА.
Карган меге килезең,
Кайра тартып шўўнзең.
Очогыс ойто кўйзин деп,
Ордыбыс ойто бўтсин деп
Мени ойкöбöйт дебезең.
Меңдеп неге? Jоо, калак,
Кемирчек сööгиң каткалак!

КÖЗЎЙКЕ.
Jок, энейим, кўўним билсеер,
Jол-jорыкка алкыш берсеер?
Кара сагышту Кара-каан
Öчöп бисти базынган.
Öскўс-jабыс бойысты
Өлўп калар деп сананган.
Адамның чертин истеерим,
Атаанын оның некеерим.

ЭРКЕ-ТАНА.
Кара-каан деп кайының
Кара санаалу киши эди,
Канду көстў бöрў эди.
Кара башыңды базар туру,
Кайран бойың барар турың!

КÖЗЎЙКЕ.
Канайып тураар, энем, слер,
Карыгышка не тўштеер?
Ас ла салса, алты jылдаң
Айлыма ойто jанарым.
Торт jоругым удап барса,
Тогус jылдаң ашпазым.
Келинееpди экелерим,
Кеен тойымды эдерим.

ЭРКЕ-ТАНА.
Кара-кааңды кайдатаң —
Кайра келбей тайылган.

Калын-каазын кайдалык,
Канай-кунай јадалык.
Кара суубыс соолгон бо?
Калык-јоныс оҥгон бо?
Аркада јаҥыс агаш па,
Аларыҥ јаҥыс Байан ба?
Јыш ортодоҥ аҥ чыгар,
Јон ортодоҥ эш чыгар.

КӦЗЎЙКЕ.
Байан эшимди табарым,
Башка киши албазым.
Салымым бирге бычылган
Санаамда јаҥыс эш — Байан!

ЭРКЕ-ТАНА.
Калак-кокый, барба, балам!
Канайып сени сакыйтам,
Карыгып-сыктап артатам?!

КӦЗЎЙКЕ.
Энем, энем, кайттыгар!
Эки көстөҥ јаш төгип,
Эки алакан чабынып,
Ээреп-јайнап? Тудунсаар!
Эр санаасы јангаксыбас,
Эт-јўрегим токунабас.

ЭРКЕ-ТАНА.
Сӧзимди укпас эмтириҥ,
Сӧӧгиҥди кӧрбӧс эмтирим.
Јўрегиҥ тўктў болгон бо?
Јўк угарыҥ кошоҥ бо?

ЭНЕСИНИҤ ЭЗЕНДЕЖЎ КОЖОҤЫ
Кӧзўйке, эрке Кӧзўйим!
Кӧзиме чечек Кӧзўйим!

Ат ла ӧтпӧс аралдаҥ
Айу чыгар, кайдатаҥ?
Мӧндўр ӧтпӧс јум јыштаҥ
Бӧрў чыгар, кайдатаҥ?

Ой, Көзӱйим, Көзӱйим!
Көзӱмниң оды Көзӱйим!

Јылан јылып өтпөйтөн
Јыш ла болор, кайдатаң?
Чымыл учуп өтпөйтөн
Чыдырман турар, кайдатаң?

Өй, Көзӱйим, Көзӱйим!
Көксимниң каны Көзӱйим!

Ашусы јок тайганы
Сен канайып ашатаң?
Кечӱси јок талайды
Сен канайып кечетең?
Ой, Көзӱйим, Көзӱйим,
Омок бӱткен Көзӱйим!

Казыр-калап каандар,
Кара јаңыс болорың.
Кайа көрсөң — көлөткөң,
Кармай алсаң — кулагың.
Кара јаңыс Көзӱйим,
Кайран балам Көзӱйим!

Калјуларла тартыжып,
Кайра келбей ölöриң.
Карыксынган мен бойым
Ал-сагыштаң ölöрим.
Оо, јайнайын, Көзӱйим!
Онтоп, сыстайт јӱрегим.

Көзӱйим, эрке Көзӱйим,
Көзиме чечек Көзӱйим!

КӦЗӲЙКЕНИҢ ЭЭЧИЙ КОЖОҢЫ

Ой, энейим, энейим!
Эркелеген энейим!
Аралдаң айу чыкса да,
Ай-саадагым бар эмей.
Јыштаң бӧрӱ чыкса да,
Јыгар огым бар эмей.
Ой, энейим, энейим!
Олорды адып ийбейин.

Јылан өтпөс јыш болсо,
Тынду огым бар эмей.
Чымыл өтпөс јыш болсо,
Канатту кастак бар эмей.
Ой, энейим, энейим!
Јол чыгарып бербейим.

Ашусы јок јол болзо,
Адым кайткан, энейим?
Кечўси јок суу болзо,
Коңур кайткан, энейим?
Ой, энейим, энейим,
Ол буудакты өткөйим!

Казыр јаман каан болсо,
Канчын кўчим јок беди?
Эргеги тың эр болсо,
Эрлў кўчим јок беди?
Ой, энейим, энейим,
Олордоң незин коркыйын?
Јакалашып јеңерим,
Јанып ойто келерим...

Көзўйке ары болот, Эрке-Тана эреетиген артып калат.

АЛТЫНЧЫ КӨРГЎЗЎ:
Баатырдың јорыгы

КАЙЧЫ.
Эр ле бўткен Көзўйке
Эт-јўреги јымшабады,
Энезининг јайнузын
Эм бойына алынбады.
Энезиле эзендежип,
Эки колын суна тутты.
Эреп-јайнап калган бойын
Эмеш-убаш токунатты.
Айылдан ол чыга конот,
Албаты-јонго айдып койот.
Сузуп ичкен талайына,
Сунуп баскан Алтайына
Тура тўшўп, чертин берет,
Кан-Коңур деп адына
Бир темдене минип ийет.

Чой ўзеҥини чӧйӧ тееп,
Ат тискинин теҥдей тудат,
Ары болуп јеле берет.
Алып кӱчтӱ Кӧзӱйке эмди
Алтай јерин ӧдӱп барат.
Кускун учпас куба чӧлди
Куйун кептӱ ӧдӱп турат.
Саҥыскан учпас сары чӧлди
Салкын кептӱ ӧдӱп турат.
Эрјине болгон Кан-Коҥур
Јаш ӧлӧҥди јайа баспай
Јараш јорго барып јадат,
Кӧк ӧлӧҥди кӧмӧ баспай
Кӧни јорго барып јадат.
Эрјинеде соодузы јок,
Эр Кӧзӱйке ӱдези јок,
Канча талай кече берет,
Канча тайга аша берет.

Анча-мынча барып јатса,
Алып кӱлӱк ӧдӱп болбос
Аралдаҥ айу чыгып келет.
Азу тишин кылайткан
Ат ӱстӱне чурап келет.
Оны кӧргӧн Кӧзӱйке бойы
Ок-саадагын чупча тартат.
Ӧштӱдеҥ јанбас огын салып,
Ӧлтӱре айуны адып ийет.
Калыҥ тӱктӱ терезин
Кабыра тудуп сойып алат.
Конгон јерге тӧшӧк эдип,
Тӧшӧнӧргӧ бӧктӧрип алат.

Оноҥ ары Эр-Кӧзӱйке
Кӧнӱ јорук јелип ийет.

Анча-мынча барып јатса,
Јыраа бӱри бириккен
Јыштаҥ бӧрӱ чыгып келет.
Јеек тишин ырсайтып алып,
Јиир деп калып келет.
Айланайын, баатыр уул
Ай-саадагын ушта согуп,
Мӧҥкӱлӱ огын тӱрген салат.

Ачап-сыйап бөрүни ого
Ач белинең үзе адат.
Јерге консо, јастык эдип
Јастанарга ач бөрүниң
Јаш терезин сойып алат.

Оноң ары бу Кан-Коңур
Таспа кептү тартыла берет,
Татазындый чөйиле берет.
Тепкен јерден кодорылып,
Теерменче таш чачылат.

Анча-мынча барып јатса,
Јылан өтпөс јыш јадат.
Тынду неме өдүп болбос,
Тыш-чыдырман јыш јадат.
Оны көргөн Көзүйке эмди
Ачынбас бойы ачына берет.
Тарынбас бойы тарына берет.
Ок-саадагын ушта тартып,
Кара јышты өткүре адып,
Карын да јалбак јол чыгарат.
Оноң ары белен јолло
Аткан октоң түрген-кептү,
Айткан сөстөң чечен кептү
Амырынча јүрүп ийет.
Анча-мынча болгондо,
Ашусы јок тайга турат,
Кечүси јок талай јадат.
Сойок кара тайга башы
Ак булутты өдө бертир.
Сары корон талай болсо,
Јараттарын өртөп ийтир.

ЈЕТИНЧИ КӨРГҮЗҮ.

Аттаң түшүп, оду салган Көзүйке јар кырыла ары-бери баскындап, куучынданат.

КӨЗҮЙКЕ.
Кара-боро сагышту кайным
Кара-каан бу јолыма
Канча башка буудак эттир,
Качып мынаң барган эмтир.

Болор-болбос неме эдет,
Теп-тегиннен чаптык эдет.
Акыр ла болзын, jедерим,
Көстөң көскө көрөрим!
(Кан-Коңурга)
Эмеш бого токтойлык,
Эбин-аайын jоктойлык.
Сеге сооду берейин,
Бойыма үде эдейин.

Көзүйке торсок комыргай сындырып, шоорлоп отурганча, тоңкылдада каткырган Кара-Кускун учуп келди.

КУСКУН.
Кара кырлаң ашып болбой,
Карыгып jаткан бу бойың
Кандый баатыр болорын?
Курр-курр-курруу!
Кара сууны кечип болбой
Комыдап jаткан бу бойың
Кодырлу jошкын болбойын?
Курр-курр-курруу!
Кадыт сүрүп jүреле,
Кара башың jылыйткаңда,
Кара каның төгүлгенде,
Карын макалу ичерим,
Кандый jакшы,
Курр-курру-курруу!

КӨЗҮЙКЕ.
Маң үдези баатырга
Макатыйтан не кускун?
Коркок мойынду бу таңма
Коомойынды ого төк!

Jыга аттырткан Кускун jылыйып калат. Jе ээчий база бир jеек — Каргаа учуп келди.

КАРГАА.
Батаазына баатыр бол!
Бала чылап jатканыңды!
Байан jараш бала сеге
Барбазы да jарт туру.

Карр-карр! Карр-аа!
Сары учук суудаң сен
Сай бедиреп јадырың ба?
Кара кырлаң төнөзөктөң
Ашу бедиреп јадырың ба?
Торолоп өлсөң, челдегейим,
Торсыгың јарып, јиликтегейим.
Карр-карр! Карр-аа!

КӨЗҮЙКЕ.
Каркырада каактаган
Каралу сөстү јеек таңма,
Каргаада база бай бар ба?
Кара башың јарылып,
Кускун-аганды ээчий бар,
Өскөгө јаман күүнзезең,
Өлүм сени озо табар.
Ондый дезең!

Јыга аттырткан Каргаа талайга јап эдип калат. Анча-мынча болголы, Саңыскан шайрап келди.

САҢЫСКАН.
Эрсип јүрген бүдүшиңди,
Эреп болбос бойыңды!
Байан бала сенең качып,
Барганы да јолду туру.
Шарр-шарр-шарр!
Бого јадып, эригип,
Болгобостоң өлө берсең,
Челиң сойып јигей эдим.
Јуузы јоктоң јуу табылды,
Эди јоктоң эт табылды.
Шарр-шарр-шарр!

КӨЗҮЙКЕ.
Ээ, бараксан саңыскан!
Эки јеек аганды ээчий
Энчикпей келген эмтириң.
Је, эмди ле, чүрче ле
Једиже конор эмейин.
Сары-корон талайга
Чомунарга јакшы ба?

Шак макатып, башкага
Шартылдада шайраба!

Онон ары ойноп отурды. База көрсө, јанында Турна туру.

КӨЗҮЙКЕ ТУРНАНЫ МАКТАГАНЫ

Турна ла деген коңур куш,
Куркун төзи куначы.
Туруп келип кыйгырса,
Јалаңдарга јайылар.
Куркулдаган баратса,
Туу башына торгылар.
Ўни јараш турна куш,
Нөкөрине кыракы.
Бир тепшиден аш амсап,
Бирге нөкөр јўрелик.
Бир орынга нак јадып,
Бирге најы јўрелик.
Арга-сўме табышсаң,
Айткан сөзим угушсаң.

ТУРНА.

Көзиң отту, көксиң ойлу
Кандый көөркий болотоң?
Мындый јакшы ойынду
Кайдаң келген болотоң?
Арып-чылап јадырың ба?
Арга-сўме таппайдың ба?
Кандый сурак бар эди?
Капшагайын айдып бер.
Күч јеткенче болушайын,
Күўнинге јетсе, барайын.

КӨЗҮЙКЕ.

Бир айбымды бўдўрсең,
Сары-корон талайдаң
Кечў бедреп көрўшсең.
Төмөн кайып бедрешсең.

ТУРНА.

Чырманайын чындаптаң.

КӨЗҮЙКЕ.
Кара булут алдыла
Кайып барып јаткан куш —
Кас ла көөркий болды ба?
(Мактап кожоңдойт).

КӨЗҮЙКЕ КАСТЫ МАКТАГАНЫ
Кас ла деген каңыр куш,
Канат төзи талбас куш!
Сууга ла кирсе, суу-јорго,
Суудаң ла чыкса, сыр-јорго.
Алтай төзин айлансаң,
Ай канадың чылабас.
Јердиң үстин эбирсең,
Күчиң сениң астабас.

Бир айактаң аш ичип,
Бирге најы бололык.
Бир орынга уйуктап,
Бирге нөкөр бололык.

Мениң айдар сөзимди
Уккай бединг, каңыр куш?
Мениң айдар айбымды
Бүдүргей бединг, карындаш?

КАС.
Эрлү бүткен Көзүйке
Эригер деп сеспедим.
Эргек төзи күчтүде
Эп таппазын билбедим.
Арга јокто кунукканда,
Аргышыма[3] болужарым.
Нөкөр јокто эриккенде,
Айбынды мен угужарым.
Кандый сурак бар эди?
Капшагайын айдып бер.
Кайдаар барар јорыкты
Меге јартап көстөп бер.

КӨЗҮЙКЕ.
Ашусы јок тайгадаң
Ашу кайып таап берсең.

Кечўси йок талайдан
Кечў корўп таап берсен.
Анданышкан талайдын
Јакасын өрө кайып кел.

Көзўйке одузында отус јўзўн кожоңдоп олтурганча, ајарыбас јанынан ак кайыңга Боскара келип отурат, шоорлогонын тындалайт.

БОСКАРА.
Кашы алтайдан келген?
Кандый ададан бўткен?
Јорык јўрген киши болсо,
Јортып барар јаңду эди.
Азып јўрген киши болсо,
Аайын сураар јаңду эди.
Сары-корон талайдан
Кечў таппай јадын ба?
Кара каскак тайгадан
Ашу таппай јадын ба?

КӨЗЎЙКЕ.
(Кайкап, ајыктанып).
Уга тура, корўп таппас
Укаалап турган мында кем?
Ак кайынды тилдў деп
Азыйда мен билбегем.
Кемге каруу беретем?
Најы болсоң — эй, көрин,
Ады-јолын билдиргин.

БОСКАРА.
Оң јанында кайында
Отурганым көрбөйдин.
Болчок кара куруттый
Боскара деп куш эдим.

КӨЗЎЙКЕ.
Менин адым Көзўйке,
Минген адым — Кан-Коңур.
Јаткан јерим ырагалы
Јарым айдан ажа берди.

Азыраган адам јыгылгалы
Алтайдың суузы көп акты.
Амадулу јорыкка јўрим,
Агаш-таштың катузыла
Арга јокто јадырым,
Аайын шўўнип отурым.
Эди-каным токынадып,
Эрик јоктоң јарадынып,
Отурганым бу болор.
Торсок комыргай сындырып,
Тоң калбаста, бу да шоор
Буукканымды јеңилткей.
Угадың ба, ойнойын?

БОСКАРА.
Ого болуп мен келбей,
Ойно ло, мен айдайын.
Јемсеп јўрген јерим болсо,
Бу талайдың ол јанында.
Уйуктап јадар уйам болсо,
Таскыл тайга колтугында.
Јараш ўниң угала,
Таныжарга санандым.

КӦЗЎЙКЕ.
Анда кандый солун бар,
Айдып берсең, ой, најым.

БОСКАРА.
Бу тайганың ар јанында,
Куба чӧлдиң јакасында
Кара јорго атка минген
Кара-каан јуртап јат.
Кара јаңыс кызын болсо,
Јуртка берип тойлоп јат.
Той-тоозыны койылып калган,
Кара албаты толып калган,
Канча јерден куда келген,
Камык кўлўк једе тўшкен,
Ал-санаабыс — Байан дешкен.
Саңыскан-байдың очы уулы
Алтын-Сабар баатыр болор,
Маргаанды, байла, ала согор.

Байанды алып чыгар күн
Эртен дешкен эмес пе?

КӨЗҮЙКЕ.
Андый кишини билер бойың
Антыгарлу нәҗым бол,
Канча чакка айрылышпас,
Үч үйеге үзүлүшпес.

Быйанынңды ундыбазым,
Болужынңды эзедерим.
Бир айбымды бүдүрип кел,
Айтканымды угуп кел.

БОСКАРА.
Акту нәҗың болгойым,
Айбынңды сениң уккайым.
Акыр, капшай учайын!

КӨЗҮЙКЕ.
Энчикпей канай сакыйын:
Элчилерим кайда не?
Эрҗенем күчи кирди не?

Ары-бери базып турганча, ТУРНА кирет.

ТУРНА.
Төмөртинең мен келдим,
Jүк арайдаң jорголоп келдим.
Учарга канадым кыркылды,
Базарга jодом үзүлди.
Бу талайдаң кечүни,
Бу тайгадаң ашуны
Бозокойын таппадым,
Бошоп jадым!..

КӨЗҮЙКЕ.
О, нәҗым!
Меге болуп бойынңды
Карамдабай не болдың?
Кайран элчим, сен өлдиң!
(Ээчийип Кас келет).

КАС.
Үстүртинең мен келдим,
Үстүгип сүреен меңдедим.
Корон-сары талайдаң
Кечер сайлу таппадым.
Каскак кара тайгадаң
Ашар боочы таппадым.
Үним болсо үзүлди
Тыным болсо кыйылды...
О Көзүйке, эзен бол!

КӨЗҮЙКЕ.
Не тарма бу, не јобол?!
Актуга эмди кас барды,
Амадаган јорыгым
Айдары јок буудакту,
Ашындыра не кату?
Отурарга амыр јок,
Базып турса, туза јок.
Јок, токтоорым јок болзын,
Јана јолым болбозын.
Ат өлбөскө алтын ба?
Эр өлбөскө мөңкү бе?
Э-эй, эрјинем! Кан-Коңур!
Эби-мары јок болтыр.

КАН-КОҢУР.
Айса, јангай тескери,
Аай болбозо ичкери?

КӨЗҮЙКЕ.
Аткан ок таштаң јанбас,
Алып-эр јолдоң јанбас.

Өскүс-јаңыс бу бойым
Өлөринең не коркыыр?
Байанды таппай јаш бойым
Барарынаң не коркыыр?

Јаман атка түшкенче,
Јарындажып өлөрим,
Каткы-элекке калганча,
Канду да јууда өлөрим!

Кара-кааннын јуртына
Кайралабай једерим.
Кайран Байан эжимди
Качан да болсо көрөрим.

КАН-КОҢУР.

Ондый болзо, керек јарт,
Отус колоҥ орой тарт,
Тогус колоҥ толгой тарт.
Төш куйакты төшкө сал.
Кат куйакты арта сал.
Кара кумдус бөрүкти
Кулак төскө кептей кий.
Ыйык јалдыҥ алдынаҥ
Алтын сапту камчы ал.
Сокпос јериме согуп ий,
Тартпас јериме тартып ий.
Ээр кашынаҥ бек тудун,
Эки көзиҥ ачпай јум.
Ашыра калып көрөрим.

КӨШӨГӨ.

КАЙЧЫ.

Турган агаш тура сынды,
Јаткан агаш јада сынды.
Кан-Коҥур турган јерденҥ
Кайралап чыгып калыды.
Сары-корон талайды
Аткан октоҥ түрген кечти,
Ак јаратка бут тийбеди.
Ол темденген бойынча
Алты үйелү кара каскак
Кара тайганыҥ беш үйеге
Чыгара калып чыга берет.
Оноҥ алтынчы үйеге
Сыр-јелекке чыга берет.
Оноҥ ары Көзүйке
Куштаҥ түрген чурай берди,
Октоҥ мерген уча берди,
Кускун учпас куба чөлди
Куйун кептү өдүп турат.
Саҥыскан учпас сары чөлди
Салкын кептү өдүп турат.

ҮЧИНЧИ ОЙЫН.
БИРИНЧИ КӨРГҮЗҮ

КАЙЧЫ.

Турган агаш тура сынды,
Јаткан агаш јада сынды,
Кан-Коңур турган јерден
Карайлап чыгып калыды,
Сары корон талайды
Аткан октон түрген кечти,
Ак јаратка бут тийбеди.
Агаш баштай учуп ийди,
Ала тайга ашып ийди.
Тепкен јерге терек бадар
Терең оро бүде берет.
Баскан јерге баатыр бадар
Балкаш оро бүде берет.
Јаш өлөңди јайа баспай,
Јараш јорго јүрүп јадат.
Көк өлөңди көмө баспай,
Кони јорго јүрүп јадат.
Түндеги уйкузынаң азып,
Түштеги амырынаң чыгып,
Кайран баатыр Көзүйке
Кара-Кааннын јуртын көстөп,
Канатту куштый шуңуп барат.
Эринбиле сыбыскы ойнойт,
Элик, сыгын ээчип маңтайт.
Эргекпиле шоор ойнойт,
Айу-койон кайкап тыңдайт.

Эм онойдо бараткында,
Кара-кааннын мал чыгына
Једе келген јүрбей кайтты.
Кан-Коңуры токтой түшти:
Оң кулагын олый салды,
Теңери түбин шиңдеди.
Сол кулагын солый салды,
Јердиң кадын шиңдеди.
Айланайын Эр-Көзүй
Адынаң лаптап сурап турат.

КӨЗҮЙКЕ.
Түште болсо канадым,
Түнде болсо нөкөрим,
Нени билдиң, нени сестиң?
Өлөрибисти сестиң бе?
Өзөрибисти билдиң бе?

КАН-КОҢУР.
Өлөрибисти сеспедим,
Өзөрибисти билбедим.
Кара-кааннын журтында
Кара туман кайнап калтыр.
Тоозын билбес албатысы
Той-жыргалга жуулышыптыр.
Билдирлүү бойыс бараргa
Бис экүге келишпес туру.
Онон улам менин жөбим:
Тал канзалу Тастаракай
Сен болгойың, Көзүйим.
Таакылу тас жабага
Мен болойын, Көзүйим.

КӨЗҮЙКЕ.
Айтканынча жөп болзын.

КАН-КОҢУР.
Андана согуп, силкинип,
Акту бойыс кубулып,
Танытпастаң баргайыс.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Чөл-тала. Кара-кааннын эл-журтынын жакасы. Одуда Кодыр-Уул үделеп отуры. Копылдада желип келеткен табыш. Ол — «Тастаракай»-Көзүйке.

КОДЫР-УУЛ.
Ба-чаа, солун айылчы!
Батпазынаң — модорчы!

КӨЗҮЙКЕ.
Амыр-энчү, ак күүним —
Алып-эрге эзеним!

КОДЫР-УУЛ.
Кайдан келген тас эдиҥ?
Кашы јерди көстөдиҥ?

КӦЗҮЙКЕ.
Эйт, качажып!.. Шык ундып...

КОДЫР-УУЛ.
Эйе, төк лө — куйудып!

КӦЗҮЙКЕ.
Турган јерим — Алтайда,
Туузылар јолым — та кайда?
Јел-салкынныҥ аайыла
Јелдиртип ле отурым.
Јер-одуга учурап,
Јемсенерге, чын, тҮштим.

КОДЫР-УУЛ.
Билбей, билбей тастарды,
Билбеечеҥ болор јаҥаарды!
Бултаарткылап турар,
Булгай-телгей айдар.
ТергеелҮ каан јерине
Тенип келген немеҥ не?
Аамайтыбай айт, шайтан!

КӦЗҮЙКЕ.
Таакылу јабага минген,
Тал каҥзасын тиштенген
Тастаракай бараксан
Табыскактап кайдатан!
Өкпөси өткүре көрүнген
Өскүс-јабыс киши мен.

КОДЫР-УУЛ.
Салымыҥа салдырба,
Јаманыҥга јарынба.
Энеден мынай чыкканыҥ —
Эриги јок јайаанын.

КӦЗҮЙКЕ.
Кандый ойлу киши слер,
Канай ойо көрийдеер!

Айдарда, чынын айткайым.
Аамай-соксоо бойымды
Ак-јарыкка јўрер эдип,
Ак-боро атка минген,
Айа тартып аңдап јўрген
Ак-Бökö деп маатыр бўдўрген.
Аңдап барган бир катап.
Айлына ойто јанбаган.
Айуга јидирип койгон дийт.

КОДЫР-УУЛ *(тала каткырып)*
Кајадып койгон, а! Кölчин!

КÖЗЎЙКЕ.
Ка, каңза.

КОДЫР-УУЛ.
Кейт, ölбöзök!
Кедери эт — кинзўзин!
Кейтип, ары кейиң тök.

КÖЗЎЙКЕ.
Оноң ло бери мен, кўрўм
Ондо эмес, мында эмес,
Ого-бого согулып јўрим.
Чирик ээрим кыјырап,
Чыбык камчым шыйтылдап,
Чычаңдаган јелип јўрим.

КОДЫР-УУЛ.
Тербезиниң текши јарт.
Терс тебинбей, бери тарт.

КÖЗЎЙКЕ.
Чын айттыгар, чын, бийим,
Чыдалы јок тас эдим.
Јастанарга јең элеген,
Јабынарга тон элеген.
Кайа көрсö — кölöткöм,
Кармай алса — кулагым.
Кызыл элик көрўнсе,
Адарга јўрген мен эдим.

Кыс јаражы келишсе,
Аларга јўрген мен эдим.
Јашыратан сөзим јок,
Јалтанатан јаңым јок.

КОДЫР-УУЛ.
Оо, шылтагың бар турбай!

КӨЗЎЙКЕ.
Оның учун кырпыштай
Бир болужаар јеткей не?
Бир алкыжаар болгой не?
Айса, ары бойсын ба?

КОДЫР-УУЛ.
Алаатыба, тарынба.
Аларында бай бар ба —
Аксак-бўксек, кылыр көс,
Чай кайнадар көк-нөкөс
Чат сөзиңнең чыгар ба?

КӨЗЎЙКЕ.
Чын да дезеер, ой, былар!
Чыдалынча болушсаар:
Чилекейи шуураган,
Чимириги чачылган,
Чыккан јерин унуткан,
Чылбак јўстў, бараксан
Чырайы јок бойыма
Сөстөжип берсеер, табышсаар!

КОДЫР-УУЛ.
Сөгўнбе тың. Је, јараар.
Тазылың кургап калбазын —
Тас тукумын кунурап
Там јылыйып барбазын, —
Бир айбынды уккайым,
Бир аайына чыккайым.
Сокпостың токпогы јаан,
Салбастың санаазы јаан!..

Ач мыкынын тайанып, карсылдада каткырат. Тастаракай, шоот сөсти аайлабаган кептў, шоор ойноп отурат — сўўнгени сўрекей).

КӦЗҮЙКЕ.
Акыр, а бу бойоор слер
Кандый кезер эдигер?
Тайак-сӧӧгӧӧр тайгадый,
Тал-табыжаар кӱкӱрттий.

КОДЫР-УУЛ.
Килиҥ-кара атка минген,
Килиҥ торко тон кийген,
Кара-кааннаҥ быйаны —
Канча јылга башкар јӱрген
Котон укту бойымды,
Кодыр-Уул деп баатырды
Канайып сен таныбадыҥ?

КӦЗҮЙКЕ.
Таҥзагарды ајарбадым.
Таштагар, калак, јаманым!

КОДЫР-УУЛ.
Модорыҥ бирде аар-тӱбек,
Модорыҥ бирде соот керек.
Таска, сеге мен ылтам
Тарынала кайдатам?

КӦЗҮЙКЕ.
Кайда да јолой уккам ла.
Айдайын ба?

КОДЫР-УУЛ.
Је, айт ла.

КӦЗҮЙКЕ.
Канча јылдар ӧдүп калган.
Кан-Алтайдыҥ койнында
Кара-каан ла Ак-каан
Кары јашта балдарлу болуп,
Кудалышка јурттаар дешкен,
Кабайда балдарын алыштырып,
Казы-карта јиген дешкен.
Камык јонын јуунаткан,
Канча кӱнге јыргаткан.

Кодыр-Уул деп баатыры
Той башкарган деп уккам.
Ол слерге атташ кижи бе?
Оны меге, тенекке,
Оңдой сомдоп берсегер.

КОДЫР-УУЛ.
Аамай-соксоо тас та болсоң,
Алды-кийин уккан турун.
Учы-башын билер болсоң,
Улалганын угар турун.
Алтайдагы алкышту јылдар
Агын суудый ырап калды.
Аттаң јыгылып, той туштa
Ак-каан өлгөн, јурты өчкөн.
Ак малын оның айдап алып,
Кара-каан качып чөлгө көчкөн.
Кодыр-Уул бойым оноң бери
Корыйтан оның баатыры,
Корокой малының башчысы.

КӦЗЎЙКЕ.
Ыы, ол баатыр слер турбай,
Ырымдап чат таныбай!
Ылтам канай тушташтыс!

КОДЫР-УУЛ.
Ырсаңдаба дедим не!
Калыраштыс, отурдыс.

Је, болды, тас! Көкўбе,
Кем болгоның унутпа.
Кей-кебизин өткўре
От ўстўне ўс урба...

Кадыт истеп јўрген тас,
Канайдар, база болушкай.
Кааңга сени айдайын,
Калыкка кошып јуртаткай.
Телекей ўстин тимирбей,
Тезек те терип, каанымның
Тергеесинде јурттаарың.

КӨЗҮЙКЕ.
Чай астыртып турарым,
Чат макалу јурттаарым!

КОДЫР-УУЛ.
Такаа да болсо талбынар,
Тас та болсо талыраар.
Эрге эпши керектӱ.
Мен де незин јаңыскан?
Келишкедий бала бар,
Кемге де санаам айтпагам.

КӨЗҮЙКЕ.
Јаан сӧстӧ јашыт јок,
Улу сӧстӧ уйат јок.
Ачыгынча не айтпас?

КОДЫР-УУЛ.
Укааркаба, куртту тас!
Кааным кызы кеен-јараш,
Канайдар, кату адасы.

КӨЗҮЙКЕ.
Слердий баатыр не айаар?

КОДЫР-УУЛ.
Баатыр да болсом — јалчысы!

КӨЗҮЙКЕ.
Јараштаң јараш ол кысты
Јаштаң ала, кабайдаң
Кудалап салган эмес пет?

КОДЫР-УУЛ.
Меке эмес. Байанды
Кудалап койгон. Је, кайдаң! —
Курањы ӧскӱс Көзӱйке
Куучын јоктоң ӧлгӧн болор.
Эрке-Тана тул калып,
Эшик сайын баскан болор.
Јалакай, јакшы абакай.
Је канайдар салымды!

КӨЗҮЙКЕ.
Байанды алып јурттабай,
База тутак не болды?

КОДЫР-УУЛ.
Өчөп-мени какаар деп,
Өлөрин, тас, камчы јип!

КӨЗҮЙКЕ.
Какаар ла сагыш јок эди,
Карын, ичим өйкөди.
Јакшы эрди каан киши
Јаң аайынча уулы эдип,
Күйүленип албас беди?

КОДЫР-УУЛ.
Солоңы да јуук эмей.
Ууштайын дезең, јок эмей.
Санаан сенең јүгүрүк,
Кандый седең тас эдин!
Түрүк јүстү сен, түңзүк,
Түбин биле келтирин.
Кааным күүни селеске,
Кандый сөскө јайылар:
Јети конды јеткели
Јер түбинең кудалар.

КӨЗҮЙКЕ.
Кудалары солун ба?

КОДЫР-УУЛ.
Саңыскан-бай уулыла!
Саңыс кептү јапшынат,
Јети јылга јакшыркайт.
Албын-јилбин сөзине,
Алтын-күмүш чүмине
Кара-каан көкси кайылат,
Канду көзи тайкылат.
Јөргөмөштиң уулына
Јаңыс кызын берерге
Јөпсинерге једип калт.

КӨЗҮЙКЕ.
Кызын качан чыгарар?

КОДЫР-УУЛ.
Эртен тойы башталар.

КӨЗҮЙКЕ.
Бат, көрдиң бе бачымын!

КОДЫР-УУЛ.
Баткалузын кайдайын —
Той башкарар кижиси
Башка эмес, база мен!

КӨЗҮЙКЕ.
Кайда јонның ээжиси —
Баатырлык маргаан эдетен?!

КОДЫР-УУЛ.
Эй, кайдаң!

КӨЗҮЙКЕ.
Је, арайдаң
Ченешсебис, чындаптаң?

КОДЫР-УУЛ.
Јаңыс атту јарышчыл,
Јаңыс тонду күрешчил,
Је, чындап та, јаңыс јол —
Једер-јетпес — не јобол!

КӨЗҮЙКЕ.
Соотобой, айса баралык,
Содойтып кожо јелелик.
Түн јапшыра јол омок.
Той-јыргалга сондобоок!

КОДЫР-УУЛ.
Тайгага теңдей эт болор,
Талайга теңдей аш болор.
Тойотон туруң макалу.

КӨЗҮЙКЕ.
Ондый ла болзын. Аңылу
Таска база не керек?

КОДЫР.
Тапылдадып јелдиртеек.
Бачымда, тас, јүргеери!

КӨЗҮЙКЕ.
Байан, Байан ичкери...
(чыктылар).

ҮЧИНЧИ КӧРГҮЗҮ

Кара-кааның өргөөси. Коштойын — буутыган казандар. Кайнап турган албаты: ат тынышы куу туман, албаты јүзи кызыл өрт. Јыргал-коот башталып јатканы.

1-кы JАРЧЫ.
Алтан јерге оду салган,
Алтан казанга эт кайнаткан.
Калык-јонго јыргал эткен —
Кааныбыс кызын јатка берген.

2-чи JАРЧЫ.
Алтын тонду јайзаң, бийлер
Бир күрееде јыргазын.

1-кы JАРЧЫ.
Јаргак тонду јоктулар
Бир күрееде јуулышсын.

2-чи JАРЧЫ.
Кой-эчкидий кошылбазын.

1-кы JАРЧЫ.
Отуратан јерин ончо билзин.

2-чи JАРЧЫ.
Ат чыйрагын јарыштырзын!

1-кы JАРЧЫ.
Эр чыйрагын күрештирзин!
(Ойын, јарыш, күреш).

КӨЗҮЙКЕ.
Кызын качан чыгарар?

КОДЫР-УУЛ.
Эртен тойы башталар.

КӨЗҮЙКЕ.
Бат, көрдиң бе бачымын!

КОДЫР-УУЛ.
Баткалузын кайдайын —
Той башкарар кижиси
Башка эмес, база мен!

КӨЗҮЙКЕ.
Кайда јонның ээжиси —
Баатырлык маргаан эдетен?!

КОДЫР-УУЛ.
Эй, кайдаң!

КӨЗҮЙКЕ.
Је, арайдаң
Ченешсебис, чындаптаң?

КОДЫР-УУЛ.
Јаңыс атту јарышчыл,
Јаңыс тонду күрешчил,
Је, чындап та, јаңыс јол —
Једер-јетпес — не јобол!

КӨЗҮЙКЕ.
Соотобой, айса баралык,
Содойтып кожо јелелик.
Түн јапшыра јол омок.
Той-јыргалга сондобоок!

КОДЫР-УУЛ.
Тайгага теңдей эт болор,
Талайга теңдей аш болор.
Тойотон туруң макалу.

КӨЗҮЙКЕ.
Ондый ла болзын. Аңылу
Таска база не керек?

КОДЫР.
Тапылдадып јелдиртеек.
Бачымда, тас, јүргеери!

КӨЗҮЙКЕ.
Байан, Байан ичкери...
(чыктылар).

ҮЧИНЧИ КӦРГҮЗҮ

Кара-кааның өргөөси. Коштойын — буутыган казандар. Кайнап турган албаты: ат тынышы куу туман, албаты јүзи кызыл өрт. Ырган-коот баштапып јатканы.

1-кы JАРЧЫ.
Алтан јерге оду салган,
Алтан казанга эт кайнаткан.
Калык-јонго јыргал эткен —
Кааныбыс кызын јатка берген.

2-чи JАРЧЫ.
Алтын тонду јайзаң, бийлер
Бир күрееде јыргазын.

1-кы JАРЧЫ.
Јаргак тонду јоктулар
Бир күрееде јуулышсын.

2-чи JАРЧЫ.
Кой-эчкидий кошылбазын.

1-кы JАРЧЫ.
Отуратан јерин ончо билзин.

2-чи JАРЧЫ.
Ат чыйрагын јарыштырзын!

1-кы JАРЧЫ.
Эр чыйрагын күрештирзин!
(Ойын, јарыш, күреш).

1-кы ЈАРЧЫ.
Јаш келиндер, кожоң чөйигер!

2-чи ЈАРЧЫ.
Јаш-јигиттер, комыс ойногор!

Кожон-комыт, шоор, комыс, амыргы, икили, тамыра, топшуур ойыны ончо јүзүң угулат. Бир күрееде — күрешчилердиң маргааны. Олордың ортозында Тас-Көзүйке камдалышып чапчажат. Оны јакалап, јаагына ташыгылап туруп, туура сүргилейт: кокыр-каткы, соот-шоодылган.
База бир күрееде — кайчылардың маргааны. Анда да јок, јалкыбаган омок Тас мында база туружарга чырмайат. Кандый да айры-тейри табыштар чыгарып, бустап-бууйлап турала, аайы јок тыыдынып, тыңыскыган бойы болгобостоң "тырт" чыгарат — оны элек-каткыла күрееден чыгара сүргилейт.
Анча-мынча болголы — алкыш кошоңдор баштапат:

Кабыра туткан јөөжөңө
Камду, түлкү јарагай.
Алты сыранду айлыңа
Албаты јуулып јыргагай.

Түре туткан јөөжөңө
Түлкү, камду јарагай.
Түңүктеп туткан айлыңа
Түмен калык јыргагай.

ТӨРТИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Түбинең төр көрүнип келет. Төрдө Кара-каан таңаркаган отуры, оны эбиреде Саңыскан-байга баштаткан кудалары, олор саңыскан-чоокыр киимдүү улус эмтир, чырайлары кара-күрең — башка кааннын албатызы. Олор ончолоры колында чөөчөйлөрлү, је Кара-каан эм үстине чөөчөйди колына тутпаганы иле — јөпсинерге јеткелек.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Чөөчөйдө аш чылай берди,
Чөгөдөп тизебис көөший берди.
Алтын-Сабар уулымның
Ал-сагышы чаймый берди.

КАРА-КААН.
Кабактарым түүп туруп,
Кайран мен де чылай бердим.
Кыс чыгарар ӧй сакып,
Кокыр-ойын не этпес?
Кодыр-Уул, эй, баатырым!

КОДЫР-УУЛ.
Јакшы ойын јок эмес,
Јакарыгар, улу кааным.

КАРА-КААН.
Кудаларды соотодып,
Кунуккан мени јыргадып,
Кокыр салар күлүк тап.

КОДЫР-УУЛ *(јалчыларга):*
Тасты бери — јылгырлап!
Талырадып экелгер.
Бай ширеенин алдына
Бар кокырын төктиргер.

(Јалчылар Тасты таап алып, Кара-каан ла оның кудалары алдына ийде салып экелет).

КОДЫР-УУЛ.
Јол ортодо отурсам,
Јошкын таңма јолыккан.
Кейтишип тура, ајарсам,
Керектү эмтир амыйтан.

КАРА-КААН.
Солун ла болзын, соот болзын.
Сокорды көрсөң — омогын.
Јолой таптым дейзиң бе?

КОДЫР-УУЛ.
Јошкынның, айла, күүни тың,
Эшин истеп јүрзин бе.

КАРА-КААН.
Касты ээчип каргааның
Канады сынат эмес пе?

Ээ-чаалта, јорукчы!
Эй, адың кем, кулугур?
(Тас шык эткен — кыймыктанбайт, унчукпайт).
Эйт, түлей бе?

КОДЫР-УУЛ.
Ол — уккур,
Јер-кулакту кайракан!
(Тасты энчейип ајыктайт).
Батаазын, бу талөөрөн,
Тирү кааңды көрбөгөн —
Барыкканы јарт эмтир.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Бараксан өлүп калбазын —
Байрамга кинчек салбазын.

КОДЫР-УУЛ.
Кайдаң база! Тас — темир.
Тыны белен үзүлбес,
Ары болорго мендебес.

КАРА-КААН.
Чочыбагар, кудабыс,
Чайпалтпайлык ырызыс.
Кодыр-Уул, тургус күрүмди.

КОДЫР-УУЛ.
Болды ойын, тур эмди!

КӨЗҮЙКЕ.
Ой, кыйбагар тынымды!
Јаман кылык этпедим.
Јаан ла болсо «тырт» эттим.

КОДЫР-УУЛ.
Ок, шилемир, ашындың,
Өргөө ичин јыдыттың!
Јакыган бедим, ордыңды
Унутпа деп јаантайын?

КӨЗҮЙКЕ.
Је, карын, карын јип...

КОДЫР-УУЛ.
Кыскартын!
Кааңга бергиң каруузын!

КАРА-КААН.
Кашы алтайдаң ӱрбеген,
Кашы талага ӱстӱккен
Тастаракай болотоң?
Тап ла, тӧк лӧ модордоң!

КӨЗҮЙКЕ.
Чыккан јерим билбезим,
Чын адымды унуттым.
Телекейдиң ӱстиле
Тенип јӱрген Тас эдим.
Таска ат-чуу не керек?
Тарак та ого не керек?
Чирик ээрим чыкырап,
Чыбык камчым шыйтылдап,
Кокпоңдодып јеледим,
Кодыр-Уул, карын, киледи,
Кожо тойго экелди.

КОДЫР-УУЛ.
Тойгончо кӧчӧ ичип алзын,
Тоолотончо улус каткыртсын —
Онойдо шӱӱп, оны экелдим.

КӨЗҮЙКЕ.
Тойлу-койлу бу јерге
Томык-самык челдеерге
Келгеним чын.

КАРА-КААН.
Ден кӱлӱк!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Келегей тили јӱгӱрӱк!

КӨЗҮЙКЕ.
Ар-ишеерге јараарым,
Айбы-элчиге барарым.
Одын да кезип берерим,
Тезек те терип билерим.
Казаннаң көө дө кырарым.

КАРА-КААН.
Кадыттың ишин кайдарың?
Койчы болуп баргайың.

КӨЗҮЙКЕ.
Кааным, мен јөп, је айдар
Комыдалду сурак бар.

КАРА-КААН.
Јаан сөстө јашыт јок,
Улу сөстө уйат јок.

КӨЗҮЙКЕ.
Јастанарга јең элеген,
Јабынарга тон элеген.
Чирик ээрим кыјырап,
Чыбык камчым шыйтылдап,
Тон-өдүгим шалырап,
Таакылу атту тапылдап,
Төңөзөк кептү селеңдеп
Јүрерге мен эриккем.
Јурт тудайын ол дезем...

КАРА-КААН.
Јүреги омок кутус Тас
Јуртымнаң эш не таппас.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Калымың бар ба, кайракан?

КӨЗҮЙКЕ.
Кайда барзын, калым јаан!
Чилекейим май-көөрчөк.
Чимиригим кайып төк,
Тоолоп чыкпас малым көп —

Тон ичинде бийдим көп.
Адым менин — аргымак,
Акту бойым эр-јардак!

КАРА-КААН.
Адан сени ал, калак!
Калым сенде чындап көп,
Калыгымда кадыт көп,
Кандыйы ла табылар;
Казанчысы база бар,
Кара айыл берейин,
Кардын тойу јүргейин.

КӨЗЎЙКЕ.
Казанчыгар не керек,
Кара айылды кайдатам?
Ал-санаамда јаңыс эш,
Ай чырайлу јаш Байан.

Алтай өткөн јаражы —
Албатының кайкаары.
Айдышкан учун маргыжып,
Турушатам туркаары.

Јуудык Тасты алыптар
Јуда салып ийгей не?
Айса, маат јок, мөр алар
Арга-чагым болгой не?

Кудалардын артыгыла
Куучындашып көргөйим.
Баатырлардын артыгыла
Јакалашып көргөйим.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Кандый маргаан? Не дийт Тас?

КОДЫР-УУЛ.
Айтсын, айтсын. Алдырбас,
Камчы сыртын јастырбас.

КӨЗҮЙКЕ.
Ар-ишеерге јараарым,
Айбы-элчиге барарым.
Одын да кезип берерим,
Тезек те терип билерим.
Казаннаң көө дө кырарым.

КАРА-КААН.
Кадыттың ишин кайдарын?
Койчы болуп баргайың.

КӨЗҮЙКЕ.
Кааным, мен јөп, је айдар
Комыдалду сурак бар.

КАРА-КААН.
Јаан сөстө јашыт јок,
Улу сөстө уйат јок.

КӨЗҮЙКЕ.
Јастанарга јең элеген,
Јабынарга тон элеген.
Чирик ээрим кыјырап,
Чыбык камчым шыйтылдап,
Тон-өдүгим шалырап,
Таакылу атту тапылдап,
Төңөзөк кептү селеңдеп
Јүрерге мен эриккем.
Јурт тудайын ол дезем...

КАРА-КААН.
Јүреги омок кутус Тас
Јуртымнаң эш не таппас.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Калымың бар ба, кайракан?

КӨЗҮЙКЕ.
Кайда барзын, калым јаан!
Чилекейим май-көөрчөк.
Чимиригим кайып төк,
Тоолоп чыкпас малым көп —

Тон ичинде бийдим көп.
Адым мениң — аргымак,
Акту бойым эр-јардак!

КАРА-КААН.
Адаң сени ал, калак!
Калым сенде чындап көп,
Калыгымда кадыт көп,
Кандыйы ла табылар;
Казанчысы база бар,
Кара айыл берейин,
Кардың тойу јүргейиң.

КӦЗҮЙКЕ.
Казанчыгар не керек,
Кара айылды кайдатам?
Ал-санаамда јаңыс эш,
Ай чырайлу јаш Байан.

Алтай өткөн јаражы —
Албатының кайкаары.
Айдышкан учун маргыжып,
Турушатам туркаары.

Јуудык Тасты алыптар
Јуда салып ийгей не?
Айса, маат јок, мӧр алар
Арга-чагым болгой не?

Кудалардың артыгыла
Куучындашып көргӧйим.
Баатырлардың артыгыла
Јакалашып көргӧйим.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Кандый маргаан? Не дийт Тас?

КОДЫР-УУЛ.
Айтсын, айтсын. Алдырбас,
Камчы сыртын јастырбас.

КАРА-КААН.
Модорлозын, калчызын.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Кал дервиште кандый чын?
Канча јылга эң калың
Калымды бис бергенис.
Алтын-Сабар уулымның
Алар эши — Байаныс.

КАРА-КААН.
Кокыр эмей, кудабыс!
Коркыбагар, јаң андый.

КӨЗҮЙКЕ.
Кокыры јок јаң андый —
Талдама эрди ылгайтан.

КАРА-КААН.
Кыдыраңдап, каранын
Кырма бедреп турун ба?
Озогы тойдың чүм-јаңын
Ойынга шылтай айттың ба?

КӨЗҮЙКЕ.
Касты ээчип каргаанын
Канады сынар дедигер.
Керде-марда маргаанның
Кереези болуп будымды
Кайрыдып алсам — слерге соот,
Кайралын алсам — меге коот.

КОДЫР-УУЛ.
Уксаар мени, улу кааным.
Укумал Тас чын айтты.
Јаңыс кызаардың тойын
Јаңыс учурлу эдерге,
Јарандырып ийерге
Јарадар керек маргаанды.

КАРА-КААН.
Јаратпай аа маргаанды.
Баатырымның јӧби чын.

Бастыра јонго јарт болзын:
Балдарыс бек сўўшкенин
Бастырабыс билерге,
Той-јыргалдыҥ сўўнчизин
Томылгылу эдерге,
Белге-маргаан өткўрер.

КОДЫР-УУЛ.
Эрлер кўчин ченежер!

САҤЫСКАН-БАЙ.
Алтынга јес кошпойлык.
Алтын-Сабар — эҥ артык!

КОДЫР-УУЛ.
Артыгын билзин бу калык.

КӨЗЎЙКЕ.
Акылду, кўчтў, чыргайын!

КОДЫР-УУЛ.
Акыр, тилиҥ, Тас, тартын!

Көрсөгөр дө, Јелбеген
Көк торбогын минийген
Једе контыр маргаанга —
Көрўште база тураргa.

КАРА-КААН.
Талдамалар келишкен —
Тастаракай, Јелбеген!

САҤЫСКАН-БАЙ.
Каткыга талбай, канайдаак!

КӨЗЎЙКЕ.
Каткы башы — јоо-калак!

КОДЫР-УУЛ.
Узун тил башка оролып,
Узун тискин колго оролып?
Тоҥ өткўре тилгерек!
Токпок јиириҥ сен, тенек!

КАРА-КААН.
Ондый болсо, шоорлоп берзин!
Кулагым сүүнип тыңдазын.
Кудамның күүни эризин, —
Кутустанып чуурлап берзин!

КОДЫР-УУЛ.
Билер бедиң ӱрдӱрип?

КӦЗҮЙКЕ.
Бир чырмайып көрөйин,
Кайран Байан тойында
Канайып киши ойнобос?
Калазам, артык ойнойтом.

КОДЫР-УУЛ.
Ка, тамагын чыктыткар!
Тешик оос тегин отурбас.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Бистийин, карын, уругар —
Ден бир катап јаман Тас
Јакшы аштың тадын алзын!

Чӧӧчӧйчилер Тас-Кӧзӱйкени күндӱледи: ол койнынаң какшак комыргай кодорып, эргекпиле ойной берди.

АЛБАТЫДА:
1-кы КИШИ.
Ойто ло јиир ташылган,
О, јалкыбас бараксан!

КЕЛИН.
Ойыны јакшы амыйтан.

1-кы КИШИ.
Ондый дезең. Шоодылган
Ого бӱгӱн болбос јат?

ЭМЕГЕН.
Ой, кулагым канайдат —
Ойынына јарый барт!
Озодо мынай ойнойтон.

1-кы КИШИ.
Чын, онысын оңдойтон
Чыгар ба киши бу јоннон!

ЭМЕГЕН.
Је, карын? Түлей киши мен.
Јетире јакшы укпайтам.
Јууктай отурып алатам.
Јиит-уулан Тас турбай!

1-кы КИШИ.
Јибезе де май тутпай!

КЕЛИН.
Тастың нези кеберкек?

2-чи КИШИ.
Кебинде эмес — кеенинде!

КЕЛИН.
Кеjеге јок, тпүк, jүдек!

1-кы КИШИ.
Ой, тындазаар шоорына!
Ойыны торт чурана!

ЭМЕГЕН.
Күүзиниң јаражын.
Јанса, куучындайтан
Јаан солун болор.

1-кы КИШИ.
Ден, чөрчөктө байа бир
«Атту киши түшүп тындаар,
Јойу киши јадып тындаар»
Дейтен ойын бу эмтир.

КЕЛИН.
Тегин де таныш күү эмтир.

ЭМЕГЕН.
Азый Алтайда јадар туштa,
Ак-Каан мынай ойнойтон.

2-чи КИЖИ.
Ордына калганы јок тушта
Ойыны кемге тўшетен?

ЭМЕГЕН.
Јаңыс уулы бар дешкен,
Јажыт бистиң Байанла.

КАРГАНАК.
Је, бу нени табар ла?
Кемси мында билетен.
Бойсын оны...

ЭМЕГЕН.
Је, та ла...

Төрдө — бай-ширеede Кара-каан. Оны эбире — кудалары, Кодыр-Уул.

КАРА-КААН.
Тас таңманың шоорлогоны
Тамагымды кыјыклады.
Алтын-Сырга абакайым
Те неден де айладылды.
Табыскагын таппай калдым.
Тоңкоок бойы эзен болзо,
Той-јыргалга сўўнбес беди?
Кутус Тастың ойыны,
Кудам, слерге јарады ба?

Саңыскан-Бай сартак сагалын сарбаңдадып, кўўн-кўч јогынан башын кекийт. Алтын-Сабар тўлтўйип унчукпайт. Кодыр-Уул кунук санаага тўшкен, төмөн көрўп отурат.

АЛТЫН-САБАР *(адасына).*
Тас меге чат јарабайт.
Тал-табышты јылгырлай
Туузылтар керек.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Јыргашкай:
Ўйде эмес — чыдашкай.

КАРА-КААН.
Кунан кулун сойоло,
Куртту Таска сыйлагар.
Эки ташуур аш колбойло,
Эмди ле колго туттургар.
Эки-јаңыс кожоңыла
Аксак-боксок улустарды,
Көс-јок сокор каргандарды
Көкүдип, төксин төгүнин,
Кööрöм кейин көпчитсин!

КОДЫР-УУЛ.
Каан кишиниң күндүзин,
Аракы аштың ачузын
Кылт этире ичип отур.
Кылынып јаман шок этпе,
Кем болгоның эзеп отур.
(Тастың кулагына шымыранып).
Маргаанды таптың макалу!
Табыскагын — такалу!
Акыр, эмди кемди кем —
Алтын-Сабар, айса мен?
(Јалчыларга)
Колтыкчылар, тасты, эй,
Кедери эткер түргедей!

Эшикчилер Тасты ийде салып, öргööнöң чыгарып, албаты ортозына апарып отургызат.

БЕШИНЧИ КÖРГҮЗҮ

КАРА-КААН.
Јöбимди јонго јарлазын!
Јыргалды там тыңытсын!
Байан деп јаңыс кызымды
Алтын-Сабар күйүле
Оң колдорын тудуштырар,
Алты шаңкызын јазала,
Эки эдип öрдүрер!
Је, адалар јаңы бар,
Јебрендиктең чүми бар:
Күйүлердиң маргаанын
Күн öксöдип баштайын.

2-чи КИЖИ.
Ордына калганы јок тушта
Ойыны кемге тўшетен?

ЭМЕГЕН.
Јаңыс уулы бар дешкен,
Јажыт бистиң Байанла.

КАРГАНАК.
Је, бу нени табар ла?
Кемси мында билетен.
Бойсын оны...

ЭМЕГЕН.
Је, та ла...

Төрдө — бай-ширеede Кара-каан. Оны эбире — кудалары, Кодыр-Уул.

КАРА-КААН.
Тас таңманың шоорлогоны
Тамагымды кыјыклады.
Алтын-Сырга абакайым
Те неден де айладылды.
Табыскагын таппай калдым.
Тоңкоок бойы эзен болзо,
Той-јыргалга сўўнбес беди?
Кутус Тастың ойыны,
Кудам, слерге јарады ба?

Саңыскан-Бай сартак сагалын сарбаңдадып, кўјўн-кўч јогынаң башын кекийт. Алтын-Сабар тўлтўйип унчукпайт. Кодыр-Уул кунук санаага тўшкен, төмөн көрўп отурат.

АЛТЫН-САБАР *(адасына).*
Тас меге чат јарабайт.
Тал-табышты јылгырлай
Туузылтар керек.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Јыргашкай:
Ўйде эмес — чыдашкай.

КАРА-КААН.
Кунан кулун сойоло,
Куртту Таска сыйлагар.
Эки ташуур аш колбойло,
Эмди ле колго туттургар.
Эки-јаңыс кожоңыла
Аксак-боксок улустарды,
Көс-јок сокор каргандарды
Көкүдип, төксин төгүнин,
Кööрöм кейин көпчитсин!

КОДЫР-УУЛ.
Каан кишиниң күндүзин,
Аракы аштың ачузын
Кылт этире ичип отур.
Кылынып јаман шок этпе,
Кем болгонын эзеп отур.
(Тастың кулагына шымыранып).
Маргааанды таптың макалу!
Табыскагың — такалу!
Акыр, эмди кемди кем —
Алтын-Сабар, айса мен?
(Јалчыларга)
Колтыкчылар, тасты, эй,
Кедери эткер түргедей!

Эшикчилер Тасты ийде салып, өргөөнөң чыгарып, албаты ортозына апарып отургызат.

БЕШИНЧИ КӦРГҮЗҮ

КАРА-КААН.
Јöбимди јонго јарлазын!
Јыргалды там тыңытсын!
Байан деп јаңыс кызымды
Алтын-Сабар күйүле
Оң колдорын тудуштырар,
Алты шаңкызын јазала,
Эки эдип өрдүрер!
Је, адалар јаңы бар,
Јебрендиктең чүми бар:
Күйүлердиң маргаанын
Күн öксöдип баштайын.

Кара агаштый албатым
Кара јаныс бу кызым
Эш-нөкөрин сүүгенин
Эренис јок јарт көрзин!
(Албаты чур-чуманак күүлей берди. Кара-каан — Кодыр-Уулга).
Кандый белге эдерин
Капшайын јарла улуска,
Камык јонго угуза.

КОДЫР-УУЛ
(ичкери чыга базып).
Баштапкы белге мындый болор.
Бастыра улус тең болор.
Байан деп сыргалу балага
Кунан койдың куйругун берер,
Байтал бееның казызын берер,
Баланы эшик јанына тургузар.
Бастыра улус оның алдыла
Базып өтсө, бойы талдап,
Кемди көстөп соккойзын,
Ол кишини сүүген болзын!

АЛБАТЫ.
— Јараар, јараар!
— Јакшы јөп!
— Јаң-төрөбис јайым, төп!
— Кодыр-Уулдың белгеси
Коркыш эптү келишти.
— Көргөй, көргөй — кайтпагай?
— Көс јумактап салбагай!

Байанды келиндер кошоңбыла алтын өргөөдөң алып чыктылар

АЛБАТЫ.
— Ары көрсө, ай кеберлү!
— Бери көрсө, күн кеберлү!
— Көрөргө көс кылбыгар!
— Көөркөп, санаан чыгар!
— Јаш тушында кереестеп
Кудалап койгон эмес бет?
— Јаражы кичинек эдет пе?
— Кедери эт!
— Керчешпе,
Кемиси оны эскертет?

— Чачылып јат бистиң јаң!
— Јок, ойгортып јаңыдаң
Орныктырды оны каан.
— Бойсын, улус, кайдатан!
— Бодолынча бу маргаан
Бойлу бойы талдайтан!
— Болор эмди бир чугаан...

Талдама эрлер табылу чубажып өткиледи. Байаннын көзи кемге де тийбеди. Арт-учында Кодыр-Уул, Алтын-Сабар, Јелбеген ле Тастаракай артат.

КАРА-КААН.
Баштап сен өт, Кодыр-Уул,
Баатырым, көр эр мөрин!

КОДЫР-УУЛ.
Байан, көөркий, јоктомчыл,
Байла, меге көрөрин?

Байан туура көрөт.

АЛТЫН-САБАР.
Байан мени сакыган!
Байадаң чылап не турган?

Байаннын алдына токтой түжүп, согорын сакып турат. Је Байан ого кылчас этпесте, аай-кообы јок алаатыган барат, такып-такып кайа багып, көрүп салып.

Мени неге сокпой турун?
Адаң јөбин берген туру.

КАРА-КААН.
Көөркий кайтты — таныбай?

САҢЫСКАН-БАЙ.
Көк-јарамас, буурымай!

КАРА-КААН
(Канығып, аайын таппай).
Алып-эрлер өдүп чыгарда,
А слер, эки јыдымар,

Нени сакып тургар?
Кеткиле мынаң! Тайылгар!

ЈЕЛБЕГЕН.
Эң кўлўги бўгўн мен!
Мени Байан кўзеген!
Белгелў куйрук-казыны
Беленинче мен јийтем!
Соксоң мени!

КАРА-КААН.
Соксоо, кет!

Байан Јелбегенниң сөзине кўлўмзиреп каларда, кыңыс этпей турарда, Јелбеген кўңўреде ыйлаганча чыгат.

КАРА-КААН.
А сен неге мында, Тас?
Алаатыган аамай кас!
Алтын өргөм быјарсытпай
Ары кедери чык капшай!

«Тастаракай» тап эдип, бозогоны ашыра калыды. Кунан койдың куйругы, байтал беенин казызы эки јарын ортозына келип тийбей канайтты. Тастаракай тап эдип туда согот, јуда салып чыга берет. Албаты алаң кайкашкан, тал-табыш тыңыган.

КАРА-КААН.
Кызым! Кыйган, јастырган!
Кокырлап ойын баштаган.
Баатырдың маргааны ўч.
База катап албаты бассын.

Байагазы ойто такып башталат. Је Байан база ла Таста талдап алат. Аркыраган Кара-каан кыйгырат:

КАРА-КААН.
Экинчи белге баштазын!
Ол туштa јарты билдирер!!
Онон бери бўтпезим!!!
Эмди бойым айдайын.
Эби-јöби мындый болор.

Эрке кызым Байанды
Экче сундукка сугар.
Маргышкан бу баатырлар
Мактап јараш кошоң айдар.
Байан кемге карузыыр,
Сүүгенининг үнин таныыр —
Кошоңдоп каруу јандырар,
Кайырчакты ол ачар,
Кайран кызымды ол алар,
Јашына јакшы күүү болор!
(Байанга)
Балам, эмди онойтпо,
База такып ойнобо!
Албатының, ак малдың
Јармысының салымы —
Сенің талдап алганың!

БАЙАН.
Менің талдап аларым —
Мекеси јок ырымым!

АЛТЫНЧЫ КӨРГҮЗҮ

Байанды экче сундукка отургуза суккулайт: кошоңду маргаан башталат.

АЛТЫН-САБАР.
Беш сабарлу колымды
Берип турум «эзен» деп.
Көк сундукта Байанды
Көстөп турум «менің» деп.

Он сабарлу колымды
Сунуп турум «эзен» деп.
Ол сундукта Байанды
Сурап турум «унчук» деп.

Байан унчукпады. Алтын-Сабар ал-санаада.

КОДЫР-УУЛ.
Јаңмыр јааза, јаагай ла,
Јакам өткөй, кайдар ол.
Јашырып сукса, суккай ла,
Јаңарым укпай, кайдар ол.

Мөндүр јааза, јаагай ла,
Бөрүгим өткөй, кайдар ол.
Бөктөп сукса, суккай ла,
Сөзим укпай, кайдар ол.

Байан удура унчукпады. Кодыр-Уул кородоп, ары-бери баскындайт.

ЈЕЛБЕГЕН.
Јарым кунан мен јигем,
Јарым курсак болбоды, бууй-бууй.
Јараш кысты көрөлө,
Јадып уйкум келбеди, бууй-бууй.

Бүдүн бука мен јигем,
Бүгүн курсак болбоды, бууй-бууй.
Бу Байанды көрөлө,
Буурсап уйкум келбеди, бууй-бууй!

Байан Јелбегенди де јектеп койды. Јелбеген јеңиле көзинин јашын јыша согуп, күнүреде ыйлайт, күзүреде бустайт.

ТАСТАРАКАЙ-КӨЗҮЙКЕ.
Алтындый бүри төгүлген
Ак кайың беди, бу беди?
Аркада чачын јайынган
Айдышкан беди, бу беди?

Күмүштий бүри төгүлген
Көк кайың беди, бу беди?
Көксинде чачын јайынган
Көрүшкен беди, бу беди?

Алтын сундук ичинең
Чыгадың ба, Байаным?
Ай кеберлү чырайың
Көргөйим не, кайраным?

Күмүш сундук ичинең
Күүнің айтсаң, Байаным.
Күн кеберлү чырайың
Көксимде эди, кайраным.

БАЙАННЫҢ ҷАНА КОШОҢЫ
Көзи кара Көзүйкем,
Көспөктөлип jүрбезең.
Кööркий мени ченебей,
Кödүре бойың көрүнсең.

Кайран бойың ийделү,
Кайырчакты сен ачсаң,
Капшайын мени чыгарсаң,
Качырып мынаң апарсаң.

Кайран эшим Көзүйим,
Канча jылга сакыгам.
Кубуксып сеге jүрегим,
Кубулып та алсаң, таныгам!

Көзүйке маргаанды алган бойы, кайырчакты ача согот, Байанды алып чыгарат. Эки кööркий кучакташкан тушында күкүрт-jалкын күзүрт эдет, түнеериктү боло берет. Мынысы Көзүйкениң эрjинеси — Кан-Коңур jада салып, öштүлерин тоскыртканы. Ончолоры тоңо берген чилеп тура калганда, Көзүйке ле Байан jап эткилеп jылыйат.

КАР-КААН *(сагыш алынып).*
Тасты, тасты тудугар!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Та не jеткер, кем айдар,
Тарма ба бу, jартагар?

КАРА-КААН.
Байан кайда, табыгар,
Баатырларды чаптыргар!
КОДЫР-УУЛ.
Иргечилер, тимиргер!
Эшикчилер, кетегер!
Кödöчилер, көрүшкер!
Jедекчилер, jелдиргер!

Jердиң üстин керигер,
Jедип-тудуп экелгер!

АЛБАТЫ.
— А бу неден бу чугаан?
— Каан бойы јарлаган!
— Байан бойы талдаган.
— Маргааныды Тас чын алган.
— Канайып сöскö турбайтан?!

КАРА-КААН.
Унчукпагар — слер ӱн јок!

АЛБАТЫ.
Улуска сöс — учкан ок!

КӦШӦГӦ.

ТӦРТИНЧИ ОЙЫН
БИРИНЧИ КӦРГЎЗЎ

Јетен айры темир Терек. Јашыл торко чиби јапаш. Кӧзӱйке ле Байан шатра ойноп отургылаары.

БАЙАН.
Је, мен эмди јӱрейин.
Јеӊӱге «бийим» ийейин.

КӦЗЎЙКЕ.
Кайтсын, экем, јӱр бейин.
Кааныӊныӊ јолын кескейим,
Бу шатраны аладым.

БАЙАН.
Бургай соккой баатырым.

КӦЗЎЙКЕ.
Јолын, акыр, бöктöйин.
Јок, табарып көрöйин.

БАЙАН.
Мен мынайда турайын.

КӦЗЎЙКЕ.
Тескерледип кыстайын.
«Кааныӊныӊ» јолы туйуктан!

БАЙАН.
Канайып аай табатан?
Ка, туузылды бу ойын!
Көзӱйкем, айт, ондойын:
Көстӧп бойын таптын ба?
Айса, кем-кем болушты?
Айдып берип башташтыы?

КӦЗӲЙКЕ.
Энем узак јашырган.
Эреетип айтпай отурган.
Эс-бозынан сӧс уккам —
Энеме келип, јарташкам.

БАЙАН.
Арт учында айткан јат?

КӦЗӲЙКЕ.
Анда да јок — буудактап...

БАЙАН.
А билбей ол — бу эл-јат[4]:
Аймагы башка јон јуртап,
Алтайдан там ырашат,
Адалык јаңын чачышат.

КӦЗӲЙКЕ.
Адан да кайтсын — черт бускан,
Алтайынан тайкылган.

БАЙАН.
Ай, бараксан энейим!
Айдып сӱрдеп туратан,
Алтайын сӱре санайтан —
Амыр јаткан тушысты,
Ак сӱмерлӱ јуртысты.

КӦЗӲЙКЕ.
Эптӱ-јӧптӱ эки каан,
Эки најы јуртаган.
Эргекче јаш бойысты
Эш эттирип кол туткан.

Алтын-Сырга энейин
Айткан ба көчүш келтейин?

БАЙАН.
Окпын-сокпын онысын
Ондоп то эмес — сомдойтом.
Энем бошоп, меге чын
Эрмекти кем толгойтон?
Эрјенелү Алтайдан
Элсиреп неге көчкönис,
Эртишти төмөн кеткенис,
Јартап кем де ачпайтан —
Јалтанып па, айтпайтан.
Јаңыс энем јакыган:
Салымду элиң бар деген,
Сакыйтаның ол деген,
Эр-Көзүйим, Көзүйкем,
Энчикпей, сеге бүдүнгем.

КӦЗҮЙКЕ.
Көрүшпестең көрүштис.

БАЙАН.
Айдышпастаң айдыштыс.

КӦЗҮКЕ.
Такып ойто табыштыс!

БАЙАН.
Танытпазым — тату сыс!

КӦЗҮЙКЕ
Табышты меге кем эткен?
Таныыр эпти кем берген?

БАЙАН.
Батаазын. Буудак-табыскак...

КӦЗҮЙКЕ
Болбозым дейтен не тургак?
Болушчым бар, кучкашак!

БАЙАН
Бойсын, кокыр.

КӨЗҮЙКЕ
Блаашпаак.
Болчок кара куруттый
Боскара нәјым шак ондый.
Болгон-тушкан билбезин
Босторкойдың јүзүнин.

БАЙАН.
Көзүйим, эркем, эркешим!
Көөркий эшиң мен эдим.

КӨЗҮЙКЕ
Көзинектең көргөндө,
Көзи јараш көөркийим.
Бозогонон көргөндө,
Бойы јараш көөркийим!
Бириктис эмди, билиштис.
Өчүрген отты көңшүдип,
Бөлүнген элди бир эдип,
Бис јуртайтан эмтирис.

БАЙАН.
Энеден чыккан јеримди
Энчикпей турум көрөргө.

КӨЗҮЙКЕ
Эмеш сакы.

БАЙАН.
Јок, эмди!
Эркейим, бу чөлдөргө
Экпин эбиң агытпа.
Капшайлап мынаң јаналык —
Кайра јолың узатпа.

КӨЗҮЙКЕ
Канату јоргом Кан-Коңур
Кайда барар јетирбей,
Аткан октоң ол учкур,
Айлана согор түргедей.

БАЙАН.
Айса незин саатайтан?

КӨЗҮЙКЕ
Акыр, эшим, бир санан:
Бис те кедип каларыс,
А бу улус, эл-јоныс?
Олорды канай таштайтан?
Оңдо мени, бил, Байан!

БАЙАН.
Олјого олор келген бет —
Ордылу јон, кааңду эл?
Кайным деп кааңга ишенбе —
Көкси — туйук, көзи — чел!

КӨЗҮЙКЕ
Албатылу, ак малду
Адамның јурты — энчилү.

БАЙАН.
Каан адам — кал-кату.
Калас некеш, кан үлү!

КӨЗҮЙКЕ
Јандыратан јаңы бар —
Јартажар турум јолыгып.

БАЙАН.
Кемниң сөзин ол угар,
Кезебес бөрү, ач болып?
Энемниң башын јип койгон,
Эмдиге ле тойбогон.
Ач-јутума Саңыскан
Алтын-мөңүн сыйлаган,
Торко-маңдык јайраткан —
Тойбос көзин тайкылткан.

КӨЗҮЙКЕ
Күүни седең болгожын,
Күйүзине сүүнбес пе?
Бир јастырган болгожын,
Билиндим деп шүүбес пе?
Кара јаңыс кызы — сен.
Кайткан, энчи бербейтен?

БАЙАН.
Төлүзин јаңыс төгүде
Төлөйтөн јанду болбой ол.

КӨЗҮЙКЕ
Канайдар, адаң эзенде,
Каныктырып, не јобол?
Эреп-некеп, кандый мөр
Энчибисти аларга?
Аайлаар, байла, јөптөжөр,
Ада сөзин айдарга?

БАЙАН.
Кандый болор — бойың көр.
Канды калас кем төгөр?

КӨЗҮЙКЕ
Туузылбайтыр бу ойын...
Тургагың ал, јортойын.

ЭКИНЧИ КӨРГҮЗҮ

Кара кааннын өргөөси. Кату бүркүк кебин тартынган Кара-Каан кудалары ортодо мүркүттий үрпейген отуры.

КАРА-КААН.
Тас эмес бу — илбизин!
Тап эткели, јок изи,
Једип тудар дегейсин —
Јердиң-сууның јелбизи
Јок каларда, эдиме
Соок јайылды јимиреп.
Мыйгак сөзи көксиме
Мык томылды — бу не кеп?

САҢЫСКАН-БАЙ.
Мындый сөсти не дейтен!
Мылкыс кыймык этпейтен,
Мынай чөкөп, не ыра?

АЛТЫН-САБАР.
Мунду[5] кылык — муң шыра!
Өзөгим өртөйт бу маргаан:

Өчөп-какап базынган,
Өлбөзөк Тасты талдаган!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Кайда барзын Тастың кан?
Калын-кааны сен санан!

КАРА-КААН.
Кайран куда, кару күйү!
Кара өрмөк, јип-түйү —
Төгөрүк буру мойнымда,
Төбөлөөр баш бойымда.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Буунығып-сүрдеп турбайыс.
Бу, бодозоор, чыгымыс —
Бут алдаарга салганыс?
Бурылбай баады байлыгыс!..

КАРА-КААН.
Сойдырарым терезин,
Соксоо таңма тудулса!
Соот болзын деп тирүге
Кайнадарым...

САҢЫСКАН-БАЙ.
Јок туза!
Јөптөшкөнис кей болды,
Јөмөгөнис шор болды.
Јети јыл улай бу бистиң
Јеткил күндүү-күреениң
Арајан амсап јүрдигер,
Алтын торко кийдигер.
Ачынбадаар — сүүндигер,
Артабадаар — сүрлендеер.
А эмди келип не болды?

АЛТЫН-САБАР.
Айтпагар, ада, уйадын —
Ачузын канай базайын!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Улузаарга соот эдип,
Уйатка бисти түшүрип

Акка-көккө шоодылган,
Ала-тарый — үч маргаан!

АЛТЫН-САБАР.
Байан, кайткан, сокоргон,
Байын бузып, не болгон?
Тасты канай талдаган?

САҢЫСКАН-БАЙ.
Тарма-илби алдаган!

КАРА-КААН.
Айдышкар, эбин табышкар,
Таштабагар, болушкар.
Туткуннан балам айрылса,
Туттургайым тургуза.

АЛТЫН-САБАР.
Сугунып кайда јашынар,
Суру-чабы угулар.

КАРА-КААН.
Камык исчил мергендер
Кайулу табыш экелер.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Буурыбыс чат кайылды,
Чыдуубыс сакып, туузылды.
Ичкери мөр јок болсо,
Ишендирип тутпагар,
Калын-кааны јандыргар,
Кайра некеер табыс бар.

КАРА-КААН.
База кичик чыдашсаар!
Баатырым, кандый табыш бар?

КОДЫР-УУЛ.
Сүүнчи, кааным!

КАРА-КААН.
Айт кыра!

КОДЫР-УУЛ.
Айбычы келди јандыра,
Ады күйүп чабышка.

КАРА-КААН.
Кулагыс сүүнзин табышка!

АЛТЫН-САБАР.
Айбычыга — ат сыйга!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Арајан аштаҥ — тадыра!

КАРА-КААН.
Куучында капшай — угарга!

КОДЫР-УУЛ.
Темир-Тайга арјанда,
Темир јалаҥ кырында
Темир Терек бар эмей...

КАРА-КААН.
Батаазын, оны мен билбей!
Айт түгезе, түргедей.

КОДЫР-УУЛ.
Јылкычылар көргöни —
Јүлүнче ыш түдүни.
Турнабайла јууктада
Тартырала танийтир:
Јашыл торко јапаш дийт,
Јаап койгон туру дийт...

КАРА-КААН.
Балам анда — туткунда!

КОДЫР-УУЛ.
Балагар коот-јыргалда
Шатра ойноп отурган.
Алып-Баатыр јанында,
Аҥның эдин тиштеген...

САҢЫСКАН-БАЙ.
Кандый баатыр?

АЛТЫН-САБАР.
Өлбөзөк!
Тастаракай төңөзөк!

КОДЫР-УУЛ.
Кан-коңур ат туру дийт,
Калап баатыр отуры дийт.

КАРА-КААН.
Јылкычылар чын көргөн.
Јүрегим чын ширт эткен.
Күчүк бөрү јаанаптыр,
Көзүйке өзүп чыдаптыр.
Тербезен кебин алынып,
Тергеебиске кириптир.
Тастың кебин тартынып,
Талашарга келиптир.
Байанымды айрыырга...
Быйанымды айдаарга...

САҢЫСКАН-БАЙ.
Сүрлү куда, сүрдебей
Сүме-эбин таап ийбей.

АЛТЫН-САБАР.
Базынып шооткон учун,
Байанды алып качкан учун
Таска ийттиң өлүмин!

КОДЫР-УУЛ.
Тартар үзе кыл-өөчин!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Эбин шүүбей меңдебес,
Эр-Көзүйке — Тас эмес.

КОДЫР-УУЛ.
Кааным, ылтам јакарсаар
Качкындарды тударга.

АЛТЫН-САБАР.
Таңманың тынын кыйарга
Табылбайсын эп-арга.

КАРА-КААН.
Саңыскан-кудам сап тудар,
Саататпастан сөзи — мар.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Кызу чокты чорчыңдап,
Кыскаш јокко тутпайтан.
Кыймыктанбай јер тыңдап,
Кызынып база јатпайтан.
Албан күчле алыпты
Алдайтаны күч эмей.
Мүркүтти де тузактап
Тудатанын бис билбей.

КАРА-КААН.
Ак-каан уулы — алып-эр,
Ағыртып адар ан эмес.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Мекеге кирбес дешпегер,
Менің сүмем — меңдебес!

КАРА-КААН.
Быжу ла болзын — быжырар.
Быштакты сыгып базырар.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Анайткажын, јуунадаар:
Алты икиличи јиит талдаар,
Алты кожоңчы келин кошор,
Алты ташуур аракы јазаар,
Алты ирик эдин коштоор,
Алама-шикир аш апарар,
Адасына кызын айтырзын,
Кайнына күйүүзин алдырзын,
Айылдагылап келзин деер,
Келбезе ӧӧркӧӧр деер.

КАРА-КААН.
Кандый эптӱ, кандый чын —
Кайнына келбей баргайсын...
Айу чылап айага
Айабай бойы табарзын!

САҢЫСКАН-БАЙ.
Эпке-jӧпкӧ кире берсе,
Эрке сӧскӧ бӱде берсе,
Калын-каага адыркап,
Кӱйӱзип бери jедип келсе,
Кӱлӱкти мында кабарыс,
Кӱлӱ-кишенге сугарыс!

АЛТЫН-САБАР.
Бозого до алтатпай
Бого ло jыга чаап салбай!

КОДЫР-УУЛ.
Канын-jинин jайрадып,
Тайгылдарды jыргадып
Той болбойзын ийттерге.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Ӧкпӧӧрбӧгӧр, баатырлар,
Ӧйинең озо ӧтпӧгӧр.
Озо баштап ӧкпӧзин
Ӧчӱрип jакшы кӱндӱлеер.
Кӧзи jараш «кӱйӱзин»
Кӧӧркӧдип кааныс эркелеер.
Эзирген ле тушында,
Эреетиген соңында
Отус jылга ачыткан
Сары коројон ичиртер —
Санаазы чат энделер.
«Кӱйӱгер» ичи кӱйбейсин,
Кӱрӱмиң бойы ӧлбӧйсин.

КАРА-КААН.
Кол быртыдып уймалбас,
Кинчек-jарамас j[illegible]ттырбас.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Бойыгардың табаарда.
Јаттан келген адымда,
Јöп берери — менийи,
Бўдўрери — слердий.

КÖШÖГÖ

Јажыл торко јапаш оду. Көзўйке, Байан отурганча. Алты уул икили тартканча, алты келин кожоңдогончо киргилейт. Тизе јеңил чöгöдöп, алтын чарага урган актың ашын туттурдылар.

ЈИИТ.
Кайыныгар Кара-каан
Кара јаңыс кызын алган
Кару-јакшы кўйўўзин
Айылдап келзин дийт.
Ак малының јарымын,
Албаты-јоннын јарымын
Айрып-бöлип берерге,
Амыр-энчў јурттаарга
Алкыш-быйан берерге!

КЕЛИН.
Көргöн көзиң чолмондый,
Тынган көксиң тайгадый
Эрлў бўткен бойыңды
Ажын теејилеп јизин деп,
Айткан сöзин уксын деп,
Атту-чуулу Кара-каан
Амадап сени кычырган.

КÖЗЎЙКЕ *(күлүмсиреп)*
Кара-каан кайным кырч эди,
Канайып капшай буурсады,
Каборто малын берерге?
Кайыш курдый кату эди,
Канайып белен јымшады,
Каборто јонын бöлиирге?

Канайып мойноп отурар,
Каруузын айдып барыгар:
Үч коноктон келерим.

Элчилер энчейишкен ээчий-деечий чыккылайт.

БАЙАН.
Көзүйим, көргөн көзимнин
Чогынан меге сен баалу!
Каймыгып, јөпкө не кирдин?
Кара-боро санаалу
Каан адам айа тарткан:
Кара башынды базарга,
Кайран тынынды кыйарга
Кара сананып кычырган.
Урган ашын ичпе сен,
Айткан сөзин укпа сен!

КӨЗҮЙКЕ
Эненин јаңыс уулы мен,
Эртип калбас эрјене бедим?
Аданын јаңыс уулы мен,
Артап калбас алтын бедим?
Өлгөн јерге сөөгим калгай,
Өскөн јерге јашым калгай.
Кандый да болсо, адайын.
Канайдар база, баргайым.
Кайнымнын сөзин уккайым,
Каразын-агын туткайым.

БАЙАН.
Бүтпе, бүтпе — ишенбе,
Бүрүңкүй јөпкө бүдүнбе!
Качангы чертин бүдүрбес,
Карузып сени ол көрбөс.

КӨЗҮЙКЕ
Кара јаңыс кызы сен.
Канайып бербес энчизин,
Кайдалык, мени көрбөзин?
Канайтса да, мен белен.

БАЙАН.
Сөзимди укпас бу бойың
Сөөгиңди салар ыраң ба?
Јеек-јимекей олордың
Јеми болорго турган ба?
Өлбөс сени өлтүрер туру,
Барбас сени базар туру.
Јер-алтайын јеекендий
Јеерип бери не көчкөн?
Эрте јашта эрелтип,
Энемди јерге не көмгөн?
Кара јаңыс бойымды
Калың-каага тойынбай,
Аймагы башка јат јуртка
Берерге јат бадынбай.
Көргөнчө сени, көргөнчө,
Көрбөгөн болсом кайдадым.
Келгенче сеге, келгенче,
Келбеген болсом кайдадым.
Јүрегим менің сыстабас эди.
Јүзим менің сууланбас эди.

КӨЗҮЙКЕ
Көөркийим, бүт, эрикпе,
Көстің јашын көл төкпө,
Мырын суузын мыс төкпө!

БОСКАРА.
Најым, ичпе!

КАН-КОҢУР.
Үстүкпе!

Кара-каанның өргөзинде. Күндүү-күрее көндүгип калган. Мында ок Көзүйке.

КАРА-КААН.
Айланайын, сен, балам,
А бу не удап саатаган?
Адың аттаң јүгүрүк,
Бойың эрденсен күлүк.
Неңің учун тас болып,
Кубулып келген киши сен?

Карый берген кайныңды
Какап-ченеп кайттың сен?
Актуга неге ачынган,
Ала-көнө не качкан?
Ал-санаамды чыгардың,
Амырымды аскырдың.
Батыр бойың келбединг,
Баламды канай беретем?
Таныбаган буруум беди,
Тарынып неге өөркөйтөң?
Салган аштаң талдап ји,
Урган аракыдаң амсап ич.

САҢЫСКАН-БАЙ.

Аймагыс башка болсо до,
Аайлап турбай јаңаарды.
Бис те база јўректў,
Бил отурбай маргаанды.

КАРА-КААН.

Кўйўўм кўўни сообозын,
Кўмўш айактаң беригер.
Чөрчөк сөстөң чөкөбөзин.
Чөгөдөп туурам беригер.

КОШОҢЧЫЛАР.

Кумакту көлдө куу ойнойт,
Куркун алды суу ойнойт.
Куда-кубуй јуулыжып,
Куулы чөөчөй кол ойнойт.
Камышту көлдө кас ойнойт,
Канат алды суу ойнойт.
Кайран төрөөн јуулыжып,
Калайлу чөөчөй кол ойнойт.

АЛТЫН-САБАР.

Ат чакысы турганча,
Тўшпезим деп кем айдар?
Арајан ажы турганча,
Ичпезим деп кем айдар?
Кой чакызы турганча,
Тўшпезим деп кем айдар?
Коројон ашы турганча
Тутпазым деп кем айдар?

КОДЫР-УУЛ.
Чөөчөйдөги ашыбыс
Чөкөшпөстин күндүүзи.
Айактагы ашыбыс
Ачынбастын күндүүзи.

АЛТЫН-САБАР.
Амсап ийзеер — адакы.
Какталып калтыр јыракы.

КОДЫР-УУЛ.
А ден, күлүк, кыракы!

КӨЗҮЙКЕ
Акыр, јетти, ой, акы.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Корон беди — коројон.
Арам[6] беди —арајан.

КАРА-КААН.
Ак малымның јарымын ал,
Албаты-јонның артыгын ал.
Алтайына јанып јуртта.
Алкышым ал, је, уурта!

КӨЗҮЙКЕ
Андый болсо, је, акыр —
Адакызын...

БОСКАРА.
Јок, какыр!

Коронду чөөчөйди Көзүке эринине тийгизери јоктон тышкартынан чөйө-чөйө ат киштеди — Кан-Коңур ээзине темдек берет. Өштүлери тыныш үспей көс албайт — Көзүйке Кара-кааннын туурамын амсап ичер бе, јок по.

КӨЗҮЙКЕ
Үлешкени — үстү,
Учкашканы — јорго.
Ууртадым, адабыс.
Учы — бойоордыйы.

Кара-каан чочып, кайра атпас эдет. Көзүйке мыны сеспеген кептүү, седеркеп, Саңыскан-байга баштанат.

Jөмөжип ийзеер, төркиндеш!

Саңыскан-бай сабарлары тырлажып, сабаны тутпай тууралайт.

Болушпас бедеер, баатырлар?

Алтын-Сабар ла Кодыр-Уул чөөчөйди албай, ары болойын деерде, болгобостоң табарыжып, коронду чөөчөйди чайпалтып, отко төктиртет.

Оо, јайлаа, бу кыйал!
От-Энени быртыдып,
Ого ачу төкпөйтөн.
Ка, урыгар — ууртайын.
Кайткай эди — јудайын.

Алтын-Сабар ого ылтам-тарый корон кошкон коројонды туттурып берет. Көзүйке тыныш үспей ууртап ийеле:

Коркышту күндүгер бу ба, каан,
Корон кошкон коројон?

Чыгарга тура јүгүрет, өштүлери онын јыгыларын кетеп, анча-мынча кыймык этпей отурганча, Алтын-Сабар, адазы ого имдеген тарый, кылт эдип кылышын чупча тартпат, Көзүйкенин јолын кезип, чурап келди. Эки баатыр чабыжа бererде, Кодыр-Уул коштоноочы болып, Көзүйкени арадашып тура, кенетийин кем де сеспес јанынаң Алтын-Сабарды өткүре сайып ийди. Онысы калактап јыгылат. Калак-кыйгы өткүре, Көзүйке тараљый-тараљый, элтежип чыга конот. Кан-Конурдын тибиреп ыраганы бу тал-табыш өткүре чала угулбай да калды ошкош.

САҢЫСКАН-БАЙ.
Ой-баай, ой-баай, буурымай!
О кайраным, уулымай!

КОДЫР-УУЛ.
Күрүм эрди өлтүртир,
Күр-көксиндөөн сайийтир.

КАРА-КААН.
Күлүгер дийдим күрүмди —
Күлүреп качып јүрөөрди!
Тудугар оны, тургактар!

САҥЫСКАН-БАЙ.
О кудайым, не каргыш!
Ой, уулымның јок тыныш!

КАРА-КААН.
Көк Теҥери сени теп!
Көзүйкени тап, истеп!

КОДЫР-УУЛ.
Көк Теҥери табы, каан.
Куды учты, эр өлди.
Күчүгеш јаан јер албас:
Күйүп калар, удабас.
(бойында)
Јарыш эдип, экилеен
Јап эдерин кем билген?
(Јарсылдада каткырып, кылышпыла јаҥыганча, Көзүйкени сүрүшкен болып чыга конот):
Јаба једип тудатам,
Јаман тынын кыйатам!

Јети-Суунын белтири. Јүс-јүрүк өзөк. Кан-Коҥур коронго күйүп бараткан Көзүйкени бери качырып экелиптир. Санаасагыжы энделген јаш баатыр агаш төзинде јадыры. Кан-Коҥур была чөлдиҥ кучыйагы — босторкой.

КАН-КОҤУР.
Јеткер — јеҥ алдынаҥ.
Ачу — айак түбинеҥ.
Эреетип эшин укпаган.
Эр түбекке урнуккан.

БОСКАРА.
Кайран баатыр,
Тыныш уур!

КАН-КОҤУР.
Тыны — бычак миизинде!

БОСКАРА.
Тындандырар эп сенде.

КАН-КОҢУР.
Аткан октый учатам,
Алтай Ээзине баратам,
Аршан-кутук сурайтам.

БОСКАРА.
Мен Байанга учайын,
Мекелеп-айдып салайын.

КАН-КОҢУР.
Карчагага каптырба,
Тейлегенге тептирбе.
Анаар-мынаар сен учпа,
Айылдар солып астыкпа!

Кан-Коҥур тибиреп ары болды, босторкой калырт эдип, канат јайып уча берди.

* * *

Кара-Кааннын өргөөси. Кодыр-Уул была Кара-Каан экӱден экӱ.

КАРА-КААН.
Туттыгар ба, јок по?

КОДЫР-УУЛ.
Тууралап тудуп болбодыс.
Агыртып, адын таппадыс.

КАРА-КААН.
Баштарын кезип будына саларым,
Буттарын кезип башына саларым!

КОДЫР-УУЛ.
Көзӱйке, јарт ла, јадачы —
Көк тӱдӱн, кей-кебизин.
Кем де кезип таппады
Кедип калган истерин.

КАРА-КААН.
Көзүйке — илби-тармачы?
Көк јарамас, кокырчы!
Солоондор кайткан? Соксоолор!
Алыптар эмес — аамайлар!

КОДЫР-УУЛ.
Алыптар тап эдерде
Ээрлеринин колоңы
Кертиле түшкен кенейте.
Үзеңиге теберде,
Үзүлип түшти көдүре.

КАРА-КААН.
Кемиси кескен болотон?

КОДЫР-УУЛ.
Кей түнеерип бозооргон.
Бут алдынаң босторкой
Болчос эткен.
КАРА-КААН.
Амыйтан!
Јерге былча тепсебес
Јеекендер слер кайтканаар?
Јел-салкынын агыдар.

КОДЫР-УУЛ.
Јелбенекте тарма бар.
Аң да, куш та болужар
Албын-јилбин абы-бар...
Јудап та ыраак ол барбас,
Јуукта табар өлүмин.

КАРА-КААН.
Јолду айттың. Је ого
Јукпас белең бу јобол.
Јада-тура бошоорго
Јайааны јаан баатыр ол.
Јок, тыны ылтам үзүлбес.
Оның учун бачымда,
Оны таптыр, јадарда.
Өлгөн, тирү — орды бир,
От-јаларга јалаттыр.

Кубалын кейге таркатсын.
Алтай Ээзи сөөгин де
Тындандырып албазын!

КОДЫР-УУЛ.
Уктым-бактым, улу кааным!

КАРА-КААН.
Азыйдаң чындык баатырым,
Артап-карып калгамда,
Уулым кептӱ сен арттың
Учында келип јуртымда.
Сӧзим угар эшим јок,
Сӧӧгим тудар уулым јок.

КОДЫР-УУЛ.
Мындый ырыс-кешикке
Мендий киши бӱдет пе?

КАРА-КААН.
Чырайың соок не турун?

КОДЫР-УУЛ.
Чын оңдодым эмеш пе?

КАРА-КААН.
Ачап-сыйап Саңыскан
Алаатып мени таштады.
Калың-каазын јандыртып,
Кайа көрбӧй аттанды.
Алтын-Сабар уулының
Сӧӧгин төӧгӧ коштотты.
Башкы уулдары јок чылап,
Багырып-сыктап ырады.

КОДЫР-УУЛ.
Аткан ок таштаң јанбас,
Алып-эр јолдоң јанбас.
Көзӱйке изин кезейин,
Көлчинди таап өртӧйин!

Кодыр-Уул чыгарга ла јадарда, өргӧӧниң ичине канаттары талырап босторкой кучыйак кийдире учат:

БОСКАРА.
Түргедеер керек!
Түбек, түбек!
Байан, Байан,
Бачымдап аттан!

КАРА-КААН.
Бу не кучыйак?

КОДЫР-УУЛ.
Амыйтан!
Болуш сурап келген турбай.

КАРА-КААН.
Тут оны! Тут! Капшагай!

Кодыр-Уул ичкери тап эдип көшөгөлөр сайын талырап согулып турган босторкойды бөрүгиле јаппаза согуп, тудуп алды.

КОДЫР-УУЛ.
Ка, көрсөгөр — босторкой.

КАРА-КААН.
Карачкы болзын, бозомдой.
Азып келген куш болбой?

КОДЫР-УУЛ.
Айбыга келген куш эмей.
Аайладаар ба айтканын?
Ээзи кайда — ол билбей.

КАРА-КААН.
Эйе, айтсын, јартазын
Ээзи кайда јатканын.

Кодыр-Уул босторкойды экчейт, јайкайт, је онысы унчукпайт.

КАРА-КААН.
Јуңын оның бир-бирдей
Јула тартсаң — айдийбей.

КОДЫР-УУЛ.
Көзүйкең кайда — айдып бер!

Кучыйакты кинчектеп, канча јуңын јула тартат, босторкой ӱн де јок.

КАРА-КААН.
Кӧдӱре айтсын — јул чебер.

КОДЫР-УУЛ.
Ме, кӧзи аңданып, талып калт!
Меке јоктоң айт дийдим, айт!

КАРА-КААН.
Эптеп јул!
Энделе бертир.
Эмеш-эмеш, экче, уул.

БОСКАРА *(бошоп јада):*
Јӱс теректиң тӧзинде
Јӱс-јӱрӱк деп јерде
Кӧзӱйке најым,
Ӧлӱп јадым...
Качан да мени ундыба!

КОДЫР-УУЛ.
Јӱк батпазаң, айтты ба!
Јӱс-јӱрӱкти кем билбес
Јети-Суунын белтирин?

КАРА-КААН.
Бадынбай турган таңманың
Башы эмди базылар.
Балулу јаткан сыгынның
Балы бадып јыгылар.
Кодыр-Уул! Ылтам, бачымдан!

КОДЫР-УУЛ.
Уктым-билдим, улу каан.

КАРА-КААН.
Керек јарт па?

КОДЫР-УУЛ.
Јарт!

КАРА-КААН.
Аттан!
Керек бүтсе, баатырым,
Кешиктү күйүүм болорын.

Јети-Суунның белтири. Кош черүлүү јортып келеткен Кодыр-Уул көрүнет.

КОДЫР-УУЛДЫҢ САНАА-МОНОЛОГЫ:
Көс јетпейтен чөл-тала!
Көксим, көксим, күүле, кайла!
Чөлдөр, чөлдөр чөйбөк, эптү.
Чөрчөк-санаа салым кептү.
Канча јылга бүтпей јүрген
Каран-туйка бу амадуум
Бүдерге јуук. Бойы түрген
Бүгет сөзин карган согум.
Кешик бойы келди эмди,
Кара-Каан мени уулым деди.
Күзел Байан мениҥ болор,
Күлүк бойым күйүү болор.
Аламөнчөк улчумар
Јолдоҥ чыкты Алтын-Сабар.
Меч этирте јыга сайар
Мендий күлүк кайдаҥ чыгар!..
Бараксандар сеспей калган,
Багыргылап тура калган.
Баатыр дезе, мен чын баатыр!
Баркым кайда, кааным, јандыр!
Јарым тынду күчүк артып...
Јаткыҥ, јалан — үлүүҥ сакып!
Үҥ јогынаҥ тынын кыйар,
Үйе-сөөгин отко салар.
Кары чагы јеткен кааным
Каҥыл мөштий јыгылбайсын.
Сөөгин болсо тудуп салар,
Төгү-ашын берип салар.
Кара-Кааннын ак быйаны,
Кайнап јаткан камык јоны
Карам јоктоҥ мениҥ болор,
Кодыр-Уулдын јурты болор!
Көс ойнодор кеҥ тала...
Көксим, күүле, јүрек, кайла!

(Кодыр-Уул сана-агынын кенейте кезе согып, ичкери ӳкӳс эдет).

Акыр, ајар — ыш анда!
Аланчык-јапаш оду ба?
Ы-ы, кӳчӳгеш шак мында
Ышыктанып јады ба?
Озочылар, чабыгар!
Одуны туй курчагар!
Ок коротпой тудугар,
Олјолоп, јыга базыгар!

(Черӳчилер чапканча Байан ла Кӧзӳйкенин јадагай јапаш одузын чӳрче аразына курчагылап ийди. Кодыр-Уул — ат ӳстинен):

Кӳлӳжерге кӳлӳӳн бар ба?
Кӳрежерге кӳчин бар ба?
Качырып келген туткуннаң
Кааннын кызын јайымда!
Адасынын адынаң
Айдып турум — бачымда!

БАЙАН *(јапаштаң чыгып келеле):*

Кökö тӳште бу меге
Кӳркӳреп турган немен не?
Кӧзӳйке мында јок дейле,
Кӳчӳркеп-öчöп келдин бе?

КОДЫР-УУЛ.

Эзен-менди, эй, Байан!
Ээн јерде јаңыскан
Не кылык бу отурган?
Элчиге јӳрим. Ылтам јан.

БАЙАН.

Адам сени ийди бе?
Алдап тутсын деди бе?

КОДЫР-УУЛ.

Айбыга келдим дебейттим?
Аданнын сӧзин бӳдӳрдим.

БАЙАН.

Кӧзӳйке кайда? Айт чынын.

КОДЫР-УУЛ.
Көзүйке кайда јатканын
Көрөтөн болсом капшайын!..
Күндүү-күрее тушында
Күркет-кезем сөс айткан.
Кериш-уруш баштаган,
Кезеркеп кылыш уштыган!
Алкышту чөөчөй тутпаган,
Айткан сөсти укпаган.
Таш очокты быртыткан,
Танзалу бийди өлтүрген.
Коомой ийттер јолукса,
Колколожып баштайтан.
Алтын-Сабар баатырды
Өлтүре сайып, ол качкан!

БАЙАН.
Айтканың сенің көк-меке!
Көзүйке киши өлтүрбес.
Алкышту күндүү-күрееде
Актуга уруш көдүрбес.
Айтканына бүтпезим!
Алтын-Сабар өлгөни –
Адалу-уулду кинчеги.
Айт! Јашырып түрүлбе.
Өлү бе ол, тирү бе?

КОДЫР-УУЛ.
Суру-чабын билер болсом,
Сунар бедим талада?
Күчүк кептү шырказын
Кайда јалап јатканын,
Кандый ышык тапканын
Билетен болсом!.. Уу, шайтан!
Бери келбей јашынган.

БАЙАН.
Јашырып та бултаартсаң,
Јартын билдим карууннаң...
Айбыга јүрген адыңда,
Адамды чылап, ук, тыңда!
Ачуга адам түшкенин
Аайладым ла оңдодым.

Оның учун — јанадым,
Оның сөзин угадым.
Кодыр-Уул, меге бир болуш
Мөрин болор — јорт, туруш.
Өлгөн сөөгин табар болсоң,
Өдүгине өлөң јулуп берейин.
Барган аайын билер болсоң,
Башпагына баргаа јулуп берейин.
Шыркалу јаткан болгожын,
Шыралатпай тартып кел.
Урнугып калган болгожын,
Удадыш јок алып кел.

КОДЫР-УУЛ.
Айбы үстине там айбы.
Айланайын, Байаным,
Айтканыңды бүдүрейин,
Айлана чөлди керийин,
Көзүйкени бедиреп көрөйин.
Эзен болсо, нени айдатан?
Өлгөн јатса, канайдатан?

БАЙАН.
Эзен-амыр отурса,
Эзен-менди айткайың.
Бери мендеп келзин деп,
Белегимди тутургайың.
(отугын Кодыр-Уулга тутурат).

КОДЫР-УУЛ.
Кааным кызы — каанымдый.
Канайып сөстөң чыгайын?
Чөл-таланы тимирип,
Чөкөникпей јортойын.
Чөлөө-чала болгончо,
Мени айлымда сакып отур.
Мекележип, өй өткир.

Көмөлөн јаткан аданның
Көзине темей көринбе.
Суру-чабын эдерим,
Сурт эткенче једерим!

...Ой, шўткерлер, озо чап,
Ойдык-јикти шыгалап!..

Чөлдөр-чөлдөр — чөрчөк-тала!
Мен јортпогон јери бар ба?
Јети-Суунын белтиринде
Мен билбейтен ышык бар ба?
(Ары болуп јортып калды).

Јўс-јўрўк деп өзөктө. Јер оду. Терек төзинде энделип калган Көзўйке. Кодыр-Уул онын арга јок јатканын ајаарып, кизирип чыкты.

КОДЫР-УУЛ.
Көкө тўште уйуктап,
Көөп јадар не кылык?
Эр јакшысын кылыштап,
Көкўп јадар не кўлўк?

Мынайда айдып Көзўйкени олдоп-солдоп камчылап ийди. Көзўйке ондонгон кептў ойгонып, атпас этти.

КӨЗЎЙКЕ
Ой, көдөк, бу мен кайттым!
Оңы јок уйуктап калтырым!
Акыр, не јер бу, не алтай?
Аа, Кодыр-Уул, бу сен турбай?

КОДЫР-УУЛ.
Чып-чын, бу мен, Кодыр-Уул.
Чындай сеге бу — уткуул!

Талайып, Көзўйкени такып камчылайт. Је Көзўйке јетире ондолголок ошкош, алаатып:

КӨЗЎЙКЕ.
Канайып турун, Кодыр-Уул?

КОДЫР-УУЛ.
Камчы сеге, тас, уткуул!

КӨЗЎЙКЕ.
Колын кыскарт, кара кул!

КОДЫР-УУЛ.
Коокойок күчүк, ачу ба?
Кайныңның кайрал алкышы,
Саңысканның сарт ашы
Санаана кирип туру ба?

КӨЗҮЙКЕ
Күндүү-күрее? Кандый уур!
Күйүп барат өзөк-буур...

КОДЫР-УУЛ.
Сен, өлбөзөк күчүк, там
Серигелек эмтириң.
Адаң-эшке сен ылтам
Аттанарын сеспейдиң.

КӨЗҮЙКЕ
Адам јурты ырааkта,
Алтын јышту тууларда.
Айдышкан эшим јогынаң
Аттанып јанар кандый јаң?

КОДЫР-УУЛ.
Кандый дезең, мындый де,
Тынын -- бычак миизинде.
Тыңсынатан күчиң јок,
Тытпактанар түңкең јок!
Тыктанарга белетен.
Тынын некеп келдим мен.

КӨЗҮЙКЕ
А бу не ал-черү?

КОДЫР-УУЛ.
Алкап сеге јол-берүү!

КӨЗҮЙКЕ
Акыр, эрте, аамайым,
Алдаарга мени, а, таайым?
Јаман уйкудаң ойгозып,
Јаагымнаң каным агыстың.
Јаткан мени тургузып,
Јардымды јара кагыштың.

Јандырулу бу уткуул,
Јаман айтпа, Кодыр-Уул!
(Кодыр-Уулды тараљыда ташыды)
Јаткан кишини согорго
Јаан чыдалду болтырың.
Уйкуда эрди улдаарга
Улу күчтү болтырың.
Эмди меге сен кекен,
Эш үлүүңди ал, јеекен!
(Экинчи такып оны энчейте чапты).
Өлгөлөктиң өчинде
Өлтүрерим сени мен.
Баргалактың өчинде
Базырарым сени мен!
(Үчинчи чабыштаң Кодыр-Уул үлтүрей бергендий болды).
Адама јолды баштап бар,
Алкышымды алып бар!
Акыр, јолой астыктың,
Ал, үстүне азыгың!

КОДЫР-УУЛ.

(Јерде тоолонып, јайнай берди)
Калак-кокый, Эр-Көзий.
Каныкпай мени бошот үй!
Кызыл тынным кыйба сен,
Кыл өөчимди јулба сен!
Бойым сеге келген бедим,
Боокол менде бодол јок.
Өштөп сеге келген бедим,
Өскүс менде өңим јок.
Кайның какап аткарган,
Катуланып јакаарган.
Байан јолой јолыккан,
Бойы јакып аткарган.
Бүдер болсоң бойында,
Бүтпес болсоң ырымда!

КӨЗҮЙКЕ

Байан? Јолой? Булташртпай,
Бар билериң төк, јылмай.

КОДЫР-УУЛ.
Јалчы менде јанчык јок,
Јашырып нени сугатам?
Јакару укпас јаңым јок,
Јашынып кайда баратам?
Кара-каан мени уулым деген,
Күйүүм деп текши јар эткен.
Отугын Байан тутурган,
Окылу јөбин айдынган.
Сени өлүп калган деген,
Сөөгиңди таап јуу деген.
Је сен эзен-тирү учун
Мееркежетен табым јок.
Меке-сөскө киргем учун
Јаргымды эт, карам јок!

КӨЗҮЙКЕ
Јарт, оңдодым. Не буру?
Черт бузулган бу туру.

КОДЫР-УУЛ.
Түргендеп, айса, чабалык,
Түгезе сөзин угалык.
Отукты сеге берип турум,
Ойто јолың кечпес турум.

КӨЗҮЙКЕ
Јок-јок! Јолым эдүлү,
Отук јаман белгелү.
Экинчи такып бузулды,
Эрјинебис тозылды.
Адасы бускан, эм — кызы.
Астыкты јуртым ырызы.
Энемнин сөзин укпагам,
Эмди келип јастыккам.
Кару эшим бу Байан
Кайдыгып күүни кубулган!

КОДЫР-УУЛ.
Каан кызы — каан укту.
Канайып күүнин укпаган?
Ченелтеси чек кату,
Чечилип, ашка сен ашкан.

КӨЗҮЙКЕ

Качаннаң бери Кара-каан
Базарга мени умсанган.
Онысы јарт. Је Байан?
Оо, Көк Теңери, Ак јайаан!
Ол јогынаң јўрўм јок,
Ойто јана келбезим.
Јарылып калтыр Эл-јуртым,
Јапшырып болбос эмтирим.
Андый болсо бу меге
Ак-јарыкка јўрўм бе?
Ат өлбөскө алтын ба,
Эр өлбөскө мөңкў бе?
Тогус башту томырак,
Тыныма једер бир бычак.
Такымыма төстөйин
Таптап сайсаң! Өлөйин.
Эли-јуртым тутпадым,
Эр салымын албадым.
Эзен болзын, албатым,
Ээлў калзын Алтайым!

Јада тўшкен Көзўйкениң такымына Кодыр-Уул оның тутурып берген алмас бычагыла кадап ийди. Көзўйкениң өлгөн-тиригзин билерге Кодыр-Уул анча-мынча көрўп турала, бура согуп, ары болды.

КОДЫР-УУЛ.

Э-э-эй!
Эйим-эйим эр дейим,
Эмди мениң эреним!

КӨШӨГӨ.

Кодыр-уулдың кереге айлы. Ўйде Көзўйкениң суруу-чабын угарга энчикпей отурган Байан. Анча-мынча ат чакыга тибиреп келип тўшкен кишиниң табыжы угулды. Ўйге Кодыр-Уул маңзаарган кирди.

КОДЫР-УУЛ.

Байан, Байан, оо јайнаң!
Базырын сўриң — сöс јаман:

Күннің көзи јабылтыр,
Күлүк баатыр јығылтыр.
Түн јапшыра мен келдим,
Түбектү табыш экелдим.

БАЙАН.
Ой, не дейзің? Көзүйим!
Ол өлди деп бүтпезим.
Кызарып агар каны јок,
Кыйылып өлөр тыны јок.
Өлгөн сөөгин көрдің бе?
Өскө сөскө бүттің бе?

КОДЫР-УУЛ.
Түнде болсо, уйку јок,
Түште болсо, амыр јок
Не үстүгип чаптым деп?
Айдарга болуп — түргендеп.

БАЙАН.
Көзіңле бойың көрдің бе?
Кан-Коңуры јүри бе?

КОДЫР-УУЛ.
Ат турганын көрбөдим,
Алып сөөгин јарт көрдим.
Јети-Суунның белтири,
Јети-Туунның эдеги
Јүс-Јүрүк деп өзөктө
Көргөнимди јетирдим,
Айбы-табың бүдүрдим.

БАЙАН.
Айса, капшай тергенер.
Бар-чоокырды ээртеп бер.
Баратам. Сөөгин тудатам.
Озолоп јолды баштап бер.

КОДЫР-УУЛ.
Олут јоктоң. Мен ылтам.

БАЙАН.
Отугым кайда? Бери бер.
Бычуусы — алмас томырак...

КОДЫР-УУЛ.
Бычак? Бычуу?.. Бох, бу тер...

БАЙАН.
Балыраба! Јол ыраак.

Јўс-Јўрўк өзөктө терек төзинде Көзўйке сööги јаткан јер. Мында једер јерге јеткилеп, аттарынан түшкен Кодыр-Уул была Байан.

БАЙАН.
Тоңоорып турба, бери бас!
Көзўйке сööгин көмөргө
Тогузан кулаш оро кас!
Көп удатпас. Өй дө ас.
Төгўзин эдип, өргўўрге
Түргедеп јанбай бис бирге.

КОДЫР-УУЛ.
Бирге? Јанбай? Кай ўйге?

БАЙАН.
Билбес кайткан эмдиге?
Тыныжы јок Көзўйке
Тирилип турбас. Сен — эзен.
Эрим менин болбой сен.

КОДЫР-УУЛ.
Јўргеери, капшай, түргедей!
Јўрегим сўўнет-типилдей.
Кара-болот бу кылыш
Кајыыр эмес — мен билбей.
Кара јердин кат-кыртыш
Капшай-белен казийбей!

Јардына канат өзўп чыккандый Кодыр-Уул кожондордын берјенинде, каскыр ийт чилеп, сööктин орозын сögö каза берди. Байан өлгөн сööктин јанында сыгыт этпей тургандый, шык отуры. Оро казылган сайын Кодыр-Уулдын ўни алысталып чыгат:

КОДЫР-УУЛ.
Кутук казарга мен белен.
Кумагына једип келдим.
Сызылып суузы чыгып келт.
(Оронын кырынан башы карандап):
Акыр, тыныш солыйын,
Амыранып алайын.

БАЙАН.
Оо, јайлаа, суузадым,
Чек када берт тамагым.

КОДЫР-УУЛ.
Андый болзо, кутуктан,
Јер алдынын суузынан
Амсадайын сени мен.

БАЙАН.
Ка, армакчы. Бек буулан.

КОДЫР-УУЛ.
Кандый сўрлў! Сен, Байан,
Карузып меге... Айак бер.

БАЙАН.
Арайынан тўш, чебер.
Көзўйке јадар оронын
Аршанынан сузуп бер.

КОДЫР-УУЛ.
Оны ичкен бу бойын
Онон јараш болорын.

БАЙАН.
Ортозына јеттин бе?

КОДЫР-УУЛ.
Ок, айакча база бар.

БАЙАН.
Је, алган ажын бу болзын,
Јемсегенин јек болзын!
Ак-јарыкка чыкпазын!

Алтай быртыдып баспазын!
Сен — јаман сек, быртык кул!
Јетти јаргын, Кодыр-Уул!

КОДЫР-УУЛ.
Калак-калак, ой, Байан,
Канайып турун, бил, санан!
Килезен, көөркий, өлтүрбе,
Кинчегинди көдүрбе!

БАЙАН.
Каскан орон — бойына,
Кара санаан — башына.
Көзүйкенин ордына
Көмөрим сени мында, ийт!
Калактабай, өл, таңма,
Каргыжым сеге өтсин, ийт!

(Кодыр-Уулдын буулануп түшкен кайыш армакчызын кайчыбыла кезе соккон тарый оның калагы тогузан кулаш оронын түбине торгулануп калды. Байан бурыла согуп, Көзүйкенин сөөгин ак арчуулыбыла јаңый сокты, аршан суула быкырып ийди, ары-бери ашыра алтады, томдоп шыпшай берди):
Карагым, кайран Көзүйим!
Капшайлап сени јазайын.
Балыр сагышту таңманы
Базып салдым каранын.
Үйе-сөөгин
Бүде берзин,
Үзе бойын
Толып келзин!
Канча сөөгин тудужа берзин,
Канчын тынын кирип келзин!
Кыйылып өлөр тынын јок,
Кызарып агар канын јок,
Алтай Ээзи болушсын,
Абын-јибин табышсын!
(Је Көзүйке кыймык јок, канайып та томдозо, тынданары билдирбейт. Бу өйдө Байанның көзи оның такымындагы сайылган алмас бычагына тийди).
Алмас бычак! Томырак!
Аа, Кайракаан, бу не чак?!

Өлбөс бүткен эр эдиң,
Өлгөниң эмди бу болды.
Барбас салымду баатыр эдиң,
Барганың сениң јарт болды.
Көзимди бөктөйт ачу јаш,
Көрбөгөн болсом бу кайдат.
Көксимди базат баспак таш,
Көзүйим турбай бу јадат!

Такымында томырак —
Такып турбас кинчегиң.
Тибиреп јанган аргымак
Тирилип турбас темдегиң.
Алтайга јанган Кан-Коңур
Айланып ойто келбес јат.
Арга-сүме табалбай
Анда артып калган јат.

Агын суунық балыгы болзын,
Ал-тайганың кийиги болзын,
Туман болуп кайылып калзын,
Турган изи артып калзын!

Кара санаалу каан адам
Кайран бойысты айрыган.
Калың-каага ачыркап,
Канчын бисти кыйнаган.
Күндүлү јакшы күйүзин
Күндү јарыктаң ыраткан.
Кара-јаңыс бу кызын
Карамы јоктоң сыктаткан.

Калју-казыр кылыгы учун,
Кара-јаман кинчеги учун
Көмүр чилеп карара каткай
Көлөткө чилеп элбеңдеп јүргей!

Кеп-куучынга киретең
Кебедел болзын јашына.
Кинчектең сүүшти кичеейтен
Кереезим болзын јоныма.
Өскөн туштa кошо јадар
Сүрлү сүүштиң јаңы болзын,

Сүүнчи-сүрдеш јаба болзын!
Санааркап, ачу сыктайтан
Салымым келди — сакытпас.
Комудап-јоктоп јайнайтан
Коногым келди — кондырбас.
Айлу јерге јуртатпады. —
Алыс јерге кожо јурттаарыс.
Күндү јерге јүргүспеди —
Күн алыста кожо болорыс.
Көзийле кожо јаткан јер
Көбөндий болзын сөөгиске.
Көгөлтим бүрлү мөш-терек
Көлөткө болзын үстиске.

Кайран эшин јоктогон ый-сыгыдын туузылтып, Байан алмас бычакты ала койып, эт-јүүреги төзине энчес эдип каданып ийди — Көзүйкениң коштойына јыгылып калды. Көшөгө јабылган сайын Кайчының үни тыңыскып келди.

КАЙЧЫ.

Эки күнге Байан сыктады,
Эки күнге јайнап ыйлады.
Көзүйкениң өлгөнин көрүп,
Көңкөрө јадып өксөп турды.
Көзининг јашын көп төкти,
Көлдөр болуп түүле берди.
Мырыннын суузын мыс төкти,
Мыйрылып суулар ага берди.
Арга-эби јок болордо,
Эт-јүреги сөгүлип отурды.
Үчинчи күн келерде,
Үүрелү куштар эдерде,
Таңдакталып таң адарда,
Тамырланып күн чыгарда,
Сары сапту алмас бычагын,
Чертин бускан адасы сыйын
Ушта тартпай мында кайтты,
Эт-јүреги төзине
Эптеп эмди сайбай кайтты.
Кару эши Көзүйкеле
Коштой јадып өлө берди.

Калју бүткен Кара-каан
Кара табышты мында уккан,

Экўниң сööгин айрыырга,
Эки башка таштаарга
Эремшип узак мууканган.
Канайып та болалбаган,
Каргышту бойы карара каткан,
Кара көмўрдий оодыла түшкен.
Көзўйке сööги бир кайа,
Байанның сööги бир кайа
Мöңкў таштар боло берген,
Одош-тедеш тура түшкен.

Эки кааннын эли-јурты
Эр јашына айрылып калды.
Эки кааннын ук-тукумы
Јети-Суунын белтирине,
Јети-Туунын эдегине,
Јўс-Јўрўк деп өзöккö,
Јўс теректин төзине
Јашын чакка бошоп калды.

Кайран Байан-Көзўйке
Канча ўйеге ундулбай
Кереес куучын болуп калды.
Кан-Алтайдың јонына,
Карындаш укту калыкка
Кайкал чöрчöк болуп калды.

Ўргўлјинин ўч ўйеге
Ўзўлбеген кеп эди.
Төрбөлјиннин төрт ўйеге
Төрөлөгöн кеп эди.

1978 — 1988 — 1994 j.j.
Улалу.

[1] **Козы** — *озогыда «Кураган» деген сöс..*
[2] **Калың-калым** *дегени чын алтай тилде..*
[3] **Аргыш** — *нöкöр дегени, озогы алтай сöс.*
[4] **Эл-јат** — *туш, öскö дегени озогы сöс.*
[5] **Мунду** — *уйан, јўдек дегени.*
[6] **Арам** — *уйан, јектў, быjар дегени.*

ОЙНОЛБОГОН ОЙЫНДАР УЧУН АТААН СӦС

Айлар айлангылап ӧтти, йылдар йылышкылап ӧтти. Ары кӧрӧлӧ, бери кӧргӧлӧктӧн он алты ай эмес, 16 (!) йыл ӧдүп калтыр. Бу не, кандый андый коромйык сыылу кайран ӧй дегежин, ол туштагы «Туулу» Алтайда «национальный» деп чололу, «драма» деп бычуулу театр ачылганы туру.

Ол тушта мен Күнчыгышты шиңдеер Москвадагы институттың аспирантуразында ӱренип тура, биликке-бийикке јарадынып јӱрген јалын-јиит эр, Алтайымда мындый јаан јайаан-иш — театрдың окылу ачылып јатканына уткуй јаштаң ала кожо ӧскӧн-чыдаган Ногон Шумаровло кожо азыйдаң бери Москвада, Новосибирскте, Ленинградта амадаган санаа-күүнибисти бӱдӱрерге чырмайып, бу ӱлгерлик трагедияны чӱмдеп баштадыс.

Калтасы куру театрга капшай-белен сый эдерге. Репертуар йок дежерде, иш кӧндӱккен сайын табынча эң талдама сӱжеттӱ ле сӱрлӱ кеберлӱ баатырлык чӧрчӧктӧрди, озогы тӱӱкилерди ле кепкуучындарды оччо-текши тургузар, ӧмӧлик иш бӱдӱрерис деп кӧкӧ тӱште кӧӧрӧгилеп, кӧкип... Йок, йоңдогылап, йолдоң туура таштагылап койды. Не болгон, незиле јарашпаган? Уйан дегежин, мынаң артык тургузулары база йок. А керектиң туйка буудагы, тӧс аайы ол тарыйын бистерге јарт эмес болгон. Эмди де ӱзе јарт. Ол ӧйлӧр — политика, идеология искусствоны бийлеп, ууламјый башкарып турган туш эди: «Современность керек. Актуальный эмес. Архаика. Соцреализмге келишпей јат». Мынын ӱстӱне бойы ортозындагы атааркаш, тегелеш, јабарлаш, тектериш кайда? Театр ла оны эбире одудагы оок-теек сайгактары бар. Мынын алдындагы алтай театрдаң тем алынатан текши ӱлгӱлери йогын бого база кош, эртеги, 30-50-чи йылдардың театрының јаңжыгулары ӱзӱлип калганын ајаруга алыгар. Кыскарта айтса, калас-куру сакыш болды. Јарлу поэттеribистиң ол туштагы јарадып бичиген рецензиялары — чаазыны саргарып калган — бу ла бойы азыйгы папкамда јатканын јаңы ајаардым. Је канча кире туйка, каралу былјыганы, телефондошконы, буудактап булгаганы бу ортобыста јӱргендеристиң акту бойлорынын ла алчегинде арткай — бойсын!

Баш болзын! Је, јаан сӧстӧ јашыт йок, улу сӧстӧ уйат йок деген бирӱзи, ачынар-тарынары йогынаң ачыгынча айдыналы: интеллигенциябыстың ичкеричил иженчи-амадузы кӧни йолын алынбады, балыр-булур баларга оролып, баткак-јиткек јабарга бадалып, кӧӧшчӧ кӧӧлмӧктий Улалудаң тебӱлӱ агын чыгаралбай, јаңыс јерде айлана калдыбыс. Он алты йылыбыс — от-калаптый тужыбыс јап эдип калганының тӧс шылтагы — ол тӧрӧ-тӧзибис йогынаң улам, тӧзӧмӧл ууламјы йогынаң улам алтай культурабыс

чындык йолын алынып болбогоны туру. Төс идеалыбыс неде, кайдагызын аайлап та, аңылап та албаганысты арт түбинде, йүк эмди барып, та ондодыс, та йок? Алтай национальный идеология йогынын түбеги анчада ла эмди йарталып келди. Ууламјы-једек йогынан бодоп кайдаар йортотон?

Бодолго: 16 јыл өткөөли, театрыбыстың андый-мындый, анчамынча тургузулары ортозынан кандыйын талдап-аңылап, «чын, бистиң национальный кебеделисти акту бойыска ачып көргүскен ойыныс шак бу» деп көөркөп айдып болорыс? Кандый тургузулардан алтай јашөскүрим јакшылыкка, јаркындыкка, эркиндикке, кеендикке ич-бойының өзөк-буурын сургадынып, јалтанбастан, астыкпастан ичкери јайым алтаарына үренер? Келип јаткан XXI-чи чакка бу эченги ойындарынан кандыйларын артабайтан-элебейтен энчибис деп эрјинелү каптыргабыска оморкоп сугунарыс? Каруузы кайда? Эки-јаңыс режиссерыбыска экпиндү јол бербедилер, јарым тынду этире јаппаза бастыртып койыштыс. Јөмөшпөдис, јергелешпедис. Ашхабадтан Владивосток јаар, Магаданнан Маскыба јаар көчкүндеп бараткан провинциал көрүм-турумду, орто чыдал-кирелү кеткин режиссерлор эзчий-деечий келгилеп ле, баргылап ла, бор-ботко спектакльдарын тургускылап ла, ол аразында байагы ас-мас артисттерибисти эки-үч башка одуларга-туруларга бөлигилеп-тукурыштырып турганча ла, өй, кайран өй ödүп калтыр.

Атту-чуулу алтай эпосторыбыстың алып-баатырларының, абакай-келиндеринин мөңкүлик сүрлү кеберлерин ойнобостон-тургуспастан, бойысты бойыс ла јектешкилеп-јамандашкылап јүре, бүткүл үйе артисттерибис карыгылап калды.Кайран јылдарды, канчын чыдалды канайып та тыыдынышса, кайра ойто бурып болор эмес, — кандый ачу! Бой-бойоорды тозыжып, толгожып, болгобос јанынан тегелешкилеп тура, кемге каршусын јетирдигер? Акту бойлорыска. «Телелерге айткан сөс» деп үлгерди мен туку 1973 јылда бичиген эдим — ол ло артисттерле кожо јаңыс түнекте јаба јадып тура. Је оны лаптап-шүүчип, бу не атасы деп слердин ортогордон кемигер кычырды? Эмдиге јок. Јолдоштор-поэттер дешкендери оны чундашкылап, канча јылдарга чыгарбас-јарлабас этире баспактап койдылар — јүк ле 1988 јылда «Эрјинелү Эл» деп үлгерлик јуунтыма јарлаар табым келишти. База ла 15 јыл өткөн соңында.

Онойып бичигенимди ас ла салса 5, эмезе 10-15, кезик аразында 20-де јылдан јарлаар аргалума мен темигип-шайып калгам. Оның учун көп кычыраачылар, алтай поэзия сүүчилер мени мен деп јакшы билбезин де кайкаарым јок. Тирүге өлүм, тилдүге келегей дегени авторго, поэтке бу болбозо, айса не?

«Көзӱйке ле Байанды» театр тургузарын сакып чӧкӧйлӧ, он јылдың бажында «Эл-Алтай» деп альманах-журналга 1988 јылдың 2, 3, 4-чи номерлерине улай-телей салдым. Айла, бу ӧйдиҥ туркунына оригиналын да, экземплярын да алала, јылыйткылап койгондор, онын учун оны ойто такып чӱмдеерге келишкен.

Эпос, трагедия — ол јаҥыс ла театрдагы ойынга керектӱ эмес, је элдеҥ озо ол — поэзия, онын эҥ бийик дейтен ӱлгерлик јӱзӱни. Јаҥыс ла ойноор эмес, кычырар учурлузы — эҥ озо.

База да керексибес эдим, база да јылдар ӧдӧр эди. Айла, ӱстӱне эмдигидий, поэзияга, јарашка, јаркынга ӧчӧмик јылдар болзын. Је боорогы «јаҥы выборлор» деген быйаны јок быртык керекте чала кырпыштай турушкан айас, канга шылтай ичеге дегедий, Эре-Чуйды айланып, Улаганнын улу тергеезине табарып, эли-јоныма јолыгар шылтак табылып, эрмектежип келдим. Ачааңду чакка аайын таппай, тымый тӱшкен аалга јурттарда ла тымык турлуларда јуртаган ачка-јутка алдырбас, ай-карадаҥ айабас улузыма јолыгып, ал-санаам јарый берди. Тутак-булгак, тузак-куурмак тушактап та турза, албаты-јонымнын ортозында ал-сагыштары аамайтыбаган, ак санаазы артабаган эрлер-эмегендер, келин-кечкиндер эмди де ас эмес болтыр. Олор до чӱмдегенимди онон-мынаҥ таап алып, ойо-чийе учы-кырынаҥ база соныркагылап турганы јарталды. Школдордогы ӱредӱчилер де балдарга менин тиргизип, тизип берген фольклор кебеделдӱ ӱлгерлеримди ӱредип-кычыртып турганы анчада ла сӱӱндирди. Эҥ баштап 1986 јылдаҥ бери «Эл-Алтай» деп адап чыгарган журнал да кычыраачыларга, оройтып та болзо, је бир эмештеҥ једип турганын көрдим. Эмдиге подписной эмези коомой. Олор «Көзӱйке ле Байанды» керектӱ дешкилеп, оны көп улус көрӱп кычырар этире «Алтайдын Чолмонына» не салбай турганаар деп сураганыла меге санаамды алындыргылады. Олордың кӱӱнине болуп, онойдо ок бу элдеҥ баштап тилдеги ӱлгерлик ишим, алтын сӧзим деп билип, бу трагедияны газетке јарлаарга бергеним бу. Эмди туузылды.

Јакшызын-јаманын, једикпезин-јемтигин «Алтай баатырлардагы» «Көзӱйке» ле «Козын-Эркеш» деген чӧрчӧктӧрлӧ аргалу болзо тапташтыра салып, тӱндештирип көрӱгер. Кайда кайчынын сӱжеди, албатынын сӧзи, кайда автордын ижи, таҥынаҥ мӧри? Канча проценти кайдаар јайа тартар эмеш — собурып, чотоп көрӱгер, кӧӧркийлер.

«Көзӱйке-Байан» көп-көп ӱйелердиҥ туркунына бистин калыктын эҥ сӱӱген чӧрчӧк-туужыларынын бирӱзи болуп јат. Азыйда, бичикке киргелек тужында, мынын башка-башка айрылары Алтай ичинде ле тыштында јуртаган аймактар ортодо элбеде таркаган.

Мындый сўжеттў чөрчөк туку VI-чы чактагы јебрен уйгурларда — теленгиттердиң эленчектеринде учурап турганын бис озогы бичик-биликтең билерис.Онон, бериги орто чактарда табылган карындаш түрк калыктары — казактар, башкирлер, ногайлар ла Сибир татарларында бу чөрчөк кайда ла јарлу. Анчада ла казак калыктың ортодо бу эң элбек јайылган, канча-канча айрыларлу чөрчөк. Казактарда оның 16 башка јўзўни учурайт, олордың бир канчазы, темдектезе, наймандардыйы ла Кичў жўзтегиси бистиң алтай чөрчөккө сўжединиң агыныла, јебрендик јаңдарыла, озогы тилиле анчадала јуук. Абанын ла Байаттың калың теленит јурты XVII чакта кунурап чачылгалак тужунда бу олордо јаантайын айдылар, кожоң сыылу, коромјык сыркынду сўўген чөрчөги болгон. Н.У.Улагашев бу чөрчөкти байаттардан алынган, «Козын-Эркеш» те, «Көзўйке» де — төзи јаңыс чөрчөктөр атту-чуулу бу кайчыбыстаң бичилген, П.В.Кучияктың, А.Роголеванын ла Н.Г.Куранаковтың колдоры ажыра өткөн. Је кайчының акту бойынын айдыжында бу кандый болгонын бистиң билер аргабыс јок, — оригиналы артпаган.

Алтай эпосто улу Шекспирдиң чўмдемелдериниң кемине тургадый сўжеттер јеткилинче бар деп мен азыйдаң бери айдып келгем.

«Көзўйке-Байан» — ол бистиң көчкўндик түрк калыктардың мөңкўликке артабас ла ундулбас — «Ромео ло Джульеттадый» — сўрлў сўўштиң чөрчөги. Бойыстыйы — бойсу. Бойыстыйын кичеейлик, кишинийин јектебейлик. Бойысты бойыстың көзисле көрөргө темигелик. Тоң өткўре бистерди бойындыйын јабыс көрөрине, јамансынарына абыс миссионер тужынаң бери јаңшыктырып, өзөк-буурыбыска эдўзин канчадып салган. Калганчы төртөн јылга јуук өйдиң туркунына алтай литература канайда канатталып өскөнин ончогор көрўп јадыгар. Оноң озо бойынын сөзине бўдўмји база да быжу болбогон, је бис оны јеңўлў ёдўп чыктыбыс. Је театр-ойынында ондый экпиндў өзўм ле билдирлў једим болбогон учун бис бу сферада озогы ла бойынча бойыстыйын кичеер ле сўўр кемине јетпегенис — ол улу ойындарыс ойнолбогонының төс шылтагы. Је бойынын өйинде јокту ойынчы ла ўлгерчи Шекспирди база кем де улу поэт ле драматург деп көрбөгөн. Акира Куросава Шекспирдиң сўжеттерине јопон чырай ла кебедел берип, мөрлў кинотургузулар эткени биске, алтай ойынчыларга, јазымы јок баратан јолысты ла иштейтен эп-марыстың аайын көргўзет. Бу јолго качан турарыс?

Меним чўмдеген «Көзўйке ле Байаным» бу јанынаң баштапқы ченемел. Мынаң озо бистиң атту-чуулу драматургтар П.В.Кучияк ла Ч.И.Енчинов ижи-тожын мөрлў өткўрип, биске јакшынак тем

көргүскен. Је бистиң поэзия олордың јолыла барбай, олордың ченемелин туура таштаганы учун театрыбыстың ижи чындык ууламјы алынып болбогонын эмди бойыбыс јарт көрүп отурыбыс. Бу јолго ойто јаңыдан турар ӧй келген эмес пе?

Эски «тургактар» ордына алдыбыска эмди јаңы «буудактар» турат. Эмдигенче он алты јашту театрыбыстың окпын-сокпын, омок-јимек јүргени јок. Ол оору кураган кептӱ, соксоо, јабатуткуш ач рыноктың соок салкынду тыныжына ӧкпӧзин ӧткӱре соктыртып, там ӱдӱрейт. Кем болужар, эмчилер кайда? Кӱч. Меге кӱч. Ого кӱч. Ончобыска кӱч. Је кыйымтаган кижи кыр ажар. «Јӱрӱм» дегенин орустап көчӱрсе — движение. Поток. Агын. «Урсул» дегенин ойгорлык кешиктӱ тилден бу эмдиги талыр-булур эрмегиске көчӱрсе, «агын» дегени болор. Кандый агын? Не агын? Не учурлу? Ӱч-Сӱмердин сынынаң сызылып тӱшкен агын туру. Ӱч-Сӱмер дегени — ол не дежереер. Сананып-шӱӱп көрсӧгӧр. Шык сананып. Ондой эмес, Коңодой деп кемиң билер? А «Коңодой» дегени — ол не табыскак? Ойто такып ойроттың ортозына эмес, телениттиң тергеезине эмес, казактардың кайралына эмес, јок, бу Кан-Урсулдың агынынаң сол јакасына јылгашактап, ак-јарыкка чыкканымның бир учуры незинде? Кара алтайлар ортосына булар учун јӱрер, булар учун туружар, бу ок ӧйдӧ буларга кылаңдадып кыйа кӧрдирер этире не буруум бар учун јайалдым не деп, калганчы јылдарда катап-катап сананар болдым. Адакыда аайын сезип келдим. Јок, Кудай мени кыйынга эмес -- быйанга јайаган. Алтайлардың ортодо болуп бӱткеним кандый кӱч, кандый кешик! Ончозы онон улам. Мен онын учун бу јолдо. Меңдештӱ јорукта, мергендӱ шургуда мен. Агынның бажында мен. Токтойтон табым јок. Айса болсо, мынаң ары салым бойы аайлалар. Тыныш аларга, тыш табарга. Кыскарта айтса, кинчегисти чечерге. Кин-судабыс табарга, кара сананган, кинчек-јарамасту кылыктар кылыыр амыйтандарды акту јӱрегимнен алкаганым ӱстӱне јакыйтаным мындый: ондый ла болзын, чындык ӧштӱлер ле мекечи најылар, кысташкар ла, слердиң ондыйыгар меге бӱгӱн анчада ла керектӱ — буудактарым бузарга, тургактарым тужаарга, кыймыгы јок Алтайды кыймыктадып аларга, астыкпаска, јастыкпаска, Төрӧбис учун тӧзӧӧндӱ Ишти тӧзӧп саларга. Ак јайаанысты аайлаарга слер керектӱ. Канай-кунай кал-калјугаар кайыла берсе, кӱрмелӱ кӱйӱништереер ӧчӧмиктелип ӧчкилей берсе, меге де чат карануй-кызам боло берер. Онын учун јарыш эдип јарыдышкар ла. Ого-бого согулышкар ла. Кемге каршу? Меге карын јакшы. Јылдар сайын бакрастый бажымдагы бар санаам бир аайын алынып, табылу-тапту кайнап, бойымды бойым јазаптыра айладып-ондонып келедим.

Мен слерге көп катап айдынгам. Мен слерлер учун јўрўмимде турумкай турушкам. Эмдиге чөкөбөстөң турушканчам. Бараксан элибис ле јол алатан болзын. Алтай көгўстик культурабыстың агыны ачылзын. Је слер мени таныбазаар — ич бойымды, ичкери јолымды. Онысы да керекпет.

А ойнолбогон ойындар? Алдырбас, ойгонор ло ойнолор. База бир ўйе артисттерибис карыгалакта...

«Көзўйке ле Байанды» слерге јандырып бергеним учун бир нереем. Ўлгерлик јолымның бир ўйези туру. Айдышкар ла шўўшишкер. Ол туза.

Јалкуурбай, јалкыбай кычырганы учун ончо шыраңкай кычыраачыларыма алкыш-быйаным айдып турум. Јол-белтирине јетире јортуп, кожо јеттибис. ашуулар көп — ажалык. Кечўўлер көп — кечелик. Куш-таа!

Тодош БОРОНТОЙ.
2. IV.1994 j.

Бронтой (Б.Я.Бедюров) 1947 јылда 20 мартта Ойрот автоном областтын Ондой јуртында Урсул суунын сол јакасында ак-јарыкка келген. Поэттин јаш јылдары өткөн, өскөн лө чыдаган јери Карагол-Бажында Кулады јурт. 1963-66 јылдарда Горно-Алтайскта областной национальный школдо ўренип тура, јиит алтай литературанын јаш корболоры ортодо көрўмјилў јерин алып, 1967 јылда Байрам Суркашевле, Каран Кошевле орток «Баштапкы алтам» деп ўлгерлик јуунтысын чыгарган. Баштапкы чўмдемелдери эң баштап «Алтайдын Чолмоны» газетте, «Алтайдын тууларында» деп альманахта 1963-64 јылдарда јарлалып башталарында билдирлў јөмөлтөсин Э.Палкин, Л.Кокышев, И.Шодоев, У.Садыков, Ал.Ередеев јетиргендер. Школды божоткон тарый Туулу Алтайдын радиосында иштеген, коштой ок мындагы пединституттын студенти де болгон. Эзендеги јылда акту бойынын кўчиле Москвадагы М.Горький адынын Литература институдына кирип, анда 1967-1972 јылдарда ўренген.

Алтай литература кўреезине јанў ийделер кожултар амадузыла бойы студент тужындагы јылдарда онын кийнинде ол ла Литинститутка эмди јарлу Б.Самыковты, Ј. Маскинаны, Ј.Белековты, К.Тепуковты, Г.Елемованы, С.Сартаковапы, Б.Кудирмековты, А.Самуновты кийдиришкен; М.Бочиевти, Т.Торбоковты, Иркит Торунды (эмди Танытпас Акулованы), Б.Бурмаловты, А.Яйминди, К.Кензинди, Ш.Тўйменовты, Б.Кортинди, К.Багыровты, Н.Киндикованы, Т.Садаловапы ла көп өскөлөрин де айактап, јолына көндўктирген. Кыскарта айтса, бўгўнги чўмдемел-јайаандык ле билимдик кўрееде бўткўл ўйени таскадып-сургадып койгон.

Б.Я.Бедюровтын ады-чабы орус совет литературада студент тужынан бери (1968 ј. Я.В.Смеляковтын көчўргениле јарлалып), бу ок өйдө «Кырлардын будугы» (1969 ј.), «Тулаан ай» (1970 ј.) деп танынан јуунтылары алтай тилле јарлалып, төртинчи курста СССР-дын бичиичилер Союзынын членине 1971 јылда алылган.

1972-76 јылдарда «Алтайдын Чолмоны» газетте, Бичиичилер биригўзининг консультанты болуп иштеген, 1977-1980 јылдарда Москвада экинчи такып СССР-дын Наукалар Академиясынын Кўнчыгышты шинџеер институдынын аспирантурасында ўренген. Мында ол билимнин јўзўн айрылары аайынча, јанџыс ла специальнозынын темасыла болорсынбай, теренџиде ле элбеде ширтўлў-шинџўлў билгирлер алынган. Мында онын чўмдемел ижиндеги литература ла билимнин тапташтырулу синтези башталганы онын орус тилле Москвада «Небесная коновязь», (1978 ј.), «Возраст воли»(1983 ј.), «Твердыни Алтая» (1983 ј.) «Языческий ковчег» (1984 ј), Барнаулда «Эль-Бабурган» (1981 ј),

Горно-Алтайскта «Алтайдың алкыштары» (1985 j.) деген бичиктеринең иле билдирет. Бу мындый алтам јаңыс ла алтай поэзияда јаңы мөрлӱ мар-тап ачканы эмес, је Бронтойдың акту бойыла эмезе онын чӱмдемелиле таныш болгон национальный ороонның көп тоолу поэттерине бойынын ук-тазылдарын киртеп, билимге ајару эдип, көгӱс культурасының эрјине байлыктарын баалаарына, соцреализмниң сондоп калган школынан јаңы бурулта эдерге, башка тепкишке көдӱрилерге көнӱ камаанын јетиргени ол ло 80-чи јылдардың ортосында олордың чӱмдемел мары солуна бергенинең иле билдирлӱ.

Бронтой Бедюровтың алтай тилле бичиктери 70-90-чы јылдарда Туулу Алтайдың ичбойындагы тургакту шылтактардаң ла литература јӱрӱминдеги удурлажулу-тартыжулу айалгалардаң јаантайын буудакталып, ӧйлӱ-ӧйинде толо-јеткил јарлалар аргазы јок болгон. Мынаң улам алтай ӱлгерликтиң ӧзӱндӱ агынына сондомолду каршусын јетирилген: јукачак «Чинмерилер» (1974 j.) ле «Тенеринин чакызы» (1981 j.) ортодо — јети јыл, онон јӱк ле тӧрт јылдаң, јӱк арайдаң толо эмес «Алтайдың алкыштары» (1985 j.), ээчий ӱч јылдаң «Эрјинелӱ эл» (1988 j.). Оноң бери эмдиге јетире ады ороонның ичинде ле тыштында текши јарлу поэттиң ӱлгерлери таңынаң бичик болуп чыкпады. Је бу ок ӧйдӧ шинжӱчи-билимчи келтейиле Эр-Бронтой јок јерде болуп калгандый, ӧнӧтийин адалтпай эмезе јажыртып турган XIX чактың башталгасында иштеген ле јӱрген эленчегис дейтен алтай бичиичилердиң энчизин эмдиге ӱйеге јандыртып, орус тилле олордың ады-чабын, ижи-тожын ойгортып, јаан учурлу иштер бӱдӱрип койды: «Мудрый богатырь» (1987 j.), «Памятное завещание» (1990 j.), «Слово об Алтае» (1990 j.). Бу иш эмдиге улалганча, узак ӧйдиң бажында 2003-04 јылдарда II том ло III томның башталгазы чыкты.

Је Бронтой Бедюров бӱгӱнгиде эрчимдӱ ле экпиндӱ иштенип турганы, алтай ӱлгерлик ижин ундутпай турганы онын радиобыс ажыра јаңыланып эмезе газетте каа-јаада јарлап турган тизӱлеринең сезилет. 1980-82 јылдарда Москванаң экинчи такып јаңып келеле, ол ойто ло озогы ордында — бичиичилер отогында, оноң 1982-85 јылдарда телерадиокомитеттиң председатели болуп иштейт, кӱскиде сыгын айда бичиичилердиң отогын башкарар ишке көстӧлӧт, мында ол 1990 јылдың учына јетире турушкан. 1990 јылдың учкары ӧткӧн Россияның бичиичилериниң VII съезинде РСФСР-дың Бичиичилер отогынын башкартузында национальный литературалар аайынча ишмекчи качынын јамысына бирлик кӱӱн-тапла тудулган. Бӱгӱн ол СПР-дың байагы национальный суraктар аайынча качысы болгон ӱстӱне МСПС-тың (азыйгы СССР-бичиичилер Союзы ордына тӧзӧлгӧн Бичиичилер Бирликтериниң Эл-Калыктар ортодогы Отогы)

исполкомының качысы боло берди. 1992-1994 јылдарда республиканың Үстүги Соединиң Президиумында, 1994-1999 јылдарда Башкаруда иштеген.

1998-1999 јылдарда Москвада Алтай Республиканың РФ-ның Президентиндеги чыгартулу элчиси;

1999-2000 јылдарда Россияның Федерал Миграция Службазы директорының шүүлтечиси;

2000 јылдың август айында Нью-Йоркта ООН-ның јаңы, үчинчи мүңјылдык башталганына уткуй өткүрген телекейдиң кудай јаңдарының духовный (көгүстик) лидер-бакшыларының Саммит-Курултайында бастыра Түндүк Азияның оок калыктары адынан сок јаңыскан да болзо, је көрүмјиктү турушкан делегат болды.

2001-03 јылдарда Өзөк Россияда, Түндүк Кавказта, Эдил-Уралда, Күнчыгыш Сибирде, Байкал тергеесинде аңылу јол-јорукту иштерде туружып келди.

Бу ок јылдарда такып-такып Түндүк ле Түштүк Америкада (1990-97, 1999-2000, 2003-2006 j.j.) Европаның ороондорында, Турцияда, Кытайда, Јопондо јүрүп келди. Ол бу јажына јетире ороонның ичиндеги ле тыштындагы јоруктарда бир де катап сооттоп јүрген турист болбоды, — кайда ла барган јери ишле-тошло, чокум керек-јарактарла колбулу.

Билим келтейинде ол Славян Эл-калыктар Академиясының член-корреспонденти (1995 j. бери), Евразияның эл-калыктар Академиясының член-корреспонденти (1995 j. бери), Россияның ар-бүткендик билимдер Академиясының, Россияның Чүмдү Сöс Академиясының (1998 j.) чындайын члени деген күндүлү билимдик ат-нерелер адатты.

«Сибирские Огни», «Бежин Луг», «Роман-журнал-XX век», «Литературная Россия» ла öскö дö бичиичилик органдардың редколлегиялары, јондык Советтери члени;

2000-2002 јылдарда Россия-Белоруссия парламенттериндеги Јондык Палатасы Президиумының члени; бу ок öйдö Эл-калыктар Литфонды Президиумының члени; 1955 јылдан бери Телекейлик Орус албаты Соборының туружаачысы; 1995 јылдан бери Россияның түрк калыктарының Конгрессинин исполкомының башчысы (организация регистрация öдүп болбогон).

1994 јылдан Россияның культурасының нерелү ишчиси.

Редкүрее.

БАЖАЛЫКТАР

I. ЭРТЕДЕГИ ДЕПТЕРЛЕР
ЭЛ-ЖЕРИМЕ ЭЗЕНИМ 4
КОЖОҢЧЫ АРАЛ.
УУЛАН-ЖАШТЫҢ ЖАҢАРЫ 5
АГАШ ОЙГОНГОНЫ 5
ЖАСКЫ ЖАҢАР 6
ЖАШ ЭРЧИМ 7
БАШТАПКЫ ЧЕЧЕК 7
АК СЫНДАР 8
ТЕРЕКТҮДЕГИ ТҮН 9
ТАШ КЕЗЕР 10
КҮСКИДЕ 12
СЕНТЯБРЬ — СЫГЫН АЙ 12
КОКУР ДИАЛОГ 13
ШАХМАТ ОЙНОГОНЫ 14
ТҮШ 15
ОТТОР 16
ЭКИ КӨС 17
КӨЗИМДЕ КЫШКЫ ТУРЛУЛАР 18
«КӨПӨГӨШ, КӨПӨГӨШ, КӨПӨГӨШ ТЕҢЕРИ...» 19
ЖАШ МАЙМАННЫҢ ЖАҢАРЫ.
СЕБИ-БАЖЫНЫҢ ЖАҢАРЫ 20
КАЙКАМЧЫК ТЕЛЕКЕЙ 21
АДАЛЫК ЖЕР 22
БААТЫР МӨШ 22
АЛТАЙ ТИЛИМЕ БИР ЖАҢАР 23
АЛБАТЫМА АЛКЫШ ЖАҢАРЫМ 24
АЛТАЙ КИШИНИҢ КАРУУЗЫ 26
КЫПЧАК КОЖОҢ 28
ОРЧЫЛАҢ 29
ОТТОРДЫ САНАТКАН ЖАҢАРЫМ 30
КЕРЕЕС ЖАЛБЫШ ҮСТҮНДЕ САНААЛАР 31
КУБАЛЫК РИТМ 34
АФРИКА 36
АЙАНА КЕРЕГИНДЕ КОЖОҢ 37
«ЖҮРЕГИМ МЕНИҢ САҢ БАШКА...» 38
АЛТАЙ ТУУЛАРЫМА 39
ҮРЕНИШТИҢ ЖАҢАРЫ 43
ИШТЕНИШТИҢ ЖАҢАРЫ 44
ЖЕҢҮНИҢ ЖИРМЕ ЫЛДЫГЫ 45
КЕРЕЕС ТӨРӨ 46
КӨРҮП ТУРУМ... 48
БААРЧЫКТАР 50
СУУАТКЫШ ЖАНЫНДА 51
ТҮН-КАЙРАКАН ЖАҢАРЫ 55
МЕН ЖАНЫП БАРАДЫМ 58
ТАСКЫЛДЫҢ ЖУРУКТАРЫ 59
ТЕРЕКТҮНИҢ СЫНЫНДА ТЕБИЛГЕН ЖАҢАР 62
ЖАШ МАЙМАННЫҢ ЖАҢАРЫ 64

КӦК БӦРҮНИҢ ЈАҢАРЫ 68
УЗАК САКЫГАН ЈААШ 71
«САНААРКАБА, НАЈЫМ, САНАН, ЧЫРМАЙ...» 72
«МЕН СЕНИ, КӦӦРКИЙ, КӦӦРӦТПӦЗИМ...» 72
ЈАЖУ КИЖИ БИЧИГЕН ТАНГО 73
«УЗАК УНДЫЛЫП КАЛГАН ЭМТИРИМ...» 74
«КӦПӦГӦШ ТҮНДЕР...» 74
«МЕНИҢ ИЧИМДЕ КҮМҮШ КҮҮН» 74
ТЫМЫҚ ЭҢИР 75
БИР СҮҮШ КЕРЕГИНДЕ КУУЧЫН 76
«КАНАЙДАРЫМ МЕН, КАНАЙДАРЫМ?» 77
ЈИИТ КИЖИНИҢ ЈАҢАРЫ 78
ЈАҢЫ ЈЫЛДЫҢ БИР ТҮНИ 78
ЈУРТЫМДАГЫ ТҮН 80
ЧАҢҚЫР ЫРЫСТАР 80
КИЖИ БАЗА МЫНДЫЙ БОЛОТОН ТУРУ 81
САМЫҚ БОРИСТИҢ ТОПЧЫСЫ ЧЕЧИЛГЕНИ 81
«УЗУН ЈОЛЛО СЕН ЈҮРЕЕРДИҢ...» 84
КУНУКЧЫЛ КУУЛАРЛУ КҮС 84
КҮСКИ ЧӦРЧӦК ЈАҢАРЛАР 85
«МЕНИҢ ГОРОДЫМА СЕН ЈЕДИП КЕЛДИҢ, КЫС...» 88
«БУ ЭҢИРДЕ УНЧУКПАЙ...» 88
«ТЫШКАРЫ КАР, ТЫШКАРЫ КУЙУН...» 89
«СЕГЕ ЈАНЫП КЕЛЕЙИН ДЕП, ТЕЛЕКЕЙИМ...» 89
КҮЗЕЛИМ 90
ЈАС ДЕП НЕМЕ КЕЛГЕНИ... 91
АЛТАЙ УУЛ 91
КОЙОН БӦРҮК 92
АПАГАШ КАРДЫҢ ЈАҢАРЫ 93
ПОДГОРНЫЙ ОРОМДО ЈАДАРДАГЫ ЈАҢАРЫМ 95
«УЙКУДАҢ БҮГҮН ЭРТЕ ТУР...» 97
1967 ЈЫЛДЫҢ ЈАЗЫ 98
«ГОРОДТОР УЛАЙ ГОРОДТОР ӦДҮП» 100
КАРГАН УЙЫБЫС 101
КӦЗҮЙКЕ 102
ТЕҢЕРИНИҢ ЧАКЫСЫ.
ЧИҢМЕРИЛЕР ДЕПТЕРИ 104
1.«АТТАНАР АЛДЫНДА...» 104
2.«ТУМАНДУ ӦЗӦКТӦР...» 104
3.«КҮС.ЈАРГАНАТТАР ЈАП ЭДИП...» 105
4.«ТАЙГАЛАРДЫҢ БАШТАРЫН...» 105
5.«ОРОЙ КҮС. ЭЗИМЕ...» 105
6.«ҮШТИҢ-ТҮННИҢ АРАЗЫНДА...» 106
7.«КӦК-АЙАС ТҮБИНДЕ ЧУБАГАН...» 106
8.«КУУ КҮС...» 106
9.«АЛТАЙ ЈУРТТАРДА...» 107
10.«АНДА! ТЕҢЕРИ ЈАРЫЛАТ АЙДЫҢДА...» 107
11.«КҮНЧЫГЫШ ЈААР...» 108
12.«ТЕҢЕРИ ТҮБИНЕҢ...» 109
13.«АЙЛАТКЫШ КӦРҮМДЕР...» 109
14.«КАРА ӦҢ — КАНДЫЙ ӦҢ?» 110
15.«ТУШ УЛУСЛА КОЖО...» 110

16.«ТУУЛАРЫМ КОЙНЫ ТУЙУК БИЛДИРДИ...» 111
17.«ТАКАА ЫЛДЫ КАТУ ДЕП...» 111
18.«КЫЙГЫР, ЖҮРЕК...» 112
19.«ОТ УДАБАС ӨЧӨ БЕРЕР...» 112
20.«КЫЗЫЛ ШАҢДА ЧАДЫРЛАР...» 112
21.«ТАП ТА КЕЛИП КӨСКӨ КИРЕР...» 113
22.«ТЕҢЕРИ ЛЕ ТЕЛЕКЕЙ...» 113
23.«КАРАГАЙЛАР КУНУКТЫ...» 113
24.«КАРАГОЛ БАЖЫНДА БИР ЫЛКЫЧЫ...» 114
25.«МУҢ ЫЛ ӨДӨР...» 115
26.«ТУМАНГА АСТЫККАН КИЙИК КАСТЫЙ...» 115
27.«АЙДЫП ТУРГАН СӨСТӨРИҢ...» 115
28.«АЙ ЖАҢЫДА МЕН КЕЛГЕМ...» 116
29.«ЭКИ УЛУ СУУ-ТАЛАЙДЫҢ...» 116
30.«СОГОНОНЫҢ БАЖЫНДЫЙ...» 116
31.«КЫСКА ҮЛГЕРЛЕР БИЧИП ҮРЕНДИМ...» 117
32.«ТЕҢЕРИНИҢ ТЕКЕЗИ ДЕП...» 117
33.«МӨҢКҮ БҮРЛҮ МӨШ АГАШ...» 117
34.«ҮЙГЕН-СУУЛУК, ҮЗЕҢИ...» 118
35.«ЖҮРҮМИМДЕ ЭҢ БАШТАП...» 119
36.«ЭЭН ЖУРТ. ЭСКИ ЧАКЫ...» 119
37.«ЖОК, УНУТПАС ЭМЕЙИМ...» 119
38.«МУСТЫЙ, АЙАС ШАҢТЫГАН ТЕҢЕРИ...» 119
39.«АЛТАЙ КҮСТИ, АЛТЫН АШТЫ...» 119
40.«КЫЛЫГЫМ ТУДУП, ҮЙИМЕ...» 120
41.«БИСТИҢ БИРИККЕН КОЛДОРЫСТАҢ...» 120
42.«О, КӨРӨДИМ СЕНИ, КӨӨРӨМДИ!» 120
43.«ТӨРӨЛГӨ МЫНАҢ ЖУУК ЭМЕЙ!» 120
44.«ЖАКШЫНАК БУ МАЙДА...» 121
45.«ТАКТАЛАР ЛА САЙЫН...» 121
46.«КӨҢКӨРӨ ЛӨ ТҮШКЕМДЕ...» 122
47.«ТЕҢЕРИНИ КАРАҢУЙЛАП...» 123
48.«АЛТАЙДЫҢ ТАШ КОЙНЫНДА...» 123
49.«КАРАГАЙЛУ ЖАРАТТА...» 123
50.«АДА ЖУРТЫМНАҢ АТАНА БЕРГЕНИМНЕҢ...» 124
51.«ЖАНЫКСАШТЫҢ ЖИНЖИЗИН...» 124
52.«ТҮН. ДЕРЕМНЕ. ТЕҢЕРИ.» 124
53.«АК КАР. АРУ КЕЙ.» 124
54.«ЧАГАН АЙДА МОСКВАДАҢ...» 124
55.«БИР КАТАП ЖОТКОН КЕЛГЕН АЙАС КҮНДЕ...» 125
56.«БЕТХОВЕНДИ ЭЖИКТЕГЕН...» 125
57.«ОН ЈЕТИ ЈАЖЫМА ЈЕТИРЕ...» 125
58.«КАЛМЫКТЫҢ КАРА ЧӨЛИНЕҢ...» 125
59.«ЭҢ АРТЫК САНААЛАР...» 126
60. УЛУ КҮН 127
61.«КҮНҮҢ САЙЫН ЭҢИР ТҮШ...» 127
62.«ЭЭН СКВЕРДЕ ЭҢИРДЕ...» 128
63.«КОФЕЗИ БОЙСЫН, ЧАЙДЫ ДА...» 128
64.«КУРБУЙА ТОҢГОН БОЙЫСТАҢ...» 128
65.«ТӨРӨЛИМ! БИР САНАНЗАМ...» 129
66.«СООКТОР КЕЛДИ. САЛКЫН СОГОТ.» 129
67.«ТАМ ЛА ТАМ ТӨРӨЛ ЖУРТЫМНАҢ ЫРАП...» 129

68.«АТАНЫП ЈАДАЛА...» 130
69. КЫШКЫ ТАНГО 130
70. ЈАШ ТУРНА 131
71.«КАВКАЗТАҢ ЧЫККАН КАРЫНДАШ...» 131
КУУЛАР 132
ТАБЫЛГЫ ҚАМЧЫЛУ КҮЛҮККЕ ЈАҢАРЫМ 133
ТӨРӨЛ АР-БҮТКЕН 134
ЭР-АДУЧАК 135
МЕЛАНХОЛИЯЛУ ДЖАЗ 136
«КАНДЫЙ ЈАКШЫ БУ ТАҢ ЭРТЕДЕ!» 137
«МЕГЕ БОДОЛОТ: КАНЧА ЛА КИРЕ...» 137
ШУНУТЫНЫҢ ЈАҢАРЫ 138
ТАБЫСКАК ЈАҢАРЫМ 139
ЈАНЫКСАШТЫҢ ЈАҢАРЫ 140
ТҮРК КОЛОНЧОКТОР 141
ЈЕР-СУУБЫСКА 142
СОЛ ЈАКАНЫҢ ЈАҢАРЫ 143
АЙАНАГА 144
ТӨРӨЛ ЈЕРДИҢ ТОПЧЫСЫ 144
ЈУТ КҮНДЕ ЭСКИ ТРОЛЛЕЙБУСТА. КҮНҮҢГИ ЈАҢАР 145
ЭНЕЙИМЕ ЈАҢАРЫМ 147
ТОЙ 149
ЭЛ-БАБЫРГАН
ЈАЙЫМ ӨЗӨК 151
ЭНЕБИСКЕ ЭКИНЧИ ЈАҢАРЫМ 152
КАРГАН ТЫТ 153
ЈЕЕРЕМЕЙГЕ КЕРЕЕС СЫГЫТ 155
«БИР ТУШТА АЙЛАНГАН...» 157
«АМАН БОЛ, ДОСЫМ, АМАН БОЛ!» 157
«ТАТАРДЫҢ ЈЕРИНДЕ...» (РАЗИЛДИҢ ТОМЫЛТЫ) 159
«ТЕЛЕЛЕРГЕ» АЙТКАН СӨС 159
«КЕРЧЕШПЕЙЛИК ТЕМЕЙ...» 161
«ЈЫГЫЛЗА ДА, УЗУН АГАШТЫҢ...» 161
«ЈАКШЫНЫ САКЫБАС БУЛАРДАҢ...» 161
«ЭКЗҮПЕРИ УЧКАН...» 161
«МОСКВАДА – ЈУТ...» 162
«БЕЖИНЧИ ДЕ КАТТАҢ...» 162
КЕЕНЧИЛИКТИҢ КЕРЕБИ 163
«РОЛЬНИК ДЕГЕН УУЛЛА БИС...» 164
«УУЛДАР, БИС КЕМ?» 164
«ЭДИРЕГЕДИЙ ТАЛ-ТАБЫШ...» 164
«ЭЛ-БАБЫРГАН ТАШТАРЫН...» 165
«КОЛЫМА ЧААЗЫН КИРЗЕ ЛЕ...» 166
«А ОГО, АЛТАЙ ЭЛ-ЈОНГО...» 166
«ЈЫЛЫЙТЫП САЛГАМ — ЈОК ЭДИП!» 167
ТУРГАК ӨЙ 167
АНТЫГУ ЧЕРТ 168
«БАШКЫЗЫ ДА ЈОГЫНАҢ...» 168
КЕЧЕ ТУШТАЖУ 168
СҮРЕМЕЙ-КАМ ЈУРТЫНДА 169
ШЕЙИТХАНУМНАҢ СЫЙГА КЕЛГЕН КАЛАМБЫЛА ЈАЗА ТАРТКАН ЈАҢАРЫМ 169

«СЕНИ ДЕ ЎЙГЕНДЕП КОЙОРЫН...» 170
«БООРО ЈАСТА, КАНДЫК АЙДА...» 170
«КӨК-ЈАРАМАС! КӨР ӨРӨ...» 171
ТӨРӨМ ӨЗӨК 171
«КЫС БАЛАДЫЙ ЈАШ АСПАК...» 172
«... САЛЫМ КЫЗЫП, КЫЙЫН ИЙДИ...» 173
«ТАҢДЫ ЈАРЛАП ТАКАА ЭТТИ...» 173
«ТОРБОКТУ МЫЙГАККА ТИЙБЕГЕР!» 173
«КИЛЕБЕ КАРА ӨШТҮГЕ...» 174
«ЭСКИ ЛЕ ЈАҢЫ ЭПТЕШПЕС...» 174
«ТААДАКТАР КҮРЕЕЛЕЙ ЈУУЛЫЖЫП...» 174
««БУ НЕ ЈЕР, НЕ АЛТАЙ?» ДЕП... » 175
«АСТЫ БОЛЗО КӨПТӨДӨР...» 175
«КАЛАЙ БЕРДЕЕР СЛЕР, АКА...» 175
«ОЙЫНДА, ТОЙДО, ЫРГАЛДА...» 175
«БУУРЫЛ ДА БОЛЗО, АЛТАЙЫМ...» 176
КЫРЛАКТАГЫ ЭКИ КЫС 176
ТАНЫТПАГАН КУШТАР 177
АРАЈАН 177
«КУБАНКА БӨРҮКТЕР ЭМДИ ЈОК...» 178
БИСТИҢ ТҮГЕНБЕС КУУЧЫНЫС 178
«ЭЭН ДЕ БОЛЗО МЕГЕ КЕЕН...» 180
«КҮС. КҮЧҮРГЕН. БҮРҮҢКИЙ.» 181
КЕЕН МАЙЧИКОВКО 181
УЛАЛУНЫҢ ОТТОРЫ 183
«БАР ЛА ЧЫЛАП БАГЫРЫП...» 184
«... ТҮНДЕ БҮГҮН СООК КЕЛГЕН...» 184
КАЙЛЫК ЈУРТ 184
ПОЧТО САКЫП БОС ТАҢДА 185
«КҮСКҮНИ ТООЗЫН ТУЙ ТУТКАН...» 186
«ЈАЙ ӨТКӨН. КҮС ӨТКӨН. КЫШ ӨТКӨН.» 186
КАТАН СЫН 187
КЕРЕГИМ ЛЕ АЛАҢЗУМ 187
КАЙРАНЫМ 188
КАРУ ЭМЧИ 190
«ОЗО БАШТАП — ОТ. ОНОҢ — ЈАП. ОЙТО ЈОК.» 191
ТАҢ АЛДЫНДА КҮҮК ЭДЕТ 191
«ЫЛГЫРЫ ЭМЕС БОЛЗО ДО...» 192
ЭСКИ АРБАТ ЧЕЧЕГИ 193
ТАТАР КЫСКА 193
«БОЙЫҢДЫ БОЙЫҢ БАСПАЗАҢ...» 195
«БИС ОНЧОБЫС — КАРЫНДАШ...» 195
АДАБЫС УЧУН СӨС 196
СЫГЫН АЙДЫҢ СЫНЫК КҮСКҮЛЕРИ 197
СЫЫЛТ САЛКЫН 200
II. КӨЧКҮНДИК ОРЧЫЛАҢ БАДЫШТАГЫ ЈАРАТТА
МӨҢКҮЛИК 201
ПУЙКА 201
ТОМЫРАК 203
ИМАНТТАР 204
КЕМЕРИДЕ КЕНЈЕ КЫС 205

ЈАРАТ 206
БАДЫШТА САНАНДЫМ ЧЫГЫШТЫ 207
БУЛУТ 207
ЈАНА УЧУШ 208
ТАМЕРЛАННЫҢ ҚААЛГАСЫ
АЛТАЙ ТҮРКТИҢ СӨЗИ 209
МӨҢКҮЛИКТИҢ МЕЧЕДИ 210
САМАРҚАНДТЫҢ ЈҮРЕГИ 211
ЈАРАЖУ 211
ЭКИ ИЈДЕ 212
«ЎЗБЕК, ТАДЖИК — ҚАРЫНДАШ...» 213
«ЈЕБРЕН ИРАННЫҢ ЈЕЕРЕНДИЙ ҚЫЗЫ!» 213
ТҮРКЕСТАН 214
БИС ТАРТЫЛГАН ЭРЈИНЕ 216
ЛЕНИН-ДИАСКА КЕРЕЕС БАЛЛАДА-ЈАҢАР 218
ЈЕРЛИК ҚАСТЫҢ ҚЫШҚЫСЫ
ПЛАТФОРМА «ЛОСЬ» 222
ЭКИ ЭРЈИНЕМ 223
ҚАРЫЖУ 223
АДАЛУ-УУЛДУ 223
ЭНЕЛЎ-ҚЫСТУ 224
ЎРЕНГЕНИМ ААЙЫНЧА 225
«ЈИРМЕ БИР ЧАККА, ҚАЙРАҚАН...» 225
«КӨҢКӨРИЛСЕМ, КӨЗИМЕ...» 226
ЈЕРЛИК ҚАСТЫҢ ҚЫШҚЫСЫ 226
«СЎЎЖИБИСТИҢ ЎРЕНИ...» 227
ЎЧ АЙАК 228
ЫРЫМДАШ 228
ОРЧЫЛАҢ МОСКВА
УЧАР САЛЫМ 231
АЛЫП-МАМЫШ 232
НАЈЫЛАРГА 233
«БИРЎЗИ БИРЎЗИНЕҢ АРТЫҚ...» 234
БАУРЖАН МОМЫШ-УУЛЫ 234
ЭНЕБИСТИҢ ЈОЛДОРЫ 236
ЎЧ ЭРЈИНЕ 236
КЕЛИНДЕРДИҢ ЧЫРАЙЫ 238
КЕНЕЙТЕ КЫС-КЕЛИНДЕР 238
ҚАРЛАГАШ 239
ҚАРАЛГАНЫҢ ҚАРАМТЫГЫ 239
«ЈАҢЫ ОЧКИ АЛДЫМ МЕН...» 240
««ПРОТЕЗ» ДЕП СӨСТИ КЫЧЫРЫП...» 240
ОП 241
ДИАЛЕКТИКА 241
«АСПИРАНТТАР ТҮНЕГИНДЕ...» 242
«АХ, ВЕРЛИБРЛЕР ЧИЙГИШТЕП...» 242
«БИЧИИЧИЛЕР КЛУБЫНДА...» 242
ЛИРИК ПОЭТ 243
«ИЙНИМ ДЕ ЭМДИ БОЛДЫ ЭР...» 243
«ЭМДИГИ ЈОПОННЫҢ КВАРТЕДИ...» 244
«ТУУЛАРДАГЫ ЈУРТТАРДА...» 244
«ПАСХА ДЕП ЈААН БАЙРАМНЫҢ...» 244

«КАНДЫК АЙДЫҢ УЧКАРЫ...» ... 245
«КАРГААЛАРЫ КААКТАШКАН...» ... 245
«ЭХ, ЈЎРЎМ, ЈЎРЎМ!» ... 245
«ЈАЛТЫРАШКАН ОРОМДО...» ... 246
«КАНДЫЙ ДА БОЛЗО, КАРЫНДАШ...» ... 246
«КӦК БӦРЎНИ» ЧИЙГЕНИМДИ САНАНДЫМ ... 247
ЈОЛДОЖЫМА ... 248
«АЙЫЛ ЈОК. ЈУРТЫМ БУЗУК. БАЛДАР УЗАК...» ... 249
ЎЧ КОНОК ... 249
«МОСКВАНЫ КӦРӦРИҢ БЕ?» ... 252
«ЭКИНЧИ КАТАП ЭҢИРГИ...» ... 253
«АЛТАЙ УУЛДАР...» ... 253
ЈАШ НӦКӦРГӦ ... 254
«ТЕҢЕРИ УНЧУКТЫ...» ... 255
«КЎКЎРТЛЕ, КЎКЎРТЛЕ, КЎКЎРТЛЕ!» ... 256
«КАНДЫЙ ЈАКШЫ ЈЎРЎМ БАРЫ!» ... 256
«АРЗАМАСКА ЈУУК ЈЕДИП...» ... 257
«ТУКУ КАЙДАҢ КӦЧЎП-ЫРБАП...» ... 257
«ПУШКИН СООТОП ЈОРТОТОН...» ... 258
«ЈЎРЕКТЕРИ ТЫМЫКТА...» ... 258
«КАНДЫК АЙ КЎЎНИН ФИШ АЙТСЫН». ... 259
«БАЛДАРДЫҢ БОЛЗО АДАЗЫ...» ... 259
ЈОЛЧЫ ДАОС ... 260
АЛТАЙЛАР ... 260
«МОСКВАДА БАЗА БАР АЛТАЙ...» ... 261
КЕЗЕР ТАШ ... 262
ВЬЕТНАМ УЧУН СӦС ... 262
ШУНУ ... 263
ЭВЕНК ЈОНГО ЭРКИН СӦС ... 263
АТТИЛАНЫҢ ӦЛЎМИ ... 265
ЧУЙ ЧЕЧЕК
ЭКИ АЛМА ... 267
КАЛГАНЧЫ КӦМИРЎ ... 268
КАЙРАНЫМ ... 268
КАТЫС БАЛДАР ЈЕДИНИП ... 269
ЈАШ КАРАГАЙ ... 270
АРШААН КУТУК ... 271
1977 ЫЛДЫҢ ЈАЗЫ ... 272
БИС МОСКВАДА БИРИКТИС ... 273
ЧУЙ ЧЕЧЕК ... 273
АЛТЫН КЎЎКТИҢ ЈАҢАРЫ ... 274
ЭР-ШУНУ ... 280
ОЙРОТ-КААН ... 288
ЭРЈИНЕЛЎ ЭЛ
СУДУР ... 295
ОТ ЛО СУУ ... 296
ТЫН ... 297
АЛТАЙ КИШИГЕ АЙТКАН СӦС ... 298
КЕШИК ... 299
ЭЛИМДИ ЭКЧЕГЕНИМ ... 299
ТЕЛЕҢИТКЕ ... 300
КӦЧКЎНДЕР САЛЫМЫ ... 301

КАЗАКТАР 302
КУРУМШЫГА СӦС 303
ЈАРШАКТАР 304
КИШИНИҢ ЈАШТАРЫ 305
«ТАҢ АДАРЫН ТАКАА БИЛЕР...» 307
УЙКУ 308
КИШИ БИЛЕ ЈЕР 308
АДАМНЫҢ АРМАКЧЫСЫН 309
ЭЙ, КАЙДАЙЫН, ТУУЛАРГА 310
КУУЛГАЗЫН ЈҮРҮМ 311
КЕМНИҢ ЧАГЫ КЫСКА? 311
«АЛТАЙ ТИЛДЕ АЛТЫН СӦС...» 312
АЧУ ТАҢ 312
КЫЙАЛ КЫЛЫК 313
СОЛТОН МАСКАНОВ 313
КОСКОЛОҢ ЧАК 315
ЈАРГЫ 315
КАЛ-ҮЙЕ 316
«ТЕМИРГЕ ДЕ ТАТ ЈУГАР...» 316
«ӦСКӦЗИН САКЫБАС БУЛАРДАҢ...» 317
САЛЬЕРИГЕ САМАРАМ 317
СЫГЫНТЫ ТЕПТИ БУУРЫМА 318
АЛЫП-МАМЫШ 319
БУ ОРООН БУЗУЛДЫ 322
БАЙ-БУУРЫЛДЫҢ ТҮШ ЈЕРИНДЕ УККАНЫ 324
ӦЗӦР ТАП 325
КУБУЛТУ 328
ЈЫЛАН СОЛЫЙТ ТЕРЕЗИН 328
КИШИ ДЕЗЕ ӦЗӦГИН. 328
ТӦСТӦРИМ 329
ЈУЛА 330
КАМ-ЭНЕ 331
ҮЛҮҮМ 332
УЙКУ 333
КАРА САНАА 335
КИЛИНЧЕК 336
ТӦЗӦӦНДӦНӦР ӦЙ 338
«ЈАЗЫЛДЫМ. КҮЧ ТҮЙҮҮМНЕҢ...» 339
ИСТЕГЕННИҢ ИЛБИ-ТАРМАСЫН ҮЗҮП ЧАЧТЫМ 340
ПАЙГАМБАР 341
БОРОНТОЙ 342
III. АЛТАЙДЫҢ АЛКЫШТАРЫ
КАЙАСТА ТИЗИЛГЕН ЭРЕКЕН 344
ЈҮС КЕП СӦС 350
АВТОРДОҢ ОРТО СӦС. 354
ЈҮС БИР КЕП СӦС 355
БАЙАТ КЕП-СӦСТӦР 359
УЧ СӦС. ЭЛИБИСТИҢ ЭНЧИЗИ 360
ТОДОШ СӦӦКТҮ ТАЙКУ -ӦРӦКӦН АЙТКАН УКААЛАР 363
УМАЙ-ЭНЕ КАБАЙЫ
БАЛА ЧЫККАНЫ 367
АДАСЫНЫҢ ШАКПЫРТЫ 368

БАЛАГА АТ БЕРГЕНИ ... 369
БАЛАНЫ КАБАЙГА САЛАР ТУШТА ... 371
УМАЙ-ЭНЕГЕ АЙДАР СӨС ... 371
ЭНЕЗИНИҢ КАБАЙ КОЖОҢЫ ... 372
БАШТАПКЫ ЧАМЧА КИЙГЕНДЕ ... 375
САҢЫСКАННЫҢ СЫГЫДЫ ... 375
БӨӨЛДӨП БАСТЫРАРЫ ... 377
БАЛАНЫҢ ЧАЧЫН КЕСКЕНИ ... 378
ТҮНДЕ БАЛА МЕКЕЛЕЕР СӨС ... 379
КӨСКӨ ЧӨП КИРГЕНДЕ ... 380
ТИШЕҢ БАЛАГА ЈАКЫГАН СӨС ... 380
ТАҢДАЙДЫҢ УЧУРЫ ... 381
САБАРЛАРДЫҢ КОЖОҢЫ ... 381
БАРКЫ БЕРИП, ЈЕЕНИНЕ ТААЙЫ АЙДАР КЕРЕЕС СӨС ... 382
СӨСТӨЖҮЛҮ КУДАЛАШ
УУЛ ЛА КЫСТЫҢ СӨСТӨШКӨНИ ... 385
КУДАЛАШ ... 387
МУҢ ООСТУ СӨС
ОТ КӨҢШИТКЕНИ ... 396
АК МАЛДЫҢ КЕБИ ... 396
КИСКЕНИҢ КЕБИ ... 398
ИЙТ КЕБИ ... 398
ЈАШ КУРАГАНГА АЙДАР КЕП ... 399
ТӨӨНИҢ КЕБИ ... 399
ТЕҢЕРИНИҢ ТЕКЕЗИ ... 400
ЫЛАН БАЛАЗЫН ЭРКЕЛЕТКЕН САРЫН ... 401
КАҢУЛ ӨЛӨҢ ... 402
УС КЕЛИНДИ АЛКАГАНЫ ... 402
СЫЙМУЧЫНЫҢ СӨЗИ ... 403
САЛКЫН КЫЧЫРАР СӨС ... 403
САЛКЫН УРАДАР СӨС ... 404
БӨЛӨЛӨР ... 405
МОНГОЛДО УККАН УКААЛАР ... 406
КАРГЫШТАР ... 407
ЧОЛОЛОР
МАЙМАНДАР (НАЙМАНДАР) ... 414
ТӨӨЛӨСТӨР ... 418
КЕРГИЛДЕР ... 419
КЫПЧАКТАР ... 425
ИРКИТТЕР ... 426
АЛКЫШТАР
ТОДОШТОР ЈАЙЫК-ТУУЗЫ БАБЫРГАНДЫ ТАКЫП ЈАСКЫ ЧАЧЫЛГА ЭТКЕНИ ... 430
ЈАСКЫДА ТЕҢЕРИ УНЧУККАНДА СҮТЛЕ ҮРҮСТЕГЕНИ ... 432
ОДУДАГЫ МӨШТИ АЛКАГАНЫ ... 434
АҢЧЫНЫҢ ОТ ҮРҮСТЕП АЙТКАН СӨС ... 436
ТҮРГЕШ АҢЧЫ АДЫНАЙ ТАЙГАЗЫН АЛКАГАНЫ ... 439
ЈАҢМЫРДЫ ЈАДАЛАГАН СӨС ... 441
БЫЙАНДУ ЈҮРҮМГЕ БЫЖУЛААР ОН САЛЫМ ... 443
IV. КӨЗҮЙКЕ ЛЕ БАЙАН ... 447
ОЙНОЛБОГОН ОЙЫНДАР УЧУН АТААН СӨС ... 570
ЈҮРҮМДИК ЈОЛЫ ... 576

КАЗАКТАР ... 302
КУРУМШЫГА СӨС ... 303
ЈАРШАКТАР ... 304
КИШИНИҢ ЈАШТАРЫ ... 305
«ТАҢ АДАРЫН ТАКАА БИЛЕР...» ... 307
УЙКУ ... 308
КИШИ БИЛЕ ЈЕР ... 308
АДАМНЫҢ АРМАКЧЫСЫН ... 309
ЭЙ, КАЙДАЙЫН, ТУУЛАРГА ... 310
КУУЛГАЗЫН ЈҮРҮМ ... 311
КЕМНИҢ ЧАГЫ КЫСКА? ... 311
«АЛТАЙ ТИЛДЕ АЛТЫН СӨС...» ... 312
АЧУ ТАҢ ... 312
КЫЙАЛ КЫЛЫК ... 313
СОЛТОН МАСКАНОВ ... 313
КОСКОЛОҢ ЧАК ... 315
ЈАРГЫ ... 315
КАЛ-ҮЙЕ ... 316
«ТЕМИРГЕ ДЕ ТАТ ЈУГАР...» ... 316
«ӨСКӨЗИН САКЫБАС БУЛАРДАҢ...» ... 317
САЛЬЕРИГЕ САМАРАМ ... 317
СЫГЫНТЫ ТЕПТИ БУУРЫМА ... 318
АЛЫП-МАМЫШ ... 319
БУ ОРООН БУЗУЛДЫ ... 322
БАЙ-БУУРЫЛДЫҢ ТҮШ ЈЕРИНДЕ УККАНЫ ... 324
ӨЗӨР ТАП ... 325
КУБУЛТУ ... 328
ЈЫЛАН СОЛЫЙТ ТЕРЕЗИН ... 328
КИШИ ДЕЗЕ ӨЗӨГИН. ... 328
ТӨСТӨРИМ ... 329
ЈУЛА ... 330
КАМ-ЭНЕ ... 331
ҮЛҮҮМ ... 332
УЙКУ ... 333
КАРА САНАА ... 335
КИЛИНЧЕК ... 336
ТӨЗӨӨНДӨНӨР ӨЙ ... 338
«ЈАЗЫЛДЫМ. КҮЧ ТҮЙҮҮМНЕН...» ... 339
ИСТЕГЕННИҢ ИЛБИ-ТАРМАСЫН ҮЗҮП ЧАЧТЫМ ... 340
ПАЙГАМБАР ... 341
БОРОНТОЙ ... 342
III. АЛТАЙДЫҢ АЛКЫШТАРЫ
КАЙАСТА ТИЗИЛГЕН ЭРЕКЕН ... 344
ЈҮС КЕП СӨС ... 350
АВТОРДОҢ ОРТО СӨС. ... 354
ЈҮС БИР КЕП СӨС ... 355
БАЙАТ КЕП-СӨСТӨР ... 359
УЧ СӨС. ЭЛИБИСТИҢ ЭНЧИЗИ ... 360
ТОДОШ СӨӨКТҮ ТАЙКУ -ӨРӨКӨН АЙТКАН УКААЛАР ... 363
УМАЙ-ЭНЕ КАБАЙЫ
БАЛА ЧЫККАНЫ ... 367
АДАСЫНЫҢ ШАКПЫРТЫ ... 368

БАЛАГА АТ БЕРГЕНИ ... 369
БАЛАНЫ КАБАЙГА САЛАР ТУШТА ... 371
УМАЙ-ЭНЕГЕ АЙДАР СӨС ... 371
ЭНЕЗИНИҢ КАБАЙ КОЖОҢЫ ... 372
БАШТАПКЫ ЧАМЧА КИЙГЕНДЕ ... 375
САҢЫСКАННЫҢ СЫГЫДЫ ... 375
БӨӨЛДӨП БАСТЫРАРЫ ... 377
БАЛАНЫҢ ЧАЧЫН КЕСКЕНИ ... 378
ТҮНДЕ БАЛА МЕКЕЛЕЕР СӨС ... 379
КӨСКӨ ЧӨП КИРГЕНДЕ ... 380
ТИШЕҢ БАЛАГА ЖАКЫГАН СӨС ... 380
ТАҢДАЙДЫҢ УЧУРЫ ... 381
САБАРЛАРДЫҢ КОЖОҢЫ ... 381
БАРКЫ БЕРИП, ЖЕЕНИНЕ ТААЙЫ АЙДАР КЕРЕЕС СӨС ... 382
СӨСТӨЖҮЛҮ КУДАЛАШ
УУЛ ЛА КЫСТЫҢ СӨСТӨШКӨНИ ... 385
КУДАЛАШ ... 387
МУҢ ООСТУ СӨС
ОТ КӨҢШИТКЕНИ ... 396
АК МАЛДЫҢ КЕБИ ... 396
КИСКЕНИҢ КЕБИ ... 398
ИЙТ КЕБИ ... 398
ЖАШ КУРАГАНГА АЙДАР КЕП ... 399
ТӨӨНИҢ КЕБИ ... 399
ТЕҢЕРИНИҢ ТЕКЕЗИ ... 400
ЖЫЛАН БАЛАЗЫН ЭРКЕЛЕТКЕН САРЫН ... 401
КАҢУЛ ӨЛӨҢ ... 402
УС КЕЛИНДИ АЛКАГАНЫ ... 402
СЫЙМУЧЫНЫҢ СӨЗИ ... 403
САЛКЫН КЫЧЫРАР СӨС ... 403
САЛКЫН УРАДАР СӨС ... 404
БӨЛӨЛӨР ... 405
МОНГОЛДО УККАН УКААЛАР ... 406
КАРГЫШТАР ... 407
ЧОЛОЛОР
МАЙМАНДАР (НАЙМАНДАР) ... 414
ТӨӨЛӨСТӨР ... 418
КЕРГИЛДЕР ... 419
КЫПЧАКТАР ... 425
ИРКИТТЕР ... 426
АЛКЫШТАР
ТОДОШТОР ЖАЙЫК-ТУУЗЫ БАБЫРГАНДЫ ТАКЫП ЖАСКЫ ЧАЧЫЛГА ЭТКЕНИ ... 430
ЖАСКЫДА ТЕҢЕРИ УНЧУККАНДА СҮТЛЕ ҮРҮСТЕГЕНИ ... 432
ОДУДАГЫ МӨШТИ АЛКАГАНЫ ... 434
АҢЧЫНЫҢ ОТ ҮРҮСТЕП АЙТКАН СӨС ... 436
ТҮРГЕШ АҢЧЫ АДЫНАЙ ТАЙГАЗЫН АЛКАГАНЫ ... 439
ЖАҢМЫРДЫ ЖАДАЛАГАН СӨС ... 441
БЫЙАНДУ ЖҮРҮМГЕ БЫЖУЛААР ОН САЛЫМ ... 443
IV. КӨЗҮЙКЕ ЛЕ БАЙАН ... 447
ОЙНОЛБОГОН ОЙЫНДАР УЧУН АТААН СӨС ... 570
ЖҮРҮМДИК ЖОЛЫ ... 576

БЕДЮРОВ БРОНТОЙ ЯНГОВИЧ

ЗОЛОТАЯ ВЕРШИНА

ИЗБРАННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

НА АЛТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Адрес редакции: 649000, Республика Алтай,
г.Горно-Алтайск, ул.Чорос-Гуркина, 38
тел. 2-43-85

Подписано к печати 26 .02.2007.
Формат 84x108 1/32 Печать офсетная. Бумага офсетная.
Усл. п.л.36,75. Тираж 500 экз.

Отпечатано в ОАО «Горно-Алтайская типография»
Адрес типографии: 649000, Республика Алтай, г.Горно-Алтайск,
пр.Коммунистический, 35.

120-00